

LOOMING

3

1978

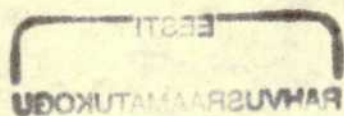
LEMBIT SARAPUU

Tüdruk ja tehas (Õli) 1977

LOOMING

3

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Leonid Brežnev

«VÄIKE MAA»

1

Päevikut ma sõjas ei pidanud, kuid 1418 tules lõõmavat päeva ja ööd ei unune. Oli episoode, kohtumisi, lahinguid, oli sääraseid hetki, mis minul nagu kõigil teistelgi rindemeestel mitte kunagi meelest ei lähe.

Täna tahaksin jutustada suhteliselt väikesest sõjasektorist, mida sõdurid ja madrused nimetasid «väikeseks maaks». Ta oli tõepoolest väike — alla kolmekümne ruutkilomeetri. Ja ta oli suur, nii nagu võib saada suureks isegi jalatäis maad, kui seda on ohtralt niisutanud ennastohverdavate kangelaste veri. Et lugeja saaks hinnata olukorda, ütlen vaid, et dessandi päevil igaüks, kes ületas lahe ja jõudis «väikesele maale», sai ordeni. Ma ei mäleta ühtki ülesõitu, mil fašistid poleks tapnud, poleks uputanud sadu meie inimesi. Ja ikkagi oli vaenlase käest ärakistud platsdarmil pidevalt 12 000—15 000 Nõukogude sõjameest.

17. aprillil 1943 oli mul järjekordselt tarvis jõuda «väikesele maale». Kuupäev on hästi meelde jäänud ja arvan, et vaevalt ükski «väikesel maal» olnu seda unustab: tol päeval alustasid hitlerlased operatsiooni «Neptun». Nimi ise kõneles nende plaanidest heita meid merre. Me teadsime seda luureandmeist. Me teadsime, et nad ei kavatse tavalist, vaid otsustavat pealetungi, üldpealetungi.

Ka minu koht oli seal, eeslinnil Novorossiiski äärelinnas, mis neemenal kiilus Tsemessi lahte «väikese maa» kitsal platsdarmil.

Just aprillis olin määratud 18. armee poliitosakonna ülemaks. Eelolevaid lahinguid arvestades reorganiseeriti ta dessantarmees; teda tugevdati kahe laskurkorpuse, kahe diviisi, mitme polgu ja tankibrigaadiga; operatiivses suhtes allutati talle Musta mere laevastiku Novorossiiski mereväebaas.

Sõjas ei saa valida, kus sõdida, kuid pean tunnistama, et see ametisemääramine rõõmustas mind. 18. armeed paisati kogu aeg rasketesse löikudesse, talle tuli pöörata erilist tähelepanu ja mina viibisin seal, nagu öeldakse, päevad ja ööd läbi. Arme juhataja K. Lesselidze ja sõjanõukogu liikme S. Koloniniga olin juba ammu leidnud ühise keele. Nii et minu üleviimine rinde poliitvalitsusest sellesse armeesse üksnes seadustas tegeliku olukorra.

Ülesõite tegime ainult öösiti. Kui ma saabusin Gelendžiki Linnasadamasse ehk, nagu teda veel nimetati, Osvodovka sadamasse, ei olnud kaide ääres vaba kohta, ümberringi tungles sadu eri tüüpi laevu, mehed ja lastid juba pardal. Tõusin seinerile «Ritsa». See oli vana

LEONID BREŽNEV

küna, kalalehk oli tal jäädavalt küljes, astmed krigisesid, pardad ja reelingulatid olid kriimustatud ja katki kistud, tekk mürsukildudest ja kuulidest lausa üles küntud. Järelikult oli ta juba enne sõda kaua teeninud ja kerge polnud tal ka praegu.

Merelt puhus priske tuul, oli vilu. Lõunas on üldse külma raskem taluda kui põhjas. Miks, seda ei tea ma seletada, kuid nii see on. Seiner ärkas silmanähtavalt ellu. Eri kohtades ja eri kõrgustel seadsid võitlejad üles kuulipildujaid ja tankitõrjepüsse. Igaüks otsis endale veidigi mõnusamat paika, kas või õhukese laudseina taga, et vaid olla mere poolt kaetud.

Varsti tuli pardale mereväeloots ja kõik läks liikvele.

See paistis kuidagi kummaline, otsekui trobikonnas vajuti reidile. Kuid nii oli see ainult esimestel minutitel. Iga laev teadis täpselt oma kohta. «Ritsa» sõitis esimesena, tema järel tulid popsudes mootorpaadid, nagu me neid nimetasime, nr. 7 ja nr. 9. Seiner võttis nad sleppi, ülejäänud laevad venisid karavaniks, igaüks naabrist 400—500 meetri kaugusel, ja me võtsime kursi «väikesele maale». Liikusime allveelae-vahävitajate kaitse all.

Kolme sõidutunni jooksul kavatsesin vestelda täiendusväeosade võitlejatega ja tahtsin mehi lähemalt tundma õppida. Ühisest vestlusest ei tulnud midagi välja. Dessantväelased olid asunud tekil oma kohtadele ja ma ei tahtnud neid jalule ajada. Otsustasin astuda grupi juurest grupi juurde. Ühtedele esitasin küsimusi, teistega kõnelesin suuremalt jaolt repliikides, istusin võitlejate juurde juttu ajama. Jõudsin veendumusele, et tegemist on põhiliselt lahingutes karastatud meestega, meeoleolu oli vapper. Ma teadsin hästi, et sõduritega on tarvis kõnelda, kuid teadsin ka muud: vestlustest teinekord tähtsam on sõdurite teadmine, et poliitöotajad, poliitjuht läheb koos nendega, elab läbi samu raskusi ja ohte mis nemadki. See oli seda tähtsam, mida teravamaks lahinguolukord kujunes.

Kaugel eespool, Novorossiiski kohal kumas. Kostis suurtükimürin, millega oldi juba harjutud. Meist tublisti vasakul oli käimas mere-lahing. Nagu mulle hiljem öeldi, pidasid lahingut meie ja Saksa tor-peedokaatrid. Ma seisin kaptenisillal lootsi kõrval, tema nimi oli vist Sokolov.

«Võitlejad lähevad dessanti üks kord, kaatrimed aga igal ööl,» rääkis ta. «Ja iga öö on lahing. Oleme harjunud. Meie, lootsid, tun-neme erilist vastutust kõige eest. Tegelikult tuleb sageli laevu edasi viia nii-öelda kompamisi. Kuival maal uurivad sapöörid miinivälja läbi, teevad sellesse rajad ja viivad mehed kindlalt enda järel. Meie teed aga mineerivad sakslased kogu aeg uuesti, niihästi lennukitelt kui ka laevadelt. Seal, kust eile rahulikult läbi sõitsid, võid täna miini otsa sattuda.»

Mida lähemale jõudsin Tsemessi lahele, seda tugevamaks muutus lahingukõmin. Ösiti ei pommitatud platsdarmi kuigi tihti, nüüd aga tulid mere poolt vaenlase pommilennukid lainetena, nende mürin mat-tus plahvatustesse, mistõttu näis, nagu hiiliksid lennukid vaikselt lähed-ale. Nad pikeerisid ja eemaldusid kohe. Meie mehed tõmbusid pin-gule, võitlejate näod muutusid veel karmimaks, varsti sattusime meiegi valguse kätte.

LEONID BREŽNEV

Õine pimedus ülesõidu ajal oli üldse suhteline mõiste. Kaldalt heitsid valgust Saksa prožektorid, peaaegu lakkamatult rippusid õhus lennukitelt allaheidetud «laternad». Kuskilt paremalt sööstis välja kaks vaenlase torpeedokaatrit; meie allveelaevahävitajad avasid nende pihta tugeva tule. Lisaks kõigele sellele pommitas fašistide lennuvägi kaldalähiseid.

Kord kaugemal, kord lähemal langesid pommid, paisates õhku tohuid veemasse, ja see helgiheitjatest ning mitmevärvilistest leekkuulidest valgustatud vesi sädeles kõigis vikerkaarevärvides. Iga hetk ootasime hoopki, ja ikkagi tuli see ootamatult. Ma isegi ei taibanud kohe, mis oli juhtunud. Eespool kargatas, tõusis tulesammas, jäi mulje, et laev on tükkideks kistud. Nii see tegelikult oligi: meie seiner oli sõitnud miinile. Me seisime lootsiga kõrvuti, plahvatus paiskas meid koos üles.

Valu ma ei tundnud. Hukkamisele ei mõelnud, see on täpselt nii. Surma vaatepilt mis tahes kujul ei olnud mulle enam uudis, ja kuigi normaalne inimene sellega harjuda ei suuda, sunnib söda alatasa arvestama surma võimalikkust ka endale. Vahel kirjutatakse, et inimene meenutab sealjuures omakseid, et kogu tema elu möödub tal mõttes silme eest ja et ta jõuab enda kohta midagi tähtsat mõista. Võimalik, et see nii ongi, kuid minul vilksatas sel hetkel vaid üks mõte: ainult mitte tekile tagasi kukkuda.

Õnneks kukkusin vette seinerist üsna kaugel. Ujusin pinnale ja nägin, et ta juba upub. Osa mehi oli plahvatus eemale paisanud, teised hüppasid vette ise. Ma olin poisikesepõlvest peale hea ujuja, olles ikkagi Dnepri ääres kasvanud, ja hoidsin nüüd ennast kindlalt vee peal. Vaatasin ringi ja nägin, et mõlemad mootorpaadid olid puksiiritsad ära andnud ning sõitsid omal jõul aeglaselt meie poole.

Sattusin paadi nr. 9 juurde, siia ujus ka loots Sokolov. Me aitasime paadist kinni hoides sellesse ronida nendel, kes lahinguvarustuse raskuse all vaevu veepinnal püsisid. Paadis olevad mehed tirisid neid üles. Ja minu arvates ükski ei lasknud relva käest.

Helgiheitjad olid meid juba leidnud ja kindlalt sihikule võtnud, Širokaja nõo poolt Mõshakost läänes hakkasid tulistama suurtükid. Nad ei lasknud täpselt, kuid plahvatused loopisid paati. Mürin ei vaibunud, kuid äkitselt lakkasid mürsud kukkumast. Küllap meie suurtükid avasid tule vaenlase patareidele. Ja selles mürinas kuulsin ma vihast käratust:

«Kas sa oled kurdiks jäänud? Anna käsi!»

Käsi õieli, karjus minu peale, nagu hiljem selgus, teise järgu vanem Zimoda. Ta ei näinud vees paguneid, ja see polnudki niisugusel hetkel tähtis. Dessantmootorpaatidel on teatavasti väike süvis ja madalad pardad. Võtnud kinni paadiäärest, tõmbasin end üles ja tugevad käed võtsid mu vastu.

Alles nüüd tundsin külmavärinaid: aprill ei ole isegi Mustal merel suplemiseks kõige sobivam aeg. Seinerit enam polnud. Võitlejad väenasid riideid kuivaks ja sõitlesid omaette: «Kuradi frits, olgu ta neetud!» Aegamööda jäid kõik vaikseks ning seadsid end sisse kastide ja kottide taha. Oldi kägeras või silmili maas, nagu võiks see päästa. Pea-

LEONID BREŽNEV

mine seisis aga veel ees, peamine oli lahing, millesse meil tuli astuda otsekohe.

Ja selles traagilises olukorras, plahvatuste ja leekkuulide valguses hakkas äkitselt kostma laul. Laulis üks madrus, väga suurt kasvu, nagu ma mäletan; see oli «väikesel maal» sündinud laul, milles räägiti just selliste võitlejate murdumatust tahtest ja jõust, kes praegu olid paadis. Ma teadsin seda laulu, kuid nüüd tundub mulle, nagu oleksin just tolal seda esimest korda kuulnud. Meelde on jäänud värsirida, mis kõneleb pähklikoortel sõitvatest raudsetest meestest.

Aeglaselt kerkisid pead, lamajad tõusid istukile, istujad püsti, ja juba hakkas keegi kaasa laulma. Mitte kunagi ei unusta ma seda hetke: laul ajas inimeste seljad sirgeks. Äsja läbielatust hoolimata tundsid end kõik kindlamalt, võtsid võitlushoiaku.

Peatselt paadipõhi sahis ja me hakkasime kaldale hüppama. Kõlasid järsud käsklused, võitlejad laadisid maha laskemoonakaste, teised haarasid need õlale ja kandsid joostes — siin polnud tarvis tagant kihutada, tuli ise tegi seda — varjetesse. Heitnud koorma õlalt, jõoksid mehed otsekohe tagasi, ja seda kõike tule all, lakkamatu pommimürina saatel. Kaldalt aga juba kanti evakueeritavaid haavatuid, keda meie täiendus pidi välja vahetama.

Lauge kaldariba oli kaetud veerkividega, kaugemal paistis orvadega järsak. Nendesse orvadesse oligi tarvis jõuda varjule eest, seejärel aga ronida veel oma viisteist meetrit kõrgemale ja hüpata kaevikusse, mis viis «väikese maa» sisemusse. Ja kuigi, kordan, peamine oli alles ees, tundsid inimesed end siin juba rahulikumalt. Ühenduskäikude kaudu võis siit jõuda igasse platsdarmil sõdivasse väeosasse, peaaegu et igasse allüksusesse.

Ülesõidud olid alati ohtlikud, sõit ise riskantne, ohtlikud olid maha laadimine, järkjooks ja seejärel tõus järsakul, kuid iga kord mõtlesin «väikesele maale» saabumisel taas: kuidas küll maabusid siin meie inimesed siis, kui praeguste päästvate varjete asemel olid Saksa kuulipildujad, mööda ühenduskäike aga jooksid dessantväelastele nähtamatu automaatide ja granaatidega hitlerlased? Igaühele, kellele meenus, et nondel, esimestel, oli palju raskem, andis see kindlasti jõudu juurde.

Üldse aga, nagu teada, me hoidsime «väikest maad» enda käes täpselt nii kaua, nagu oli tarvis Nõukogude väejuhatuse plaanide järgi — 255 päeva. Kuidas me need päevad tookord üle elasime, sellest tahangi jutustada.

2

Meile polnud sõda tarvis. Ent kui ta algas, astus suur nõukogude rahvas mehiselt surmaheitlusse agressoritega.

Mäletan, et 1940. aastal korraldas partei Dnepropetrovski oblasti-komitee lektorite nõupidamise. Tookord pöörasin erilist tähelepanu sõjalis-patriootilisele propagandale, mis oligi meil kõneaineks. Teatavasti oli sõlmitud mittekallaletungileping Saksamaaga, ajalehed avaldasid fotosid kohtumistest, mis Molotovil oli Hitleriga ja Ribbentropil

LEONID BREŽNEV

Staliniga, leping võimaldas meile vajalikku hingetõmmet, andis aega riigi kaitsevõime tugevdamiseks, kuid mitte kõik ei mõistnud seda. Ja ma otsekui näeksin praegu, kuidas üks nõupidamisest osavõtja, hea lektor perekonnanimega Sahno tõuseb püsti ja küsib:

«Seltsimees Brežnev, me peame selgitama mittekallaletungi kohta, et see on mõeldud tõsiselt, kes aga ei usu, see ajab provokatsioonilist juttu. Kuid rahvas ju ei usu kuigi palju. Kuidas talitada? Selgitada või mitte?»

Aeg oli küllalt keeruline, saalis istus oma 400 inimest, kõik ootasid minu vastust, pikalt mõelda polnud võimalik.

«Tingimata selgitada,» ütlesin mina. «Ja nii kaua, seltsimehed, hakame selgitama, kuni fašistlikust Saksamaast ei jää kivi kivi peale!»

Tollal olin ma Dnepropetrovski oblastikomitee sekretär kaitsetööstuse alal. Ja kui keegi võiski endale lubada muretust, siis mina pidin iga päev mõtlema sellele, mis meil ees seisab. Minu osaks langes palju tähtsaid ja kiireloomulisi üritusi niisuguse võimsa kaitsekompleksi organiseerimisel ja koordineerimisel, nagu seda tollal oli Lõuna-Ukraina, sealhulgas Dneprimaa.

Ainult rahuajatoodangut valmistanud tehased siirdusid sõjalistele rööbastele, meie metallurgid evitasid spetsiaalseid terasemarke, mul tuli ühendust võtta rahvakomissariaatidega, lennata Moskvasse, lõputult ringi sõita oblastis. Puhkepäevi me ei tundnud, perekonna keskel olin vaid aeg-ajalt; mäletan, et ööl vastu 22. juunit 1941 jäin kauaks oblastikomiteesse, seejärel aga sõitsin veel sõjaväelennuväljale, mida me rajasime Dnepropetrovski lähedal. See strateegiliselt tähtis objekt oli Keskkomitee kontrolli all, töö käis päevad ja ööd läbi, alles vastu hommikut võisin ehitusplatsilt tagasi sõita.

Jõudnud kodu lähedale, nägin, et maja ees seisab tollal oblastikomitee esimest sekretäri asendanud K. Gruševoi auto. Sain kohe aru, et midagi on juhtunud. Tema akendes põles tuli ja see oli aovalguses kummaline. Ta vaatas välja, andis mulle käega märku üles tulla. Mõõda treppi astudes aimasin midagi halba, kuid ikkagi võpatasin, kuuldes: «Sõda!» Sel hetkel otsustasin kui kommunist kindlalt ja lõplikult, kus ma pean olema. Pöördusin Keskkomitee poole palvega saata mind rindele, ja samal päeval minu palve rahuldati: mind saadeti Lõunarinde staabi käsutusse.

Olen meie partei Keskkomiteele tänulik selle eest, et kiideti heaks minu soov olla tegevarmee sõja esimestest päevadest peale. Olen tänulik selle eest, et 1943. aastal, kui osa meie territooriumi oli vabastatud, tuldi vastu palvele mitte kutsuda mind ära koos nende rinde-meestest parteitöötajatega, kes suunati juhtivale tööle tagalas. Olen tänulik ka selle eest, et 1944. aastal rahuldati minu palve mitte määrata mind kõrgemale kohale, mis oleks viinud mind vahetust lahingu-tegevusest eemale, vaid jätta sõja lõpuni 18. dessantarmeesse. Mind juhtis üks tunne: kaitsta meie maad, peksta vaenlast igal pool ja kõikjal, minna lõpuni, täieliku võiduni. Ainult nii võis tagasi tuua rahu maailmale.

18. armeega on seotud kogu minu rindeelu, ja see väekoondis on alati jäänud mulle kalliks. 18. armee ridades võitlesin Kaukasuse mägedes

LEONID BREŽNEV

ajal, kui seal otsustati kodumaa saatust, sõdisin Ukraina väljadel, ületasin Karpaadi mägesid, võtsin osa Poola, Rumeenia, Ungari ja Tšehhoslovakkia vabastamisest. Selle armeega olin ka «väikesel maal», mille osa Novorossiiski ja kogu Tamani poolsaare vabastamisel oli tõhus.

Inimene satub vahel olukorda, kus ta aastaga näeb, kogeb ja tunneb nii palju, nagu mõnel muul ajal ei kogeks terve elu kestel. Sellel platsdarmil oli sündmusi nii rohkesti, lahingud aga olid nii ägedad ja lakkamatud, et need ei tundunud kestvat 255 päeva, vaid terve igaviku. Ja kõik selle me elasime läbi.

Geograafilises mõttes «väikest maad» ei ole olemas. Et mõista järgnevat, tuleb kõigepealt selgesti kujutleda seda kivist maalappi vee ääres. Selle pikkus oli kuus kilomeetrit ja laius kõigest neli ja pool kilomeetrit ning seda maad me pidime iga hinna eest enda käes hoidma.

Kuidas tekkis platsdarm? Novorossiisk paikneb sügavalt mägedesse lõikuva Tsemessi lahe kallastel. Seal on kaks tsemenditehast: «Proletari» ja «Oktjabr». Ühel pool olime meie, teisel pool sakslased. 1943. aasta alguseks oli kogu vasak kallas vaenlase käes, kõrgendikelt kontrollis ta meie laevade liikumist, ja see eelis tuli talt võtta. Nii sündiski mõte: proovigem maale saata dessant ja vallutada Novorossiiski äärelinn. See julgustaks kindlamalt lahte ega laseks vaenlasel tungida selle vetesse, lisaks aga kergendaks kõiki meie edasisi lahinguid.

Hitlerlased mõistsid seda hästi. Ma püüan arvudega mitte üle pakuda, kuid ühe toon praegu siiski. Kui me olime platsdarmi hõivanud, tulistasid fašistid seda lakkamatult tohutu hulga mürskude ja pommidega, rääkimata juba automaadi- ja kuulipildujatulest. On arvatud, et seda surmakülvatavat metalli tuli «väikese maa» iga kaitsja kohta 1250 kilogrammi.

Platsdarmil võitles peaaegu kaks kolmandikku 18. dessantarmeest ja suurema osa ajast viibisin ma «väikesel maal». Nii et minulegi oli nendest surmatoova metalli kilogrammidest üht-teist määratud.

Arvan, et dessant «väikesele maale» ja lahingud seal võivad olla sõjakunsti näidised. Me valisime hoolikalt mehi, andsime neile eriettevalmistuse. Tonkaja neemel Gelendžikis treenisid ründegrupid, neid õpetati hüppama vette kuulipildujatega, ronima mööda kaljusid, heitma granaate ebatavalises asendis. Võitlejad õppisid tundma igat liiki trofeerelvi, loopima nuga ja lööma püssipäraga, siduma haavu ja sulgema verejooksu. Õpiti pähe tingsignaalid, harjutati kinniseotud silmadega laadima automaadikettaid, paukude järgi määrama, kust tulistatakse. Ilma selle väljaõppeta polnuks hulljulge dessant, eriti aga esimene öine kähmlus mõeldavad: kõike tuli teha pimeduses, käsikaudu.

Esimesse gruppi, mis nimetati erisalgaks, võeti ainult vabatahtlikke, sealjuures üksnes neid, kes olid juba ilmutanud kangelaslikkust. Dessandi komandöriks nimetati major T. Kunikov. See tark ja tugev mees oli äratanud minu tähelepanu juba eelmistes lahingutes, kui ta juhtis merejalaväepataljoni. Asetäitja poliitalal oli vanemleitnant N. Staršinov ja staabiülem major F. Kotanov, kes olid samuti näidanud end lahingutes parimast küljest. Kõik kolm said hiljem Nõukogude Liidu kangelase nimetuse: Kunikov postuumselt (ta langes neljandal päeval pärast dessanti), Staršinov ja Kotanov aga lahingutes juba pärast «väikest maad».

LEONID BREŽNEV

Salga formeerimisel oli neil õigus valida mehi Novorossiiski mereväebaasi mis tahes väeosast. See oli muidugi erandlik õigus, ent dikteeritud vajadusest. Me teadsime, et säärase dessandi korral on sõna otseses mõttes iga võitleja osa äärmiselt suur. Nii moodustati viis ründegruppi, mis ühendati 250-meheliseks salgaks. Kõige raskemas katsumuses tuli neil minna ees ja nad täitsid oma kohuse.

1974. aastal nägin Novorossiiski muuseumis tähelepanuväärset dokumenti. See oli raport vanemleitnant V. Botõlevilt, kes maabus platsdarmil samal ööl kui Kunikov. Ta kirjutas: «Kannan ette, et esimeses ründegrupis on tapetuid 1 ja haavatuud 7. Langenuist on ÜK(b)P kandidaate 1, haavatuist ÜK(b)P kandidaate 4, kommunistlikke noori 2, parteituid 1. Väejuhatuselt saadud esimene lahinguülesanne on täide-
tud. Grupi poliitilis-moraalne seisund on kõrge.»

Siin on kohane mainida, et Suure Isamaasõja rinnetel langes kangelasena kolm miljonit kommunisti. Viis miljonit Nõukogude patriooti täiendas sõja-aastail partei ridu. «Tahan minna lahingusse kommunistina!» — neid legendaarseks saanud sõnu kuulsin ma peaaegu iga lahingu eel, ning seda sagedamini, mida raskemad lahingud olid. Missuguseid soodustusi võis saada inimene, missuguseid õigusi võis partei talle anda enne heitlust elu ja surma peale? Ainult ühe privileegi, ainult ühe õiguse, ainult ühe kohustuse: esimesena tõusta rünnakule, esimesena söösta vastu tulele.

Enne dessanti andis salk vandetootuse. Kommunist Kunikov rivistas kõik üles väikesele väljakule, ütles veel kord, et operatsioon kujuneb ülimalt eluohtrikuks, ja hoiatas: kes arvab, et ta ei talu katsumust, võib loobuda dessanti minemast. Ta ei andnud käsklust, et need mehed astuksid näiteks kolm sammu ette. Nende tundeid säästes lausus ta:

«Täpselt kümne minuti pärast palun uuesti rivistuda. Nendel, kes ei ole endas kindlad, rivisse mitte tulla. Nad saadetakse oma väeosadesse kui õppekursuse läbiteinud.»

Kui salk oli taas rivistunud, nägime puuduvat ainult kaht meest.

Enne merelesõitu antud pidulikku vandetootust ei saa praegugi, aastakümneid hiljem, lugeda ilma erutuseta. Selles oli öeldud: «Lahingusse minnes anname kodumaale vande, et tegutseme hoogsalt ja julgelt, säästmata oma elu võidu nimel vaenlase üle. Oma tahte, oma jõu ja oma viimse veretilga anname oma rahva õnne eest, sinu eest, palavalt armastatud kodumaa . . . Meie seaduseks on ja jääb: ainult edasi!»

Nendele päevadele tagasi mõeldes ja karmi vandetootust meenutades tunnen alati erutust ja uhkust. Ajalugu tunneb palju üksikisikute kangelastegusid, kuid ainult meie suurel maal, ainult meie suure partei poolt juhitud tõestasid nõukogude inimesed, et nad on suutelised massiliseks sangarluseks.

Nõnda siis jõudis kätte dessandiöö. Mäletan hästi meeoleolu, mis valitses sadamas. Ma ei näinud ainsatki sünget nägu, näod olid pigem

röömsad, nendel peegeldus kannatamatus. Joostes kandsid mereväelased kaste ja hüüdsid: «Polundra!» Mäletan, et küsisin kelleltki:

«Mida tähendab polundra?»

Tuli välja, et «hoia alt!». Nii sain ma teada selle sõna tähenduse.

Õo vastu 4. veebruari 1943 oli väga pime.

Vaikselt sõitsid dessantväelastega kaatrid Gelendžikist välja Tsemessi lahe poole. Seal, hargnemispunktist, söötsid nad signaalrakettide peale kaldale. Samal ajal hakkas meie suurtükivägi aegsasti sissetulistatud rannariba pihta mürske lennutama. Mürsuplahvatustega ühinesid katjuša kogupaugud (esmakordselt sõjapraktikas oli traallaevale «Skumbria» monteeritud reaktiivseade). Kaks torpeedokaatrit sõitis suure kiirusega dessantlaevade eest läbi, jättes maha suitskatte, et varjata neid tule eest kaldalt. Vahilaev võttis tule alla kalatehase piirkonna, surudes maha pärast suurtükiväe ettevalmistustuld allesjäänud vaenlase tulistuspunkte. Sel hetkel, kui Kunikovi mehed söötsid kaldale, kandsid meie patareid tule sügavamale üle.

Sõjas ei lähe mitte kõik plaani järgi. Sageli lahingud ei hargne mitte päriselt nii, vahel aga üldse mitte nii, nagu oli staabikaartidel joonistatud. Ja siis muutub tõeliselt hindamatuks iga komandöri ja poliitöötaja, iga sõduri ja madruse vaprus, ustavus, algatusvõime. Sõjaaajaloolased teavad, et tehti katset vallutada platsdarm ka teises paigas — siit 30 kilomeetrit eemal, Južnaja Ozereika piirkonnas. Tegelikult põhidessant pidigi toimuma seal, kuid vahele tuli torm, mis takistas laevade väljasõitu, ettenähtust hiljem jõudsid lähtepositsioonidele ka maaväeosad. Kuid Kunikovi meeste läbimurret, mis oli vaenlasele ootamatu, kroonis täielik edu, mille me silmapilkselt ka ära kasutasime.

Demonstratiivne dessant muudeti abidessantiks, seejärel aga sai põhidessantiks. Sellest algaski «väikese maa» epopöa. Tunginud läbi tuletõkke, jõudis meie ründesalk hõivata esialgu üsna väikese, kuid väga tähtsa rannalõigu Novorossiiski eeslinna Stanitška piirkonnas. Hävitati ligi 1000 fašisti, vallutati neli suurtükki, mis kohe avasid vaenlase pihta tule. Poolteist tundi hiljem tuli siin maale teine grupp dessantväelasi ja seejärel veel üks; nüüd oli neid kokku juba 800 meest.

Vaenlane paiskas maabumispaika uusi väeosi, fašistlik lennuvägi aina pommitas, platsdarmi hakkasid tulistama raskesuurtükid, üksteise järel pandi toime meeleheitlikke vasturünnakuid. Kuid oli juba hilja: dessantväelased olid jõudnud kindlustuda. Nad vallutasid mitu Stanitška kvartalit ja raudtee kolme kilomeetri pikkuselt, ja kuigi kaotused olid üsnagi suured, ei taganenud nad sammugi. Sõdurid ja mardused olid ustavad vandetöötusele, nad teadsid, et tuleb vastu pidada peajõudude tulekuni, nad alles tundsid röömsat hasarti pärast kordaläinud dessanti — sellistena on need mehed mulle meelde jäänud.

Mõne õo jooksul maabusid platsdarmile kaks merejalaväebrigadi, laskurbrigad, hävitus-tankitõrjepolk ja muud väeosad. Kaldale toodi sadu tonne laskemoona ja toiduaineid. Viis päeva hiljem oli Stanitška ja Mõshako piirkonnas 17 000 automaatide, miinipildujate, suurtükide ja tankitõrjekahuritega varustatud võitlejat. Seejärel maabus «väikesele maale» viis partisanisalka: «Za Rodinu», «Groza», «Nord-Ost», «Novõi» ja «Jastrebov».

Juhust kasutades tahan öelda häid sõnu partisanide kohta. Kui kel-

LEONID BREŽNEV

lelgi on neist kujutus nagu mingisugustest omaette tegutsevatest gruppidest vaenlase tagalas, siis on see kujutus ekslik. Paljud salgad tekkisid stiihiliselt, kuid neil oli keskstaap, mida juhtis partei, ja tuli ette, et nad sooritasid suuri operatsioone täies vastavuses regulaarväeosade juhtkonna kavatsustega. Nii oli see ka «väikesel maal», kus kõiki viit salka juhtis partei Novorossiiski linnakomitee sekretär P. Vassev, kes oli tihedalt seotud meie staabiga.

Üldiselt aga võib, kordan uuesti, dessanti «väikesele maale» pidada sõjakunsti musternäidiseks. Esimese ründesalga edukas maabumine, jõudude operatiivne suurendamine, polkude ja korpuste edasiliikumine mööda tugevasti kindlustatud ja mineeritud kallast — see kõik nõudis jalaväelaste, sapööride, mereväelaste ja suurtükiväelaste täpset koostööd. Vähimatki viga ei tohtinud teha «sõjajumalad»: paljudes kohtades olid meie väeosad vaenlase omadest peaaegu ainult granaadiheite kaugusel. Veel keerukam oli lenduritel. Mäletan, et enne meie lennuväe rünnakuid katsid võitlejad kaevikute rinnatise alussärkidega, et niimoodi tähistada oma eesliini.

Peab ütleva, et me olime maastikuliselt äärmiselt ebasoodsas olukorras. Meil oli kitsas rannariba — pikk, lage ja tasane, sakslastel aga puha kõrgendikud ja mets. Võib tekkida küsimus: kuidas said inimesed ellu jääda, kui nende peale paisati sadu tonne surmakülvavat metalli, kui vaenlase jõud olid meie omast mitmekordselt üle, kui vaenlane võis ümbritsevatelt mägedelt näha «väikest maad» otsekui peopesal? Sellele kõigele vastandati kogemused, külmaverelisuus, kaine arvestus ja lakkamatu töö.

Tollal õppisin hästi mõistma, et sõda on peale kõige muu ka vägilas-töö. Eilsete metallurgide, lukkseppade, kaevurite, põllumeeste, kombainerite, ehitajate, puuseppade töö. Sõdurisineli selga pannud rahva töö. Selles ei ilmnenud ainult ustavus ja vaprus, vaid ka suur vastupidavus, visadus, oskus, taiplikkus.

Tegelikult muutus kogu «väike maa» allmaakindluseks. 230 kindlalt varjatud vaatluspunkti said tema silmadeks, 500 tulistuspunkti tema soomusrusikateks; kaevati kümneid kilomeetreid ühenduskäike, tuhandeid laskurpesi, kaevikuid ja varjepilusid. Oldi sunnitud raiuma stolle kaljusse, ehitama maa-aluseid laskemoonaladusid ja haiglaid ning maa-alune elektriijaam. Oldi sunnitud käima ainult mööda kaevikuid, see polnud kerge, ent nagu pead tõstad, on lõpp. Kõik istusid pikka aega, hiljem aga, kui fašistid hakkasid taganema, oli mõnel võitlejal tekkinud, nagu me seda nimetasime, «istumistöbi».

Inseneriväeosad ilmutasid imetlusväärset leidlikkust. Pommilehtrid, milledest mõnesid võis pigem nimetada süvenditeks, ühendasid sapöörid kaevikutega ja muutsid blindaažideks. «Väikese maa» kitsal lapil rajati kolm kaitseliini teineteisest kilomeetri kaugusel. Piki igat liini olid miiniväljad. Kindlalt tegutsesid maa-alused sideliinid. Dessandi komandopunkt, mis oli raiutud kaljusse kuue ja poole meetri sügavusse, võis varjatult, ühenduskäikude kaudu, paisata väeosi sinna, kus tekkis ohtlik olukord.

Stanitška piirkonnas eikellegimaad meil tegelikult polnud: vaenlane asus 15—20 meetri kaugusel meie positsioonidest. Kuid sinna tulles ma nägin, et ka sinne eesliin — alalise ärevuse ja ohu liin —

LEONID BREŽNEV

oli tihedalt mineeritud ja tõkestatud. Tööd tehes tuli sapööridel teinekord käsitsivõitlusse astuda.

Kindlustatud platsdarm sai omalaadseks kindluslinnaks. Tekkisid isegi tänavad: Gospitalnaja, Sapjornaja, Pehhotnaja, Matrosskaja. Nendel ei olnud ainsatki maja; ei tea, kes need nimed välja mõtles, kuid juhuslikud nad ei olnud. Näiteks Sapjornaja oli tule eest kaitsitud jäärak, Gospitalnaja aga kühmudega kaetud, läbinisti tulistatav paik, kust mehed tihti hospitalidesse sattusid. Kindlustusi ehitati tule all, ei olnud mehhanisme ega ehitusmaterjale, kuid meie osavad mehed kaevusid taibukalt, seadsid end sisse põhjalikult ja peremehelikult, näidates, et nad ei kavatse siit lahkuda. Igauht, kes seda kindlust ehitas, võib nimetada kangelaseks.

Erilise soojusega meenutan ma küllaltki eakaid sapööre. Neid ei saadetud püstitama miinitõkkeid vaenlase silma all, «vanamehed» tegelesid pealtnäha kõige rahumeelsema asjaga: mõne kilomeetri kaugusel Gelendžikist, Džanhoti lähedal, raiusid nad metsa, tegid parvi ja toimetasid need öösiti «väikesele maale». Ent kuidas toimetasid! Pimeidaid öid Tsemessi lahe ääres, nagu juba öeldud, ei näinud me kunagi. Relvitud parved võeti suurtükitule alla. Tulele vastata ega oma kohmaka parvega manööverdada sapöörid ei saanud. Nad libistasid end külma vette ja palkidest kinni hoides jätkasid teekonda. Kui parve tabas mürisk, siis tõmbasid nad selle vees ujudes jälle kokku, et vaid kallihinnalist puitu kaduma ei läheks. Kui aga puksiir vajus põhja, andsid nad raketidega tingsignaali ja ootasid, kuni jõuab kohale mingi mootorpaat. Niisugused olid need «vanamehed».

Lugejale võib jääda mulje, et tuhanded inimesed platsdarmil muud ei teinudki, kui ründasid, pommitasid, läksid käsitsivõitlusse. Ei, pika aja jooksul kujunes siin välja elu, milles oli kõike tavalisele elule omast. Anti välja ja loeti ajalehti, korraldati parteikoosolekuid, tähistati pidulikke sündmusi, kuulati loenguid. Võeti ette isegi maleturniir. Esinesid armee ja laevastiku laulu- ja tantsuansamblid, töötasid kunstnikud B. Prorokov, V. Tsigal ja P. Kirpitšov, kes löid kangelaslike kaitsjate portreede suure galerii.

Mäletan, et meile saabus Keskkomitee brigaad. Inimesed olid esmarkordselt sattunud meie oludesse ja palusid, et ma tutvustaksin neid «väikese maa» võitlejatega. Sõitsime tookord välja torpedokaatriga. Niipea kui hakkasime liikuma, lasti meie poolel üles rakett. See oli signaal: kas omad või võõrad. Sakslased aga tulistasid lakkamatult, kui me hakkasime kohale jõudma. Neil olid järsu lennujoonega suurtükid ja seetõttu oli tähtis hoiduda võimalikult kalda lähedale. Taas lõhkesid mürsud, meile täiesti lähedal. Kui ei teaks, et sihitakse just sind, oleks ääretult ilus pilt. Platsdarmil seisis Tsaarkellaga sarnanev mereväe-kauglaskepatarei. «Väikese maa» mehed olid muutnud selle komandopunktiks. Meil tuli sinna jõuda tule all, mina olin juba harjunud, külalistele aga jäi arvatavasti võimas mulje. Meelde on jäänud pimedusest väljailmunud mereväelane, kes kandis midagi.

«Aita pisut, vennas,» palus ta. «Kõigi jaoks kannan.»

Kui ma nüüd, kolmandik sajandit hiljem, mõtlen sellele, mis langes osaks meie armee võitlejatele, komandöridele ja poliitöötajatele, siis vahel on isegi raske uskuda, et see kõik oli nii ja et seda oli võimalik

välja kannatada. Kuid kannatati välja. Kõik pidasid vastu, kõigest
mindi läbi ja võideti, fašistid purustati.

Tol päeval, tuues «väikesele maale» uusi inimesi, kes olid saabunud
meile Moskvast, vaatasin ka ise kõike harjumuslikku ja tuttavat nagu
uue pilguga. Olin kõike seda varemgi vaadanud, nüüd aga nägin —
niihästi alatist surmaohtu, talumatuid raskusi kui ka meie sõjameeste
piiritut kangelaslikkust.

Muidugi oli vahel väga raske. Me olime suurest maast ära lõigatud,
ei jätkunud soola, tuli ette vaheaegu leiva saamisel. Terved allüksu-
sed saadeti metsa, et korjata seal kasvavat küüslauku. Katakombides
oli niiske, öösiti võitlejad külmetasid, poliitosakonna töötajatel tuli
hooldtseda kütmise eest, tellida väikesi raudahje, korjata puid. Ja
ikkagi jäi «väike maa» nõukogude maaks, inimesed aga jäid inimes-
teks. Nad tegid plaane, naljatasid, naersid, tähistasid isegi sünnipäevi.
Näiteks 15. veebruaril, s. o. üheteistkümnendal päeval pärast esimest
dessanti, sai üks dessantväelane, Šalva Tatarasvili, 23-aastaseks. Tema
lahutamatu sõber Pjotr Vereštšagin kinkis talle 23 padrunit oma ket-
tast. See oli kõige kallim kink, sest padruneid ei jätkunud, oodata aga
oli vaenlase järjekordset rünnakut.

Paljud selles elus kõrvuti surmaga ei sobinud pealtnäha sõjaga
kokku. Kord loendas 255. merejalaväebrigaadi poliitosakonna ülem
I. Dorofejev brigaadis viisteist linna-, rajooni- ja külanõukogude saa-
dikut. Otsustati kokku kutsuda istungjärg. Missuguseid probleeme nad
siis võisid lahendada? Ikka neidsamu mis rahuajalgi. Elanike vajadu-
sed, elutarbeline teenindamine. Esimesena otsustasid nad sauna ehitam-
ise küsimuse. Ja ehitasidki! Nagu öeldakse, tööst vabal ajal püstitasid
suurepärase väikese sauna. Ka mind kutsuti kord sinna. Leiliruum oli
küll pisike, kuid leili pidas hästi.

Väga hinnas olid «väikesel maal» leidlikkus ja teravmeelsus. Selleks
suutelisi inimesi jätkus. Mäletan, kuidas üks hakkaja noormees, kes oli
saadetud mingi asja pärast Gelendžikki, leidis mägedes kodutu
lehma. Ta otsustas tuua selle «väikesele maale». Ajas lehma kaile ja
palus alusekomandöri võtta loom pardale. Kõik ümberringi puhkesid
naerma, kuid mõte leidis toetust: haavatud hakkavad piima saama. Nii
toodigi lehm tervena kohale. Ta paigutati kindlasse varjesse, piim anti
hospidali, mis asus endise veinisovhoosi keldris.

Ent asi polnud vaid piimas. Lehm pakkus suurt rõõmu inimestele,
eriti neile, kes olid sõtta tulnud maalt. Pärast iga suurtükitule- või
pommirünnakut tõttasid võitlejad vaatama, kas loom on jäänud ter-
veks, patsutasid ja silitasid teda. Seda kõike pole lihtne seletada, kuid
ülimalt rahuliku olendi ilmumine äärmiselt pinevas olukorras aitas
inimestel säilitada hingelist tasakaalu. Ta tuletas meelde, et kõik rõõ-
mud tulevad inimese juurde tagasi, elu jätkub, vaja on vaid suuta seda
elu kaitsta.

Hea kingitus tehti «väikese maa» elanikele 1943. aasta 1. mai auks.
Kui koitis, olid inimesed üllatunud ja rõõmsad: öösel olid võitlejad
brigaadi mitmesugustel positsioonidel heisanud punalipud. Hommikul
nägid neid kõik, sealhulgas muidugi ka sakslased.

Mäletan, missuguse rabava mulje jättis must-valge filmi aegadel
punase lipu ilmumine linale ekraaniteoses «Soomuslaev «Potjomkin»».

LEONID BREŽNEV

Ent siin, pommidest ja mürskudest küntud, mürsukildudega ülekülvatud, suitsust ja verest läbiimbunud «väikesel maal», mida ümbritses vaenlane, heisatud lipud lausa rabasid. Vaimustushüüded veeresid üle selle piinatud maa. Inimesed tundsid midagi väga kallist igauhe jaoks isiklikult. Pärast esimest erutuspuhangut haaras kõiki rõõm. Naerdi lõbusalt, oma jõudu tundes: «Vahi, neetud fašist! Hammas peale ei hakka!»

4

Lahingud aprillis, pärast mällusööbinud ülesõitu, millal mul tuli suplust võtta, olid kõige ägedamad «väikesel maal». Nendest ma nüüd jutustangi.

Fašistide poolt ettevalmistatud operatsioon «Neptun» pidi nende kavatsuse kohaselt meie platsdarmile täieliku lõpu tegema. Spetsiaalselt selleks moodustati Wetzeli vägede löögigrupp suurusega kuni 27 000 meest, kellel seisis ees tegutsemine 1200 lennuki ning sadade suurtükkide ja miinipildujate toetusel. Kavandati ka operatsioon merelt niisama väljendusriikka nimetusega «Boxen». Sellesse gruppi lülitati torpeedokaatrie flotillid ja allveelaevad. Nende ülesanne oli meie mererekommunikatsioonid läbi lõigata ja Nõukogude väed pärast nende merrepaiskamist hävitada. Nii kujutasid nad seda kõike endale ette.

17. aprillil «väikesel maal» alanud lahingud hargnesid kasvava jõuga. Iga päev saatis vaenlane võitlusse lisavägesid. Varahommikul hakkasid tulistama tema raskepatareid, samal ajal ilmusid taevasse lennukid. Nad sõna otseses mõttes rippusid meie kohal, ründasid 40—60 lennukist koosnevate lainetena, heitsid pomme kogu kaitse sügavuses ja piki kogu rinnet. Kiirpommituslennukite järel kihutasid sööstlennukid samuti lainetena ja seejärel ründelennukid. Kõik see kestis tunde, mille järel alustasid rünnakuid tankid ning jalavägi.

Fašistid tulid peale enesekindlalt, arvates, et «väikest maad» katvas laussuitsus ei saa enam olla mitte midagi elavat. Kuid nende rünnakud põrkasid vihasele vastupanule ja nad veeresid tagasi, jättes maha sadu laipu. Siis algas kõik uuesti. Jälle tulistasid raskepatareid, jälle undasid sööstlennukid ja lausa märatsesid ründelennukid. Nii oli see mitu korda päevas.

Pommitus- ja ründelennukeid julgestasid hävitajad. Vaenlasel oli õhus suur ülekaal ja ehkki meie hävitajad tekitasid talle kahju, ei suutnud nad pommirünnakuid seisma panna. Nõukogude lennukeid vaenlase positsioonide kohale ei ilmunud, mis võimaldas tal väeosi ümber grupeerida ja rünnakuteks valmistuda. Nii kestis see kolm päeva, 20. aprillini. See oli ajavahemik, mille kestel Saksa fašistlik väejuhatuse oli kavatsenud «väikesest maast» lõplikult jagu saada.

Otsustanud paisata meid merre, pani Hitler sellel rindelõigul kaardile kõik. Tekkis raske olukord. Siis kirjutas 18. armee sõjanõukogu (praktiliselt tegin seda mina) «väikese maa» võitlejatele läkituse. See levis mööda kaevikuid ja blindaaže. Mehed kirjutasid sellele oma

LEONID BREŽNEV

verega alla. Ühe eksemplari saatsin ma hiljem J. Stalinile, et ta mõistaks, kuidas sõjamehed võitlevad.

«Meie poolt vaenlaselt tagasivõidetud maalappi Novorossiiski linna lähedal oleme hakanud nimetama «väikeseks maaks»,» oli kirjas öeldud. «Ta on küll väike, kuid on meie, Nõukogude oma, ta on niisutatud meie higiga, meie verega, ja mitte ialgi, mitte ühelegi vaenlasele me seda ei loovuta . . . Me töötame oma lahingulippude nimel, meie naiste ja laste nimel, meie armastatud kodumaa nimel, töötame vastu pidada eelseisvates lahingutes vaenlasega, purustada tema jõud ja puhastada Taman fašistlikest lurjustest. Tehkem «väikesest maast» hitlerlaste suur haud!»

Fašistide pealetungi esimesel päeval saime Kõrgema Ülemjuhatuses Peakorteri kategoorilise korralduse mis tahes vahenditega platsdarmi enda käes hoida. Nähes selles võtit Tamani poolsaare vabastamiseks, pidas peakorter teda väga tähtsaks ja jälgis tähelepanelikult lahingute kulgu.

18. aprillil lendas kindralpolkovnik I. Petrovi poolt juhitava Põhja-Kaukaasia rinde staapi rühm peakorteri esindajaid eesotsas marssal G. Žukoviga. Samal päeval saabusid nad koos sõjalaevastiku rahvakomissari N. Kuznetsovi ja õhujõudude juhataja A. Novikoviga 18. desantarmee staapi. Seda teatas mulle üks staabipolkovnikuid, kes oli tulnud «väikesele maale», ja lisas:

«Marssal tahtis teid näha.»

«On see käsk?» küsisin.

«Niisugust käsku ma temalt ei saanud,» vastas polkovnik. «Kuid ta ütles, et tahaks teiega kõnelda.»

Avameelselt öeldes tahtsin ka mina kõnelda: meid kõiki tegi väga rahutuks vaenlase üleolek õhus. Oma seisukoha selles suhtes ütlesin ma juba esimesel sakslaste rünnakute päeval meie armee juhatajale Konstantin Nikolajevitš Lesselidzele ja palusin tungivalt lennuväe toetust. Ma rääkisin sellest ka sõjanõukogu liikme Semjon Jefimovitš Koloniniga, kellesse suhtusin alati lugupidamisega. Mõlemad olid julged, põhimõttekindlad ja kogenud mehed, mõlemad nõustusid minuga, ja ma arvasin, et olukorrast lennuväe alal kannavad nad muidugi Žukovile ette. Minul aga on õigem sel raskel hetkel platsdarmilt mitte lahkuda. Nii ma tegingi: jäin koos võitlejatega «väikesele maale».

Hiljem kirjutas G. Žukov oma mälestustes: «Kõigile meile tegi tolal muret küsimus, kas Nõukogude sõjamehed peavad vastu katsumustele ebavõrdses võitluses vaenlasega, kes päevad ja ööd läbi ründab õhust ja tulistab suurtükkidest platsdarmi kaitsjaid.»

Edasi kirjutas marssal, et just selles asjas ta tahtiski teada minu seisukohta. Kas meie sõjamehed peavad säärases pörgus vastu veel kas või üks-kaks päeva, sest peakorter on juba rakendanud tõhusaid abinõusid meie abistamiseks.

Ja tõepoolest, kahe päeva pärast muutus pilt järsult. Üksteise järel saabus kolm lennuväekorpust peakorteri reservist. Jõudnud kohale, astusid nad kohe lahingusse. Kõigepealt punatähelised hävitajad katsid taeva «väikese maa» kohal. Tihedalt langes pomme vaenlase lahingukordadele. Nüüd olid õhulahingutes jõud võrdsed, seejärel aga saavu-

LEONID BREŽNEV

tasime ülekaalu meie, sest lenduritel läks korda vaenlase mitu lennuk välja puruks pommitada.

Mul on raske kirjeldada, mis sündis taevas. Kuhu ka ei vaadanud, igal pool pidasid kas üksikult või lülidena surmaheitlust meie ja Saksa lennukid. Pihtasaanud lennukite mustad suitsuslepid ristusid üksteisega, ulatusid maani. Kolme lahingupäeva kestel tulistasid meie lendurid «väikese maa» kohal alla 117 vaenlase lennukit. Nendest ägedatest lahingutest on oma raamatus üksikasjalikult jutustanud A. Pokrõškin, kes neist osa võttis.

Meie platsdarmil otsustati Novorossiiski ja Tamani saatus, ning Saksa fašistlik väejuhatuse paiskas eesliinile üha uusi väeosasid. Kaheksa päeva ja ööd võitlesid otsekui košmaaris «väikese maa» sõjamehed, kuni vaenlase jõud olid välja kurnatud ja nad hakkasid tagasi roomama oma lähtepositsioonidele. Kuid lahingu haritipp saabus 20. aprillil 1943. See päev, kummaline küll, on mulle meelde jäänud ka ühe lõbusa juhtumi poolest.

Meil oli 225. merejalaväebrigadis poliitosakonna ülemaks M. Vidov, kes sõdis oskuslikult ja uljalt, avaldas suurt mõju võitlejatele, kuna aga komandöri hoiatusele, et ta asjatult oma elu kaalule ei paneks, vastas: «Olen komissar, mitte uppunud kukk!» Nõnda siis ööl vastu 20. aprilli kutsus Mihhail Kapitonovitš poliitöötajad kokku, tegi kokkuvõtteid lahingutest ja seejärel küsis, kas nad teavad, miks fašistid nii raevukalt peale käivad. Seepärast, vastas ta, et nende füüreril on homme sünnipäev. Tahavad meist jagu saada, et teha juhile kingitus. Oleks muide hea, kui ka meie seda päeva tähistaksime.

Kuni mitmesuguseid ettepanekuid arutati, visandas tollal alles vähe tuntud kunstnik Boriss Prorokov joonistuse, mille kõik samas heaks kiitsid. Öösel maalis ta voodilinale Kaukaasiast põgeneva seataolise peletise. Seal olid kõigile tuttavad vuntsid ja juuksetutt — Hitleri karikatuur oli oivaliselt välja tulnud. Lina kinnitati raamile ja paigutati eikellegimaa varakult sissetulistatud paika kindlatele tugeledele.

20. aprilli hommikul nägid hitlerlased kõigilt ümberkaudsetelt mägedelt, kõigilt oma positsioonidelt seda õnnitlust. Nagu võiski arvata, oma füürerit tulistada sakslased ei söandanud. Möödus tükk aega, mille kestel nad küllap pidasid aru, mida teha. Lõpuks hakkasid fašistid kolmest küljest raami poole roomama. Paik aga oli, nagu juba öeldud, sisse tulistatud: pooled neist jäid lebama, ülejäänud vaatasid, et eluga minema said. Selle päeva jooksul tehti kolm niisugust katset, kuni «sünnipäevakinki» hakkas tulistama nende suurtükivägi.

«Anna talle! Paras talle!» lagistasid võitlejad naerda.

Naer on võimas jõud, optimismi tõend, inimeste vaimse tervise tunnus. Pärast seda, kui ühes lõigus oli rünnak tagasi löödud, sammusin mööda kaevikut koos Dorofjeviga. Ja jälle kuulsime tulepesa juures naeru. Astusime ligemale: nooruke seersandist agitaator parajasti juhtis vestlust.

«Teeme lahingukokkuvõtteid, seltsimees polkovnik,» kandis ta ette.

«Ja missugused siis on need kokkuvõtted?»

Kuulipilduja ümber kogunenud võitlejad hakkasid seersanti mük-sama: räagi, räagi. Too pisut hämmeldus, siis aga muutus seltsimeeste toetusel julgeks:

LEONID BREŽNEV

«Hitler suurustas, et täna heidab ta meid merre. Meie ukraina muinasloo järgi ma siis ütlesingi, mida ta sai. Läks metsa jahile, tappis karu, nülgis rebase, tõi koju jänese, ema keeras pardil kaela kahekorra ja keetis kiisliit. Mees proovis, aga see oli kibe.»

Koos sõduritega oli mul hea meel lõbusat noormeest kuulates. Tema lihtne looke tähendas tol hetkel vist rohkem ja mõjus tugevamini kui kõige tõsisemgi lahingutegevuse analüüs. See oli seda tähtsam, et kõnesolev päev, kordan, oli kujunenud raskeimaks kõigist päevadest, mis me «väikesel maal» läbi elasime.

Maa põles, kivid suitsesid, metall sulas, betoon lagunes, kuid oma töotusele ustavad mehed ei taganenud sellelt maalt. Roodud pidasid vastu pataljonide survele, pataljonid jahvatasid peeneks rügemente. Kuulipildujatorud löid hõõguma, haavatud tõukasid sanitarid eemale ja sööstsid granaatidega tankide kallale, käsikähmlustes löödi püssipärade ja nugadega. Tundus, et sellele lahingule ei tulegi lõppu. Seal, kus kõik oli kaetud vaenlase laipadega, ilmusid äkki uued ahelikud, nad hävitati, kuid ikka ja jälle kerkisid rohekashallid siluetid. Pole imestada, et ühe rünnaku ajal kostis 8. kaardiväelaskurbrigaadi võitleja suust: «Mis see tähendab, kas nad maa seest välja kasvavad?»

Hitlerlastel oli sel päeval tõhus ülekaal, meil oli suuri kaotusi ja mitmel korral vilksatas mul mõte: kui palju meie poisse jääb lebama sellele maale, kui paljud neist ei jõua koju tagasi. Kaastunne on sõjas keerukas küsimus. Sõda on julm asi ja surmajuhtumid sõjas vältimatud. Kui sa siin kedagi haletsed, siis tähendab, saada tema asemel teine. Siin on üksainus kõlbeline õigustus: olla sel raskel hetkel koos võitlejatega, tunda neidsamu ohte. Ja teha kõik, mida sa suudad teha, et kaitsta neid liigse riski eest, kergendada nende kannatusi.

Sõja-aastaist säilinud dokumentide hulgas on direktiiv, mis kannab minu allkirja. See oli saadetud kõigile poliitorganitele ja igale poliit-töötajale hiljem, 1943. aasta lõpul, Kiievi all peetud lahingute päevil. Ent see, mis siin kirjutatud, oli mulle peamine kogu sõja kestel:

«Hoolitsege alatasa võitlejate jõu ja tervise säästmise eest. Sõdurite lakkamatu varustamine sooja toidu ja kuuma veega peab saama vanakumatuks reegliks. Tuleb tagada kõige rangem kontroll selle üle, et kõik, mis riik annab võitlejatele ja ohvitseridele, jõuaks täielikult nende kätte. Selles suhtes muretud ja tegevusetud inimesed tuleb võtta karmilt vastutusele. Erakordset tähelepanu on tarvis pöörata sanitaarasutuste tööle. Väekoondiste poliitosakondadel tuleb eraldada eritöötajad, kes vastutavad haavatute lahinguväljalt evakueerimise ja neile õigeaegse arstiabi andmise eest.»

Ka nüüd, mil lahingutest on möödunud palju aastaid, oleme rohkete ürituste hulgas kohustatud alatasa meeles pidama neid, kes tegid läbi sõja. Ümbritseda nad hoolitsuse ja tähelepanuga, abistada neid argipäevaasjades — see on võimuorganite ja kõigi kodanike moraalne kohus, see on meie elu seadus.

LEONID BREŽNEV

Võib arvata, et lugeja ootab minult jutustust parteipoliitilisest tööst, kuid tegelikult just sellest ma kõnelen siin juba ammu. Sest et «väike maa» sõjameeste meelekindlus oli selle töö tulemus. Sest et sisse seatud elu platsdarmil, hoolitsus võitlejate jõu ja tervise säästmise eest, õigel ajal saadetud lennuväekorpused, niihästi lõbusad naljad vaikusehetkil ja ääretu vaprus rünnakutel kui ka see, et inimesed jäid lõpuni inimesteks — see kõik oli parteipoliitilise töö tulemus. Nii et seda üldisest jutustusest esile tõsta on raske ja arvatavasti pole tarviski.

Millega mõõta, kuidas hinnata poliitjuhi tegevust rindel? Snaiper on hävitanud kümme hitlerlast — au ja kuulsus talle. Rood löi tagasi rünnaku ja kaitses positsiooni — au ja kuulsus roodu komandörile ja selle võitlejatele. Diviis murdis läbi vaenlase kaitsesest ja vabastas asula — komandöri nimi märgitakse ära kõrgema ülemjuhataja käskkirjas. Kuid suuri teeneid on ka poliitjuhtajal, kes relvastas võitlejad ideeliselt, tugevdas nendes sügavat kodumaa-armastust, sisendas usku oma jõusse, innustas kangelasteole.

Tõeline poliitjuhtaja armees on see inimene, kelle ümber inimesed koonduvad, ta teab põhjalikult nende meeleolu, vajadusi, lootusi ja unistusi, ta tiivustab neid ennastsalgavusele, kangelasteole. Ja kui arvestada, et vägede võitlusvaimu on alati peetud nende vankumatuse tähtsaimaks teguriks, siis just poliitjuhtajale oli usaldatud kõige vahe- dam relv sõja-aastail. Sõjameeste hinge ja südant karastas tema, ilma milleta ei tankid, kahurid ega lennukid poleks meile võitu toonud.

Nii oli see kõikjal, kuid ränkkrasketes sõjasektorites, niisugustes nagu «väike maa», on selle töö tähtsust raske ülehinnata. Võitlejatele tundus ajuti, et nad on suurest maast ära lõigatud, ja oli tarvis panna neid mõistma, et äralõigatud ei tähenda olla hüljatud, et lahutatud ei tähenda olla unustatud. Oli tarvis näidata, et sõda fašismi vastu peetakse kõigil rinnetel ja et tohutut abi osutab meile kogu maa. Oli tarvis ühte siduda äsja tagasilöödud rünnak selle suure heitlusega, mida peab kogu nõukogude rahvas.

Siin ei olnud kõlavaid kõnesid tarvis ja polnud ka saale kõnede pidamiseks, vaid tarvis oli avameelset, meestevahelist ja, ma ütleksin, südamlikku kõnelust. Ma võtsin osa enamikust parteikoosolekutest, mis toimusid lahingukoondistes ja -väeosades, ja ka lihtsalt suhtlesin tihti võitlejatega. Tavaliselt õnnestus mul leida sõdurite ja madrustega ühine keel, ehkki ma selleks mingeid erilisi võtteid ei kasutanud. Kas oli jutt tõsistest asjadest või käis naljatlev vestlus, püüdsin ikka käituda lihtsalt ja tasakaalukalt. Ja kõnelesin ma alati tõtt, olgu see kui kibe tahes. Olgu märgitud, et ohvitseride hulgas leidus selliseid, kes püüdsid kujutada endast mingit omameest. Võitlejad tundsid muidugi kohe ära võltsi ja teeseldud semutsemise, siis aga ära nendelt avameel- sult enam oota.

Enamik meie poliitosakondade töötajaid, poliitjuhte, kommunistlike noorte organisaatoreid ja agitaatoreid oskas leida õige tooni, oli pälvinud autoriteedi sõdurite hulgas. Ja oli tähtis, et mehed teadsid: see, kes kutsus neid üles vastu pidama, on raskel hetkel nende kõrval, jääb

LEONID BREŽNEV

nendega, läheb, relv käes, nende ees. Järelikult oli meie peamiseks relvaks sütitav parteiline sõna, millele lisandus tegu — isiklik eeskuju lahingus. Seetõttu saidki poliitöötajad relvajõudude hingeks.

Mõistagi võtsid nad osa ründe- või kaitseoperatsioonide ettevalmistamisest, ilma nendeta ei töötatud välja sõjategevuse plaane. Mina näiteks ei mäleta juhtumit, et kindral Lesselidze või teised armeejuhatajad, kellega koos mul tuli sõidida, ei oleks arvesse võtnud minu seisukohta või parandusi, puhuti üpris olulisi. Kuid käske jagab sõjas komandör, see on tema prerogatiiv, ja kuigi poliitöötaja võib samuti käsutada, peab ta minu arvates seda õigust kasutama ainult erandjuhtudel.

Toon näite. Ühe parteiaktiivi ajal, mida mul tuli läbi viia, istusid mehed ridastikku maas. Ettekande ajal lõhkes kuskil minu taga, mitte kuigi kaugel, sakslaste mürsk. Me kuulsime, kuidas ta lendas. Tavaline asi, ma jätkasin ettekannet, kuid umbes minuti-kahe pärast lõhkes teine mürsk, nüüd juba meist eespool. Keegi ei liikunud paigast, ehkki koos olid vilunud sõjamehed, kes teadsid, et suurtükivägi on võtnud meid «kahvlisse». Kolmas mürsk on meie oma, nagu rindel öeldi. Siis ma andsingi käsu:

«Püsti! Vasakule nõkku kolmsada meetrit joostes marss!»

Me lõpetasime töö teises kohas. Kolmas mürsk lõhkes tõepoolest väljakul, kus me enne seda olime olnud. Tulime sealt tagasi koos poliitjuht V. Tihhomiroviga vaikides.

«Mitte keegi ei liigutanud ennast,» lausus ta ainult. «On alles mehed...»

Sedasama mõtlesin ka mina.

Säärastel erakorralistel juhtudel, olgu siis lahingus või rahulikul hetkel, on poliitöötajal õigus ja kohustus käskida. Igapäevases töös aga ei ole tema ülesanne käsutada, vaid ainult selgitada ja veenda. Sealjuures tuleb seda tööd teha arukalt ja taktitundega. Isegi kui inimene on eksinud, ei ole kellelgi õigust solvata teda kärkimisega. Minus tekitab sügavat vastikust mitte küll laialt levinud, kuid ühel või teisel ikka veel säilinud komme tõsta häält, karjuda inimeste peale. Ei majandus- ega parteijuht tohi unustada, et tema alluvad on ainult teenistuse järgi alluvad, et nad ei teeni direktorit või juhatajat, vaid partei ja riigi üritust. Ja selles suhtes on kõik võrdsed. Need, kes lubavad endale taganemist sellest meie korra vankumatust tõest, kompromiiteerivad end lootusetult, viivad alla oma autoriteedi. Jah, üleastunu peab kandma vastutust: parteilist, administratiivset, lõpuks või kohtulikku — mis tahes vastutust. Kuid mitte mingil määral ei tohi riivata inimeste eneseuhkust, alandada nende väärikust.

Nii arvan ma praegu, sellest reeglist juhindusin ka sõja-aastail, selles vaimus püüdsin kasvatada minu juhtida usaldatud poliitosakonna aparaati. Pean ütleva, et see oli üksmeelne kollektiiv, koosnes tublidest ohvitseridest, kes olid läbi teinud parteitöö kooli; nendel oli niihästi kogemusi kui ka teadmisi, nad paistsid silma algatusvõime ja mehisusega, panid elu kaalule lahingutes seal, kus olukord seda nõudis. Mitte kõik nad ei elanud võiduni, kuid igaüks täitis auga oma kohust.

LEONID BREŽNEV

Meenutan neid inimesi parimate tunnetega. Sõja kestel avaldasin neile palju kordi tänu, kirjutasin alla arvukatele kiituskirjadele, kuid nagu mäletan, karistusi ei määranud ma kordagi. Mitte seetõttu, et olin säherdune «pehmeke» — ümberpöörduvalt, mitte mingit hõlpu ma neile ei andnud, isegi kui töötada tuli ööpäevad läbi. Lihtsalt ma teadsin, et võin julgelt loota igauhele, ja nad ei vedanud mind kunagi alt. Et aga lugeja siiski saaks kujutluse meie inimestest, mainin kas või mõnda neist.

Üks minu asetäitjaid, propaganda- ja agitatsiooniosakonna ülem, oli S. Pahhomov. Rahulik igas olukorras, esimesel pilgul isegi aeglane, muutus ta energiakontsentraadiks ja näitas üles otsustavust, kui seda oli tarvis. Ta oskas leida selle ainsa sõna, mida just antud hetkel oli võitlejale kõige rohkem tarvis. Seetõttu tõmbasin ma teda teistest sagedamini kaasa sõjanõukogu läkituste ja muude tähtsate dokumentide koostamisele.

Lektoriks ja propagandistikks oli äärmiselt kõitev inimene, major A. Arzumanjan, kellele peale avara silmaringi oli ka hea huumorimeel, mis ei ole kunagi liigne. Juba tollal oli näha, et see on ebatavaline inimene. Ma ei imestanud, vaid tundsin rõõmu, kui pärast sõda sain teada, et Arzumanjanist on saanud akadeemik ja hiljem ka NSV Liidu Teaduste Akadeemia presiidiumi liige.

Hea propagandist nagu Arzumanjangi oli I. Štšerbak, kes juba enne sõda sai ajalookandidaadiks. Sügavaid teadmisi oli ka G. Jurkinil. Muide, tema näite varal võib otsustada poliitosakonna töötajate vaprust üle. Juba Novorossiiski pealetungioperatsiooni käigus autasustas Musta mere laevastiku juhataja teda otse lahinguväljal Punalipu lahinguordeniga. Ja kui ma juba kord olen ette tõtanud, siis lisan, et sellest operatsioonist osavõtu eest hinnati niisama kõrgelt kõigi 18. armee poliitosakonna töötajate teeneid.

Meil oli ka oma armeeleht «Znamja Rodinõ», mis reageeris operatiivselt kõigile sündmustele «väikesel maal». Teda oodati kaevikutes ja jooksukraavides, anti käest kätte. Mul tuli korduvalt osa võtta toimetuse välnõupidamistest ning vestelda toimetaja V. Verhovski ja teiste toimetuse liikmetega. Ma olin harjunud austama ajakirjanikke, sest teadsin: lahingute ajal olid nad pidevalt väeosades, tegid kaasa desante, kuulusid diversioonirühmadesse, osalesid «keelte» võtmises.

Ajalehe aparaat ja autorite aktiiv olid tugevad. Peale koosseisuliste kaastööliste, nagu näiteks tulevane Nõukogude Liidu kangelane, «Pravda» korrespondent S. Borzenko, võtsid meie ajalehes sõna proosakirjanik B. Gorbatov ja luuletaja P. Kogan.

Meil armees käisid ka teised tuntud kirjanikud.

Lõpuks tahan mainida ka seda, kui tähtis oli sõdureile omaenda keskelt kasvanud poeedi tabav sõna või joonistus tagasihoidlikus lahingulehes. Sest et see sõna, see joonistus olid mõeldud otseselt neile. Mäletan, kuidas ma kord varahommikul, koiduajal olin tagasiteel eesliinilt ja nägin kaht neidu. Nad tõusid märke mere poolt. Üks oli lüheldast kasvu, rihm hästi pingule tõmmatud, kõige ehtsam punapea. Käed kerkisid mütsi juurde ja ma sõitsin mööda. Oma abile komсомолитöö alal olin andnud lubaduse kell viis vastu võtta inimesed seo-

ses nende kinnitamisega kommunistlike noorte organisaatoriteks lan-
genute asemele. Ja tuligi just see punapäine neiu, käes paberirull.

«Kust te olete?» küsisin.

«Mereväelaste pataljonist.»

«Kuidas nad teisse suhtuvad?»

«Hästi.»

«Kas liiga ei tee?»

«Mis te nüüd, ei tee!»

Tuli välja, et ta joonistab. Siinsamas keeras ta lahti oma lahingu-
lehed. Mäletan praegugi selgesti joonistust ja selle allkirja: «Kas oled
pabinas, Vasja?»

«Väikesele maale» oli see neiu, Maria Pedenko, palunud end saata
ise, ta oli dessandis maabumise esimestest päevadest peale. Ta kandis
tule alt välja haavatuid, vaikuse hetkil aga jooksis kaevikust kaevi-
kuse ajalehtede, ümbrike ja paberiga, korraldas vestlusi, luges luule-
tusi. Teda tundsid ja temasse olid kiindunud kõik «väikese maa» asu-
kad, nad pidasid teda üheks parimaks agitaatoriks. Käsitsi kirjutatud
ajalehe «Polundra» oli välja mõelnud tema, ta isegi suutis seda «kir-
jastada» mitmes eksemplaris, võitlejad aga lugesid need lehed räbala-
teks. Üksmeelne naerulagin tõusis alati seal, kus neid vaadati ja loeti.

Hiljem, kui me vallutasime Novorossiiski, sai Maria haavata, kuid
pärast ravi läks ta uuesti lahinguväeossa. Tema kangelaslikkus mär-
giti ära kolme lahinguordeniga. Seejärel palus ta end saata Kiievi, kui
seal käisid kõige ägedamad lahingud. Kord märkasin ajalehes (kas
«Pravdas» või «Izvestijas», seda ei mäleta) tema artiklit «Armastus».
Võis arvata, et see on mingi sentimentaalne asi. Tuli välja, et ei ole.
Jutt oli kodumaast, kodumaa-armastusest.

Kodumaa nimel ei säästnud Maria Pedenko ei oma noorust ega elu
ennastki. Päevikus, mis hiljem avaldati, kirjutas ta «väikese maa»
kohta: «Ronid maa alt välja päevavalguse kätte ja süda rõõmustab. Nii
väga tahaks elada. Ümberringi aga on väljad julmast sõjamasinast üles
küntud. Kõikjal on majarusud ja vereplekid piinatud ja lõhutud maa-
pinnal. Ei jõua veel imetleda päikest, kui juba kostab: «Öhk!» Ja uuesti
roomad oma koopasse, kus niiskus lööb näkku, kus hülsilampide tah-
mas vaevalt tunned ära oma sõpru.»

Nagu paljud teisedki kangelased, ei elanud Maria meie päevini. Mee-
nutades seda võrratut inimest, mõtlen ma paljudele teistele meie kodu-
maa tütardele, kes jagasid meestega kõiki sõjaraskusi. Nad on saanud
mulle nõukogude naise ülluse võrdkujuks.

6

Pealetung... Pärast aprillilahinguid köitis see sõna kogu armeed,
alates sõdurist ja lõpetades armeejuhatajaga. Me olime palju mure-
päevi läbi elanud, kui pidime vaenlase kätte jätma oma külasid ja
linna, olime pikkade piiramiskuude jooksul läbi imunud vihkamisest
röövvallutajate vastu ning püha kättemaksuiha täitis meie südameid
pilgeni.

«Millal ometi algab?» küsisid sõdurid, komandörid ja poliitöötajad, lisamata sõna «pealetung», sest selletagi oli selge, millest jutt on. Sellele võis vastata üheainsa sõnaga: «Varsti.» Pealetungi päeva ja plaani hoiti rangeimas saladuses. Kuid seda, et pealetungi ette valmistatakse, oli võimatu ja polnud tarviski varjata.

Olukord võimsa löögi andmiseks kujunes kõige soodsamalt. Kõigil rinnetel oli initsiatiiv läinud Punaarmee kätte. Fašistlik väejuhatas oli jäädavalt kaotanud eelised, mida olid loonud ootamatu kallaletung ja ülekaal sõjatehnikas. 1943. aastal andis meie kangelaslik tagala rindele 24 000 tanki ja liikursuurtükki, 35 000 lennukit ja 130 000 kahurit. Meil oli juba täiuslikum relvastus kui vaenlasel ja pealegi rohkem. Tänu sellele liikus meie armee, olles võitnud 1943. aasta suvel mitu suurt lahingut, rinde kesklõigis 300 kilomeetrit, meil lõunalõigis aga 600 kilomeetrit läände.

Millistel asjaoludel sündis Novorossiiski ründamise idee?

Pärast Stalingradi lahingut tundis Hitler, et ta võib sattuda veel suuremasse tõsisesse piiramisrõngasse, ja klammerdus lõunatugi ala külge erilise jõuga. Ta taipas, et Tamani kaotamine toob vältimatult kaasa Krimmist ilmajäämise ning seab ohtu tema väed Ukrainas. Et Tamani enda käes hoida, löid fašistid võimsa kaitsejoone. See kulges Mustast merest Aasovi mereni ning koosnes kahest vööndist, mis olid kaetud miiniväljade, tankitõrjerajatiste, raidtõkete, dzottide, dottide ja soomuskuplites asuvate tulistuspunktidega.

Meie kõrval sõdis A. Gretško armee, kes esimesena sai tunda fašistide raevukat vastupanu. Võtad ära ühe künka — seisak. Võtad ära veel ühe — jälle paigaltammumine. Mäletan, kuidas Lesselidze, Kolonin, mina ja polkovnik Zarelua lesisime burkal. Oli puhkehetk, arutasime kujunenud olukorda, ja Lesselidze lausus:

«Teate, mis? Tamani ja Krimmi äravõtmise võti ei ole nendel kün-gastel, vaid Novorossiiski hõivamises. Palume õige peakorterit, et ta annaks meile 17 000—20 000 meest täiendust. Teeme ettevalmistused ära ja alustame rünnakut.»

Nii me tegimegi. Lesselidze helistas Moskvasse, peakorter kiitis meie algatuse heaks ja andis meile Gladkovi diviisi. Sellega hakkaski asi peale.

Novorossiisk oli sakslaste peamine vastupanusõlm. Peale piki rindejoont kulgevate võimsate kindlustuste olid nad loonud suure hulga tugipunkte linnas endas. Suured elumajad, tehased, elevaator ja raudteejaam olid relvadest tulvil, terveid kvartaleid läbisid ühenduskäigud, tänavail olid barrikaadid. Eriti tugevasti oli kindlustatud sadam.

Saksa fašistlik väejuhatas arvas, et ta tunneb hästi Nõukogude vägede taktikat. Suuri vastupanusõlmi me otserünnakuga ei vallutanud, vaid läksime neist ümber. Tähendab, Novorossiiskit kindlustasid nad küll, kuid rünnakut selles kohas ometi ei oodanud. Sellega läksid nad alt. Meie taktika iseärasuseks oli selle paindlikkus. Üks põhjusi, mis õhutas meid vaenlase kaitsejooni läbi murdma just Novorossiiskis, oli ootamatustegur.

18. armee oli toleks ajaks omandanud suuri dessantoperatsioonide kogemusi, ja me olime arvamusel, et linnale võib löögi anda mitte kahest küljest, nagu varem eeldati, vaid kolmest küljest: Tsemessi

LEONID BREŽNEV

lahe paremalt ja vasakult kaldalt, s. o. «väikeselt maalt» ja tsemenditehaste poolt, ning samuti merelt suure dessandiga, mis vastasele kujuneb täielikuks ootamatuseks. Selline plaan võetigi vastu.

Valmistati ette veel üht üllatust. Suur dessant tuleb loomulikult teha suurte laevadega, neid aga vaenlane just eriti tähepanelikult jälgiski. Kuid meie otsustasime väed kaldale saata väikeste laevadega. Peale selle valmistusime andma rannakindlustustele torpeedolööki. Kunagi varem polnud torpeedodega kallast tulistatud: need olid määratud merelahinguks ja laevade uputamiseks. Selleks et torpeedod tabaksid nii, nagu oli kavatsatud, tuli kaatrite meeskondadel kõvasti vaeva näha.

Plaan, mille vaenlane on läbi näinud, on teatavasti juba ette pooleldi nurjumisele määratud. Sellepärast sai esmaülesandeks selle rangeimas saladuses hoidmine. Me keelasime ära igasuguse kirjavahetuse, mis puudutas eelseisvat operatsiooni. Selle väljatöötamisest võttis osa äärmiselt piiratud ring inimesi. Algas hoolikas luure. Et meie kavatsusi mitte välja anda, teostati seda laial rindel. Samuti tehti tööd vastase desinformeerimiseks: mitmed kavalad abinõud sisendasid talle, et dessant kavatseb maabuda jälle Južnaja Ozereika piirkonnas.

Operatsiooni parteipoliitilist garanteerimist ei pidanud me vähem tähtsaks kui tema lahingulist ettevalmistamist. Otsustasime, et pealetungi alguseks peavad kõigis väeosades olema täisverelised parteiorganisatsioonid. Sellest lähtudes saatsime kõige vastutusrikkamatesse pealetungilõikudesse kommuniste. Erilise hoolega valiti inimesi välja dessantväeosade jaoks. Nende koosseisust moodustasid kommunistid ja kommunistlikud noored 60—70 protsenti.

Mõtlesin ka poliitosakonna töötajate kõige ratsionaalsemale paigutusele: igauks neist kinnistati kogu operatsiooni ajaks teatud väeosa juurde. Hiljem, kohates neid diviisides ja polkudes, nägin, et nad sõidid määratu suure vaimustusega, nakatades oma võitlusvaimuga teisi. Palju poliittöötajaid kutsusime ka reservist, et lahingute ajal rivist väljalangenuid kiiresti asendada. Parteiorganisaatoritel oli kaks ja komsomoliorganisaatoritel kolm asetäitjat. Niimoodi saavutasime, et kõigis allüksustes olid alati olemas partei- ja komsomolijuhid.

Nagu pärast Novorossiiski vabastamist selgus, oli heaks abiliseks «Dessantväelase meelespea», mille me olime koostanud. Sissejuhatuse mitmes lõigus kõneldi Punaarmee edust kõigil rinnetel, hitlerlaste metsikustest ja sellest, et on kätte jõudnud meie tund anda vaenlasele purustav löök, tasuda talle kätte kõigi kuritegude eest. Seejärel tulid praktilised nõuanded. Lühidalt tuletati meelde, kuidas võitleja peab käituma laevale mineku hetkel, laevas endas, maabumise ajal ja lahingus. Me püüdsime meestele varem õpetada, mida teha ettenägematutes olukordades. Meelespea anti igale dessantväelasele.

Meelespea idee võtsin üle Kodusõja-aegsetelt Lõunarinde võitlejalt. Teatavasti tundis V. I. Lenin tol ajal selle vastu suurt huvi ja kriipsutas eriti tähtsaid kohti alla. Muide, mitmeid selle mõtteid, millele Vladimir Iljitš oli erilist tähelepanu juhtinud, kasutasime kogu parteipoliitilises töös. Näitena olgu toodud read sellest meelespeast:

«Seltsimees kommunist! Sa pead lahingusse astuma esimesena, väljuma sellest aga viimasena. Sa oled rindele kutsutud kasvatama punaarmee laste massi. Kuid iga hetk pead sa oskama vintpüssi kätte võtta

ja näitama isikliku eeskujuga, et kommunist oskab niihästi üllalt elada kui ka väarikalt surra!»

Tormijooksu ettevalmistamise päevad ja ööd seisavad mul meeles kui kõige pingelisema ja rängema töö aeg. Aga kuidas see erines «väikesel maal» veedetud piiramisaegsetest päevadest ja öödest! Töö ei tundunud raskena, pinge rõõmustas, iga uus kohtumine inimestega andis jõudu juurde. Dessandi avangardis soovis minna üksik merejala-väepataljon esimese «väikesele maale» tehtud dessandi kangelaste V. Botõlevi ja tema poliitasetäitja N. Staršinovi juhtimisel. Sellele pataljonile antigi lipp, et heisata see esimesele vaenlaselt äravõetud kõrgele hoonele Novorossiiskis. Lipu vastuvõtmist pidas endale suureks auks noor kommunist teise järgu vanem Vladimir Smorževski. Julge luuraja, esimese dessandi lahingute kangelane, olles liigutatud usaldusest, andis seltsimeestele töötuse: «Ma ei määri meremehe au!»

Lõpuks kutsus armeejuhataja K. Lesselidze enda juurde komandörid, kellel tuli viia väed rünnakule, ning tegi teatavaks aja «T» — rünnaku tunni ja minuti ööl vastu 10. septembrit. Siin täpsustati igaühe ülesanne. Seejärel, pool päeva enne operatsiooni algust, kutsus Põhja-Kaukaasia rinde juhataja I. Petrov kokku armee ja laevastiku juhtiva koosseisu laiendatud nõupidamise, kus igaüks raporteeris valmisolekust.

Kõigis laskurväeosades, dessantsalkades ja laevadel korraldati tund enne pealetungi miitingud. Inimestele oli tarvis öelda väga palju, kuid seni polnud me kõnelda saanud. Tähendab, tuli valida kõige vajalikumad sõnad. Viibisin paljudel miitingutel. Veendusin, et rünnakukäsk kutsus sõdurite hulgas esile määratu suure rahuldustunde, ütleksin isegi, et rõõmu.

Oli kätte jõudnud aeg, mida olime oodanud 255 päeva ja ööd. Arme juhataja vaatluspunkt oli ehitatud Markothi mäestiku harjale. Siit olid nagu peopesal näha Tsemessi laht, sadam ja suur osa linnast.

Öö. Operatsiooni alguseni oli veel aega, kuid siin viibis juba palju inimesi: armeejuhataja, staabiülem kindral N. Pavlovski grupi staabi-ohvitseridega, suurtükiväejuhataja kindral G. Kariofilli oma abilistega ning teiste väeliikide juhatajad. Valitses pinev vaikus. Seda katkestasid ajuti telefonihelinad. Luurajad kandsid ette, et vaenlase pooltel ei ole mingit liikumist märgata. Aeg-ajalt kuuldus üksik suurtükipauk, kuskil lõhkes uitmürsk, ja jälle vaikus. Vesteldi millegipärast poolihääli, peaaegu sosinal. Ohvitserid ja kindralid vaatasid alatihti kella.

Ja saabuski aeg «T» — 2.44. Teadsin, et sel hetkel kärgatab 800 suurtüki ja 227 katjuuša kogupauk ning tõuseb õhku poolteistsada pommituslennukit. Löögi jõudu kujutasin muidugi ette, kuid see, mida kuulsin, lihtsalt rabas mind. Tundus, nagu variseks kogu maailm kokku.

Suurtükiväe ettevalmistustuli vältas 15 minutit. Selle ajaga lasti välja 35 000 mürsku varem luurega kindlakstehtud märkide pihta. Rünnakule läksid merejalaväelased ja laskurväeosad «väikeselt maalt» — me polnud asjatult seda väärtuslikku lappi kaldaribast nii kaua enda käes hoidnud. Teiselt poolt algas pealetung tsemenditehaste piirkonnast. Lahingusse sööstis meredessant, nagu olime plaanitsenud.

Linnas puhkenud tulekahjud valgustasid Tsemessi lahte. Vahtisin

LEONID BREŽNEV

pimedusse, Gelendžiki poole, kuid ainult sadama lähedal nägin esimest gruppi läbimurdekaatreid, mis kihutasid tabamatu kiirusega ja hävitasid tõkkeid. See oli 6 minutit pärast suurtükiväe ettevalmistustule algust. Ilmus nähtavale tingmärk «tee on lahti». Mõni minut hiljem kihutasid pöörase kiirusega lahte kaatrid, mis rasketorpeedodega pörutasid lääne- ja idamuuli pihta. See oli vapustav löök, mis pööras kaldakindlustused pahempidi. Rand kadus suitsu ja tsemenditolmu sisse. See varjas dessantkaatreid vastase eest, ning täpselt 15 minuti pärast, s. o. suurtükiväe ettevalmistustule lõppemise hetkel, võitles Botõlevi pataljon juba sadamas. Poole tunni jooksul maabus vaenlase ägeda tule all 800 meest, kaasas raskekuulipildujad, miinipildujad ja tankitõrjepüssid.

Tsemessi lahes oli kõik segamini. Igast kandist kihutasid kaatrid, paisates pööretel üles veemasse, ja näis, et iga hetk pörkavad nad kokku. Kuid kõik oli täpselt välja arvestatud. Torpeedokaatrite järel tulid suurtükipaadid, valvekaatrid, seinerid, iga laev oma marsruudil. Üksteise järel rünnati Lesnaja, Elevatornaja, Neftenalivnaja ja Importnaja sadamat. Plahvatused ja tulekahjud valgustasid hästi lahte sadama piirkonnas. Vesi lahes otse kees.

Peaaegu üheaegselt Botõlevi pataljoniga, kes oli vallutanud Lesnaja sadama, ründas Tsementnaja sadamat 1339. laskurpolk S. Kadantšiku juhtimisel. Kogu polgul ei õnnestunud küll maabuda, kuid need, kes olid kaldale jõudnud, tormasid purustava lainena vaenlase kindlustuste peale. Hommikuks oli võimas tugipunkt, «Proletari» tsemenditehas, nende käes. Järgmisel ööl ühinesid nendega polgu ülejäänud allüksused.

Vaatluspunktis ei vaikinud hetkekski telefonid. Kõigi väekoondistega oli pidev side. Majesteetliku rahulikkuse ja kindlusega juhtis lahingut andekas armeejuhataja. Lahingu käigus paigutas ta väeosi operatiivselt ümber, andis juurde reserve, paisates täiendust sinna, kus oli tekkinud ähvardav olukord.

Esimestel minutitel pea kaotanud vaenlane oli toibunud. Tuld hakkas sülitama iga maja, iga kvartal. Teinud kindlaks meie hõivatud tugiala piirid, avasid hitlerlased sellele suurtükitle. Kuid meiega suurtükid toetasid ründavaid väeosi. Meie lendurid olid planeerinud oma tegevuse nõnda, et lakkamatult pommitada vaenlase käes olevat territooriumi. Kogu aeg olid õhus ründelennukid — need sooritasid igaüks päevas kuus-seitse väljalendu.

Teisel ööl tegi elektriijaama piirkonnas dessandi 1337. polk. Viimasega koos maabus ka 318. laskurdiviisi komandör polkovnik V. Vrutski. Kuid side temaga katkes. Armeejuhataja näost nägin, kui rahutu ta oli. Mitte rood või pataljon, vaid peaaegu terve diviis, mis pealegi oli saadetud pealöögi suunale, ei andnud endast elumärke.

Lesselidze käskis saata vastutava ohvitseri elektriijaama piirkonda, sellel Vrutski üles otsida, olukorras selgusele jõuda ja viivitamatult ette kanda. Mõtlesin järele ja tegin armeejuhatajale ettepaneku anda see ülesanne minu asetäitjale Pahhomovile. Armeejuhataja tundis teda hästi ja jäi kiiresti nõusse, kuid käskis operatiivosakonna ülemal saata temaga koos osakonnast kapten Pušitski.

«Võtke minu villis,» lisas ta seejuures.

Neil tuli tungida linna läbi eesliini, pääseda mööda intensiivselt tulistatavast tsoonist, leida üles Vrutski, kogenud silmaga kõike hinnata ja kaardile kanda ning võimalikult kiiresti tagasi tulla. Õnneks jõudsid mõlemad tagasi tervelt, kuid armeejuhataja auto, mille nad jätsid tehase «Oktjabr» juurde, oli puruks pommitatud. Ületanud palju takistusi ja roninud läbi piki kaldaäärt kulgeva veetoru, jõudsid nad väikesele väljakule, millelt otse vastas paistis elektriijaam, paremal aga pikk hoone, kust sakslased lakkamatult tuld andsid. Elektriijaamani jäi umbes 70 meetrit, kuid tee sinna läks ainult üle lageda väljaku või piki hoonet söekuhjade tagant. Otsus tehti kiiresti: Pušitski roomab sõehunnikute varjus, Pahhomov aga läbib ohtliku lõigu meeletu sööstuga. Hiljem kinnitas ta tõemeeli, et ka maailma parim sprinter poleks talle järele jõudnud. Ohust hoolimata naasid nad sedasama teed, ning mitte ühe, vaid kahe kaardi ja ettekandega, et andmed olukorra kohta armee sõjanõukogule kindlasti kätte jõuaksid. Nad töid ka kurva uudise: polkovnik Vrutski oli raskesti põrutada saanud, silmast ilma jäänud ja käest haavatud. Jalamaid võeti tarvitusele abinõud aegamisi, kuid kangekaelselt edasirühkivate diviisi väeosade abistamiseks. Diviisikomandöri kohuste täitmine pandi ajutiselt staabiülemale.

Käisid tänavalahingud. Järgemisi saabusid raportid: ära on võetud vaksal ja sinna on heisatud mereväelipp; vallutatud on «hall villa»; hõivatud on «punane maja»; meie omad tungisid koolimajja; vabastatud on kvartal 103... Ja igauhega neist käisid kaasas valusad teated: surma on saanud 318. diviisi poliitosakonna ülem alampolkovnik A. Tihhostup, surma on saanud armee poliitosakonna instruktor major P. Issajev, surma on saanud armee poliitosakonna inspektor major A. Tsedrik... Vähe aega enne seda oli hukkunud M. Vidov, pärast langes Anapa all 83. mereväebrigaadi poliitosakonna ülem K. Lukin.

Tuleb meelde, kuidas me koos temaga läksime ühte liivakaldale ehitatud rumeenia blindaaži. Oli väga palav, ning Lesselidze, mina, Zarelua ja Lukin tahtsime kas või natukesekski päikese eest varju pugeda. Kuid blindaažis oli kuulda mingit kriginat, nagu miski tiksuks kogu aeg. Ütlesin:

«See on vist kellamehhanism. Küllap nad on pommi alla pannud. Laseme õige siit jalga.»

Ronisimegi välja, läksime blindaažist eemale, laotasime burka maha ja heitsime pikali. Lukin tõmbas end samuti sirgu päris meie lähedal. Vihisesid üksikud pommid, kogu rand oli luidetega kaetud. Kui plahvatuste mürin lõppes, tõusime püsti. Hõikasin seltsimeest:

«Lukin! Lukin!»

Vaikib. Astume juurde — tema surnud. Ei ainsatki kriimustust, mitte midagi. Lööklaine oli ta tapnud.

*Ei, sõber eales ei sure, aga
Ta sinu kõrval olemast vaid lakkab,
Ta ulualust sinuga ei jaga,
Su välipudelist ta rüüpama ei hakka.*

Hästi on luuletaja öelnud. Mõistusega sain kõigest aru: käib lahing ja ohvrid on vältimatud. Kuid süda ei kuulanud sõna, teda piinas talu-

LEONID BREŽNEV

matu valu. Ma ise olen leskedele kirju kirjutanud, minu peotäis mulda on seltsimeeste haudades, minu automaadi valangud on kaasa kõlanud leinasaluutides. Partei ustavate poegadena kutsusid nad, partei nimi huulil, võitlejaid surmatoovasse lahingusse. Kutsusid kodumaa nimel elu mitte säästma. Lahingus tegid nad esimestena seda, millele kutsusid üles teisi, viisid võitlejaid endaga kaasa. Nad täitsid lõpuni Lenini juhendi, näidates isikliku eeskujuga, et kommunist oskab niihästi üllalt elada kui ka väarikalt surra.

7

Kuus päeva ja kuus ööd käisid lahingud Novorossiiskis. Ma ei hakka loetlema väeosade ja -koondiste numbreid ega tooma arve — pealetungi on üksikasjalikult kirjeldatud sõjaajalookirjanduses. Oluline on märkida muud: pealetungi ägedus ja sõjameeste püha viha olid nii suured, et mitte miski ei saanud neid peatada. Iga päev, isegi iga tund olime lahingukangelastegude tunnistajaiks. Kas või ühestki neist olen kohustatud jutustama.

Merejalaväelaste rood ründas fašistide kindlustusi kolmel korral, kuid edu ei saavutanud. Roodukomandör Ivanov otsustas moodustada läbimurdeks vabatahtlike ründegrupi. Sellesse kuulus üksteist meest eesotsas roodu parteiorganisaatori Valliulini ja veel nelja kommunis-tiga. Otsustava löögiga löid nad vaenlase kaitsesse augu, ja nende järel sööstisid teised võitlejad. Kuid tänava lõpul peatas tiibtuli nende edasi-liikumise. Siis ütles Valliulin vanem Djatšenkole: «Kui kuulipilduja jääb vait, vii mehed rünnakule.» Ja roomas minema. Otse keldriakna ees, kust kuulipilduja tulistas, sai Valliulin pihta. Üleni verisena viskus ta sellele aknale. Tee oli vabastatud.

Salahutdin Valliulinit tundsin hästi «väikesel maal» veedetud päevilt. Ta oli üks paremaid parteiorganisaatoreid. Tema autasustamise esildist alla kirjutades mõtlesin selliste kangelastegude olemusest. Kahtlemata inimene teadis, et ta läheb kindlasse surma. Kuid vaevalt küll ta tol hetkel endale ütles: «Ma sooritan praegu kangelasteo.» Ei, see vaprus polnud poseeriv kangelaslikkus, vaid napolisõnaline, vähe silmatorkav, ütleksin isegi, et tagasihoidlik, niisugune, mida eriti hinda Lev Tolstoi, otsustades romaani «Sõda ja rahu» järgi. Tolstoi käsitus tähendas kangelaslikkus, et inimene teeb seda, mida ta peab tegema, kõigest hoolimata.

Muidugi on hirm surma ees inimestele omane, see on loomulik. Ent kriitilisel hetkel tuli otsus nagu iseenesest, seda oli ette valmistanud kogu eelnenud elu. Täheandab, on olemas mingi piir, mingi silmapilk, kus sõjamehe-patrioodi teadmine oma kohusest kodumaa ees lammatab hirmutunde, valu ja surmamõtted. Täheandab, kangelastegu ei ole niisugune tegu, millest inimene endale aru ei anna, vaid veendumus, et see üritus, mille nimel inimene teadlikult ohverdab oma elu, on õige ja õilis.

«Veendumus, et sõda on õiglane,» kirjutas V. I. Lenin Kodusõja aastail, «ja teadmine, et on vaja ohverdada oma elu oma vendade hüvan-

LEONID BREŽNEV

guks, tõstavad soldatite võitlusvaimu ning nad on valmis taluma ennekuulmatuid raskusi . . . See on seletatav sellega, et iga püssi alla võetud tööline ja talupoeg teab, mille eest ta sõtta läheb, ja valab teadlikult oma verd õigluse ja sotsialismi võidu nimel.»

Need suurepärased Lenini sõnad avavad sügavalt ja täpselt rahva kõlbeliste jõudude lätted, meie rahva poolt Suure Isamaasõja aastail õigluse ja sotsialismi võidu nimel sooritatud surematu kangelasteo lätted.

16. septembril anti Moskvas saluut Põhja-Kaukaasia rinde ja Musta mere laevastiku vaprate vägede auks. Suur konfrontatsioon oli lõppenud. Paljal maalapil, kus asus väike Stanitška asula, pidasid meie sõjamehed vastu seitsmekuusele piiramisele ja võitsid. Hitlerlaste käes oli suur, ligipääsmatuks kindluseks muudetud linn, ja meie lõime nad sealt välja kuue päevaga.

Kodumaa hindas kõrgelt linna vabastajate ennenägematut mehisust ja vaprust. 19. väekoondist ja väeosa kuulutati Novorossiiski-nimeliseks. Tuhandeid sõdureid ja ohvitseri autasustati Nõukogude Liidu ordenite ja medalitega. Kümnetele sõjameestele, kes olid toime pannud väljapaistvaid sangaritegusid, anti Nõukogude Liidu kangelase kõrge nimetus.

Novorossiiski dessant, millest võtsid osa kõik väeliigid, oli üks suuremaid dessante Suures Isamaasõjas.

Lahing Novorossiiski pärast on läinud möödunud sõja ajalukku kui üks näide nõukogude inimeste vankumatust võidutahtest, lahinguvaprusest ja kartmatusest ning piiritust ustavusest leninlikule parteile ja sotsialistlikule isamaale.

Kõrgema ülemjuhataja käskkirja kuulasin raadiost pooleldi purustatud majas, kus asus partei linnakomitee. Linna elanike miitingut me ei korraldanud, sest neid ei olnud. Hiljem käisime mööda tänavaid ja neidki ei olnud. Varemed. Kogu linn koosnes vaid tuhaasemeist. Ühest keldrist leidsime eidekese koos kassiga, rohkem mitte kedagi. Mäletan, et seal asus veel elevaator ja selle kõrval meremeeste klubi. Fašistid olid enne seda meie inimesi kinni võtnud, nad sinna ajanud, petrooliga üle valanud ja ära põletanud. Kohutav vaatepilt.

Töötasid sapöörid, tehes kahjutuks ja vedades minema tuhandeid miine, fugasse, lõhkemata pomme ja mürske. Kisti maha teadaandeid: «Iga elanik, kes linnas leitakse, lastakse kohapeal maha.» Fašistid kartsid meie inimesi . . . Meremeeste klubi ees oli kartulipõld, siin astusin ma ettepoole. Kolonin käratas mulle:

«Kuhu sa ronid?»

«Sina oled sõjanõukogu liige,» vastasin, «mina aga poliitosakonna ülem. Mina pean astuma kaks sammu ees.»

Pärast Novorossiiski vabastamist oleks tahtnud kas või veidigi hinge tõmmata, kuid peatuda ei tohtinud me tunnikski. Edukas rünnak avas võimaluse pealetungiks kogu platsdarmil. Sakslased sõna otseses mõttes põgenesid meie vägede surve all. Me võtsime ära niinimetatud Kuradivärava, ja tee Anapa peale oli avatud. Hitlerlik väejuhatuse oli sunnitud operatsiooni «Kriemhild» (vägede plaanipärase ümberpaigutamise Tamani poolsaarelt) asendama «Brunhildiga» (kiire evakueerimisega). Kuid ka see müütiline daam neid ei aidanud.

LEONID BREŽNEV

Koidikul kihutasime mööda teed, kui meile teatati, et eespool ründavad meie lennukid Saksa väeosi. Autos olid Kolonin, Zarelua, mina ja adjutant Kravtšuk. Nähtavasti tärkas tunne, mis inimestel tekib tule all, ja ma hüüdsin:

«Poisid, nüüd hakatakse meid pommitama, pikali!»

Hüppasime välja, heitsime tee äärde maha, kuid ikkagi oleksime äärepealt oma lennukite käest sugeda saanud. Kuid ega siin lendureid vist süüdistada tohi. Pealetungihoo oli juba niisugune, me kõik tormasime siis niimoodi edasi.

21. septembril 1943 vabastasid meie armee tanki- ja jalaväekoondised võimsa löögiga Anapa linna ja sadama. See oli vaenlase peamine vastupanusõlm Krimmi viival teel. Tormijooks oli nii äge, et okupandid jätsid maha kogu oma vara, kõik selle, mis nad olid kokku röövinud, ja isegi mereleminekuks valmisseatud 16 laeva naftalaadungiga.

Meie vägede pealetungihoo kasvas iga päevaga. Vaimustus koos lahingutes omandatud kogemustega oli võimas, vääramatu jõud. Kuid mitte mingil juhul ei või öelda, et edu tuli kergesti. Meie vastas seisid julmad, tugevad ja hästirelvastatud hitlerlikud väeosad. Püüdes võita aega, kindlustasid nad hoolikalt oma viimaseid positsioone Krimmi lähistel ning klammerdusid surmalemääratute meeleheitel iga asula, iga kõrgendiku külge. Ainult tänu Põhja-Kaukaasia rinde armeede ning Musta mere laevastiku ja Aasovi flotilli laevade, merejalaväe ja lennukite lakkamatule pealetungile oli Tamani poolsaar 9. oktoobriks 1943 lõplikult vabastatud.

Kertši väina kaldal nägime vapustavat pilti hitlerlaste ääretust julmusest. Koos grupi komandöridega vaatasin kaugenevaid vastase transpordilaevu, mis binokliga olid vaevu märgatavad. Nägime hästi, kuidas meie pommitus- ja hävituslennukid tõttasid nende teed ära lõikama. Kuid sihtmärgi kohale jõudes pöördusid lennukid tagasi. Me ei saanud mõhkugi aru. Hiljem kandsid lendurid ette, et laevalaed olid täis naisi ja lapsi. Lendurid ei saanud pomme heita: relva jõul laevalaele aetud inimesed olid kilbiks trümmides istuvatele fašistidele.

Ees oli Krimm. Vägedele loeti ette Põhja-Kaukaasia rinde juhataja 1943. aasta 9. oktoobri käskkiri nr. 51. Selles oli öeldud:

«Auväärne ja kuulus on 18. armee võitlustee. Kangelaslike lahingutega «väikesel maal», Mõshakol ja mägedes Novorossiiski all ning Novorossiiski linna ja sadama hulljulge ründamisega rajati 18. armee kuulsuse tee. Anapa ja Tamani linna hõivamisega täitsid 18. armee väed esimestena Tamani vaenlase purustamise lahinguülesande.»

Õöl vastu 1. novembrit 1943 väljusid dessantlaevad 318. laskurdiviisi, nüüdse Novorossiiski laskurdiviisi võitlejatega Kertši väina. Tugeva tormiga, läbi 30 kilomeetri pikkuse mineeritud mereteel, lakkamatu suurtükkitule all jõudsid nad Krimmi rannikuni ja tegid eduka dessandi Eltigeni kaluriasula piirkonnas Kertši lähedal.

Dessandi eel ütles peakorteri esindaja marssal S. Timošenko, et 318. diviisi dessandi edu on Krimmi vabastamise pant. Teatavasti leidsid tema sõnad täielikku kinnitust.

See ongi õieti öelda kõik, mis minul on seotud mõistega «väike maa». Üks Suure Isamaasõja lehekülg. Üksainus, kuid unustamatu lehekülg.

Kõrgema ülemjuhataja korraldusel asusime rongidele ja suundusime

LEONID BREŽNEV

3. Ukraina rinde käsutusse. Pärast «väikesel maal» peetud lahinguid ja Novorossiiski ründamist tundus see meile peaaegu puhkusena. Kuid sõjas on elu heitlik, saatus oli meile midagi muud määranud.

Olles vabastanud 6. novembril 1943 Kiievi, liikusid meie väed kümne päevaga 150 kilomeetrit läände ning löid vastase välja paljudest asulatest, sealhulgas Žitomirist ja Fastovist. Läbi olid löigatud paljud kommunikatsioonid, mis ühendasid armeegruppe «Mitte» ja «Süd». Kujunenud olukorra ohtlikkus hitlerlikele vägedele oli silmanähtav. Saksa fašistlik väejuhatust tõi Prantsusmaalt kohale värsked jõud ning koondas Žitomirist ja Fastovist lõunasse poolteistkümmend tanki-, moto- ja jalaväediviisi. Ilmseks sai ka hitlerlaste plaan anda löök edelast, likvideerida meie tugiala Dnepri paremkaldal ja taas vallutada Kiiev. Fašistide läbimurre õnnestus, ja nad haarasid Žitomiri teist korda enda kätte.

Selle läbimurdekoha sulgemine ning vastase edasiliikumise peatamine tehtigi ülesandeks meie 18. armeele, Katukovi tankiarmeele ja teistele väekoondistele. Teel pöördusime 1. Ukraina rindele, mida juhatas kindral N. Vatutin. Vaenlane oli selleks ajaks jõudnud juba Ukraina pealinna viiva Žitomiri maantee 74. kilomeetrini.

Rong, kus asusid armee sõjanõukogu, staap ja poliitosakond, sõitis välja esimesena. Tema järel tulid ešelonid armee väekoondiste ja väeosadega. Liiguti kiiresti, peatuti ainult vedurite vahetamiseks. Öösel sõitsime läbi Baglei jaamast — siit jäi Dneprodzeržinskini kõigest kuus kilomeetrit. Peatusime teises jaamas, mis samuti oli päris lähedal. Nii olingi tagasi jõudnud kodustesse paikadesse.

Väljusin vagunist. Oli tuuline, külm ja kottpime. Vahtisin pimedusse. Näis, nagu tunneksin suitsuhõngu, mida saadab mu «Dzeržinka» — tehas, kus töötas isa, kus minagi olin alustanud, olnud katlakütja ja hiljem jõutsehhi insener. Kangesti kiskus sinna, oleksin tahtnud kas või päevaks, tunniks, mõneks minutikski vaatama minna. Enne seda olin saanud kirja emalt. Ta oli juba evakuatsioonist tagasi jõudnud. Kirjast paistis, et tal oli tulnud paljugi läbi elada.

Kuid vedur andis lühikese vile, tuli hüpata vagunisse. Niisiis koju ma ei pääsenud, omakseid sain näha alles palju hiljem, juba pärast sõda...

8

Meie ešelon laaditi maha Gostomeli jaamas. Staap asus Kolonštšina külas.

Seal sain ma harva olla, kogu aeg sõitsin lähematesse jaamadesse, aitasin kiiremini korraldada väeosade ja eelkõige suurtükkide maha-laadimist, et keskendada suurtükivägi metsaribadesse piki Žitomiri—Kiievi maanteed.

Ööl vastu 12. detsembrit kella ühe paiku helistas mulle armee staabi operatiivosakonna ülema asetäitja alampolkovnik N. Soloveikin: vaenlane oli läbi murdnud Stavištše küla lähedal, meist ainult mõne kilomeetri kaugusel.

LEONID BREŽNEV

Võtsin ühenduse Lesselidze ja Koloniniga. Arme juhataja oli juba alarmeerinud laskurpolgu, juba tõttasid sellesse paika tankid, kuid läbimurdekohta ei jõua nad varem kui tunni pärast. Me otsustasime enne nende kohalejõudmist paisata sinna staabi ohvitserkonna peaaegu tervenisti. See äärmine abinõu oli tingitud sellest, et mitte mingil juhul ei tohtinud anda vaenlasele võimalust Kiievi maantee läbi lõigata ja seal kanda kinnitada.

Pärast Soloveikini telefonikõnet andsin kohe käsu alarmeerida poliit-osakonna ohvitserid. Arme juhatajaga rääkisin ainult minutit kolm, ja kui telefonitoru kohale asetasin, nägin rahuloluga: oma kolmkümmend meest automaatide ja granaatidega oli juba valmis välja astuma. Määrasime kindlaks, kes kuhu sõidab.

Mina võtsin kaasa adjutant I. Kravtšuki ja ühe automaatori. Hoolas autojuht oli juba jõudnud panna autosse umbes kolmkümmend granaati. Piki kogu tänavat mürisesid käivitatud autod. Sõitsime lähima polgu komandopunkti. Saanud kõige vajalikumad andmed, kihutasime edasi. Eesliinist poolteise kilomeetri kaugusel olime tugeva miinipildujatule tõttu sunnitud auto peatama. Kiiresti sammusime püssiragina suunas ja varsti sattusime kaevikusse. Siin oigasid haavatud, nooruke leitnant karjus midagi. Liibunud rinnatise vastu, andis tuld paarkümmend automaaturit. Lühikeste valangutega tulistas raskekuulipilduja. Pimedusest kostis ehmunud hää:

«Tuleb taganeda!»

«Vait, argpüks!» käratas leitnant.

Tol hetkel ma ei teadnud, missugune on siin olukord. Ei teadnud, et see teine kaevikute liin oli pärast fašistide rünnakut muutunud eesliiniks. Ei teadnud, et vaenlane oli otsustanud mitte anda meile võimalust ennast kindlustada ja juba ründas uuesti. Mõistsin seda, kui nägin, kuidas jalaväelaste hõreda tule all liikusid hüpetega peale fašistid, täristades automaatidest ja heites maha, kui hakkas tulistama meie kuulipilduja.

Rahustanud leitnanti, käskisin ahelikku mööda edasi anda, et vastu pidada tuleb sõna otseses mõttes mõned minutid: veokitega on siia saadetud jalaväepolk, täiskiirusega tulevad tankid. Leitnant jooksis rõõmsalt võitlejate juurde, teisele poole ruttas sama sõnumiga Kravtšuk. On jäänud meelde, kuidas ta lõputult kordas:

«See on komissar, poliitosakonna ülem!»

Juba ammu ei olnud meie armees enam komissaride institutsiooni, juba ammu ei olnud sõjaväes kuulda ka sõna komissar ennast, kuid Kravtšukile tundus see tol hetkel kõige sobivam.

Sõja kestel olin mitu korda näinud vaenlast nii lähedalt, kuid see öölahing on eriti mällu sööbinud. Rakettide valguses jooksid hitlerlased hüpetega ühe maastikukühmu tagant teise taha. Nad aina lähenesid meile, neid hoidis veel tagasi peamiselt meie kuulipilduja. Hitlerlaste uue hüppe ajal hakkas see taas tulistama ja äkitselt vaikus. Nüüd andis tuld ainult hõre võitlejate ahelik. Sakslased ei heitnud enam maha: end hüüetega julgustades ja lakkamatult tulistades jooksid nad püsti kaeviku poole. Meie kuulipilduja aga vaikus. Üks sõdur tiris tapetud kuulipildujast eemale. Hetkegi kaotamata söötsin kuulipilduja juurde.

Kogu maailm ahenes nüüd mulle kitsaks maaribaks, mida mööda

LEONID BREŽNEV

jooksid fašistid. Ei mäleta, kui kaua kõik kestis. Ainult üks mõte valutas täielikult: pealetung seisma panna! Näib, et ma ei kuulnud lahingumüra, ei kuulnud käsklusi, mis samas kõrval anti. Märkasin vaid mingil hetkel, et langevad ka need vaenlased, keda ma ei olnud sihtinud: tuld andsid meile appijõudnud võitlejad. Mäletan, et keegi neist puudutas mu kätt:

«Loovutage koht kuulipildurile, seltsimees polkovnik.»

Vaatasin ringi: kaevik oli sõdureid täis. Nad asusid positsioonidele — vilunult, kiiresti, asjalikult. Ja kui omased tundusid mulle need tundmatud mehed, kui lähedased! Muidugi panime hitlerlaste pealetungi seisma, varsti aga, rünnanud neid võimsa laviinina, vabastasid Nõukogude väed Žitomiri ja jätkasid pealetungi. Sõdurisõprusest ja relvavendlusest, mis valitsesid meie armees, sellest, kui suured oma väeosa patrioodid olid võitlejad, tahaksin kõnelda eraldi.

Iga lahing, ükskõik kus see aset leiab, on tuli, veri, surm. Sellegipoolest, kui mõtled lahingutele mitmesugustes piirkondades Dnepropetrovskist Prahani, elustuvad mälus pildid, mis järsult erinevad üksteisest. Barvenkovo—Lozovski operatsioon — ja silmade ette kerkivad jäisest tuulest kantavasse lumme mattuvad mehed. Lahingud «väikesel maal» — plahvatustest keev Tsemessi lahe vesi, mis pillutab sõdureid täis laevukeksi. Ent Suhhumi maantee kuni kaldani välja — lausa tolm. See seisis õhus, mähkis endasse majad, suurtükid ja autod, langes paksu kihina taimedele, painutas alla oksad. Ta tungis saapasäärte kaudu taldadeni, läbi riiete ihuni. Me neelasime seda koos vee ja toiduga ning lihtsalt niisama.

Kord sõitsin säärasel päikesest kuumaks köetud tolmusel teel mürskude vilina saatel ühte diviisi, mis valmistus lahinguks. Auto sattus ummikusse, tulin välja, et otsida ümbersõiduteed, ja nägin, kuidas teepeenral kärarikkalt vaidlesid seersant ja sõdur. Selgus huvitav lugu.

Sõdur oli tagasi tulnud hospitalist, kaasas suunamiskiri tagavara-väeossa. Teel jäi ta grupist meelega maha ja läks oma teed. Talle järele saadetud seersant sai ta kätte teises väeosas, kus ta oli teeninud enne haavataasaamist. Roodukomandör laskis endale selgeks teha vaidluse põhjuse ja ütles oma endisele võitlejale: midagi pole teha, mine seersandiga kaasa. Nii nad läksidki. Teel aga hakkas sõdur mässama: ei tule ja kõik, lähen tagasi oma väeossa.

«Tal on käsk tulla meie polku,» ütles seersant vastuseks minu küsimusele. «Ta ei täitnud käsku, rikkus vandetootust. Mees tuleks anda kohtu alla, kuid ta veel punnib vastu.»

«Ei ole rikkunud, seltsimees komandör,» ütles võitleja vaguralt. «Ega ma tagalasse põgenenud, ma läksin oma väeossa.»

«Ja kus see on?»

«Kõige palavamas paigas, ootab fritsude rünnakut, nemad aga», üleolevalt osutas ta peaga seersandi poole, «alles ärgitavad.»

Mõelgem järele. Inimesel on seaduslik alus mitte minna lahingusse. Vähemalt on saanud pikenduse, ja pole veel teada, millal tuleb minna. Tema aga kipub lahingusse. Missuguseid järeldusi tuleb teha sellest pealtnäha üksikfaktist? Sõdur usub oma komandöridesse ja poliitjuhtidesse, usub oma seltsimeestesse, kellega tal tuleb minna luuresse või

LEONID BREŽNEV

rünnakule. Miks ta muidu kipub tagasi oma väeossa? Peale selle on ta ise käitunud lahingutes vääriliselt. Jänespüks otsiks teist väeosa, läheks sinna, kus ei ole tema arguse tunnustajaid. Vilets sõdur, kellest seltsimehed lugu ei pea, samuti ei kipuks nende juurde tagasi.

Võib-olla on see eriline rood, mis meelitab mehi? Ei. Kogu Nõukogude—Saksa rindel, äärest ääreni, kõigis NSV Liidu relvajõudude meditsiini-sanitaarpataljonides me kuulsime: tahan oma väeossa! Oma roodu, polku, diviisi pidasid mehed eriliseks, kõige paremaks, sõna otseses mõttes omaks. Tuleb välja, et kogu meie armee koosnes «erilistest» väeosadest.

Meenub ka teine juhtum, veel rabavam. Oli samuti käimas pealetung, vägesid paigutati rongidele, mina aga otsustasin astuda sisse haiglasse. Esimeses palatis oli umbes kolmkümmend meest, põhiliselt omal jalal käijad. Jätsin nendega hüvasti, ütlesin, et meie läheme edasi fašiste peksma, nemad aga saagu kiiremini terveks ja tulgu järele. Kõik hakkasid korruga rääkima: kindlasti tuleme järele. Järgmises palatis lebasid raskesti haavatud, arst hoiatas, et paremalt esimene, leitnant, on määratud surmale. Gaasgangreeni ei saa enam peatada. Ma astusin tema juurde. Ilusad mustad lokkis juuksed, mustad kulmud, helesinised silmad hõõguvas näos. Küsisin, kas tal ei ole mõnda palvet või soovi.

«On küll, seltsimees polkovnik. Hoolitsege selle eest, et mind saadetakse oma väeossa, kui ma ellu jään.»

Ma ei vastanud talle kohe. Surunud erutuse maha, ütlesin, et tingimata hoolitsen, ärgu tundku muret. Küsisin, missuguses väeosas ta sõdis ja kuidas sai haavata. Jätnud hüvasti, hakkasin minema, kuid siis kuulsin:

«Tuleb välja, et ei hoolitse, seltsimees polkovnik?»

«Kuidas siis, tingimata...»

«Aga te ei kirjutanud üles minu nime.»

Jälle ei saanud ma talle vastata. Mind aitas välja öde.

«Mina kirjutan,» näitas ta paberilehte. «Nime, auastme, väeosa numbri — kõik. Näete?»

Sirutasin käe lehe järele, millelt lugesin: «Teil on aeg lahkuda.» Panin selle kiiresti planšetti ja heitsin pilgu leitnandile. Ta naeratas. Tundsime kõris pitsitust. Sõja ajal olin korduvalt kuulnud neid sõnu: «Tahan oma väeossa.» Kuid mitte kunagi ei unusta ma leitnanti tema nii ebasõjaväelise sõnaga «hoolitsege» ja tõrksat sõdurit Suhhumi maanteel.

Missugused hingevägilased! Missugune silmapaistmatu, kuid võitmatu kodumaa-armastus, missugune tahe kaitsta isamaad, vähimalgi määral mõtlemata oma elule. Vapustas isegi mitte sõduri palve ise, vaid see, kuidas ta seda väljendas. Mitte hoobeldes oma kangelaslikkusega, vaid otsekui end õigustades, paludes midagi puhtisiklikku, eraviisilist, ainult temale tarvilikku.

Mida võisin ma vastata sõdurile tollel tolmusel teepeenral? Kõigi määrustike ja sõjaväedistsipliini seaduste järgi oli ta süüdi. Ei saa ju sõjas igaüks ise valida endale teenistusk kohta. Ei saa lasta end vallandada «omal soovil» ja minna üle teise kohta. Seaduse järgi oleksin

LEONID BREZNEV

pidanud ta saatma teenistuskohuseid täitma sinna, kuhu ta oli suunatud. Kuid ma viivitasin.

«Mida teiega siis teha?» küsisin sõdurilt, tõepoolest teadmata, kuidas talitada.

«Saatke mind oma väeossa, seltsimees komandör. Ma ju astun parisse! Tookord ei jõudnud vormistada, sattusin haiglasse, nüüd aga andsin avaldusegi sisse, kuid jälle tuli neetud frits segama. Neil aga», taas noogutus seersandi poole, «ei tunne mind keegi.»

Need sõnad hajutasid minu viimase kahtluse. Palusin adjutanti kirjutada üles tema nimi ning mõlema väeosa numbrid. Sõdurile töötasin: hiljemalt homme tuleb käskkiri tema tagasikomandeerimise kohta. Praegu on vaja minna koos seersandiga — kellelgi pole õigust käsust üle astuda. Käskkirjaga läheb aga tagasi omade juurde. Sõdur ei suutnud varjata oma rõõmu. Võttis valveseisangu ja andis uljalt au:

«Lubate minna?»

Ikka ja jälle veendud, kui õige oli V. I. Lenini mõte, et sidemed hukkadega, suhtlemine tööliste, talupoegade, sõduritega on tohutult tähtsad. Kui palju tõsiseid ja ulatuslikke järeldusi sai tehtud pärast kohtumisi ja vestlusi võitlejatega rännakupausidel, puhkehetkedel, lahingupositsioonidel. Nii oli see ka pärast seda kohtumist haiglas ja juhuslikku kõnelust sõduriga Suhhumi maanteel. Muidugi täitsin ma antud lubaduse. Peale selle aga tehti otsus: haiglatest väljakirjutamisel võimalust mööda saata mehed tagasi oma väeosadesse.

11. veebruar 1944 oli mulle kurb päev. Saatsin Moskvasse raskesti haige armeejuhataja. Arstid ütlesid, et lootusi on vähe. Kümme päeva hiljem Konstantin Lesselidze suri.

Rindel õpid inimesi väga kiiresti tundma. Seal on kohe näha, kes mida väärt on. Lesselidze oli üks neid andekaid väejuhte, kelles olid kehastunud nõukogude inimese parimad jooned. Karm ja armutu vaenlaste vastu, hea ja lahke sõpradele, ausameelne, sõnapidaja, terava mõistusega inimene, elu armastav ja vapper inimene — sellisena on meelde jäänud minu lahingukaaslane ja sõber Konstantin Lesselidze.

Edasisest võib palju jutustada, võib kirjutada terve raamatu, sest ees oli veel tuhandeid kilomeetreid rindeteid ja palju sõjakuid. Kuid praegu tahaksin rõhutada veel kord üht: mälestus «väikesest maast», karastus ja kogemused «väikeselt maalt» olid minu ja mu lahingusõpradega kaasas viimse lasuni. Võitlejate vaimustusele, meeletule vaprussele ja patriotismile lisandusid külmaverelisuus, küpsus, kaine arvestus, oskus sõdida, ja see kõik kokku viis meid võidule.

Ägedate lahingutega, vabastades külasid ja linnu, liikusime läbi Kiievi, Vinnitsa, Hmel'nitski, Tšernovtšõ, Lvovi ja teiste Ukraina oblastite ning jõudsime Karpaatide lähistele. Looduslikke tõkkeid kasutades olid fašistid siin rajanud võimsa kaitseliini «Arpad». Kuid ei olnud enam tõkkeid, millest Nõukogude armee poleks jagu saanud. Kasutades Kaukasuse mägedes peetud lahingute kogemusi, forsseerisime Karpaatide kurud ja mürdsime läbi vaenlase vallutamata tunduvalt kaitseliinist.

Nüüd poliitöötajad ei teadnud tõepoolest päeva ega öö vahet. Käisid lahingud ja hetkekski ei lakanud parteipoliitiline töö vägedes. Üht-

LEONID BREŽNEV

lasi oli tarvis aidata kohalikel seltsimeestel, põranda alt väljatulnud kommunistidel, sisse seada uut elu. Üksteise järel toimusid suured poliitilised üritused: parteikonverents, ametiühingukongress, noortekonverents, naistekonverents. Vabaduse õhkkond virgutab poliitilisele aktiivsusele kõik Karpaatide-taguse Ukraina elanikud. Nad tervitasid meid kui vendi-vabastajaid. Kõikjal moodustati rahvakomiteesid, tehti ettevalmistusi nende esimeseks kongressiks. Seejärel kongressil viibides ma nägin, missuguse tohutu entusiasmiga võeti vastu ajalooline otsus, et Taga-Karpaatia ühineb taas oma rahvaga.

Raske on unustada juubeldust, millega meie vägesid tervitasid Rumeenia, Poola, Ungari ja Tšehhoslovakkia rahvad. Koos teiste väekoondistega võttis nende maade vabastamisest osa ka kuulsusrikas 18. dessantarmee. Nüüd oli poliitilist tööd võimatu ülehinnata. Aastakümneid olid imperialistid laimanud meie parteid. Aastakümneid oli rahvastele pähe taotud koletuid väljamõeldisi meie elust, meie inimestest. Ja nüüd tuli nõukogude inimene Euroopasse vabastajana. Tähtis oli mitte millegagi varju heita sellele kõrgele humaansele missioonile. Ja meie sõdurid ei heitnud varju. Kõikjal nähti nendes ennastsalgavaid, õilsaid, humaanseid ja õiglasi sõjas karastatud mehi.

Üliraskel 1941. aastal me uskusime, et võit tuleb. Nüüd me teadsime: selleni on jäänud mõned päevad. Kogu sündmuste kulg oli meid selleks ette valmistanud. Ja ikkagi, kui ta lõpuks tuli, osutus rõõm kirjeldamatuks. Minu arvates ei ole veel mitte keegi sõnades väljendanud selle rõõmu kogu sügavust. Ka mina olen jõuetu jutustama kõigest sellest, mis täitis meie südameid 9. mail 1945. Ütlen vaid: see sai kõige õnnelikumaks päevaks minu elus.

Meie 18. dessantarmeele tuli sõja viimane päev, tõsi küll, mõnevõrra hiljem — 12. mail. Juba oli alla kirjutatud fašistliku Saksamaa tingimusteta kapituleerumise akt, meie aga veel likvideerisime Tšehhoslovakkia pinnal vastupaneva vaenlase riismeid.

Ma ei unusta ka suurt pidulikku akti — võiduparaadi Punasel väljakul. Rõõmu ja uhkusega lugesin käskkirja, et 4. Ukraina rinde koondpolgu komissariks on määratud rinde poliitvalitsuse ülem kindral Brežnev. Kalli reliikviana hoian tänini mõõka, millega ma sammusin paraadil koos juhtkonnaga meie koondpolgu eesotsas.

Nii läks täide minu unistus jõuda võiduni — see oli miljonite Nõukogude sõdurite unistus, kes mitte ainult pidasid vastu surmani, vaid ka kandsid auga võidulipu läbi raskete sõjateede ja heiskasid selle Berliinis riigipäevahoonetele.

*
Meie võit on kõrge rajajoon inimkonna ajaloos. Ta näitas meie sotsialistliku kodumaa ülevust, näitas kommunismiideede kõikvõimsust, andis ennastsalgavuse ja kangelaslikkuse imetlusväärseid näiteid — see kõik on tõesti nii. Kuid valitsegu rahu, sest see on väga tarvilik nõukogude inimestele ja kõigile ausatele inimestele maailmas.

LEONID BREŽNEV

Viimase päevani me matsime ustavaid seltsimehi, kogu sõjateel nägime fašistide metsikuste jälgi, kohtasime nutvaid emasid, lohutamuid leski, nälgivaid orbe. Ja kui minult küsitaks täna, missugusele järeldusele ma jõudsin, olles teinud läbi sõja selle esimesest päevast viimaseeni, ma vastaksin: seda ei tohi enam olla. Sõda ei tohi olla kunagi.

Õnnelik on poliitik, õnnelik on riigitegelane, kui ta võib alati öelda seda, mida ta tegelikult mõtleb, teha seda, mida ta tööpoolest peab tarvilikuks, taotleda seda, millesse ta tegelikult usub. Kui me esitasime rahuprogrammi, esinesime paljudel rahvusvahelistel kohtumistel sõjaohu kõrvaldamisele suunatud algatustega, siis ma tegin seda, taotlesin seda, kõnelesin sellest, millesse mina kui kommunist sügavalt ja lõpuni usun.

See vististi ongi peamine järeldus, mille ma olen teinud suure sõja kogemustest.

Tõlkinud
HENNO MERISTE ja
HARALD HAUG

Arvi Siig

MIDA RÄÄKIS PÄIKE NEW YORGIS

1

vara-vara
valgustan välja
pilvelõhkujate tipud

roosa kollane valge

eks ole
lausa mee- ja piimamaa värvid

oo New York
mu raskeim linn

üha vaevasem on mul siin
tänavatasandini jõuda

Wall Streetile näiteks
ei tõsta jalgagi

kord noorpõlves
nagu siiras rumal laps
näitasin kullale näpuga

inimesed poleks minuta
kulda kunagi leidnud

2

mis on töö
tühi tainasõtkumine

aga kuld on pärm

nii kerkisid ja kerkivad need
päikesetõkked

kõik Kalade märgi all

rinnalekoputus
ristis nad pilvelõhkujaiks

need linnutapjad

kevadet njuujorklasele
kuulutavadki
taulikulaibakesed sillutisel

juhustmööda lausun
kõigile maailma lastele:
ärge pörgake vastu Ameerikat

see pole lihtsalt jänki värk

see on täismäng
panga peale
näpuveavundamendil

KAHVLIITE KLÕBINAL

eks ole
tänavune kevad hajameelne
et mitte öelda ükskõikne

oojaa
vanad räägivad et tänavu
suve ei tulegi
sellel kevadel olla talve süda

ah et oli tänavarahutus

mina nägin mingit mäsu aknast
pool jäi katuste varju

riigilipp oli ja must ja punane

ARVI SIIG

algul kõrvu nagu kaelakuti
pärast otsekui kõridest kinni

see oli kui poliitsei lasi vett

televiisoris öeldi et

minu vusseril oli hääl ära
klaasist kalakast
muigutav sägakõne

väljaski on ruumi tunne

käibetõde
on isiklike arvamuste
keskmine

aga teie arvamus

peab's heaoluühiskond olema
hea onu ühiskond

tasapisi viidi meidki
tasapissi maale

ausalt öeldes

pole mul midagi
ausalt ütlemise vastu
aga

no kuulge
me ju vahetame mõtteid

just-just
vahetame särke
vahetame märke vahetame võtteid
vahetame pahed vahetame vahe

meie igapäevane leib

ei, meie igapäevane ei!

teate ega ikka ei saa
kõikides hädades kapitaliste kah
süütuteks teha

ega ei saa kõikides hädades
kommuniste kah
süüdlasteks teha

huvitav mis venelased ise arvavad

meil ju üks lauas
mister Siig

ega teiegi pole ju ingel?

ei, mina ei ole
idealist

BROADWAY

Kuldikast vanajumal ise kitkub õhus!
Suur kukeaabiõ õhib iseend!
Neonikarnevall! Elekter rokki lõhub.
Klaaskorruste püstloodis õhelend!

Laat! Paabel! Ball! Mass voogab, vahib, neelab.
Oo kroomi, laki, gaasi vooluliin!
Kõik meelitab. Kui, siis vaid tasku keelab.
Ja politseisireeni reaktiivne spliin.

Mass trotuaaril rühmab nagu rühmand
kakssada aastat: igal oma suund.
Kõik kõrvaltänavad on pimedad ja tühjad,
nad Broadwayd kaevad nagu koldisuud.

Tuul neis kui tõmbus suures külmas ahjus.
Seal terveist kvartaleist kui sõda üle käind..
Muldrõskes öös, kui tundes häbi, kahju,
reas laternad on langetatud päi.

ARVI SIIG

Jah, «Made in...» pommid lõhkesid Vietnamis,
kuid nõnda vägev, näib, neil oli võim,
et bumerangina lööklaine klaasid raamist
New Yorgis endas hooga välja löi!...

See luulekujund. Elutõde — lihtsam:
New Yorgiski on püsti kraanamets.
Kuid pungil tasku on ju kõige ihnsam —
käib õiglus, üks jalg paljas, teises kets.

Manhattan pillub pimestavaid lõõgu,
ta töötab valdust, mitte almuseid —
reas, täitsa pilvelõhkujate mõõdus
sex-poe vitriinis kummist fallooseid!

Hiidnägu «Chesterfieldi» pahvib kõrgel ülal.
Oh Broadway, Broadway, maine linnutee...
Siin tõesti mõtlen jälle suurest külast.
Ei ole meelte väsimus mul see.

Kes kõik näeb läbi, sest saab ruttu küünik.
Manhattan — miljonite uneluseleib.
Ameerika, su rikkaks ma ei küüni.
Su vaesuseni, usun ka, et ei.

Neonikarneval! Elekter rokki lõhub!
Klaaskorruste püstloodis õhelend!
Kuldikast vanajumal ise kitkub õhus.
Suur kukeaubits õhib iseend.

LEINAPENI

Ühe sõrmeliigutusega
kustutan televiisori —
eluproteesi
hotelli numbritoas.

Mida teha mul
nelja ruumi ja
korterisuuruse voodiga
Kafka tüüpprojektis?

Hiir rahakapis,
telli pudel,
kõlista tüdruk või kaks,
ainult mitte vahtida lakke
üksinduses!

On see sinu hääl,
ameerika luule?

Oo Carl Sandburg,
suurlinnade laulik,
Robert Frost,
vaikne lehtedel sammuja,
Walt Whitman,
demokraatia isa ...

Videviku esimesest puutest
surevad suurlinnad välja.

Lambid nagu pimedas silmavalged.

Kivikuristikes
vaid riburada läikivaid asju:
autod, autod, autod,
lukud, võred.

Nagu kontuure ilmutusvannis
ilmub ja elustub nuhutajaid,
hiilijaid, haistjaid,
nuhkijaid —
maailm rotistub.

Oh klassika —
vanaisa lapselaul!
Sinu vahtrapuud, Frost,
on pöörmatult kaugel.
Libinal varisevad lehed
Whitmani kõrtele.
Kingul mustad mootorraafturid,
käelabad serviti kulmudel —
nagu konkistadoorid
inkade linna ees ...

Uus põlvkond?

ARVI SIIG

Ma ei tea, kus on Allen Ginsberg.
Pole enam Jack Kerouaci...

Teidpidi, ikka teidpidi
olid sina, Jack,
suure maailma
ja sünnimaa küljes.

Kus on vana vedur —
Old Pacific Locomotive,
mille kõrval koos Alleniga
imetlesid loojangu saialille,
südamel sutrad?

Kogu eluga liiga palju luulet,
ühe sõrmeliigutusega
liiga palju narkoofikumi...

Tee oli sinu märk,
sina, paljasjalg,
vee peal käija
autode Mississippil.

Kellele jätsid oma valuläve,
kodutu?

Sotsiaalne adrenaliininukrus.

Väga suured linnad
väga laias kurtummas öös.

Leina hiidpeni, leinapeni.

Olid hääleks ta kõris,
said kirbuks kasukasse.

New York, Detroit, 1975

Aimee Beekman

VALIKUVÕIMALUS

VIIS MINUTIT PÄRAST KESKÖÖD jõudis hingeldav Regina Mari ukse taha. Mari võttis teda noomimisega vastu. Regina viskas raamatupaki lauale — äärepealt oleks ta selle Karli juurde maha unustanud — ja kurtis, et oli tuttavaid külastades oma jalad rakku jooksnud. Iseäranis tüütu olnud visiit mehe vanaonu juurde, seal pidanud ta pedantse rauga arvukatele küsimustele vastama. Too oli puurinud ja uurinud, et kui suur on maja, milles Ants nüüd elab, kui palju kasvab aias õunapuid ja miks nad ometi maakohas mesilasi ei pea!

Regina valetas Marile nii et suu suitses.

Mari kattis kohvilaua. Regina süda oli vesine, ta surus hambad himuga vorstivõileivasse ja kugistas tüki alla, et uudisteahnele sõbratarile vastata.

«Aga Karl? Kuidas ta seal ilma naiseta hakkama saab?»

«Oh, pole aimu,» raputas Regina pead. «Ma ei astunud esikust kaugemale.»

Nüüd läks Mari jutuhoog lahti.

«Tead,» ütles ta hakatuseks, «sinuga on hea kõiki asju arutada. Sa käid harva linnas ega saa midagi edasi kellata.»

Hullupööra väsinud Regina nõjatus toolileenile ja valmistus teist kuulama. Head inimest ei tohtinud ükskõiksusega solvata.

«Karlile sünnib varsti viies laps. See lätlanna on tema naistest esimene, kellega ta on üle ühe lapse muretsenud.»

Võib-olla tuleb Karlil ka kuues laps ilmale, mõtles Regina loiult.

«Mulle ta lätlanna ei meeldi,» ohkas Mari.

«Kas rahvus pole meeltnööda?»

«See pole minu jaoks üldse oluline,» tõrjus Mari.

«Mis sind siis murelikuks teeb?»

«Ta on pirtsakas ja hellitatud, pole ime, akadeemiku ainuke võsu. Nad said Karliga Moskvas mingil konverentsil tuttavaks.»

«Kas Karl oli siis juba oma elmisest naisest lahutatud?»

«Ma ei mäleta. Vaevalt küll. Ta on nii palju kordi kõrvetada saanud, aga sellegipärast kipub uus abielu vanale sisse jooksma. Ükskord mahtus lahutuse ja pulmade vahele kõigest nädal aega üksiolekut.»

«Kas on siis sedagi juhtunud, et noorpaar elab Karli endise naisega mõnda aega ühises korteris?»

«Ei, Karl on läbi ja lõhki aumees. Kui abielu on karile läinud, laostab ta ennast vabatahtlikult. Iga kord on ta korteri koos mööbliga naisele ning lapsele jätnud. Ise on ta sunnitud esiotsa mõnes eramajas kalli raha eest toa üürima, võtab ju aega, kuni talle uus korter antakse. Viimane kord läks tal päris kehvasti, ametiühingukomitee õelad moorid olid mässu tõstnud ja Karl pandi vanasse majja vabanenud pinnale elama. Uue maja korralik korter anti kellelegi masinakirjutajale. Nüüd lõpuks olevat ülemused sellesse loosse sekkunud, Karl on ikkagi

* Alguis «Loomingus» nr. 1 ja 2.

kateedri juhataja, professor ja doktor, kuidas tal kõlbab sellises urkas elada.»

«Hirmus küll, praeguse abielu õnn võib ohtu sattuda,» nentis Regina ja hoidus rohkem ütlemast, et Mari ta pilget ära ei tabaks.

«Selle naisega pole tal jälle vedanud. Muudkui pigistab meest nagu sidrunit, üks tahtmine teise otsa.»

«Noortele inimestele näib, et neile on tuhat asja vaja, pärastpoole muututakse ükskõiksemaks.»

«Karlil on niigi näpud põhjas,» kurtis Mari. «Mina olen väikesepalgaline, pole suuremat hinge taga, aga ta on minugi salved tühjaks teinud. Mõnikord vaju või häbi pärast maa alla, kui Karl annab ukse taga kella, et kümnet rubla laenata. Poole oma palgast maksab ta ju alimentideks.»

Reginal oli seda paha ja piinlik kuulata, ta tahtnuks magama heita, et möödunud päev hajuks olematuks. Noobel ning ühtlasi hale Karl tuli unustada, mis sellest, et ta võib-olla on Regina järgmise lapse isa.

Ent Mari ei tahtnud oma kaeblemist lõpetada. Iga oma sõnaga ta justkui kooris Regina niigi helli närve paljamaks.

«Sa ei tea veel, kui piinarikkad on Karli välismaasõidud! Kõik ta eelmised naised topivad talle nagu kokkuräägitult aadresse ja nimekirju kaasa. Täitsa needus, et neil kõigil on mere taga karjakaupa sugulasi. Karl on sunnitud oma lahutatud naiste omakseid külastama ja prouade soove edasi ütleva. Enne ärasõitu tassitakse talle hotelli pakke ja pakikesi kokku. Iga kord sõidab ta kodu poole, kohvrid lastenaiste hilpudest pungil. Mõttele, kui häbi on tal tollimeeste ees, kui need ta pagasit juhtuvad vaatama!»

«Häda tal naistele teatada, et jälle hakkab piiri taha kaduma!»

«Seda olen minagi talle ütelnud. Aga ta on ise eluaeg rõivanarr olnud ja räägib justkui naljaks — endal tõi taga —, et professori lapsed peavad hästi riides käima.»

Tol ööl Mari kitsal diivanil magades nägi Regina jälle toda ammu unenägu, mis vanasti oli nii sagedasti kordunud.

Taas istus ta köiesilmuses ning liugles ringiratast ümber mägilaval seisva hiigelsamba. Platood piirasid uhked majad ning imelised kellatornid; hämarus tihenes, linn justkui vajus merepõhja. Reginat valdas õudus: tsivilisatsioon hukkub ja tema on selle tunnistajaks. Miks on nad ükskõiksed? Ometi lendles ümber samba hulk inimesi, igaüks istus oma silmuses, kõik nad olid keskendunud, et mitte hälbida ettenähtud trajektoorilt kõrvale. Linnast paiskusid valgusvihud üles otsekui häda-signaalid. Sõnatud inimesed sõudsid taevafoonil, tulede helgid sattusid riivama kellegi kaabuserva, läigatasid kuldraamiga prillid; keegi hoidis käes karikat, mille küljes lehvis punane lint, see löi viivuks justkui põlema.

Võib-olla õotsus Karl kuskil siinsamas õhuookeani voogudes? Kes seal parajasti vuhises Regina kohalt üle?

Leitsakuline iil kaugenese ja kustuse.

KAUA OLII SADANUD VIHMA, lumevaese talve kõhetud hanged kadusid kiiresti, isegi varjupoolsetes paikades polnud tahmaviirulisi kühme enam leida, et aga päike ei olnud hulga aega oma palet näida-

nud, hakkas nagu ununema, kuhupoole see lõunakaar õieti jäi. Alatasa muutsid tuuled suunda, teedel lirtsus pori, alevi vahel tõrtsutasid autojuhid keelule vaatamata ühtelugu signaali, inimesed ei tahtnud tümal del kõnniteedel tampida ja kõndisid ohust hoolimata asfaldil.

Justkui polnudki kevad. Oleks pidanud algama kütiste aeg, aga läbi-vettinud prahti polnud mõtet kokku kuhjata, sest vaevalt õnnestunuks kellelgi nätskest hunnikust suitsutossu välja meelitada.

Ühel päeval enne maipühi läks ilm korraga heledamaks, ehkki piisad veel lompe täksisid. Mitmekihilised madalad pilved hõrenesid silmanähtavalt. Parajasti tuli Regina koolimajast, vihmavari käes, ja äkki märkas, et kuppel ta pea kohal otsekui vööbati eredate värvidega üle. Riidemustri hiiglasuured mooniõied löid pimestavalt särama. Regina laskis oma nailonkatusel kokku vajuda, ta seisatas ning vaatas helesinist taeva laiku, mis imekiiresti ääretuks mereks lahvandas.

Regina astus lonkides oma teed ja mõtles, et kuhu küll veel sisse põigata — ta tahtis koduteed pikendada —, siin alevis olid vahemaad nii tühised, asula ühest otsast teise minnes ei saanud nahkagi soojaks. Ta pidi arvestama nii enese kui ka oma tulevase lapse tervisega. Tuli pruukida üldtuntud kosutamishvahendeid: jalutamist värskes õhus ja vitamiinirikast toitu. Tema juba ei tahtnud sarnaneda nende paljude tänapäeva naistega, kes enne sünnitust kuude kaupa haiglavoodis vedelevad. Imelik, kuidas küll vanavanemad põlluveeres ja töövahes lapsi ilmale tuua suutsid?

Eks sügisel peab Gerta teda jälle koolis asendama hakkama. Reginat asendada? Tegelikult oli just Gerta Regina jaoks asendamatu inimene. Ta ei teadnud, kuidas oleks ilma naabrinaiseta toime tulnud. Kuni Regina tunde andis, kantseldas Gerta kodus pisikest Reesit. Kui aga Regina uue maimukesega koju jääb, hakkab Gerta koolimaja vahet vehkima, et tema eest tunde anda. Ju on nüüdisaegsed naised viletsad — taevale tänu, Regina oma tervise üle küll kurta ei saanud —, üksinda ei tulda töö ning lastega kuidagi toime. Kui on olemas niisugune imelik staatus nagu kaasautorlus, siis võiks Regina analoogia põhjal Gertat oma lapse ning tulevaste laste kaasemaks nimetada. Emakssaamiseks vajalik fertiilne iga tagas üldises paljunemisprotsessis järjekordse olevuse ilmaletuleku, aga inimese hooldamise ja kasvatamise hiigeltöö ootas siis alles ees. Seni oli Gerta Reesiga seotud muredest lõviosa enda kanda võtnud; Regina ürgsed ematungid polnudki veel saanud täies hiilguses ilmned. Parem oligi — teda hirmutas vanemlik ahviarmastus.

Kui palju oli vaja inimesi, et üks väike olevus maailma juurde sünniks, suudaks jalgadele tõusta ning kindlal sammul astuks oma teetsale! Ants kui ametlik isa, nimeandja, perekonnapea. Peale selle tegelik ehk variisa; Regina enda mitte just tähtsusetu roll, muidugi kuulus siia ka kullatükk Gerta; vanavanematest, arstidest-õdedest ja õpetajatest rääkimata.

Hea Gerta, kellel endal polnud kunagi lapsi olnud, suhtus järelpõlve hooldamisse tormtõsiselt. Ta oli muretsenud terve kuhja väikelastesse puutuvat kirjandust, ei tea, kustkohast tal õnnestus järjest juurde hankida nii vene-, saksa- kui ka ingliskeelseid raamatuid, eesti väljaanded kuulusid enesestmõistetavalt ta lauale. Regina oletas, et Gerta eakad

AIMÉE BEEKMAN

linnasõbrannad aina sõelusid raamatukaupluste ning antikvariaadi vahet käia, pidasid trükistele sihikindlat jahti, et silmade särades saaki haarata: mida unikaalsem raamat, seda ohjeldamatum rõõm. (Vanadest väljaannetest võis kaotsiläinud tarkusi koguni kätte leida!)

Regina oli märkama hakanud, et kui ta lapsega tegeles, jälgis Gerta teda kuidagi kiivalt. Kui midagi oli Gertale vastukarva, ei jätnud ta seda enda teada. Tema arvates vajas noor ema igal sammul kasulikke õpetusi ning näpunäiteid nagu õhku. Regina ei nurisenud: võib-olla just tänu Gerta teadmistele oligi pisike Reesi hästiarenenud, terve ning elurõõmus laps.

Regina mõtles, et tal on üliväga vedanud.

Ehkki ta oli oma perekonna loomisel valinud riskantse ning ebaausa tee, laabus ometi kõik paremini, kui oodata võis.

Ants polnud viimasel ajal padujoomingutest osa võtnud ja temast paistis kooruvat seesugune isa, missugust paljud naised oma lastele vaid igatseda võisid. Ta oli tüdrukusse kiindunud ja Reesi vastas samaga: muudkui kippus isale sülle ega väsinud teda kallistamast. Hiljuti oli Ants Reginat ootusrikka ütle misega üllatanud:

«Äkki sünnib sedapuhku poiss?»

Regina oleks ihust-hingest tahtnud, et Antsu soov täituks.

Ants oli tulevase lapse jaoks isegi nime jõudnud valmis mõtelda. Ühel päeval tuli see poolkogemata välja. Mees polnud märganud, et Regina on kuuldekaugusel, ta hoidis Reesil käest kinni, nad kõndisid elutoas piki põrandalauda, seal ta rääkiski lapsele:

«Kasvad suuremaks, siis võtame Reinu ka kaasa ja läheme metsa hulkuma. Ma viin teid järve kaldale. Seal süütame suure lõkke. Istume kas või öö otsa üleval, kuulame, kuidas puud tules praksuvad, ja vaatame sädemeid.»

Kui juhtub poisslaps sündima, olgu siis pealegi Rein, oli Regina mõtelnud. Mis sellest, et talle see nimi ei meeldinud. Ametlikul isal olgu peale vastutuse ka mingid isaõigused.

Regina kissitas silmi: hele päike kallas alevi porised kõnniteed üle, loigud löid sätendama, siin-seal kerkis asfaldilt auruvinet. Varsti tõmbuvad kõik rajad mõnusalt tahedaks.

Ta hingas sügavalt, sättis aeglaselt jalga jala ette, seisatas puhuti, silmitses sireliheki paisunud pungi, otsis põlise kase ladvast vaevumärgatavat rohelist loori, kevade kõige ilusama aja tunnust — vara veel!

Reginal hakkas natuke kahju, et peab sügisel oma õpilastest jälle eemale jääma. Just viimaste kuude vältel oli ta nendega iseäranis hästi kokku sobinud. Pärast pikka puhkust oli Regina olnud tööjanus, ja erksus nakatas lapsi niisamuti nagu loiduski. Moodsate pedagoogiliste voolude sõiduvees oli Regina hakanud tundides üha rohkem kasutama mängulist elementi — elevuse ja huvi puudumisel tõrkus inimlaps midagi vastu võtmast. Hiljuti oli ta enda arvates põnevate katsetega algust teinud — kui kevadväsimuse perioodil kuivi reegleid tampida, pole mingit edu loota.

Klassi pooleks jaotanud, käskis ta kõigil sõnaraamatud lagedale tuua ja selgitas õpilastele ülesande. Kirjutagu igaüks kiri — teemaks viimane koolipidu. Olgu nad lahked ja kujutlegu, et adressaadi kodupaik on päris kaugel, näiteks Schwarzwaldis, mägikülas, mis lumelaviinide

tõttu on talvekuudel sageli muust maailmast ära lõigatud. Loomulikult pole sealsel noorel inimesel aimu, mismoodi siin lausikmaa alevis elatakse; see, mis meile tundus igapäevane, oli talle uudiseks.

Pärast laskis ta klassipooltel kirjad omavahel ära vahetada ning nõudis vastastikust vigade parandamist. Edaspidi kulus mitu tundi kirjade ettelugemiseks. Tööde hindamisel sattus Regina ummikusse, aga kirik sai siiski keset küla maha pandud — numbrit väaris õpilase oma tekst ja samuti tuli ta osavus teise vigade parandamisel ära märkida.

Küll oli klassis kära ja seletamist olnud! Üks tõestas teisele, et tema kiri on ülekohtuselt punaseks kritseldatud. Regina laskis neil isu täis vaielda ning suunas lapsi sõnaraamatust ning grammatikaõpikust oma väidetele tõestust otsima. Las nuputavad! Kui nad just isekeskis kimpu jäid, alles siis pidas ta vajalikuks sekkuda — kärsitus ei too kunagi tulu —, pika sõelumisega saab vili puhtamaks.

Kirjade sisu oli tervele klassile lõbu ja lusti pakkunud. Mõne juures lõkerdati nii, et aknaklaasid löid plärisema. Selles eas peetakse oma kriitilist meelt uhkuseasjaks ja võltsi ilustamist ei sallita. Üks viks tüdruk oli läkitanud tinglikku Schwarzwaldi inimliku kirja asemel klantspildiliku reklaamartikli. Viimane koolipidu väaris tema arvates vaid vaimustunud hüüatusi. Tüdruk hakkas ka ise teistega kaasa lagistama, aga siiski õigustas ennast, et tema ei soovi välismaa noortele meie elu varjukülgi paljastada. Seevastu tema pinginaaber oli lahanud viimast pidu dokumendile omase kainuse ning kiretusega: plikad tantsisid isekeskis, poisid tammusid omaette ringis või seisid nurgas kobaras ja raputasid juuksesalke muusika taktis. Ainult üks neist oli suvatsenud endale lipsu ette siduda. Orkestri helitugevus olnud sadakond detsibelli, sellise müraga närbumat lilled, tüdrukud tõmbunudki mossi ja õõtsutanud ennast tantsupõrandal tuimalt ning tujutult.

Pärast selle kirja ettelugemist oli õige torm lahti läinud. Keelevigade arutamine ununes sootuks. Igaüks raius oma tõde ja poisid arvasid, et tüdruk on neile ülekohtu teinud. Regina laskis neil õiendada, ainult nõudis, et seda tehtaks saksa keeles. Oli üpris kummaline jälgida ärritusest punetavaid nägusid, ähmis ilmel tuhniti palavikulise kiirusega sõnaraamatut, et saaks oma ägeda ning olulise mõtte võimalikult täpsemalt välja ütelda.

Kella helisesdes oli dispuut koridoris jätkunud. Kahjuks ei saanud Regina nõuda, et nad ka vabal ajal oma probleeme saksa keeles arutaksid.

Direktor oli ebatavalist elevust märgates Reginalt aru pärinud, et miks on õpilased pärast tema tunde nagu herilased ärevil.

Regina polnud laskunud pikematesse seletustesse, ta ei pooldanud direktori preisilikku korraarmastust. Eks küsigu laste endi käest, mis neile tuska teeb. Suhelgu massidega.

Mitte tehnika võidukäik, vaid inimhulkade demokratiseerumine on progressi aluseks — see oli Reginal direktoriga rääkides keelel sügelnud. Aga ta jättis oma mõtte välja ütlemata, sest rasedal naisel ei kõlvanud õrritada jäiktõsiseid mehi.

ÕNNETUS JUHTUS TOLSAMAL KEVADE VÕIDUKÄIGU PÄEVAL, Regina oli sellest peagi teada saanud.

AIMÉE BEEKMAN

Juhused pillutavad inimesi ja kas seda tunnistatakse või mitte, reeglipäratuse reegel kehtis siiski vääramatute jõuga. Vihmasaju lõppedes oli asfalt alevi vahel sooja päikese paistel aurama hakanud, seevastu kõrvalistel teedel tungis äkksoojus pindmisest kihist läbi, porilade muutus veelgi sügavamaks ning salakavalamaks.

Rajooni kõige agaram liiklusinspektor oli sattunud Liivi kannul sõitma. Ammu olla see mees vandunud, et võtab kord tolle neetud naise vahele. Keegi ei teadnud täpsemalt, mis suhted olid inspektoril kunagi Liiviga olnud, võib-olla naine lihtsalt tavatses teise kallal oma teravat keelt pruukida — inimestevahelisi seletamatuid pingeid ei suutnud sageli asjaosalisedki arusaadavalt ära lahata, kõrvalseisjatel hoopiski jäi üle vaid nõutult käsi laiutada. Kõiksugused oletused võisid paika pidada: ehk toimis Liivi isik ärritavalt inspektori alateadvuse mingile hellale punktile, vaevalt et mees isegi hoomas, mis toitis tema vaenulikkust teise vastu. Pealegi muutusid üha sõjakamaks need indiviidid, kes vihkasid emantsipeerunud naisi sellepärast, et tajusid üha suurenevat ohtu oma mehelikule prestiižile. Liivi esindas iseseisvunud õrnema poole ekstreemsemat rida. Võib-olla käis inspektorile lihtsalt närvidele, et Liivi tegi otsekui mängides rasket meeste tööd ja tema pilt pleekis aastast aastasse autobaasi autahvlil ning naine tundis ennast vanade maanteehaide seas võrdväärseks.

Kõrvalisel külavaheteel põristanud kangekaelne inspektor oma mootorrattaga otse Liivi auto kannul, olgugi et paksu pori tõttu nõudnud see suurt osavust ning vaeva. Kohati sõitnud mees teeperve kitsukesel tahedamal serval nagu köietantsija. Liivi tahtnud vaenlast endast maha raputada ja lisanud kiirust, ometi hoidnud ta spidomeetri osutit lubatud näidu piiril. Ehkki iga autojuht pidi teoludest sõltuvalt valima sobiva sõidumaneeri, poleks vihane inspektor saanud Liivile seaduse järgi kanda karata.

Siis olnud ees järsk käänak, teatavasti arvestasid endisaegsed teed iga hoonet, nii pööranud porine lint ka nüüd kaarega ümber põlise kiviaktsi. Maja nurga kohal hakanud raske koormaga auto kahele poole õõtsuma, pori löönud lainetama, justkui kimbutanuksid sõitjat väikesed maalihked. Külmanud teepõhjal libisev auto kaotanud juhitavuse ning läinud vasakule poole kraavi kummuli. Kastid viinapudelitega, mis olnud sedapuhku veoki koormaks, paiskunud laiali, osa kukkunud tee peale, osa lennanud kraavi ning eemale põllule. Peale selle olnud õnnetuskoha ümbruses üksikuid viinapudeleid hulgaliselt pori sees upakil või püsti.

Liivi kannul sõitnud inspektor põrganud oma mootorrattaga vastu kaste, mees ise polevat nimetamisväärsest kannatada saanud, küll aga olnud ta ratas üsna ära muljutud.

Kevadisel ajal oli kõrvalistel teedel liiklus iseäranis hõre, meeletuheitel inspektor hüüdnud appi, et teadvusetut Liivit kraavi vajunud auto rooli tagant välja tuua. Kastidelasu ning pudelid takistanud ligipääsu kabiinile, kuhu vesi ning pori hakanud sisse tungima. Vanast kõrtsihoonest polevat inspektor teovõimelisi inimesi leidnud, ainult kaks muldvana ätti komberdanud kära peale kuskilt tagakambriest välja. Nad takerdunud lävepaku otsekui ületamatu tõkke taha, kissitanud päikese käes oma vesiseid silmi ega mõistnud, mis on õieti juhtunud.

AIMÉE BEEKMAN

Kuidagi õnnestunud inspektoril Liivi kabiinist välja tirida, ta lohistanud naise kõrtsihoone trepile, andnud talle esmaabi, aga kannatanu polevat teadvusele tulnud. Mehel ei jäänud muud üle, kui hakata jalgsi alevi poole sumpama. Õnneks näinud ta ühe teeäärse maja hoovil sõiduautot. Nagu hullumeelne prõmminud ta rusikatega selle maja uksele ning sundinud oma inspektorisauaga vehkides peremehe söögilauast püsti kargama, et too alevisse kihutaks ja arstiauto kohale kutsuks. Sõiduauto läinud nagu mootorpaat läbi lainetava pori, inspektor istunud kraavipervel kännule ootama, pea käte vahel. Majarahvas kutsunud teda sisse, soovitanud teisel silmnägu porist puhtaks pesta, aga inspektor raputanud pead. Pärast nähtud aknast, kuidas mees arstiauto ilmudes litsunud selle kannul õnnetuspaiga poole.

Gerta oli need uudised alevi pealt kokku korjanud ning Reginale vahendanud. Jutu lõpetuseks oli ta vastumeelselt teatanud, et Ants palunud ütelda — niipea ta koju ei tule.

«Kas tema on mingil moel õnnetusega seotud?» oli Regina kohkunult küsinud.

«Kust mina pean kõiki asju teadma!» oli Gerta turtsudes vastanud.

Gerta hääli oli kõlanud üsna salvavalt. Regina polnud mõistnud naabrinaise vaenulikkuse tagamaid.

Sealsamas hakkas heasüdamlikul Gertal piinlik oma ägeda tooni pärast, ja edaspidise jutuga püüdis ta nii oma kui ka Regina pinget maandada.

Hakatuses kõneles Gerta pominal, justkui häbeneks oma mõttekäike, aga kord-korralt läks ta üha enam hoogu, hääli muutus valjuks ning kõlavaks; ta unustas Regina olemasolu, vaatas temast mööda, põrnitses helendavat aknaruutu, nagu asuks teisel pool klaasi vaikselt kuulav rahvasumm ning kõneleja pidi hoolitsema, et viimane kui sõna kaugemal seisjate kõrvu ulatuks.

Tolle kevadpäeva õhtu eel alevi poole astudes oli Regina meenutanud Gerta monoloogi. Selle lauseid endamisi taas ritta seades oli ta mõtelnud, et kõik, mis inimest riivab või heidutab, otsekui söövitatakse mällu.

«Minu, vana kooliõpetaja eluring hakkab täis saama. Enam ma ei suuda inimesi mõista. See on kindel märk, et oled ajast ja arust ning kõlbmatuks muutunud. Muidugi võiksin ma piirduda sellega, et nutaksin peataie ja õhkaksin pisaraid pühkides: vaene laps, armas Liivi, kas sinust saab veel kunagi elulooma! Alevi vahel olid vanamutid üksteiselt ahnelt küsinud, et kas ta on juba hinge heitnud.

Iga päev kaob inimesi ja nende hulgas ka noori. Lapseeest peale oleme sunnitud ennast harjutama surma halastamatusega ja lõpuks hakkamegi sellega kui paratamatusega leppima. Liivi õnnetus pani terve alevi kihama. Kuuldused levisid kulutulena. Inimesed jätsid oma tööd-tegemised pooleli, et katastroofi üksikasju arutada. Ränk juhtum oli kõiki puudutanud. Ümbruskonnas ei leidu inimest, kes oleks Liivisse ükskõikselt suhtunud. Kummaline küll, aga ta polnud mitte ainult uljas autojuht, vaid ka siitkandi kõige populaarsem kuju, esimene järgu kuulsus. Silmapaistvatesse inimestesse suhtutakse teadagi mismoodi: üks imetleb teda, teine põlgab, kolmas kadestab, neljas haletseb — igatahes oli Liivi nimi ühtelugu olnud rahval keele peal.

Enam ei mõista mina ajastut, milles elan. Vanasti tunti uhkust, kui oma maanurgast võrsus mõni vaimusuurus. Kui ümbruskonnas polnud juhtunud andekat inimest sündima, keda oleks laialt tuntud, leiti talle aseaine. Selleks kõlbas kas kirikuõpetaja või koolmeister. Väikeses maanurgas, kus suuri sündmusi tuli harva ette, pidi olema keegi, kelle iga sammu ning tegu jälgiti, et oleks, mida omavahel arutada, millest mõõtu võtta. Loomulikult polnud kuigi kerge omakandi täheks tõusta. Igal juhul pidi see inimene millegagi silma paistma. Ometi kehtis tippkujude puhul üks vääramatu reegel: just nimelt vaimuannete poolest pidi ta teistest üle olema.

Tänapäeval oli Liivi kuulsuseks tõusnud; juba aastaid on tema ümber lõksutatud — tema uljus ning jultumus on kestvalt kõneainet pakkunud.

Sellepärast ma tunnengi, et minu aeg on ümber, nüüdisaegse omakandi-kangelase vägiteod jäävad mulle ütlemata kaugeks. Kas Liivi on meile vaimuvalgust jaganud, meie hinge puhastanud? Kas ta on meid ergutanud paremaks või targemaks saama ning edasipüüdlikumaks muutuma? Hale hakkab, kui mõtelda, et see tähtis kuju pole meis äratanud midagi ilusat. Öieti me ei teagi, kas suhtume temasse soosingu või hukkamõistuga, aga siiski oleme hoidnud tema isikut oma tähelepanu tulipunktis. Isegi kui räägime temast imetlusega, lisandub jutule tahes-tahmata mingi paheline noot. Meie, õnnetud pealtvaatajad, oleme nautinud eelkõige võib-olla just tema jultumust — igaüks ei söandaks aastasade vältel väljakujunenud arusaamasid kummutada! Me oleme kuidagi himuralt jälginud Liivi tegusid, tema varal oma hingelist diskomforti välja elanud ja oodanud temalt järjest hirmsamat käitumist — mingi see maailm hukka! Eks me oleme teda oma tähelepanuga tagant õhutanud: võta aga veel midagi pöörast ette!

Liivi tohtis mootorrattaga koolis käia, oma iseäraliku käitumisega võitis ta endale suure austajate ringi ning suhtles poistega hoolimatult ja väljakutsuvalt. Liivil kõlbas ramedate autojuhtide keskel kahe-mõtteliste lugude peale naeru lagistada — vaat kui iseseisev! Liivi pandi kalluriga karjäärast kruusa vedama — kui nii, võis Liivi hulljulgete meestega maanteel võidu ajada. Igatahes ühiskondlik arvamus teda otseselt ei tauninud. Imetlusväärne Liivi: ta polnud kunagi inspektoritega kimpu jäänud. Hakkaja Liivi — ta tundis iga rada ning sihti, alati taipas õigel hetkel suurelt teelt ära lipsata, niipea kui tundis, et ta pea peale hakkab süsi kogunema. Kas need kõik ongi siis hindamist väärivad omadused?

Keegi ei hoidnud Liivit jõhkra kihlveo eest tagasi. Nii ta abielluski Antsuga, laskis oma pulmapeolt jalga ning tegi ausa perekonna terve ilma ees naerualuseks. Oma halva eeskujuga on Liivi teisigi nakatanud. Kes jõuaks üles lugeda lolle tempe, millega siitkandi mehed on hakkama saanud! Paljud neist on aru kaotades teinud kas või tsirkuse- numbreid, et pöörase Liivi tähelepanu endale tõmmata.

Kõige hullem on see, et oma pealtvaataja-mentaliteedi tõttu laseme Liivi-taoliste mõjul oma tõekspidamistel laguneda. Korralikkudel ning tagasihoidlikel naistel hakkab Liivi kuulsuse paistel oma vanamoeliseuse pärast häbi. Kibekiiresti tahetakse labasemaks muutuda. Ennast

pingutades hülgevad nad naiselikkuse ja käituvad natuuri- ning soovastaselt. Ei pörka millestki tagasi: pummeldavad restoranis meestega võidu, on valmis kaasinimesi toorelt kohtlema ja pikapeale hakkab mühaklikkus ning tahumatus neile isegi meeldima.»

Nii oli Gerta rääkinud.

Regina pidas Gerta tõdedest mõneti lugu, kuid ometi ei saanud temaga nõus olla.

Praegusaegseid üllatavaid ning hoomamatuid protsesse polnud võimalik sirgjooneliselt hinnata, lihtsakoelise hukkamõistu kuri ajastu oli kaugesse minevikku vajunud.

Regina oleks võinud Gertat omakorda rabada: teise poolt õigeks inimeseks peetud naabrinoorik on tegelikult üks Liivi variante! Oletata-vasti Gerta minestaks ja ta juuksed läheksid võib-olla siniseks (halliks ei saaks need enam minna!), kui ta kuuleks, et Regina kaine arvestu-sega korjab laias ilmast lapsi ning sokutab neid käopoegadena oma seadusliku abikaasa tiiva alla.

Millal varem olid naised seesuguse kaleda ratsionaalsusega silma paistnud?

Gerta nooruspäevil olid naise põhitunnusteks ustavus, hingelisuus, malbus ning alandlikkus. Oma mehelt võisid kas või värdjad sün-dida — tuli leppida, jumal oli niimoodi tahtnud. Ennekuulmatu, et naised oleksid mõtelnud geneetilisest koodist või partneri alkoholikah-justustest ning järglaste võimalikest puudustest. Vanasti lihtsalt armastati ning anduti ja unustati seejuures maailm oma muredega; üks fatalistidel olnud praeguste teavet täistuubitud inimestega võrrel-des kergem elada.

Nüüd oli Regina oma perekonna loomisel kõike arvestama sunnitud, isegi oma organismi suhtus ta justkui laboratooriumi katsejänesesse: kas talitlused on korrapärased nagu kellavärk? Ta oli pidanud män-gima täispanusele ja püüdlema selle poole, et vaevaga väljaluuratud ning enam-vähem sobivaks tunnistatud partneri pruukimine poleks tühja läinud.

See kõik ei olnud vähem võigas kui Liivi mehelik käitumine, räme naer ning jultunud tembud, mis heidutasid ning alandasid teistsuguse vaimulaadiga inimesi.

Aga kes osanuks luua koondpilti neist sotsiaalsetest põhjustest, mis andsid võimaluse seesuguste nihestunud tüüpide kujunemiseks?

Kas tema, Regina ja ka Liivi olid ülekuumenenud tsivilisatsioonikatla šlakk?

Igatahes oli alevirahvas Liiviga juhtunud õnnetusest rabatud. Küllap mõtlesid paljud murega: kui Liivi peaks kaduma, kes küll suudaks tema asemele astuda? Kui mingi kuju on inimeste meeli lummanud, ei taluta äkitselt saabunud tühjust. Väljakujunenud ning kinnistunud stereotüübi jõud on tohtu.

ANTS PAMPEL ISTUS HAIGLA VESTIBÜÜLIS AKNA ALL. Ta võpatas Regina puudutusest, heitis naisele kohkunud pilgu ning punas-tas koolipoisi kombel. Regina ei osanud midagi ütelda. Ta taipas, et teadis üksnes Antsu ja Liivi suhete välist külge, allvoolustest polnud

AIMÉE BEEKMAN

tal aimugi. Nende pulma kõmulugu kuulnud, oli Regina sellesse suhtunud ilmselt niisamuti nagu ümbruskonna rahvaski: tobe nali, üks mängis teisele vingerpussi, selle üle kõlbas kas naerda või põlastavalt nina kirtsutada — labasustest üle olles rõhutatakse oma puhtust ning väarikust.

«Äkki ta tuleb teadvusele ja tahab midagi ütelda. Ma pean käepärast olema, et nad saaksid mind kohe kutsuda,» pomises Ants vabandavalt.

Regina võttis mehe kõrval istet ning nihutas jalgu, liiv krigises taldade all. Niiviisi konutades ei pruukinud teisele otsa vaadata — ta ei tahtnud meest ülemäära ähmi ajada. Kes teab, kas Ants üldse tundis Regina ees piinlikkust, võib-olla ta kartis uut lõksutamislainet. Niikuinii levib hommepäev alevirahva seas huvitav uudis: Ants istus oma kunagise hullu pruudi pärast haigla eesruumis valves.

«Ega ma ei tahtnud sind segada,» kohmas Regina. «Tulin vaatama, ehk on sul midagi tarvis.»

Ants vaikis.

Regina ei rutanud lahkuma. Las keelepeksjad hämmelduvad, olgu neil mõistatus: on siis varem nähtud abielunaist, kes polegi oma mehe pärast armukade! Reginale tundus, et siin Antsu kõrval olles õnnestub tal meest uudishimulike pilkude eest kaitsta. Las satuvad segadusse need, kes tavatsevad sündmusi primitiivselt hinnata. Las imestavad ja mõtlevad: kogu lugu on ülimalt salapärane.

Skeptiline, nagu Regina kord juba oli, üllatas teda Antsu naiivsus ja truusüdamlikkus. Mis tal muud arvata jäi, kui et mehe ettekujutused selletaolistest situatsioonidest tuginevad banaalsetele, noorpõlves nähtud filmidele ning loetud romaanidele. Et niisuguses olukorras on puhta hingega inimese kohuseks pisaraid valada ning kannatlikult oodata: raskest seisundist haige tuleb ühel hetkel imekombel teadvusele ja lausub selgesti mingid tähendamissõnad. Ta kas teeb teatavaks oma elu kreedo või palub kelleltki andestust, et saaks südame kergeks ning võiks lõpu korral rahumeeli looja palge ette astuda.

Huvitav, mida lootis Ants Liivi suust kuulda?

Taevas hoidku, polnud võimalik, et ta siamaani Liivit armastab! Äkki oli Ants nõustunud Reginaga naituma üksnes pääsemaks maha jäetud mehe seisusest? Või oli uus abielu mõeldud Liivile kättemaksuks? Kas tõesti võisid mehe alkoholist ähmastunud ajus kuumad kired möllata? Või oli tegemist mõne joodikutel esineva luuluga?

Kurb ja imelik oli see kõik.

Võib-olla ihkas Ants kuulda Liivilt kahetsussõnu, et rohitseda nende abil oma haavatud enesetunnet? Kas ta ikka veel polnud solvumisest üle saanud?

Võimalik, et kõik oli sootuks lihtsam. Võib-olla tahtis Ants oma siinviibimisega Liivile veidikenegi lohutust pakkuda. Reginal kui tervel inimesel oli raske kannatanu vaevade ränkust ette kujutada. Haige tuleb ärkvele ja talle öeldakse: kõik on sinu pärast mures, näe, Antskä istub päevad ja ööd koridoris. Liivi mõistab, et inimesed on suuremeelsed ja head, saab aru, et talle on andestatud, ning tal hakkab kergem.

Ju oli Antsu ohvrivalmidus Reginat siiski puudutanud, et ka inetuid

mõtteid peas keerlema kippus. Vist polnud Regina veel vabanenud oma vanatüdrukupõlve egotsentrismist, et ta teistegi tegude tagapõhjaks mingeid omakasupüüdlikke kaalutlusi otsis. Miks oli ta oma arutlustes välistanud inimese ürgse vajaduse olla teisele raskel hetkel toeks!

Regina oli sunnitud enesele tunnistama, et Antsu hing on talle ikka veel jäänud suletuks. Siiani polnud tal tekkinudki erilist vajadust teisesse süveneda — milleks ennast kõiksuguste nüanssidega koormata! Kas on vähe neid abielupaare, kes elavad aastakümneid koos ja sellest hoolimata jäävad surmatunnini teineteisele võõraks. Reginal oli tarvis olnud seaduslikku meest, ja kõik. Registreerimise hetkel võttis ta enesele pähe, et siitpeale elab ta primitiivse inimesega paaris; kooselu sihiks oli muu hulgas ohjeldada mehe joomakirge. Täitku Ants majapidamises oma väikesi ülesandeid, ärgu julgegu purjuspäi märatsema hakata, andku lastele oma nimi, suhtugu neisse sõbralikult — Regina polnud oma elukaaslaselt kuigi palju nõudnud. Olnuks rumal kujutleda neile kahele hiilgavat tulevikku.

Reginat valdas ähmane hirm: võib-olla oli Ants Regina kaine arvestuse läbi näinud? Kes teab, mida ta tegelikult nende elust mõtles?

Sedamaid asus Regina ennast rahustama — ise ta kujutles oma mehe hingeelu keeruliseks, lausiku peal pole kuristikke ega koopaid.

Gerta käest piisavalt kuulnud oma mehe ammusest tegudest, oli Reginale selgeks saanud, et ivaga inimene polnuks võimeline seesuguseid tobedaid vägitükke toime panema. Üksnes halemeelsetel tüüpidel on kombeks joodikute idiootlikele tegudele südantpitsitavaid ning õigustavaid põhjendusi külge pookida. Tegelikult on enamik joomareid kõlbelises mõttes nullid, nad lohisevad lodevuse lõa otsas, lipukirjaks kuraas, et näete, mida mina, kange mees, kõike võin! Tühjad kotid on kanged ärplema.

Ehkki Regina polnud Antsu kasvatamisega ennast kuigivõrd pingutanud — surve võinuks vastupidise efekti esile kutsuda —, oli mees nende abielu vältel siiski uskumatult taltunud. Veider mõelda, et see inimene oli kunagi isegi kohtu all olnud; nüüd polnud ta argistegi tempudega hakkama saanud.

Omal ajal oli Regina Gerta räägitud inetud lood lasknud ühest kõrvast sisse ja teisest välja. Viinakatk oli nii levinud ja aurus meeste sigadused nii igapäevased, et nendele ei tasunudki erilist tähelepanu pöörata. Regina meelest oli olnud ükstapuha, mille pooldest keegi neist topsivendadest teiste omataoliste seas silma paistis.

Seal haigla vestibüülis Antsu isiku üle juureldes tuli Reginale meelde, kuidas Ants autobaasist dokumente varastanud.

Tol ajal töötas Ants kalluri peal ja vedas kruusa sealtamast karjäärast kust Liivigi. Parajasti sõitnud Ants tühjalt kruusaaugu poole, kui Liivi tulnud talle koormaga vastu. Ants keeranud oma auto teisele põigiti ette ja sundinud Liivit peatuma. Veidi aja pärast tekkinud nende kahe pärast tee peal ummik, kannatamatud juhid andnud signaali, tuututamine liitunud häiresireeniks ja ümbruskonna inimesed sattunud ähmi. Ants ja Liivi polevat sellest väljagi teinud, vehkinud kätega ja karjunud midagi teineteisele kõrva. Lõpuks roninud vihased juhid kabiinidest välja ning ähvardanud Antsule tuupi teha, alles siis

olla patuoinas kurja vandudes rooli taha karanud, auto õigeks keeranud ning karjääri kihutanud. Kuni talle koormat laaditi, õiendanud ta oma kambamehega, semud sõitnud üheskoos minema, aga polevat sihtkohta jõudnud. Nad ostnud teeäärsest poest paar pudelit viina, pööranud autod teiste silma alt ära metsa ning kukkunud tinutama. Pärast jäänud mehed mättale norisema, aga keegi olevat nende laagripaiga avastanud ning teinud garaažiülemale vastava ettekande. Viimane kihutanud kohale, lasknud teistel juhtidel autod ära viia, jommis mehed jäetud maha ning nad maganud metsa all süüta lapse und. Kellel on vaenlasi, sellel pole ka sõpradest puudust, ja üks vend tulnudki südaöösel Antsu ja ta kaaslast äratama. Ta ütelnud, et praegu on magus minut juhilubade tagasivõtmiseks — garaažiülem viinud norskavate meeste taskust dokumendid minema.

Autobaasis olnud parajasti Antsu tuttav topsivend öövalves, kontorilaua sahtlist leitud õiged paberid üles ja hommikul ilmunud joodikud tööle nagu korralikud inimesed kunagi. Kummagi auto seisis õuel oma koha peal — justkui polekski vahepeal mingit pahandust juhtunud.

Garaažiülem irvitanud meelele näkku ja kahetsenud, et ei saa neid juhilubade puudumise tõttu objektile saata. Ants ja ta kambamees tihunud dokumendid taskust lagedale ning näidanud ette.

Kas saaks seda tobedat tüssamislugu armuvalupiinadega seletada? Meestele lihtsalt meeldis töö katki jätta ning luuslanki lüüa ja mingit osaliste hingeelu sügavpuurimist polnud mõtet selle seiga puhul ette võtta. Küllap oli Ants seal tee peal Liiviga vaid igavuse peletamiseks sõnelnud.

Statistika väidab, et perekonnatülid sagenevad pühade ja puhkepäevade ajal. Siis ei oska paljud inimesed ennast kuhugi panna ja hakataksegi ajaviiteks vimma kiskuma. Kui parajasti rassimist pole või kui äkki tuntakse, et rügamisest on kõrini, vajatakse tühjuse täitmiseks hingelisi pingeid. Ei lähe ju Antsu-taoline mees kultuurimajja rahvataantsu vaatama või koorilaulu kuulama — ei himusta ta seda, mida löbu pähe pakutakse —, jääbki viin, igavene, kindel ning hõlpsasti kättesaadav hingetugi.

Ajastu on inimesi ergastanud ja üldine arvamus on kuulutanud igapäevaste tarbetoimetustega täidetud elu põlastusväärseks. Kõik pidid muutma oma eksisteerimise huvitavaks ning sisukaks, aga paraku oli eneseteostamise ja meelelahutamise võimalusi kasinalt ning alternatiiviks jäi pudel. Järjest suuremad meestekobarad kogunesid õlleputkade ümbrusse ja viinapoodide leti taha, et seista seal janutõrje valvepostil.

Regina mõtted olid ei tea kuhu veerenud.

Temagi oleks pidanud õnnetule Liivile kaasa tundma, aga millegipärast puudus tal momendil selleks soodumus. Kui totter lugu: karske naine jäi viinakoorma alla! Mis oli ärgitanud Liivit prisel teel gaasipedaali põhja vajutama? Mis mõte oli olnud mingi maniakaalse inspektoriga vägikaigast vedada?

Regina ei mõistnud tänapäeval nii levinud kihutamiskirge.

Alevi vanakesed elasid kaua, nad käisid mõnuga arsti ukse taga järjekorras istumas. Surnuaiale viidi ühtepuhku pasunakoori ja rahvamurru saatel elujõulisi inimesi — liiklusõnnetuse ohvreid.

Regina ei saanud sotti, kas maailm on liiga keeruliseks või hoopis liiga labaseks muutunud.

Liivi autol olnud koormaks kaheksakümmend seitse kasti viina. Laialipaiskunud laadung maandunud porri nagu padja peale ja kõigest kaheksa pudelit läinud katki.

Alevi vahel oli rahvas rahuldustundega arutanud, et küll läks õnnelikult! Kahju on tühine.

Ohtuhämaruses, kui haigla vestibüülis enam inimesi ei voorinud, jättis Regina Antsu üksinda ja läks koju. Ajukäärudesse takerdunud kidalistest probleemijuppidest kurnatud Regina oli mingi vastiku, loiu uudishimuga mõtelnud, et huvitav, kui temaga peaks tõsine häda juhtuma, kas Ants ka siis valvaks haigla ooteruumis.

Arvatavasti on ka kõige kaledama hingega inimesel turvalisem tunne, kui teab, et keegi on tema pärast mures.

Mis õigusega saaks Regina Antsult ustavust nõuda?

Pärast keskööd viis Regina Antsule termosega kohvi ja võileibu järele. Temalt midagi pärida polnud mõtet, Antsu näost oli näha, et Liivi polnud siiani teadvusele tulnud.

Pealegi oluiks tühjas vestibüülis kuidagi sündsusetu kõnelda, iga sõna kajaks kivikarbiga sarnanevas ruumis vastu ja põrkaks kõminalt seintelt tagasi. Nad Antsuga polnud siin siiski ainukesed hinged: samba taga istusid mees ja naine seljaga nende poole. Küllap Liivi vanemad. Eks neil olnud Antsu ees ikka veel piinlik, miks nad muidu nõnda kramplikult hoidusid pead pöörast?

Hommiku poole ööd ärkas Regina kobistamise peale, Ants valmistus voodisse heitma. Regina tõusis istukile, unistes silmades sõnatu küsimus: kas Liivi oli lasknud Antsu enda juurde kutsuda?

Ants ütles:

«Liivi viidi linna reanimatsiooniosakonda.»

LIIVI ÕNNETUSEST OLI PALJU AEGA MÖÖDA LÄINUD.

Nüüd varitses õnnetus Reginat ja tema perekonda. Mari ähvardus polnud Reginal hetkekski peast välja lennanud. Kui ta ka sellest parajasti otseselt ei mõtelnud, oli mure ometi tema pärisosaks saanud ja tuikas valutegevvalt kuskil teadvuse tagamaal. Regina oli ängistusest vabaneda püüdes tuisanud mööda maja ning asunud enneolematu innuga kõiksuguste teisejärguliste tööde kallale, et need läbematusest judisedes sealsamas pooleli jätta. Pealetükklikud minevikupildid polnud talle rahu andnud ega lasknud tal ühessegi toimetamise süveneda; nii ta ei hoomanudki, kus ruumis ta parajasti asus ning mida tegi. Ta võpatas, kui vanaaegne vaagen, põhja peal hallid vesikasvud, käte vahelt välja libises ning katki kukkus. Põrandalt kilde korjates hakkas Regina kohtlaselt itsitama, endal silmad pisaratest ähmased. Vaagna jäänused välja visanud, tabas teda taas kööki tormates üllatus: põrandal olid maas veel mingid tükid, mis jalgade all laiali libisesid. Regina lõi kesk-põranda prahist lagedaks, et keegi kodakondsetest kogemata nende teravate tükkide otsa kápuli ei kukuks.

Rahmeldav Regina põrkas ühtelugu uksepiitade vastu; korraga hakkas ruumides seletamatu tõmbetuul vihisema, akent sulgedes oskas ta

AIMÉE BEEKMAN

käe raami vahele jätta, pakitsema löönud sõrmed kippusid paistetama. Mitu puhku oli Regina trepist üles joostes teisel korrusel paigale tardunud — ei tulnud meelde, mida ta siit vajas.

Reginale näis, et ta ei jõua ettevalmistustega kunagi valmis. Justkui saadaks ta Antsu lastega teab kui kaugele reisile. Tühine sõit mõneteistkümnne kilomeetri taha Antsu vanemate koju poleks tegelikult üldse mingit korraldamist väärinud. Miks tahtis Regina lastele sedapuhku nii palju varuriideid kaasa anda? Õnneks ei nõudnud keegi Reginalt, et ta oma seletamatuid tegusid põhjendaks. Regina ei mäletanud, et ta kunagi varem oleks niivõrd kartnud kõiksuguseid viperusi kui nüüd. Juba hommikul oli ta jooksujalu alevisse tõtanud, et õhtuks taksot tellida. Ta oli oma vaimusilmas näinud kompsudega koormatud rahvamurdu peatuses, endal kujutlusest külm higi mööda selga voolamas: äkki ei õnnestu ühegi autojuhiga kokku leppida? Niisamuti tulistvalu alevist koju tormates oli uus hirm peale tulnud — äkki taksojuht unustab ta päeva jooksul ära või veab alt? Paljugi, mis sel mehel võis reedesel õhtul ette tulla! Võib-olla ta suvatseb oma auto metsa alla keerata, et mõne semu seltsis rahumeeli viina juua.

Täna kahetses Regina esimest korda, et oli lasknud tädist jäänud rahal hoiukassas kopitada. Miks ta polnud endale autot ostnud? Oleks võinud pere ise ära viia ja poleks kellestki sõltunud. Asjata oli ta oma aega kalliks hinnanud ega olnud viitsinud autojuhtide kursustel käia. Auto juhtimise ning hooldamise muret poleks saanud Antsu kaela vee-retada — ta ei oleks tohtinud teist kiusatusse viia. Kes teab, mis tahtmine võinuks mehele joochnudpäi tulla, kas veel vähe neid, kes on ennast kuuma peaga hunnikusse sõitnud! Muretseda auto selleks, et panna ohtu perekonnapea elu?

Äga nüüd varitses Regina perekonda peaaegu niisama hirmus katastroof.

Vihase kamba võimalikust ilmunisest teada saanud, oli Reginal peagi õnnestunud Ants nõusse rääkida: mees sõitku koos lastega nädalavahe-tuseks oma vanemate poole. Regina oli Antsule luisanud, et mõned kunagised kursusekaaslased tikuvad talle külla tulema — igasugused kokkutulekud olid moodi läinud — ja võõrastega oleks kergem hak-kama saada, kui lapsed kogu aeg jalus ei sibaks.

Ants polnud Regina palvele vastu vaielnud. Ta oli vahest liigagi kuulekaks muutunud, liikus niisamuti varjuna ringi nagu nende abielu alguseski. Pärast Liivi õnnetust oli Ants hakanud ennast Regina ees ebamugavalt tundma. Regina pidas mehe süütunnet alusetuks — mis suuremeelsus see ikka oli, et naine polnud oma mehel kunagi keelanud Liivit külastada. Võib-olla soostus Regina sellega lihtsalt tänumeelest, sest ka mees ei toppinud oma nina sinna, kuhu polnud vaja.

Mõteltu mis mõtleb, peasi, et maja oleks perest lage. Regina tahtis lahingu üksipäini vastu võtta, kuigi tal polnud veel kindlat kava, kuidas võidelda perekonna ühtsuse säilitamise eest.

Õnneks oli Gerta oma sugulaste juurde sõitnud, tema ei saanud Reginat segada.

Raevunud kamba saabumist ei olnud enne homset karta. Hilisõhtu ja öö kuulusid tervelt Reginale, selle aja jooksul jõudis ajusid pinguta. Ärevus segas, ähmis inimene ei suuda taktikat välja töötada. Pea

huugas, ühtevalu kiskus minevik Reginat oma pööristesse. Reginal polnud jõudu sellele stiihiale vastu seista, ju ta siis pidi oma senise elu läbi sõeluma, kust mujalt veel võiks endale peale kõhkluste ka kindlustunnet ammutada? Olgu see kui tahes ränk tegevus, aga möödandikku tuli lahata, oli tarvis puhastumise valus tuli välja kannatada, ehk suudab ta siis pärast läbielatud katsumusi astuda naerukil näoga oma kohtumõistjatele väravas vastu. Ilmtingimata pidi ta seda suutma — kui palju ta üldse oli pidanud suutma —, hirmuraasugi ei tohtinud näos peegelduda. Sageli on just enesekindlus parim relv, mis vastaseid korrapealt jahutab.

Võis loota, et Mari poolt üleskihutatud inimesed jõuavad koguni alles pühapäeval pärale — laupäeviti tavatsetakse oma sekeldamisi sekeldada —, siis oleks Reginal aega kaaluda iga sõna, mis ta kavatseb oma vastastele lausuda.

Loomulikult võiks lihtsalt ukse lukku keerata ja kuhugi põgeneda. Kaduda silmapiirilt: las tammuvad maja ees, kuni tüdinevad ning ära sõidavad.

See olnuks ara inimese väljapääs.

Edaspidi oleks tulnud alatises hirmus elada — millal nad uuesti lagedale ilmuvad? Teist korda söitu plaanitsedes talitaksid nad targe mini, ei hakkaks Mari Reginale ette teatama, et tuleme sind lähemal ajal pihuks-põrmuks tegema. Nad sajaksid sisse, millal heaks arvaksid, ja Regina ei saaks ei Antsu ega laste kõrvu kinni toppida.

Kui takso lõpuks maja ette sõitis, kallistas Regina kordamööda oma lapsi ja silitas nii Reesi, Reinu kui ka tillukese Riina pead.

Millegipärast tuli talle meelde üks kauge hilissügisene päev. Regina oli koju tulles värava avanud ning märganud aias värske lume peal pisikesi kummissaabaste jälgi. Reesi oli esimest korda omapead laia maailma astunud!

Regina naeratas kaunile mälestuspildile ja võttis Antsulgi hüvasti-jätuks ölgade ümber kinni. Ta vaatas maha ja palus mehel tubli olla.

Uksed põmatasid, auto sööstis paigast.

Regina seisis väravas ja lehvitas tolmujutile, mis nurga taha kadus.

KORRAGA NÄIS, ET AEGA ON KÜLLALT. Regina jalutas toast tupp, kõmpis trepist üles, et uuesti alla tulla; kõrvus kumises, kellad tiksusid valjusti. Momendil polnud tal ainsatki kohustust, ta ei pidanud midagi toimetama ega õiendama. Ei olnud tal ju kavas raevunud kambale pidulauda ette valmistada. Sõitku nad siit pörgusse, ja mida kiiremini kaovad, seda parem.

Kas täna, enne kui takso peatus maja ees, oli tõesti olnud viimane kord tajuda enda ümber üksmeelset perekonda?

Missugune haruldane nähtus tänapäeval — üksmeelne perekond!

Sotsioloogid väidavad, et nüüdisajal lagunevad abielud sagedasti just sellepärast, et inimesed on muutunud liiga iseseisvateks. Ei suvatse mees ja niisamuti ka naine ennast teisele poolele allutada; ilma erilise kahjutundeta ja põikpäise isekuse tõttu loobutakse kooselust.

Oma abielu vältel oli Regina püüdnud ennast sundida alistuvaks ja peenetundeliseks. Et ta ise oli perekonna terviklikkuse endale eesmär-

AIMÉE BEEKMAN

giks seadnud, siis polnud ta väikesi ohvreid paljaks pidanud. Aegamööda oli ta harjunud ennast kõrvalt jälgima, et vääratuse korral oma käitumist sedamaid korrigeerida — kunagi ei tohtinud Antsul tekkida muljet, et naine surub talle oma tahet peale ning teda kamandatakse nagu alamt sorti olevust. Regina oli püüdnud olukorraga mугaneda ning taandada ennast lihtsakoelisemaks, et Antsuga paremini kokku sobida. Järk-järgult olid nad üha sõbralikumalt saanud arutada igapäevaseid eluolu probleeme. Kramplikult oli Regina vältinud abstraktsid teemasid, et mees ei satuks väitlemisel alandavasse ummikusse. Igal võimalikul juhul oli Regina kiitnud Antsu pealehakkamist maja hooldamisel ning oskust aeda harida. Mehe meeleheaks oli Regina pärinud temalt kõikvõimalike lihtsate tööde nippe, olgu siis tegemist kas põõsaste noorendamise või õunapuude pritsimisega. Näinud, kui meelstasti jagas Ants oma maal elatud lapsepõlvest pärit teadmisi, oli Regina ühtepuhku pakkunud mehele võimalusi etteasteks. Pikematel retkedel ei jätnud Regina juhust kasutamata ja laskis Antsul lindudest rääkida. Mees oskas linnuhääli järele aimata, nii mõnigi kord oli Regina võinud kogeda oma loodusevõõrust — ta polnud arvanudki, et ümbruskonnas elutseb nii palju iseäralikke sulalisi.

Regina eeskujul harjusid lapsedki Antsult igasuguseid asju pärima. Viimasel ajal oli mees hakanud jõnglasi järve äärde viima, kõige väiksemat kandis ta kukil. Tänu Antsule tekkis lastel varakult huvi mis tahes töödes kaasa lüüa: mees tõi alevipoest nii Reesile kui ka Reinule lühikese varrega labida ja varakevadel olid põngerjad himuga aias mulda sonkinud. Ants ei olnud praegusaegsete vanemate kombel iga hetk laste pärast hirmul ega keelanud neil kütist seada ning oksid tulle loopida. Kui ka juhtus, et näpud said kõrvetada, oli Ants siiski suutnud teha lastele selgeks tule võlu ja valu. Antsu toimetamistest nakatudes oli Reginagi hakanud mõnuga tegema vähenõudlikke töid, mis vanasti tundusid talle tarbetu ajaraiskamisena.

Iialgi polnud Regina ja Ants puudutanud oma jutuajamistes ohtlikke teemasid, ei olnud arutanud, kas pidada nende abielu kordaläinuks või mitte. Nad olid kogenud, et võib lihtsalt kõrvuti elada, pole raske teineteist säästa ja ilma vastastikuse torkimiseta saab hakkama küll. Päriss pentsik, aga nad tõepoolest polnud kunagi tülitsenud. Taevale tänu, nad olid suutnud oma jääkenergiat perekonna ning majapidamise huvides rakendada.

Võib-olla hinnanuksid teistsuguse temperamendiga inimesed nende abielu inertsete pooluste kooseksisteerimiseks. Mõeldagu neist mis tahes, Regina polnud osanud tõhusamat elumudelit välja nuputada ning rakendada. Kuskil ei propageeritud paremaid eeskujusid, millest võinuks mõõtu võtta. Vastupidi, kõikjal hõisati rõõmusõnumit: perekond kui institutsioon on oma aja ära elanud ning tegelik destruktsiooniprotsess pakkus paljudele lausa masohhistlikku naudingut.

Reginal polnud aega olnud oodata, kuni eri sugupoolte kooseluks uus ning vastuvõetav vorm välja mõeldakse. Ta leppis vanagagi, sest ei esitanud sellele ülemäära suuri nõudmisi. Roosilisi õnneunelmaid polnud ta kunagi hellitanud, vaid eelistas kõiges ettenägelikkust ning kainust. Ta teadis, et võltsillusioonidega laetud inimesed prantsatavad enamasti juba lühikese kooselu järel oma pilvedele rajatud paradii-

sist alla patuse ja paakunud maa peale ning löövad ennast valusasti ära. Pärast siunatakse eluaeg kurja saatust. Regina oli seevastu kaalunud olemasolevaid võimalusi ja jõudnud järeldusele: kui sa ei taha olla perekonnatu, kui sa ei taha olla vingus vanatüdruk — lepi Antsuga. Regina pidi saatusele tänulik olema, et talle oli joodikute jõhkra väe seast üldiselt talutav inimene ette juhtunud.

Ainult teised polnud Regina elukorraldusega rahul. Teistele oli tema omapärasel viisil loodud perekond saanud pinnuks silmas. Nad on võib-olla juba teele asumas, et tulla ja rünnata aleviserva vaikset maja, võtta Regina pihtide vahele ja hüüda täis püha viha: sa alatu naine! Oma üheööarmukesi oled sa ninapidi vedanud! Vaestel õngevõetud meestel polnud aimugi, et nende kenadel-korralikel seaduslikel lastel kasvavad kuskil alevi poolõed ja poolvend. Petetud meeste laulatatud naised on sunnitud ahastama ja armukadedust põdema. Võib-olla läheb nüüd nende meeste abielu sinu pärast lõhki! Löödud mõra ei suuda enam keegi kinni mätsida. Sina klopsisid oma perekonna häbitul viisil kokku ega mõtelnud, et peletad teiste laste vanemad lahku! Hulk lapsi võib sinu pärast isatuks-ematuks jääda! Nad sokutatakse solvatud naiste ja meeste poolt vanavanematele kaela. Jälle kasvab üles trobikond kibestunud inimesi ja tahes-tahtmata hakkavad nad oma vanemaid vihkama. Neetud egoist, see Regina! Õnnetuste allikas!

Jah, neil oleks tuline õigus teda süüdistada.

Regina oli kindel olnud, et saladus jääb saladuseks.

Ta oli Marit ääretult usaldanud.

Reetmise võimalus ei olnud talle kordagi pähe tulnud.

Regina polnud osanud aimatagi, et tema kolmanda lapse saamise lugu vapustab Marit hingepõhjani. Tolle seiga küll vastumeelselt, aga puhtsüdamlikult teisele pihtinud, ei olnud ta suutnud Mari tormilist reaktsiooni ette näha. Vastupidi, ta oli lootnud oma sõnadega aidata Maril vabaneda pikaleveninud hingelisest kriisist.

Pealegi oli ta mingi rumala sisemise sunduse ajal ikka ja jälle tundnud kohustust Mari ees avameelne olla.

Mari oli teda korduvalt abistanud ja sõltuvus on inimesele kiviks kaelas.

Kõigi kolme lapse muretsemisel äärmiselt ettevaatlikult käitunud, oli Reginal kavalusest siiski vajaka jäänud. Viimasel korral oli ta sootuks kummalisse olukorda sattunud. Taevale tänu, et ta vähemalt Karli polnud otsesõnaliselt oma teise lapse isaks tunnistanud. Sellegipoolest Regina tundis, et Mari oletas seda võimalust. Kunagi siin alevi Reginal külas käinud, oli Mari väikesest Reinust vaimustatud olnud, teda süles kandnud ning hüpatanud. Lahkudes oli ta lausunud, et küll on imelik kokkusattumine, Rein olevat Karli viimase lapsega nii ühte nägu. Regina oli laginal naernud, justkui kuulnuks ta head nalja. Sinnapaika see jutt jäigi, Regina polnud lähemaid seletusi vajalikuks pidanud. Ta ei olnud tahtnud teisele piinlikku hetke valmistada, Karl oli Marile väga austatud sugulane. Laste sarnasust võis igamoodi seletada. Kas on vähe nähtud teisikuid, kellel vähimatki vere-sugulust polnud.

Uskumatu, ent tõsi: hoopis Viktori-Haldori lugu viis Mari rööpaist välja.

AIMÉE BEEKMAN

Mari oli Reginat oma vanamoodsate püsitunnetega lausa jahmata-
nud — ennekuulmatu, et keegi nii paljude aastate jooksul säilitaks
oma vaat et plikapõlve-armastust ehedal kujul! Tänapäeval oli hoopis
loomulikum, et naised ironiseerisid oma kunagiste kiindumuste üle.
Kas öeldi, olin noor ja loll, või nenditi eeleegiliselt, ah see juhtus nii
ammu, kes neid naiivseid armuvaluhooqusid enam mäletab!

Ja korraga selgus, et Mari oli pikkade aastate vältel kõikide meelte
ning mõtetega ainuüksi Haldorisse krampunud olnud.

Reeglite juurde kuuluvad erandid.

Regina poleks Maris nii rumalasti eksinud, kui tal olnuks järjekind-
lust mugavaid stereotüüpkujuendust endast välja rookida.

Sagedamini oleks tulnud halastust tundmata nii ennast kui teisigi
terasemalt vaadelda. Rahulolu ning süvenematus on piiratud inimese
tunnused. Aga tema oli uskunud, et ennast lihtsakoelisemaks tehes
suudab ta perekondlikku harmooniat tagada! Iga võiduga kaasnevad
paratamatult kaotused. Ju oli temast sel viisil saanud lame inimene,
kes harjus teisigi oma tasandile istutama. Küllap oleks iga peenema
hingeeluga naine juba pärast esimese sohilapse sündimist põrganud
tagasi oma amoraalsest ettevõtmisest, aga Regina oli aina julgelt edasi
astunud.

See mõte löikas Reginat nagu noaga: tema teised lapsed oleksid ole-
mata olnud?

Ainult temasugune tühine tüüp oligi saanud uskuda, et inimeste
tundeelu on totaalselt kärbunud ja kiindumine kellesegi on efemeerne
nähtus, ei vääri tähelepanu. Ta oli olnud veendunud, et inimesed on
muutunud hoolimatuks, neil puudub salapära, nad on tervenisti näh-
taval, justkui kannaksid oma lihtsa koega hinge peo peal, kõigile
vaatamiseks.

Tuli välja, et Regina võis vaid iseennast pinnalisuses süüdistada.

Ta polnud osanud sisse vaadata nendesse inimestesse, kellega aas-
taid kõrvuti elatud. Peaaegu pool elu oli Regina suhelnud Mariga, aga
võta näpust!

Või Gerta? Oli olnud mugav mõelda, et innuga Regina lapsi kant-
seldades peletab vana õpetaja oma üksildustunnet. Gerta polnud Regi-
nat kunagi täie avameelsuse vääriliseks arvanud. Naabrinaise minevi-
kust ei olnud tal kuigi põhjalikku ülevaadet. Missugused lubjastuvad
mälestused kriipisid Gerta hinge oma ogadega, kes teab.

Antsust ei tasunud mõteldagi — suur tundmatu!

Ajastu informatsioonitulv oli paljusid harjutanud opereerima üldis-
tuste ning mudelitega, et suures segaduses mingit süsteemi luua, ja
selles õhinas läks ka üksikindiviidi kohta käibe lihtsustatud etteku-
jutus. Teiste seletamatuid tegusid oli nii lihtne veidruseks tembeldada
või lausuda, et see või too tüüp on nupust kergelt nikastanud.

Kes nii väga oligi püüdnud näiteks Liivi mõistatust lahendada?

Juhtunud õnnetusest oli möödunud juba paar aastat, aga too naine pol-
nudki endiseks saanud.

Pika põdemise järel haiglast tagasi tulnud, hakkas ta elama endasse-
tõmbunult ja kõndis päevast päeva oma koduaias ringi. Vähesed suut-
sid teda meelitada värvast välja astuma. Ants käis Liivit sagedasti
vaatamas. Ühised mälestused? Millest nad küll kõnelesid? Kuuldavasti

pruukivat kinniseks muutunud Liivi ainult üksikuid sõnu ja tegevat haruharva suu lahti selleks, et öelda: tänan, palun, võta mul käest kinni.

Võiks õlgu kehitada — see on tema veidrus! Võib-olla Liivi lihtsalt ei saa pärast õnnetust teisiti käituda, vahest on ta aju kahjustatud. Aga kui jutt Liivi peale pöörab, pahandab alevirahvas: noor ja tervisest pakatav naine istub vanemate kaelas ega taha tööd teha! Mõned ütlevad, mis te norite, Liivi on lolliks läinud. Tark inimene ei jalutaks niisamuti päevad otsa aias. Oleks veel, et ta üksipäini radasid tallaks, aga ei, ilmtingimata peab keegi ta kõrval astuma ning tal käest kinni hoidma. Liivi vanematel olevat lõputust tampimisest jalad ära vae- vatud, kuid tütar nõuab, et teda talutataks nagu väetit last.

Kunagine Liivi müüt oli põrmustunud. Kes polnud toda hulljulget naist auto rooli taga näinud, see ei uskunud, et Liivi oli olnud võime- line meestega võidu kihutama ja raskeid kruusakoormaid karjäärist välja vedama. Nüüd ei tahtvat Liivi masinatest enam kuuldagi, auto- sid vaatavat ta põlgliku muigega. Kui teised sohvrid olid haiglast koju saabunud Liivit otsemaid suure summaga külastama tulnud, veerenud üks nende seast maja ette uut tüüpi sõiduautoga, et küllap see riist pakub Liivile huvi, aitab õnnetusjuhtumit ning haiglas vedelemist peast minema pühkida — naine olla kiiskavale luksustõllale selja pööranud.

Liivi suuremadki semud olid temas aegamööda pettunud. Nad olla kahetsedes rääkinud, et Liivi ajud on linnahaiglas välja vahetatud.

Liivi koolivendadest ning endistest töökaaslastest käis teda ainuke- sena vaatamas Ants. Seda hoolitsust peeti rahvasuus jällegi Antsu veidruseks, ühtepuhku naerdi nende kõndimist aias peenarde vahel. Hoiavad teineteisel käest kinni — ha-haa! Mõned mõistsid Antsu külaskäike hukka, et mis pereisa sihuke ka on, endal lapsed kodus hoo- leta, naine mures — teistel oli kõik kõige paremini teada —, aga tema jalutab segast Liivit.

Üksvahe oli Antsu taunimine iseäranis moodi läinud, ainult Gerta polnud tema kohta ainsatki märkust teinud. Küllap ei jäetud Antsu ka töökohas nokkimata, igatahes oli ta ühel õhtul Reginalt ebaledes küsinud:

«Sulle vist ei meeldi, et ma Liivi pool käin?»

«Hoolitsus haige eest kaunistab inimest,» oli Regina umbmääraselt vastanud.

Tookordne suuremeelsus oli Reginalt mõnesugust tahtepingutust nõudnud.

Loomulikult käisid Reginale kõik need norimised Liivi ja Antsu kallal närvidele. Oli üsna ebameeldiv ning alandav, kui mõnes poes jälle kaks nime koos kõlasid, või lausuti itsitamisi, et vana arm ei roosteta — selletaolised labasused lokkasid nagu umbrohi. Nendel het- kedel olid Reginat muserdanud tusk ning kiivus. Pahameele lahtudes oli teda ennastki naerma ajanud — Ants ja armukadedus?!

Regina oli tõrjunud oma seletamatuid meeleolulangusi ja jõudnud järeldusele, et põhiliselt häiris teda just lõksutamine tema perekonna ümber. Miks pidid tema ja ta lähikondsed andma toitu kellegi sensat- sioonihimule? Siia alevisse asudes oli Regina ihanud vaikset elu. Olla

tavaline, kaduda inimeste sekka ära, seda oli ta tahtnud. Kes siis sooviks sattuda olesklejate uudishimu tulipunkti?

Tegelikult see kõik ei väärinud tähelepanu, eriti praegu, kus tõeline mure oli kaela vajunud.

Nüüd alevirahvas alles saab endale magusa kõmuloo hammaste vahele! Jutuainet jätkub paariks aastaks.

Kui tõepoolest läheb nii, nagu Regina kardab, laguneb kõik koost: enam ei saa ta siin koolis õpetajana töötada. Kumb algatab lahutusprotsessi? Eks petetud mees jookseb sedamaid, avaldus näpus, kohtumajja. Reginal tuleb aleviteede tolm jalgalet maha raputada. Kolm last käekõrval — kuhu minna? Maja on ajapikku omaseks saanud, aga see ei loe, ta peab uue elukoha leidma. Ja kõige hirmsam: juhtub keegi tegelikest isadest oma last endale tahtma, siis ootavad ees vintutavad kohtuskäimised.

UNEROHU ABIL ÖÖ ÄRA MAGANUD, ärkas Regina painava murega: kätte oli jõudnud laupäev.

Raevunud kamp võis täna kohale sõita.

Oma laste isasid ei tundnud Regina kuigivõrd, tal polnud ettekujutust, kuidas nad olid häälestunud, kui said Marilt kuulda, et linna lähedases alevis kasvavad nende lihased lapsed. Oma tulevastele järglastele isasid otsides oli Regina ennekõike huvitunud väljavalitud meeste vaimsest tervisest ning pidanud silmas, et nad poleks alkoholist kahjustatud. Aga missugune oli nende iseloom, harjumused, temperament ning mentaliteet — selle tähtsa sfääri põhjalikumaks uurimiseks polnud Reginal olnud ei aega ega võimalust. Ta oli otsuseks teinud, et ilmub nende meeste ellu vaid viivuks ja kaob seejärel vaateväljalt — väike armulugu unustatakse õige pea.

Lugedes oma vahekordi nende isikutega põgusateks seiklusteks, oli Regina tuginenud arvamusele, mis oli maksev paljude tänapäeva meeste kohta: nende hing on kalestunud, nad väldivad kohustusi teiste ees, nad taotlevad isiklikku mugavust ning vabaduse piiramatust.

Sellest postulaadist lähtudes pidanuksid sekeldused välistatud olema: kui naised ei esita meestele nõudmisi, ei hakka nemad ise endale tüli kaela tõmbama.

Aga võib-olla kehtis see kontseptsioon ainult verinoorte meeste puhul, kes polnud veel jõudnud süveneda elu põhiküsimustesse!

Neetud lugu, tarkust polnud kuskilt ammutada, kompleksne inimeseteadus puudus ikka veel. Eks putukaid ning samblikke oli lihtsam uurida olnud.

Regina võis üksnes oletustega opereerida: ka kõige paadunumad tehnokraadid ning karjeristid hakkavad vananedes tajuma lähedaste inimeste vajalikkust. Polnud võimatu, et ühel hetkel muutub neile oluliseks teadmine: seal kuskil elab minu laps. Äkki juhtub, et vere hää karjub kainest mõistusest üle?

See oleks hullemast hullem. Taevas hoidku, kui tõepoolest kas või ühegi lapse puhul tuvastataks isadus, läheks elu põrguks. Isa nõuaks korrapäraseid kokkusaamisi oma vastavastatud silmateraga ja loomulikult püüaks ta teha kõik selleks, et väikesele inimesele sügavat mul-

AIMÉE BEEKMAN

jet avaldada ning tema poolehoidu võita. On ju kuulnud lõikavaid lugusid lastest, kes pärast vanemate lahutust on sunnitud kahe poole vahel pendeldama, ja lahendamatu probleemide hulk kasvab nagu mäest veerev lumepall. Nii isa kui ka ema poevad kas või nahast välja, et iseseisvusetut olevust mõjutada: ainult mina armastan sind tõeliselt! See teine on alatu inimene, tema lõhkus perekonna.

Vaenujalal vanemad loovad ise tingimused selleks, et nende jõnglasest kasvaks viril tüüp. Laps tunnetab varakult oma tähtsust — nad ju aina tantsivad minu ümber! Täitke iga minu kapriis, muidu ma sülgan teie mõlema peale!

Vanemate ponnistustele vaatamata sugeneb lapsele ajapikku põlgus hinge: olete närused tüübid, laimate teineteist, et ennast õilsamaks upitada.

Regina ei olnud selleks oma lapsi ilma toonud, et neid kurbade probleemide sisse mässida.

Ta oli oma perekonna parimate kavatsustega loonud, eesmärgiks tarmukas ning tubli järelopõlv.

Rõõmuga oli Regina jälginud laste kasvavat kiindumust Ants Pamp-lisse. Laste usaldus oli omakorda Antsu tema enese silmis tõstnud. Viimasel ajal oli mees kiirustamisi töölt koju tulnud, et aga jõnglaste seltsis olla. Talle pakkus lõbu lastele uusi mängu välja mõelda, hiljuti oli ta neile aianurka muruplatsile telgi üles seadnud — möllaku seal kuidas jaksavad, oma tuba, oma luba. Talvel käisid ümbruskonna lapsed vaatamas, kuidas Ants sulalund mätsides ning söögiaegu unustades loomaaeda kujundas. Elukad olid päris vahvad välja kukkunud: söesilmadega elevant, takuse lakaga lövi ning jännes, porgand kääppade vahel.

Vastlapäeval polnud pimedus lumepidu seganud, sest Ants oli laste kelkude külge taskulambid monterinud ning künkast sõideti täis-tuledega alla.

Õnnelikul kombel oli Ants siiani mõneti infantiilseks jäänud, ime-päraselt oskas ta väikeste laste soove ära aimata ning neile rõõmu valmistada. Sedasama ei saanud Regina enese kohta öelda: ta oli harjunud öiendama arukasse ikka jõudnud õpilastega ja nüüd ta ootaski, millal põngerjad niipalju kasvavad, et saaks nende vaimset palet kujundama hakata. Ei olnud nad Antsuga milleski kokku leppinud ega suuri sõnu teinud, aga ometi teadis kumbki oma rolli laste kasvatamisel. Antsu hooleks jäid muinasjutud, päkapikud, lumememmed, koo-pad, lõkked, telgid — see lihtsameelne maailm, mis koolieeliku vaimustusest judisema paneb. Regina pidi teatepulga üle võtma siis, kui jõuab kätte aeg laste mõistuse arendamiseks. Võib-olla oli Regina milleski oma lastele halb ema, aga taevale tänu, tema puudujääke korvasid nii Ants kui ka Gerta. Viimane aina uuris vastavaid raamatuid, et laste toiduratsioon oleks optimaalne, ning muretses talvekuudel vitamiinivaeguse pärast. Ka Antsu vanemad aitasid laste eest hoolitsemisele omal viisil kaasa, ühtepuhku vedasid nad armsate pisikeste jaoks korvide kaupa toidukraami ning hoidiseid kohale. Maja keldri-ruumid nägid välja nagu musterpanipaikade piltidel naisteajakirjas.

Saatuse paradoksid: Regina sohiga muretses lapsed olid ümbritsetud inimestest, kes nii mõneski osas lähenesid ideaalile. Paljud üld-

levinud mured olid Reginale tundmatud. Ta polnud tavalise töötava ema kombel ülemäärase rahmeldamisega ära kurnatud ega pidanud uniseid lapsepampe mis tahes ilmaga ja ülekoormatud transpordiva-hendites lastesõime või -aeda vedama. Tal polnud vajadust tarida käe otsas raskeid kandekotte juurviljaga, pealegi ei pitsitanud teda alaline rahapuudus nagu enamikku pereemasid. Ta lapsed polnud nimetamis-väärselt haiged olnud — ka sellest võisid paljud tänapäeva naised ainult unistada.

Loomulikult piirdusid Regina enese teened kõiges selles vähesega: tema oli lapsed ainult ilmale toonud. Peale Gerta, Antsu ja mehe vanemate olid noorpölvle heale käekäigule kaasa aidanud ka ammukadunud inimesed: tädi ja tädimees. Nad olid ennast säästmata rüganud ja Regina perekonnale tõhusa peavarju ehitanud, rääkimata pärandatud rahasummast; Reginal polnud vaja iga rubla kõheldes ning kahetsedes näpus veeretada ja karta, et midagi ei jää hinge taha.

Kui Mari oma jõuguga kohale ilmub, et Regina perekonda purus-tada, on see hoobiks paljudele inimestele. Reginal silmad häbi täis, pärast seda ei söandaks ta isegi tädi ja ta mehe hauale minna. Aga mis näoga vaataks ta otsa Antsule, tema vanematele ja Gertale?

Liivi omaaegne pettus kahvatas eelseisva katastroofi kõrval.

Regina taipas, et ta ei suuda ennast kuidagi nende süngete sund-mõtete ringist välja rebida.

Tõmba või nõör kaela.

Lapsed jääksid emata. Ainuke tulu, et raevunud kamp ehmuks kee-letuks.

Kas Regina kavatseb oma elu sügavaima kriisi hetkel arulagedana meelt heita? Kuhu küll on lahtunud ta uljus ning võitlusvaim?

Ta ei tohtinud enesekindlust kaotada, veel polnud maailma lõpp kätte jõudnud.

Kõige rohkem muretses Regina Antsu pärast. Mehe infantiilsus, seesama omadus, mis laskis tal lastega sobida, tegi ta nõrgaks igasu-guste keerukuste puhul, mis elus paratamatult ette tulid. Karastatud ning kogenud inimesed lihtsalt pettuvad Reginas ja pööravad talle iga-veseks selja. Nad ütlevad nõrdinult, et kahjuks on maailmas nii palju inetut — silmad ei jõua seda ära vaadata ja kõrvad ütlevad vägisi üles. Aga Ants? Isegi kõige tavalisemate tööalaste intriigide ja susi-miste pöörises poleks ta hakkama saanud — alkoholismi põdenud ini-mesed on sageli ujedad —, isikliku elu krahhi korral seda enam. Regina kujutles, kuidas valusasti riivatud Ants puhkeb solvunult nutma, ja mehe seni veel olematu ahastus pitsitas juba praegu Regina südant. Antsu niigi kahjustatud enesekindlus saaks surmahoobi. Kui kaua oli ta Liivi reetlikkust põdenud! Paljud mehed heitnuksid selle halenaljaka, tõsi küll, ka natuke piinliku seiga õige kiiresti peast välja.

Mida rohkem oli Regina oma mehe minevikku sõrmitsenud, seda kindlamalt talle näis, et isegi Antsu kohtuloo võis tema esimese ja nii veidralt lõhki läinud abielu tagajärgede hulka sobitada.

Kui just lihtlabane lodevus selles süüdi ei olnud!

Pärast Liivi pettust oli Ants uskumatu põikpäisusega ikka veel taht-nud tolle naise ees hoolimatut ning julget meest mängida. Küllap oli

AIMÉE BEEKMAN

Ants olnud milleski võrreldav murdeikka jõudnud lapsega — peaasi, et tömmata endale tähelepanu.

Võib-olla vaatles Regina Antsu eluseiku lihtsustavalt, aga ta tundis vajadust oma versiooni järele — niikuinii ei näe keegi teise sisse! Millegagi tuli seda tobedat elektrikäruga seotud juhtumit põhjendada. Kõik lood ei võinud olla tingitud igavusest ning minnalaskmisest.

Et nende abielu vältel polnud Ants ühegi narri tembuga maha saanud, kõlbas ammust lugu ikkagi Liivi külge siduda.

Hukutav kuulsusejano väljendus igapäev juures isemoodi.

Tol ajal töötanud Ants kombinaadis elektrikärujuhina. Ju ta oli suutnud tööülesandeid rahuldavalt täita, vastasel juhul poleks asutus talle kohtusse ühiskondlikku kaitsjat saatnud.

Ei tea, kas oli kuskil Liivi vari vilksatanud või löi mehele ühel silmapilgul kõmuhimu nii tugevasti pähe, et selge mõistus üles ütles — igatahes kasutanud ta ära selle viivu, kui väravavalvurit polnud ametipostil, ning sõitnud elektrikäruga alevi vahele. Peateel mõnda aega liiklust takistanud, keeranud ta kõrvaltänavasse ning põristanud oma sõiduriistaga «Krokodilli» juurde, et õlut juua. Kannust õllest jätkunud uljuse paisutamiseks. Leti ees tuigerdavad joomarid polnud manguisega eriti vaeva näinud, Ants olnud kohe nõus täitma nende lõbusõidusoovi. Elektrikäru platvorm saanud hõiskavaid topsivendi kuhjaga täis, Ants vajutanud täiskäigu sisse — ja sõiduriist jäänud alles ühes kraavis pidama. Pärast siunanud «Krokodilli» seltskond, et sinne alev on ajast ja arust, teedeehitus lonkab, asula tänavate äärde kraavid ei kõlba, ega me keskajal ela! Igatahes saanud üks joodikutest uppiminekul kehaliselt kannatada. Niipalju olla neil siiski aru peas olnud, et kiskunud käru omal jõul kraavist välja, pannud oigava semu platvormile pikali ja Ants põrutanud otsejoones haigla ukse ette. Teised asjaosalised sõrkinud esialgu käru kannul, aga väsinud tee peal ära ning pudenenud laiali — pärast olnud uurijal tunnis-tajate leidmisega suuri raskusi.

Kohtu väljasõiduistung peetud kombinaadis. Antsule määratud kaks aastat karistust ning teda kohustatud töötama võimuorganite poolt ettenähtud kohas. Ants saadetud põlevkivibasseini ehitustöödele, ühtepuhku antud talle normiületamise preemiaks vabu nädalalõppe, et mees võiks oma semudega kodualevi «Krokodillis» taas rõõmsalt kokku saada.

Kas ta tõesti oli lootnud oma vägitükiga pöörase Liivi poolehoidu võita? Nii palju aastaid oli Ants ihanud Liivi vääriliseks tõusta. Võib-olla juhtus ta magusaid unenägusidki nägema: Liivi võtab teda avasüli vastu, polnud ei kihlvedu ega pettust.

Seda kõike võis Regina ainult oletada.

Reginast objektiivsemad inimesed nähtavasti lausuksid Antsu lugusid kokku võttes, et kahjuks pole meil tegemist täisväärtusliku inimesega, tema käitumine ei ole kehtivate normidega kooskõlas.

Emotsionaalsemad tüübid nende tarkade hulgast võinuksid haletsevalt ohates öelda, et näete, järjekordselt leidis tõestamist kurb fakt: tänapäeva tõbises maailmas kasvab rumalate protsent hirmuäratava kiirusega.

Reginal hakkas valus mõttest, et mehele, keda tema lapsed tões ja

meeles isaks pidasid, oleks võimalik langetada seesugune halastamatu ning lõplik hinnang.

Regina märkas, et mida kaugemale nihkusid kellaosutid, seda lohutumaks muutusid ta mõtted.

Mil viisil olukorrast välja rabelda?

Kas salata kõik maha ja tõrjuda süüdistusi? Õelda järsult, ilma pikema keerutamiseta, et mis lapsi te siit otsite, mina pole teist ühegagi kokku elanud. Kui jõledalt see kõlaks! Niisuguse avaldusega määraks Regina tahtmatult ka oma lapsi. Ta pidi oma põngerjate isasid ju ometi mingil määral austama, vastasel juhul poleks ta perekonna suurendamisel langetanud valikut nende kasuks. Ta oli uskunud, et just nendelt meestelt pärivad ta lapsed head füüsilised alged ning terve psüühika. Pealegi oli Regina neile oma laste sündimise eest tänu võlgu. Jõhkruks olnuks alandav talle enesele ja ka teistele. Kedagi maa sisse tampides jäävad kõige rängemad piinad enda kanda.

Regina arvas, et kui juba Mari oli otsustanud talle kätte maksta, siis teeb ta seda põhjalikult. Polnud kahtlust, et peale Regina poolt pruugitud meeste on ta ka nende naise kõigest valgustanud. Õrnema soo esindajate hinges lahvatub armukadedus ja siitpeale ei jää nad oma meestest sammugi maha. Tõde peab saama tuvastatud! Nad peavad ometi kõiges selgusele jõudma, et otsustada, mis edasi teha.

Oma laste isade käekäigu vastu polnud Regina vähimatki huvi tundnud. Tal polnud aimu, kes neist on uuesti abiellunud, kes elab endise naisega koos. Missugused inimesed võiksid nende abikaasad olla? Isegi seda ei teadnud Regina, kui palju on tema lastel poolõdesid ja -vendi!

Reginal tõusis külm higi otsaette.

KUI PALJUDELE INIMESTELE oli vulkaanilisse raevu sattunud Mari paljastanud Regina saladuse? Regina nägi oma vaimusilmas sõbrataride pikka rida, kõigil suu ammuli ja silmad nagu rattad. Vaevalt et Mari neid sensatsioonilisest loost ilma jättis. Kes talle veel kaasa noogutaksid ning oma poolehoidu kinnitaksid kui mitte temasugused vanapiigad? Võis arvata, et üksikute naiste pseudoperekond on pärast lagunemisperioodi taas funktsioneerima hakanud. Millega saaksid nad asendada oma väljakujunenud ringi? Üksikud nende hulgast olid möödunud aastate jooksul püüdnud oma elu murda, ent ponnistustest polnud tulu tõusnud, küllap nende eneste süü tõttu. Hilja! Õige aeg oli ammu liiva jooksnud. Vanatüdrukud polnud küll veel kivistunud, aga siiski juba sarvestunud ja ka selles staadiumis ollakse võimetud kohanema uutest tingimustes. Mis lüüasaanutel muud üle jäi, kui et manasid endale näkku alistunud inimesele omase leebe naeratuse ning komberdasid emaliku Mari tiiva alla tagasi. Tema juures sai haavu lak-kuda, oma nurjumiste üle kaevelda, nutta ning nurru lüüa, et suhteline hingerahu pikapeale taastuks.

Kui Regina käis linnas oma kolmandat last muretsemas, oli ta kõigi endiste sõbrataridega ootamatult kokku saanud.

Regina oli aegsasti enne soodsat päeva linna sõitnud, et sedapuhku kiirustamata enesele partnerit otsida. Millegipärast oli talle tundunud,

AIMÉE BEEKMAN

et valikuvõimalused on kitsenenud, õnejuhused ei saanud ju lõpmata korduda. Emantsipatsiooniprotsessist johtuvatest uperpallidest hoolimata dikteerisid väljakujunenud traditsioonid naistele ühes kitsas sfääris tagasihoidliku käitumismaneeeri — pealetükklikkus kohutanuks mehi ning mõjunuks eemaletõukavalt. Meestele pidi jääma illusioon: nemad võidavad ning allutavad naisi. Sellepärast ei saanud Regina mõnele meestuttavale helistades asjalikult ütelda, et mul on sind üheks ööks vaja, palun taga endale selleks ajaks priius.

Tol südasuvisel ajal olid perspektiivid iseäranis ähmased paistnud — rikkalikule valikule ei tasunud loota, enamik inimestest laseb juulikuus linnast jalga. Võis juhtuda, et puhkuste tippaeg tõmbab Regina kavadele kriipsu peale. Pealegi oli Regina vahepeal üksjagu vanemaks saanud ja kahe lapse ema ei suutnud võistelda kõikjal ringilehvivate ja kergesti kättesaadavate linnukestega. Sellepärast Regina kahtleski, kas tal õnnestub väljavalitud ning kõlblikuks tunnistatud isiku meeli köita. Kas tal läheb korda mõnda meest lühikese koosviibimise vältel üles kütta? Iseendal oli üsna raske oma atraktiivsuse säilimise-kadumise üle otsustada. Pealegi kippusid naised ennast sageli ülehindama. Vastasel juhul oluaks väga kõrge elada, eks sellepärast püütudki iseenda suhtes oma kriitilist meelt summutada.

Reginal oli selgesti meeles üks väga ammu ja juhuslikult pealtkuuldud kõnelus, mis tänaseni mõjus talle kuidagi kainestavalt. Kui Regina tol kuumal suvel oma kolmandale lapsele isa otsima sõitis, oli too baaris nähtud-kuuldud stseen teda okkana torganud.

Regina ei mäletanud enam oma kaaslast, kellega seltsis ta baaris käis. Ju oli tuttav olnud sõnakehv, miks muidu oleks Regina jäänud kuulama veidrat paari, kes tema läheduses pukkide otsas istus. Eakas naine põntsatas oma tõntse sõrmi vastu punase kunstnaha kandidud baariletti. Näis, et naine ise ei märganudki oma käte liigutusi, aga võibolla otsis ta ebamugava istme otsas kõõludes endale alateadlikult mingit tuge, sest tüüakad jalad ei ulatunud puki võruni ja madalakontsallised poisikesekingad kõlkusid abitult õhus. Jäänud juhuslikult naist kuulama, polnud Regina varsti enam oma uudishimu taltsutada suutnud: kikitaskõrvu ning piilus ühtepuhku ta poole. Ajast-arust lilliline siidkleit oli jämeda keskkoha ümber voltis, naise põsed rippusid, suur tumedaks võõbatud suu aina jahvatas; ta raputas sagedasti pead, nagu tahaks võimsat lakka silmade pealt kõrvale heita, tegelikult polnud juukseid ollagi — kõrvetatud krussid kõrvade kohal harali. Täielik peletis. Ometi meelitas naine mesimagusal häälel oma naabrit, sileda väljanägemisega meest endaga kaasa tulema. Läheme minu poole, ei jätnud ta mangumist. Mul on kodus kõike, mida soovid, lubas ta. Naine kiitis oma kirjude siltidega pudeleid ja targeldatud linadega voodit. Küllap ta uskus, et sõnad sumbuvad muusikasse, ega osanud aimatagi, et läheduses istub inimene, kellel on keeleõpetaja terane kõrv. Võimalik ka, et mammi oli suurlinlikult üle sellest, mida temast arvab juhuslik naaber, kellega ta tõenäosusteooria kohaselt ei pidanud enam kunagi sattuma kõrvuti istuma.

Mees oli naise anumise peale tõrkuma löönud ning kurtunud ajapuu-dust. Rännaku ägenedes hakkas ta närvlikult vatrama mingitest vii-

vitamatutest kohustustest; ometi imes ta klaasist kokteili ja tal ei paistnud kuhugi kiiret olevat.

Naine ei lasknud ennast mehe sõnadest kohutada. Ta tuletas teisele vana tutvuse õigusega meelde, et sellest polegi nii palju aastaid möödas, kui mees ühtelugu tema ukse taga andis. Naine ei jätnud ka oma kunagisi teeneid mainimata — kas oli siis mees omal ajal millestki ilma jäänud? Kas oli tal põhjust nuriseda olnud? Kas polnud teda alati avasüli vastu võetud? Iialgi polevat naine talle oma kannatusi kurtnud, ikka teinud lahke näo pähe. Miks oli mees selle unustanud? Naine lootnud, et tema korter jääb mehele ikka ja alati teiseks koduks.

Edaspidi oli jutt õige tobedaks keeranud. Mehe tõrjuv hoiak oli naisele just nagu hoogu juurde andnud ning ta heitis endalt kõik kammit-sad. Ta kukkus oma küpsetamisoskust ülistama ja tuletas mehele ka seda meelde, missuguse isuga teine vanasti pirukaid vitsutas.

Siinkohal oli Regina süda läikima hakanud — paras, kuula veel teiste kõnelust pealt!

Oma kolmanda lapse muretsemiseks linna sõites oli Regina bussis loksudes seda ammust vahejuhtumit tülgastusega meelde tuletanud ning mõtelnud, et äkki on ka tema aeg ümber saanud. Võib-olla on nüüd tema määratud täitma tolle naise alandavat rolli?

Õigupoolest võinuks Regina kahe lapsega piirduda, aga mingi seletamatu sisemine sundus oli tema üle võimust võtnud, otsekuul allutanuks ta tahet kulunud juhtlause, et kolm on kohtu seadus.

Eks üht-teist tulnud ka toleaege uljuse arvele kirjutada, ju peab igaüks oma pööraste tempude perioodi otsast lõpuni läbi põdema. Kõhedushoogudele vaatamata polnud Regina siis veel südikusest puudust tundnud. Oli kahe lapsega õnnestunud, pidi kolmandagi muretsemine laabuma. Oma soovide õigustamiseks võinuks Regina argumente kas või õhust haarata. Oluline motiiv: mida rohkem lapsi perekonnas, seda vähem on põhjust karta, et neist kasvavad hellikud ning egoistid. Pealegi kaldus Regina teinekord saatust uskuma: talle tundus, et temale on vähemalt kolm last sappa kirjutatud.

Sel viisil ennast turgutanud, polnud Regina põhilisest murest siiski lahti saanud: et partneritega ikaldust ei tuleks!

Jäänuks kolmas laps sündimata, polnuks Maril põhjust marru minna ning Regina ei peaks praegu krahhi ootuses vaevlema.

Ikka ja jälle jõudis Regina välja ühte ja samasse punkti: kõiges võis ta ainult iseennast süüdistada — nii võõraste meeste siivutus pruukimises kui ka selles, et polnud oma lobisemishimu suutnud taltsutada. Miks ta küll oli arvanud, et saab Haldorit põhjates Marit päästa? Selle mehe nimi oli Mari niigi justkui jalust maha löönud.

Oma perekonna loomise viisi välja mõeldes oli Regina kuradile sõrme andnud. Vanatühjale paistis tema patune ettevõtmine meeldivat ning ta mängis Reginaga kokku: pakkus õigel hetkel soodsaid võimalusi. Heade juhuste kordudes võib ka kõige kainem inimene ebausku kalduda!

Tol korral linna bussijaama juures taksot oodates oli Regina pahunud järjekorra lõpus seisnud ning endamisi kirunud kuumale tuult, mis tolmu silmadesse puistas. Ta oli parasjagu kotist päikesepillile otsima

hakanud, kui tema kohal peatus roheline auto. Juht tegi ukse lahti ja küsis:

«Regina, kuhu sa sõita tahad?»

Jälle kord leidis kinnitust vene vanasõna sajast rublast ja sajast sõbrast — Regina oli Viktorile rõõmuga käe ulatanud ning ta kõrvale auto esiistmele vajunud.

Viktor sõidutas ta Mari ukse ette.

Tee peal oli ta pärinud, et mida Regina küll otsib bensiinivingu ning põualeitsaku tõttu talumatuks muutunud linnast, kui ometi räägitakse, et tal on uhke villa kuskil kauni järve ääres, paadisild ukse all ja mootorpaat seal nagu koer keti küljes.

Regina oli Viktori lora peale tänulikult naernud, talle mõjusid tuju-tõstvalt inimesed, kes ei lasknud ennast ootamatustest häirida ega kobanud kunagi kõneainet otsides, ikka leidsid sõnad voolusängi üles.

Paadi- ning järvejutud sobisid pisikese osana laia ning ammendamatu puhkuse teema sisse ja Regina sai kuulda, et Viktor saatnud naiselapsed mere äärde suvitama, aga ise pidavat ta veel mõne päeva linnas higistama. Nagu ikka vappuvat tehas kuulõpu tormamise tõttu nagu palavikus ja temal tulevat selle eest hoolt kanda, et plaanitüütmise arv oleks niisugune nagu peab — tühja nulli ei ole numbri lõpus ilus vaadata — ja et igamehe taskusuu saaks preemia endasse neelata. Ärme seejuures unustame moraalset kasu — Viktor oli käed rooli küljest naksuga lahti tõmmanud —, inimesed ammutavad iseenda tublidusest jõudu: kõik raskused said siiski ületatud! Pingelisele tööle vaatamata polevat Viktor lihasuretaja; korter olevat tolmukott ja tema elavat suviti linna serva taga aiamaajas. Paik polevat laita, merelainete kohin paitab kõrvu, ainult laht olevat saastatud ega kõlbavat suplemiseks.

Lahkudes oli Viktor andnud Reginale oma telefoni. Olgu lahke, kui proual tekib huvi näha üht täiesti tavalist suvekodu, siis teatagu ette — sel juhul antakse pärast tööpäeva lõppu külalisele tõld treppi ja sõit läheb lahti.

Regina oli kutse kõhklust teeseldes vastu võtnud ja lubanud tulla, kui asjatoimetustest ja tuttavatest vabaks saab. Ega temalgi kõlvanud teisiti rääkida kui üldiselt kombeks: kõik aina kurtsid hõivatuse üle.

Eelkõige oli Regina pidanud Viktori kohta andmeid koguma.

Mari ei ütelnud abist ära. Ta läks lausa hasarti, silmad löid põlema ja käsi hõõrudes ta lubas, et võtame ette, keerame selle mehe pahu-pidi ja sorime läbi. Saagu ta meile selgeks nagu prillikivi. Mari agarusele pidi au andma, ta võttis vaevaks ja helistas kohe tuttavatele meditsiinitöötajatele ning sai teada, et Viktor pole arvel ei hullumajas ega ka mitte suguhaiguste dispanseris. Peale selle noppis Mari oma suurest tutvusringkonnast välja inimesi tehases, kus Viktor tsehhi-juhatajana töötas. Marile kinnitati: Viktor ei ole joodik. Mingeid pahe-sid ega veidrusi peale ehitamiskire ei teatud tal olevat. Mari poolt kiiruga kogutud ankeet rahuldas Reginat täielikult.

Heldinud Regina oli ülistanud Mari abivalmidust. Mari oli meelitatult naernud ning toonitanud, et tegutses tarmukalt, kuna sai ju aru, et Regina ei tohi õiget hetke mööda lasta. Juhust tuli kasutada, sest kas Regina isegi teadis, mis võis teda kuu aja pärast katse kordamisel segada.

Ettevalmistused olid lõpetatud. Reginal jäi üle vaid loota oma organismi laitmatule funktsioneerimisele ning et Viktoril ikka leidub aega ja tahtmist teda oma suvilasse sõidutada.

TOL KORRAL LÄKS AJA PARAJAKS TEGEMINE LIBEDASTI, elevel sõbratarid ei lasknud Reginal igavust tunda — suursündmus haaras kõiki oma pöörisesse: üks nende hulgast hakkas Ühendriikidesse sõitma.

Põline vanatüdruk Heli oli vahepeal abiellunud ameeriklasega ja nüüd pidi alustama pikka reisi abikaasa juurde. Mis sellest, et ameeriklane polnud päris ehtne, vaid eesti soost eakas leskmees, aga ega noorikki võinud esimese värskusega kiidelda: Heli oli kevadel neljakümneseks saanud. Asjaolu, et Heli oli täiesti ootamatult osutunud saatuse soosikuks, mõjus pseudoperekonnale toniseerivalt. Vanapiigade ring oli enneolematut kihinat-kahinat täis, justkui ootaks igaüht neist kuskil oma prints — natuke kannatust, kohe lähevad salasoovid täide!

Erutav sajandisündmus sundis kibestunud naise unustama halli argipäeva ja omavahelised suhted muutusid silmanähtavalt sõbralikumaks, korruga tahtsid kõik olla head inimesed. Enne sadamasse sõitu koguneti üksmeelselt Heli juurde ja heldinud noorik jaotas senise sõprusringi liikmetele oma kohvitasse ja vaase mälestuseks. Naised naersid ja pühkisid samaaegselt pisaraid, hetke erakordsus tegi neil hinge helaks, ometi ei unustatud teeasajat veidike nokkida: jälle tuletati meelde seika Heli lapsepõlvest, kui ta vanema ning targema venna soovitusel oli peitnud rohimisega teenitud kroonid peenrassa mulla sisse, uskudes, et need hakkavad seal kasvama ja kasu kandma. Ikka veel pakkus vana lugu kõigile nalja, seda enam, et kunagised vahejuhtumid polnud õhku rippuma jäänud. Justkui põnev järjejutt: Heli tüütas Ameerikasse asunud venna kunagi kasvama pandud krooniste pealt protsentide nõudmisega ära ja too saatis oma sõbra õele kosja — saaks ometi kohustustest lahti!

Tegelikult oligi vend Helile mehe sokutanud — ka abikaasasid hängiti tutvuse kaudu. Üle aastakümnete tulnud leskmees kodumaad külastama, tal endal polevat siin enam ainsatki sugulast olnud, nii ta otsinudki sõbra õe üles. Heli orienteerus olukorras õigesti, võttis sedamaid puhkust ja hakkas ookeanitagusele isandale teejuhiks ning vestluskaaslaseks — kuu ajaga osanud ta vanamehe ära võluda.

Sõbratarid, kes ise polnud kuigi palju reisinud, jagasid Helile veel sadamaski tululikke õpetusi. Läbisegi sädistades kuhjati soovitude koorem Heli õlule; lahkuja ilme muutus üpris murelikuks — kas ta jõuab ikka Helsingi ja Stokholmi kõiki vaatamisväärsusi külastada, enne kui üle ookeani lendab! Ülesandest kõrvale hiilida ei saanud: kultuurijanune pseudoperekond jäi kirjalikke aruandeid ootama.

Pisarad silmis ning süli lilli täis, kadus Heli laevale.

Sedamaid vajasid sõbrataridki kuidagi lötsi ning jäid kurvaks. Tusk hiilis rinna sisse tagasi, justkui varisenuksid kõik lootusehooned ühekorraga kokku. Sadamast longiti summaga Mari juurde, nukralt rüübati teed ning näksiti võileibu — justkui peietel —, aga peagi teritati keeled taas teravaks.

Ühisel meelel hakati Heli meest arvustama, et ta on vana ja paks ja pealegi astmaatik. Arvati: kerget elu Heli ei näe.

Pärastpoole võeti Regina käsile. Nad pinnisid, et miks pole Regina neid ikka veel külla kutsunud. Miks ta ei ole oma meest sõbrataridele ette näidanud?

Ka Regina lapsed ei andnud vanatüdrukutele rahu. Et kas on ikka terved? Kuidas nad arenevad? Millest nad räägivad? Kas nad oma isa hoiavad?

Viimane küsimus oli Regina valvsaks teinud.

Ega Mari olnud ometi neile midagi vihjanud?

Lõpuks olid sõbratarid halama kukkunud. Et sina, Regina, oled ainukesena meie hulgast oma elu seada suutnud. Kadestati Regina õnnelikku iseloomu: tal olevat hea pealehakkamine ning sellega kaasnevat oluline joon — vähenõudlikkus.

Selle ütlemisega said sõbratarid ennast õigustada: meie juba uisapäisa ei abiellu! Iga mees ei ole seda väärt, et talle kõögikataks hakata ning tema sokke pesta. Seejärel tuli kõigile uuesti meelde Heli, kes äkki väaris sügavat kaastunnet. Mis õnn teda vaesekest ootab! Muudkui istu vana mehe kõrval, kuula tema heietamisi ning lapsepõlvlugusid, endal pole ühtki tuttavat, kellega suhelda. Vennal on oma elu ja omad mured, pealegi olevat nad seal Ameerikas kõik nii võõrandunud, teadsid sõbratarid, ja sugulussidemeid ei peeta miskiks.

Kui sõbratarid olid Mari juurest laiali läinud, kuulis Regina omakorda nende kohta kommentaare. Et Reet olevat veelgi ihnsamaks muutunud, aga Juta, kes arvab, et mehed teda hirmsasti ihaldavad, külastanud läinud talvel kultuuriülikoolis koguni kahte teaduskonda ja tukkunud seal loengutel. Tühi vaev, naistekarja seast võis meesinimest tikutulega otsida. Ainult kartlik Anu teinud meeleheitliku sammu üksinduse likvideerimiseks, ta otsustanud vallaslapse muretseda. Kahjuks katkenud rasedus iseeneslikult juba kolmandal kuul.

Äsja sõbrataride vastu vimma tundnud Regina meel muutus, tal hakkas neist südamest kahju. Valikuvõimalus? Jälle sai selgeks, et nigelastki mehest tuli küünte ja hammastega kinni hoida, ei tohtinud lasta teda minema libiseda. Selle mõttega võis Regina iseoma elu õigustada. Ajastu situatsioon nõudis tänapäeva naistelt buldogi haaret. Mu jumal, mille nimel siiski tallati oma väarikust jalge alla? Miks oli küll loodus häälestanud naise perekonnalembeseks! Harmoonilise eksisteerimise nimel tuli naistel tihtipeale toimida loomuvastaselts, nii et hing hakkas ajuti sees lõdisema. Võib-olla oli perekond siiski aegunud institutsioon? Millega saaks asendada lähedaste inimeste ringi? Kellele armastust jagada? Kellelt loota tuge ja mõistmist?

Regina otsustas oma joont jätkata.

NAISEHÄÄL OLII LAISALT VENITANUD: halloo. Regina oli esitanud oma palve, esiotsa näis, et ta räägib tühja ruumiga, mille nurkades kihistavad salapärased kehatud olendid. Mõne aja pärast öeldi tõredalt, et oodake, minde kutsuma. Pihkane itsitamine jätkus, Regina oli toru käest viskamas, kui korruga lukustas kõrva mürtsatus — ju löödi raske uks kinni —, Regina tõmbus pingule ja märkas, et räägib võõra

häälega. Võib-olla just sellepärast ei tundnudki Viktor teda teda kohe ära, ta kõnes kõlas jääne ametlikkus, jutu lõpuks muutus ta veidi lahkemaks ja lubas õhtul Mari ukse ette sõita.

Kas tasuski meenutada tolle painava õhtu ja hullumeelse öö üksikasju?

Esiotsa polnud Regina Viktori suvilakrundil julgenud kahte sammu astuda. Kõikjal vedelesid mingid kobakad, mille otstarve jäi arusaamatuks, justkui asuks siin mehaanikatöökoja tagahoov. Et rauakolu barrikadeeris raja, tuli edasipääsemiseks ronida üle halliks luitunud laudade virna. Saematerjali taga varitses raiepakk sellesse löödud kirvega, mille tera kattis paks roostekiht. Poolpõiki üle maalapi oli kaevatud madal kraav, perved osaliselt munakividega vooderdatud. Kraav suubus sogase veega täidetud lohku. Kraaviga rööbiti jooksid üle krundi punased plastiktorud, üks neist oli kinnitatud lombi serval upakile vajunud elektripumba külge.

Viktor oli lahke seletusi jagama. Tulevikus, kui kaev valmis, pumpab ta sealt vett kraavi ja krunti kaunistab sulisev oja, mis suubub tillukesse tiiki, kus kasvavad vesiroosid; ühtlasi saab sealt kastmisvett võtta. Kui aed parajasti niisutamist ei vajanud, võis sinna ujuki peale purskkaevu üles seada.

Regina ei taibanud, mida sellisel ahtal maalapil kavatsetakse nii suurejoonelise tehnika abil kastma hakata. Vaheaja ääres kasvasid vaarikad hõredas reas, keset ülessongitud muruplatsi kiratses lehis, pooled okkad kollased, maja nurga juures laiutas rabarbripuhm, lehevarred jämedad ning puitunud. Ehitise ühe otsa külge oli jätkatud paeplaatidest terrass, selle põhjapoolsel küljel sõrestiksein metsviinapuuväätidega. Ent ka terrassil polnud astumiseks õieti ruumi: siia oli kuhjatud kokku hulk torukarkassiga toole, istmed tundusid olevat omaloomingulised, sest igaühe põhja kattis isesugune riie. Toolide vahele kiilutud kipakas lauake oli kattevärvi latakate kaupa maha koorinud.

Prügimäega sarnanev krunt ängistas Reginat. Ta tabas end sellelt, et üritas mõistatada bussipeatuse võimalikku asukohta. Ei tea, kas siinkandis taksosid liikus? Ent samas püüdis ta sundida paigale sipelgaid, mis tundusid mööda selga jooksvat; olgu, ta allutab ennast Viktori suvale ja katsub kannatlik ning leplik olla.

Viktor tõi majast termosega kohvi, see oli hommikust alles jäänud ning üsna jahtunud. Üldisele kaosele vaatamata ilmutas Viktor liigutavat korralikkust: ta käis veel kord majas, et otsida endale purk, mille sisse suitsutuhka raputada. Kui kohv sai joodud, tõi Viktor terrassile kausi kartulitega ja palus Reginal need ära koorida — varsti jõuab õhtusöögi aeg kätte. Siis praevad nad mõned käärud vorsti, jääkapis peaks leiduma majoneesi ja nad saavadki nälja kustutatud.

Viktor jättis Regina jumala rahus kartuleid koorima ja läks ise lustlikult vilistades sogase lombi kaldale, et pumba kallal nokitseda. Ilmselt olid ta mõtted kogu aeg pumba küljes rippunud, sest ta nihutas kiirustades endale paar telliskivi istumise alla, laotas tööriistade etüü põlvedele lahti, valis parajaid kruvikeerajaid ning mutrivõtmeid ja hakkas pumpa algosadeks lahutama.

Regina oleks tahtnud teda mullase kartuliga visata.

Kuidas küll Viktori naine niisugust elu välja kannatas?

Kah mure, polnud temal Viktori kodakondsetega asja! Las mees rahuldab oma rauakirge, ega Regina elutunnid nii loetud ka olnud, et ei oleks raatsinud neist mõnda praeguse totra situatsiooni peale raiasata.

Kimbatus on puhtal kujul subjektiivne seisund, tegelikult polnud Reginal midagi viga. Ükski krundil vedelevatest raudoradest ei torkinud ta jalgu, lauavirnast oli ta ilma pinda ihusse suskamata üle pääsenud ja plastikvoolikud polnud ennast boamao kombel tema keha ümber mässinud.

Visuaalne kogemus oli ka midagi väärt — nurjunud õhtut ei tasunud nii väga taga kahetseda.

Päikeseloojangul hakkas lombi poolt kostma summutatud vandumist, Viktor kiirustas, et pumpa taas kokku panna. Reginal polnud aimu, mida oli mees selle sisemuses ära parandanud või teiseks teinud. Pumbale plastikaadiräbala peale visanud, laksatas Viktor endale vastu otsmikku — õhtusöök oli hiljaks jäänud! Tühja kõhuga ei tulevat tal und. Ta tormas majja, tegi tule väikese raudpliidi koldesse, leidis kuskilt sületäie kuivi laaste, et leek valusam saaks; siis nad keetsid kartuleid, praadisid vorsti ja õhtusöök maitses ülihästi.

Pärast söömaaega ringutas Viktor magusasti, ta tegi seda häbenemata, nagu oleksid nad Reginaga paarkümmend aastat abielus olnud, ja küsis siis ebaledes:

«Ega sa ometi kavatse täna enam linna minna?»

Regina sai aru, et Viktor ei viitsi autot käivitada ning teda Mari ukse ette vedada.

«Ma ei tea,» pomises tujutu Regina.

Tol õhtul oleks Regina vastupidiselt oma tavadele ning õilsat lapseigitaamise eesmärki hüljates meeleldi konjakit joonud, et lööks nagu puuga pähe; uimane inimene pole võimeline ennast ja teist kõrvalt jälgima.

Oli tülgastav, missuguse ükskõiksuse ning asjalikkusega nad ühisesse voodisse ronisid. Regina oli teki kurguni tõmmanud ja judisenud lämmatavale palavusele vaatamata. Ta oli õudusega mõtelnud: miks on see kõik võimalik? Kas tänapäeva inimesed on lõplikult minetanud häbitunde? Lembust või kiresööstu pole ollagi, seda isegi ei suvatseta teeselda. Vastikustunne oli temas sedavõrd maad võtnud, et mingite soovide või pingete tärkamisele ei jäänud ruumi. Vastakad mõtted veiklesid — kas nad Viktoriga olid ajavaimust rikutud või tuli neid vanade ning tülpinute kilda arvata?

Ei ründamist ega rünnatavat, ei võiduiha ega alistumisvärinat. Seksuaalelu oli avalikustatud, selle sfääri probleeme mäletati nagu närimummit — milleks kasvatada endas tarbetuid komplekse? Sugulist lähedust vaadeldi lihtsalt elu vältimatu koostisosana. Üks harilik punkt päevakorras — või öökorras?

Regina ei teadnud, kas peaks luterlikku võltsmoraali ning kammitsetust taga kahetsema. Ta võis vaid täheldada, et oli sattunud elama mingil murdeajastul. Ühed reeglid olid koost lagunened ja uued normid kehtestamata. Või oli inimene üldse igasugustest piiramistest tüdinend?

Maha keelud! Kõik toimugu nii, nagu vasak jalg parajasti tahtis.

Pärast juhtus see, mida oligi oodata olnud.

Regina suikus puruväsinuna unne.

Ta nägi imelikku und, kuskilt lähenes pörrinal mootorratas, plärin muutus kõrvulukustavaks ja katkes nagu lõigatult. Kosutav ööjahe õhk voolas üle, imelik, et ka unenäos võis sooja ning külma tunda, mitte ainult osaleda deformeerunud antielus. Kõnekõmina lained vajusid teadvuse-teadvusetuse rannajoonele, hääled sumbusid kassi nurrumiseks. Seletamatu igatsus võttis unenäos kuju: kirkalt sinises tühjuses taoti südame tuksumise taktis vasarat alasile. Siis ilmus ereda sinasisse ärevpunane taevakeha, mis kohutava kiirusega lähenes ning katits laotuse — see juhtus hetk enne maavärisemist.

Katastroof paiskas ta lämbesse troopikametsa, keha pendeldas liaanidel ja vajus alusmetsa kohevatele taimedele.

Regina ei teadnud, kui kaua oli ta nõnda kottraskelt maganud. Ta virgus, sest silmadel hakkas valus — kardinapilust paistis päike sisse, Regina nihutas käe kõrva juurde, randmele ununenud kell tiksus ja näitas kuuendat tundi. Tema partner nohises magada. Enne, kui Regina end teki alt välja libistas, kiikas ta Viktori poole.

Ta kangustus paigale.

See polnudki Viktor!

Regina sulges silmad, kuulatas kohkunult oma kohisema lõõnud pead ja ootas, kuni ehmatav müha vaibub.

Toa kaugemas nurgas nohises veel keegi mees.

Kuhu ta küll oli sattunud?

Mis oli toimunud?

Regina hingas nii põgusalt kui suutis ja püüdis iseendale sisendada, et ka teda ennast pole olemas. Aegamööda pööras ta pead, et tuba silmitseda. Läbi paksude kardinate kumas parajasti nii palju valgust, et sai esemeid eristada. Siinsamas toa keskel seisis tool, leeni peal tuttav kleit. Öösel oli tool vist tahtnud Regina jalavarje kasutades kõndima minna — üks king vedeles eemal, konts püsti. Lauale oli öö jooksul kaks tühja õllepudelit signinenud. Regina käänas kaela viimase võimaluseni ja nägi, et nurgas õhkmadratsil magas Viktor.

Ah siis sedaviisi!

Tänapäeva mees pole kadekops, jagab hüvesid sõbraga. Astu ligi, vana semu, võta minu koht sisse, ise olen küllastunud, pruugi sinagi seda meestenäljast naist palju lustib! Eks ta pidi ikka valus olema, kui ise ja tõrkumata võõrasse voodisse tikkus!

Aga kes oli Viktori asemele tulnud?

Regina keeras pead tollhaaval, laskis hämaruse puurimisest ülepinnutatud silmadel hetke puhata ja vaatas siis võõrast meest nii et küll sai.

Üks minevikupilt hõljus kuskil udu sees.

Viktoriga tutvus Regina enne instituudi lõpetamist, mõnda aega oli neile pakkunud lõbu kõikjal koos käia. Ükskord oli Regina Viktori pärast isegi jalgpallimatši vaatama sattunud ning istunud tribüünil vaimustusest rөөkiva mehe kõrval ja võidelnud igavusega. Aegamööda oli Regina Viktorist eemaldunud, põhjuseks mehe vähene vaimsus. Enne lõplikku lahkulöömist käisid nad Viktori eestvedamisel ühe tema sugulase pulmas. Pidu peeti restorani banketisaalis, koos puha noored,

kes iga tantsuloo alates robinal laua tagant püsti kargasid — just seal oli Haldor paaril korral ka Regina ees kummardanud. Nad tõnklesid inimmassi seas, jalge all ikka ühed ja samad parketiliistud. Haldor oli Regina enda vastu surunud, et teda kaitsta võimalike müksude eest, ning püüdnud midagi südame pealt ära rääkida. Mürtsuv muusika neelas Haldori sõnad endasse ja Regina oli neist ilma jäänud.

Pärast koduteel oli Viktor muu hulgas ütelnud, et onupoeg Haldor olla Reginat sisse võetud. Haldori pea olevat segi aetud ja ta mangu- nud Regina aadressi.

Sinnapaika see kõik oli jäänudki.

Nüüd oli Viktori onupoeg Haldor saanud oma tahtmist.

Regina libistas ennast hiirvaikselt voodist välja, korjas toolilt rõivad kokku, võttis kingad ning koti näppu ja tippis paljajalu üle põranda. Taevale tänu, uks oli poikvel, polnud vaja võtit lukuaugus ragistada. Uksehinged olid õlitatud ega kriiksunud — vaat missugused pisiasjad osutuvad teinekord äärmiselt olulisteks!

Poolpaljana rauakolust risustatud aeda astunud, oli ta korrapealt suure valguse kätte sattunud. Sürrrealistliku näidendi osalist pimestas lõõskav suvepäike. Siinsamas trepil oli Regina oma kleidi hirmsa hooga selga tirinud, rõivatüki õmblused lausa ragisesid ja üks nõõp kargas eest ära. Selle leidis ta rohu seest üles ja viskas käekotti, justkui oleks ta kurjategija, kes ei tohi endast mingisuguseid märke maha jätta. Silmi kissitav Regina hakkas räga seest kaevu asupaika otsima — sogane lomp ei kõlvanud —, ta ei saanud tuppa tagasi minna, et ämb- rist vett ammutada. Kobamisi üle kõikjal vedeleva kolu astunud, läks ta mullahunnikute suunas ega eksinudki. Ta leidis pooleldi kaevatud kaevu üles, see oli vaevalt meeter sügav, põhja peal läikis õhuke vee- kile. Valikut polnud, Regina hüppas süvendisse, surus käeseljad liivase põhja sisse ning kogus pihkudesse vett. Silmi loputanud, tundis ta, et valusad terad haakuvad laugude külge.

Sellest ebamugavusest ei saanud hoolida, ta pidi siit kähku jalga laskma, enne kui onupojad ärkavad ning hakkavad teda mõnitama. Millegipärast oli Regina kindel olnud, et mehed kukuvad teda teine- teise võidu mõnitama.

Poolikust kaevust välja roninud, püüdis Regina rohututtide vastu oma varbaid liivast ning mullast puhtamaks pühkida, et kingi jalga panna. Selja sirgu ajanud ning ringi vaadanud, nägi ta värava taga angervaksade keskel üht vanameest seismas. Ätt oli justkui unustanud, et pilgeni kastekannud venitavad tal käsi; üksisilmi sihtis ta Reginat nagu ilmutist. Jumal hoidku, oli Regina mõtelnud, see mees peab mind kas vargaks või suliks, ikkagi võõras inimene naabrite krundil — tuleb- valvas olla —, vaat et tõstab kisa ja lubab miilitsa kutsuda. Regina kogus end, toetas istmiku luitunud lauahunniku õõtsuvale otsale ja nihutas ennast nii, et selg jäi vanamehe poole. Ta pidi teist oma käi- tumisega veenma, et on siin niisama hästi kui omainimene ja tal pole kuhugi kiiret. Ta üldse ei kavatsegi põgeneda. Et endale tegevust leida, oli Regina hakanud käekotis sorima. Taskupeeglisse polnud ta sõan- danud vaadata, vaid värvis huuli käsikaudu ja niisamuti puuderdas nina.

Lõpuks ometi kuuldus värava poolt kuivanud rohukõrte kahinat ning

vee loksumist kastekannudes. Rahunenud vanamees jätkas oma teed. Üle öla piilunud, nägi Regina teda lepapõosa taha kaduvat. Nüüd võis temagi minema hiilida. Eemale siit! Küllap ta leiab bussipeatuse üles. Ega siin ääretu kõrb ole.

Temas endas laiutas kõrb ja silmadesse sattunud liivaterad kippusid kuumuse käes sulama.

TOL KORRAL LINNAST KOJU PÕGENEDES oli Regina vältinud isiklikku kokkupuudet Mariga ning piirdunud sedeliga, mille viskas sõbratari kirjakasti — läks korda, ruttan koju.

Järgnesid piinarikkad päevad. Regina tõmbus endasse, ühtepuhku raputas teda sallimatus kõigi vastu; et oma mossis nägu õigustada, kurtis ta üleväsimust ja jättis majapidamise ning lapsed Gerta ja Antsu hoolde. Igal võimalusel läks ta kodust ära, lonkis alevi ümbruskonnas ja tallas nõrkemiseni metsaradasid. Tal oli vastik iseendas sorida, aga sellegipoolest reastas ta oma kujutlustes ikka ja jälle tolle suvilas veedetud öö üksikasju; mälu teritus üha laitmatumaks, kordkorralt muutusid vaimusilma ette tõusnud pildid selgemaks ja Regina märkas, et ta ninasõrmetest ei taha mullaste kartulite lõhn välja tuulduda.

Jäi loota, et sedapuhku ta pole rasestunud.

Paraku töötas Regina organism ikka veel nagu kellavärk.

Meeleolu läks aina süngemaks. Enese siunamine ei toonud kergendust. Miks polnud ta arvestanud oma ähmast ärevustunnet ega kuuletunud intuitsioonile? Ta pidanuks telefonitoru sedamaid hargile viskama, kui oli Viktorit küsides justkui salapäraselt kihisevate tüüpide sekka sattunud.

Ju ei tasunudki nüüd enam meelde tuletada tollaste psüühiliste pingete nüansse, peaasi et Regina oli ennast suutnud valitseda ning oma hingelist plahvatusvalmidust alla suruda. Ei olnud ta lastega kärkinud ega Gertale kohatuid märkusi teinud. Kõige raskem oli olnud Antsu suhtes leebust teeselda: kuidas sa vaatad rahulikult otsa mehele, kes tundus maailma kurjust kehastavat. Ajuti oli Reginal silme ees mustaks löönud, meelekohad kohisemas väljaütlemata sõnade survest. Tahtejõuetu joodik! Tema kahjustuste pärast oli Regina ennast alandades olnud sunnitud laiast ilmast lapsi muretsema. Aga just tollel Regina raevuperioodil ei olnud Ants vähimatki põhjust andnud selleks, et naine saaks jalgu trampides karjuda oma mehele süüdistusi näkku. Sel ajal oli Ants harva tipsutanud ja aeg-ajalt koju toodud õllepudelid polnud juttu väärt.

Antsu pisikesed jääknõrkused ei olnud võrreldavad Regina kõlvatusega.

Hoidumaks teistele reetmast oma tasakaalutust, oli Regina kasutanud hädavalet ja kurtnud nii Gertale kui ka Pamplile, et südamepõõritushood ei anna talle asu, küllap sedapuhku sünnib üks tujukas ning põikpäine olevus. Nad mõlemad olid teda südamlikult lohutanud ning rääkinud, et kui maailma asustaksid vaid kukupaid inimesed, oleks elu äraarvamata lääge.

Vististi oli Ants oma vanematele teatanud, et Regina on kolmandat

last oodates haiglane; nii juhtuski, et sageli sõitis ämm maja ette, taarus raskeid korve tassides vāravast sisse, vallutas kōogi, kŭttis pliidi punaseks, kŭpsetas ahjus seakintse, riivis ja hakkis juurvilja, toppis Reginale lusika pihku ja kāsksis mett sŭia, paisutas lapsed rammusa toiduga ūles, nii et nende pōsed sarnanesid saiakuklitega — ja kadus siis, et lasta poja perel nuumaperioidist hinge tōmmata.

Siis oli jälle Gerta kord oma vāertuslike dieedisoovitustega platsi tulla.

See ohjeldamatu poputamine ajas Reginat omakorda hulluks, teiste headus ning hoolitsus tegi olemise taitsa lailaks ja ta otsustas talvist koolivaheaega kasutades kodust veidikeseks jalga lasta.

Kauaoodatud vabodus oli teda lausa uimastanud. Ta poleks uskunudki, et linna poole loksuv busis istumine vōis naudingut pakuda. Kodustele oli ta puhunud, et tahab linnas tuttava tohtriga nōu pidada. On ju taitis, et arsti usaldatakse — kas pole nii? Gerta ja Ants olid kuulekalt noogutanud. Gerta oli heitnud pilgu Regina paisunud kehale ning arvanud, et vōib-olla tasuks Antsul ennast tōolt paariks pāevaks vabaks vōtta, saatku naist tema reisil. Regina oli seda ettepanekut āgedalt tōrjunud, olgu nad mureta, ta pole fŭŭsiliselt nōrk, saab ise kōigega hakkama, ja kŭllap suudab arst tema pōhjustet ūrevustunnet hajutada. Kas siis inimesel ei tohigi olla mingeid ebamāara-seid vaevusi — nii oli ta ūsna vāljakutsuval toonil kŭsinud ning teised vait sundinud.

Linna jōudnud, vōttis Regina takso ja nimetas Viktori suvila asupaiga. Taksojuht hakkas porisema, ta kahtles, kas praeguse ilmaga pāaseb aiamaajadele ligi, juba nādal otsa oli kōvasti lund puistanud, isegi kesklinna tānavatelt polnud suudetud hangesid āra koristada, mis siis linnatagustest teesihtidest rāākida! Regina ārritus teise vastuseisust, ta pidi saama, mida tahtis, vihapisarad silmist purskamas, veenis ta meest siiski sōitma ja lubas, et lāheb ise lābi lume, suvatsegu taksojuht teda suure tee peal veidike oodata.

Mees kehitas ūlgu ja arvas, et kui proua just ilmtingimata tahab oma suvilat ūle vaadata, eks ta katsub vastu tulla; mure on pōhjendatud, sest huligaanid aina rŭŭstavad neid talveunne suikunud majakesi, teinekord on kasulik pilku heita, et sŭda saaks rahu.

Regina sumpas vapralt lābi hangede, rŭhkis hoo ning innuga edasi, ise sōjakusest pakatamas, nagu lāheks suveōist unenāgu tapma. Tege-likult ei osanud ta enesele seletada, mis kihutas teda Viktori suvila juurde.

Sŭgav lumi kattis tarastatud maalappe puutumatu vaibaga, pisuke- sed majakesed seisid nagu tikutopsid reas ja olid āravahetamiseni sarnased, enamiku akende ees luugid, kōikjal valitses sŭgav rahu. Regina seisatas, sest oletas, et on pārale jōudnud. Aga ta polnud sŭgugi kindel, et on ūigesse paika tulnud, paks lumi oli matnud kolu Viktori krundil enda alla ja muid tunnusmärke peale rauakobakate polnud Reginal sellest kohast meelde jāānud. Ūldse oli rumal arvata, et siia- maani peaksid Viktori aias vedelema upakil pumbad ja seisma laua- virn. Vōib-olla oli mees suures tōōarmastuse tuhinas oma krundi sŭgi- seks klaariks teinud ning rajanud oja kallastele inglise muru ja akende alla roosipeenrad.

AIMÉE BEEKMAN

Reginal hakkas oma põrunud ajude pärast piinlik. Miks oli ta selle tobeda retke ette võtnud?

Tagasiteel laskis taksojuht keelepaelad valla ja tüütas Reginat küsimustega. Inimene ihkas tänapäeva kontrastiderohkes olmes võimalikult paremini orienteeruda ja päris oma uudishimu häbenemata Reginalt suvila kohta üksikasju. Et kui palju on majas põrandapinda, missugune on küttesüsteem; millest on tehtud katus, kas see kevaditi läbi ei jookse ja kuidas on aed planeeritud, kas seal kasvatatakse juurvilja või on sinna istutatud marjapõõsaid. Regina tahtnuks teisele näpuga kuklasse torgata, et mees ehmuks ning vait jääks. Aga ka häbematuud kaas-kodanikke tuleb armastada ja Regina vastas küsimustele huupi ega hoolinud vasturääkivustest, mis ta jutust kõlama jäid. Mari ukse ees autost välja kobides märkas Regina, et taksojuht vahib teda nagu kohtlast olendit, kelle iseloomustamiseks pole vaja sõnu raisata, piisab, kui näitlikkuse mõttes otsmikule koputatakse.

Mari uksest sisenenud, oli Regina endale kinnitanud: ei mingeid olulisi teemasid! Ta lihtsalt laseb ennast lõdvaks ja kuulab Mari lobisemist. Las teine pajatab linnauudiseid, need mõjuvad suigutavalt nagu keeva teekannu sahin. Aitab tobedustest, tuleb ennast vaos hoida.

Nagu ikka, võttis Mari Regina ka seekord rõõmuhüüatustega vastu. Kõigepealt lõbustas ta Reginat Ameerikasse sõitnud Heli kirjadega. Ka seal kaugel mandril polevat Heli oma virisemistavast lahti saanud. Sõnumist sõnumisse seesama nutulaul, et kangesti tahab kodumaad külastada. Maril oli põhjust elukogemusi jagada: vanade meeste kõrval kaotavad naised üleöö oma nooruse ja võtavad ättide hoiaku üle — Heli oli lühikese ajaga pagulustunud, mõtelda vaid, alles läks, aga juba soiub kodumaa külastamisest!

Enne magamaheitmist oli Mari korraga pilve tõmbunud ning pih-tima kukkunud.

«Ma ei saa kuidagi rahu ja pean sulle suvise loo tervenisti ära jutustama,» alustas ta. «Võib-olla sina enam ei mäletagi, kuidas ma tuttavale õele helistasin, et Viktori kohta andmeid koguda. Mis sinul viga, sul on õnnelik iseloom, oskad pahna peast välja visata — sinu hinge- rahu võib ainult kadestada. Said tookord kuulda, mida tahtsid, vastus rahuldab sind, Viktor tegi mis tarvis, ja sa lähed muudkui müriinal edasi. Aga sa ei tea, mida see tuttav õde sealt psühhoneuroloogiast veel ütles! Seda jah, et Viktor Karsti arvel ei ole, küll aga seisvat seal Haldor Karsti kaart. Ta isegi küsis minult kindluse mõttes üle, et kas ta ikka kuulis õigesti, kumb mind huvitab, kas Viktor või Haldor. Ma hakkasin õhku ahmima, sain vaevalt sõna suust, et Haldor huvitab ka. Ma vist pomisesin midagi vendadest, sest tundsin, et olin astunud üle sündsuse piiri, ja pidin ennast õigustama. Loomulikult pole mul siiani vähimatki aimu, kas nad üldse on sugulased, võib-olla nad ei tunnegi teineteist! Aga kuna ta seal kartoteegis Haldori nime otsa komistas, ei saanud ma juhust kasutamata jätta — oli nii põnev, et läksin ähmi ja kuum laine uhtus minust üle.»

Mari vaikis hetke ja vaatas Reginale kuidagi iseäranis alandlikult otsa.

«Ma pobisesin seal telefoni otsas veel midagi ja tuttav õde läks tõredaks, nõudis minult selgust, et missugune isik mind lõpuks huvitab,

AIMÉE BEEKMAN

see Haldor Karst olevat elukutselt insener ja on sündinud kolmekümne neljandal aastal. Siis läks mul uuesti hää lahti, hüüdsin nagu pöörane telefoni, et jah, just tema, ainult tema! Öde vakatas, eks minust võinud jääda mulje kui nende haigla potentsiaalsest patsiendist ja ta kaalus, kas tasub niisugusele hüsteerikule ametisaladusi avaldada: ju ta oli hetkeks kõhklema löönud, siis ütles napilt, et Haldor Karst on ammu arvel, ränka haigust ei ole, psühhopaat, kes enamasti on kompenseeritud seisundis.»

«On see pärilik haigus?» küsis Regina ärevalt.

Mari ei pidanud Regina uudishimu iseäralikuks, eks niimoodi pärinud kõik meditsiinikauged inimesed, kes oma naiivsuses uskusid, et tõved on lõplikult läbi uuritud ning ära lahterdatud. Sellepärast ühmaski Mari tüdinult, et kes neid teooriaalaseid võnkumisi jõuab jälgida, hüpoteesid muutuvad, üks uurimine lükkab teist ümber. Hoopis Haldorist kibeles Mari jutustama. Ta tunnistas, et kuulnud Haldori haigusest, oli talle esiotsa kahjurööm peale tulnud, justkui saanuks ta mehele tagantjärele oma lootuste luhtumise eest kätte maksta. Pärast hakanud tal põletavalt häbi ja ta kahetsenud, et polnud omal ajal osanud Haldorisse õigesti suhtuda. Mehe ülepakutud enesekindlus ning ironia olid teda kohutanud. Äkki oli Haldor teadlikult peitnud oma tegelikku loomust? Võib-olla oli ta hing iseenda üjeduse pärast valutanud? Niisamuti olevat Marit häirinud Haldori sagedased meelemuutused ja talle oli tundunud, et mees püüab teda nimme oma tujukusega kiusata.

Mari polevat oma rumaluses taibanud, et Haldori kärsitus ning vaheldusihha tulenevad tema haiglasest psüühikast ja ta lihtsalt ei suutnud oma tujude-tahtmiste valitsejaks olla. Aga tema oli teinud Haldorile armukadedusstseene! Nii ta saigi oma tahtmist — peletas mehe minema. Milleks oli see totter maksimalism tarvilik olnud? Kah mul önn olla uhkelt üksinda!

Esimest korda oli Regina kogenud, et alati nii tasakaalukas ning leebe Mari võis hingevalu käes lausa väänelda.

«Kas ma pean leppima sellega, et tookordne pool aastat ongi kõik, mis mulle elus antud?» hüüatas Mari kiledalt ning hõõrus niigi punetavaid silmi.

«Leiad veel kellegi,» püüdis rabatud Regina teda loiult lohutada.

«See on kõik,» ohkas Mari. «Enam pole millelegi loota. Ma ei tea, mida teeksin, kui oleks võimalik Haldorit tagasi saada. Pärast seda helistamislugu ma ainult temale mõtlengi. Olen hakanud teda isegi unes nägema. Ühel ööl ta tuli läbi lobjaka ja kandis veeämbreid. Mina ei taibanud talle otsa vaadata, ainult jõllitasin, kuidas lumi langes tumeda vee pinnale ja sulas seal. Ma ise olen ka juba psühhopaadiks muutunud. Inimene peab ju olema segane, kui ta elu mõttetuse üle juurdlema hakkab! Ise olen süüdi, et meie suhted temaga rappa läksid. Oleksin ma vähemalt taibanud temalt lapse muretseda! Naised on arulagedad, fantaseerivad plikapõlves jumal teab mida kokku, pärast kõnivad oma ülespuhvitud kujutluste lõa otsas ja mõtlevad, et nina püsti hoides nad kruvivad oma väärtust üha suuremaks. Pimedad kanad! Nad ei tee teadmagi, et pahatihti on nende eneste väärtus kõigest null!»

AIMÉE BEEKMAN

Mari käitus eemaletõukavalt, aga mitte ainult sellepärast ei tulnud Reginale tõeline iiveldushoog peale — mis jõleda loo sisse oli ta mässitud!

Peale kõikide ees ootavate ohtude ning hirmude oli ta osutunud süüdlaseks järjest suureneva hulga inimeste ees. Ka Marit oli ta justkui petnud.

Must masendus mässis teda endasse nii, et hing jäi kinni.

Ometi oli ta tulnud linna vaheldust ning kergendust otsima.

Mis ülemeelik päev — Regina turtsatas naerda.

Mari vaatas teda võõristades — sõbratari kalkus polnud isegi põlastust väärt.

Regina mõtles jubedusega: kas hakkab ta oma tulevases lapses psühropaati otsima?

Ta ju ei teadnud, kumb neist on ta peatselt sündiva lapse isa, kas Viktor või Haldor.

REGINA KUULATAS — kuhu jäi mootorimürin, mis pidanuks vaikusesena juba ammu maha murdma! Nad pikendasid meelega Regina piinu. Algaks kord ometi see vältimatu lahing! Kes teab mitmendat korda nägi Regina oma kujutluses autoderodu, mis mööda inimtühja aleviserva-tänavat tema majale läheneb. Tänapäeval on enamik teoinimesi kiiskava plekk-kastiga kokku kasvanud, ja nii ka nemad; polstril istudes ning ilma ennast kehaliselt vintsutamata veeavad nad treppi, lasevad Reginast nagu rulliga üle, loevad sõnad peale häälega, mis meenutab rauakolinat — ja siis? Missugune on lahendus?

Reginal oli kannatus katkemas.

Omaohtu korraldamine peaks nende tülpinud hingi vähemalt hetkeks täitma iseäraliku magusmõru jõrinaga, teist hukka mõistes on neil ometi võimalus oma käärivaid sisepingeid maandada.

Miks nad ei rutta soodsat juhust kasutama?

Või hakkas neil kaitsetust naisest kahju? Regina on ikkagi nende laste ema!

Äkki tulevad nad kohale, lillesülemid käe peal, õnnepisarad silmis: au sulle, oled suurendanud meie väärtuslikku sugu siin maa peal!

Kui olukord poleks nii pinev ning närvid äärmuslikult pingul, võiks eelseisvat arveteõiendamist veelgi lõbusamas valguses vaadelda. Päris koomiline oleks jälgida Viktorit ja Haldorit, üks tõukab teist kõrvale: Regina kolmas laps on minu oma! Ei, ära tiku esile, hoopis minu oma! Turjakad ja tursked onupojad hakkaksid puselema, võib-olla nad koguni viskaksid ennast rohu peale pikali ja rüseleksid veidi: sikutaksid teineteise pintsakurevääre ja rulliksid vastastikku kõrvu. Nende naised kiljuksid ja murraksid oma hädakisa ühel hetkel naeruks. Kui lõbus on siiski murul maadelda!

Pärast tuleks neile taas meelde õilis eesmärk, mis neid kohale tõi. Kõik tõmbuksid nagu käsu peale süntõsiseks; me oleme nii positiivsed isikud ja heas kirjas, meid hinnatakse kõrgelt (aukirjad, medalid, diplomid, preemiad) ja me ei saa taluda moraallagedust, see ei käi kokku tänapäeva elulaadiga. Nad õhutaksid oma viha, sisiseksid, tauniksid kombelõtvust ning alatust — inimesed täidaksid tões ja meeles

AIMÉE BEEKMAN

oma kodanikukohust. Reginat põrmu tallates oleks neil hea võimalus oma elu valgustkartvaid seiku unustada. Musta lambaga võrreldes tunduksid nad enestele helevalged. Igatahes nemad on väikest viisi lõbutseades alati hoolitsenud, et ebameeldivaid tagajärgi poleks. Ja naised vaataksid Reginat kui kohtlast tüüpi: on ta ajast tõesti nii maha jäänud? Kas ta ei tea, et rasestumisvastased vahendid on tänapäeva emantsipeerunud naistele tõelise vabaduse värav? Enne olid vaid sõnad, et kehtib võrdsus meestega, ja olulist vahet ei märganud — oma tujude ning soovide täitmise võimalusi nautisid ainult mehed. Miks Regina kõiki nii tobedalt alt tõmbas? Tahtis lastekarja kaela?!

Ukse taga anti pikalt kella.

Regina võpatas.

Ta tahtis toolilt püsti karata, põlved olid nõrgad. Veidi aega ta kogus ennast, näis mööduvat igavik, enne kui suutis jalgu lohistades üle põranda minna. Esiku lävepakul Regina komistas ja peaaegu kukkus vastu välisust, mille luku ta ebakindla käega lahti keeras.

Saatuslik hetk oli kätte jõudnud!

Nad oleksid võinud tänaval signaali anda, et Reginat hoiatada.

Ukse taga seisis tusane noormees, juuksed kahus, ruudulise särgi nõöbid võõni lahti — kas ilm oli vahepeal kuumaks läinud?

Noormees ulatas telegrammi, torkas paberilipaka ning nudi pliatsi Reginale pihku, näitas näpuga, kuhu allkiri anda ning kellaeg märkida. Regina vedas kõheldes paberile: R. Pampel. Kui kaua ta veel Antsu nime kannab?

Regina sulges ukse, keeras võtit lukus kaks korda, nagu saaks see naiivne välismaailmast eraldumise püüd teda kaitsta ning rahu pakuda. Keset tuba jäi ta tükiks ajaks tegevusetult seisma, hoidis telegrammi kahe näpu vahel, ta oli täielikus segaduses.

«Kahjuks ei saa kokkutulekust osa võtta. Soovin kõigile leplikku meelt ja pilvitut taevast. Tervitades Tiit.»

Regina ei saanud mitte millestki aru.

Miks Tiit? Mis tema siia puutus?

Mida see hullunud Mari oli kokku keeranud?

Tiiduga polnud Reginal ju ainsatki last!

Kas Mari oli teda närvekõditavale etendusele pealtvaatajaks kutsunud?

Tiiduga läksid nad lahku tolle päeva eelõhtul, kui Regina võttis välja tunnistuse pärimisõiguse kohta. Edaspidi oli Tiit Reginale haruharva meelde tulnud. Sellest ammusest loost oli Regina suhteliselt kergesti üle saanud. Teda oli aidanud põlgus Tiidu vastu: kah mees, kes laseb vanematel endale naise voodisse sokutada! Mamma-papa panid keskealisele pojakesele rõnga sõrme — ela ja paljune! Mollusk!

Miks saatis Tiit telegrammi?

Raevunud kampa oodates oli Regina korduvalt oma kujutluses asjaosaliste vahkvi hast kahvatuid nägusid näinud, aga Tiitu polnud ta ilmaski teiste hulka sobitanud. Mis oli sellel mehel Regina lastega pistmist!

Mari oli päris segaseks läinud. Kokkupuude Haldori nimega oli talle nagu kiilu pähe tagunud ja loogilised seosed ära lõhkunud. Kust küll

siginevad seni terve inimese ajudesse seesugused veidrad luulud? Kelle ta veel peale asjaosaliste ning Tiidu oli kampa meelitanud?

Kui juba Tiit oli Regina lastega ühendusse viidud, siis sama hästi võiks Ants Pampeli Reesi, Reinu ja Riina tegelikuks isaks kuulutada. Alust oli selleks küllalt — mehe passi kirjutatud nimed loevad ka midagi!

Häbi mõtelda, et hiljuti oli Regina peast läbi vilksatanud veider soov: neljanda lapse isaks olgu Ants Pampel ka tõeliselt. Miks mitte? Paari aasta pärast võiks see kõne alla tulla, ilma et Regina peaks oma tulevase lapse tervise pärast kartma. Vähemasti nii väidetakse populaarteaduslikes artiklites. Pampeli alkoholikiindumus oli ammu mõõnana hakanud; kui tagasilöökk jääks tulemata, võiks loota, et viinast tekkinud hälbed on organismis ajaga tasandunud. Pagan teab, kõik oli neis asjus siiski küllalt segane. Igasugused kirjutised timmiti pigem optimistlikeks kui vastupidi, sageli oli tõde vaid ridade vahelt aimatav — äkki sünnib idiooti?

Regina oli hakanud Antsu ümber hindama siis, kui ta talve lõpus haiglasse sattus.

Sinnamaani oli Reginal olnud arstidega tegemist vaid seoses tulevaste lastega. Ta oli hirmsasti kohkunud, kui äkki ränkade valude käes kokku vajus ning öösel haiglasse toimetati.

Varahommikul tehti talle pimesooleoperatsioon. Inimesed, kes raskelt põdenud, võinuksid Regina üle naerda — kah mul tragöödia! Tõsi küll, lõhkenud pimesoole väljalõikamine olevat tavalisest ussjätke eemaldamisest märksa keerulisem, aga arst oli haiget rahustanud ning lohutanud, et kõik läks korda, komplikatsioone ei tarvitse karta, varugu veidi kannatust, lamagu rahulikult, ärgu rabelgu, õige pea on tervis jälle korras.

Liikumatu lamamine valmistas Reginale enneolematut piina, kärsitus pani keha kihelema. Millegipärast oli teda hakanud vaevama tunne, et ta pole ilmiski juhtunud olema nii kaua pesemata, juuksed lausa kleepusid peanaha külge.

Õöseks oli Ants Pampel teda haiglasse valvama tulnud. Teised naised palatis tundsid Antsu, nad ei pannud pahaks, et mees nende ruumis istus — üldiselt olid alevi inimesed selletaolistes situatsioonides harjunud läbi ajama ilma peierdamiseta. Teadagi, sanitare ei jätkunud ning Ants oli varmas teistegi pisikesi palveid täitma.

Ent naised kokkusid üpris ära ning hakkasid hukkamõistvalt sosistama, kui Pampel käterätiku niiskeks tegi ja Regina jäsemeid nühkima kukkus.

Liigne hoolitsemine tundus teistele mingil moel kõlvatusega piirnevat. Naisi näis solvavat, et mehest on lihtlabane teener tehtud. Regina ei lasknud ennast nende eelarvamustest häirida. Hommikul ta kurtis Antsule, et juuksed on vastikult mustad ja see on lihtsalt talumatu. Ta teatas, et tõuse arsti keelule vaatamata jalgadele ning läheb vannituppa pead pesema. Ants ehmus, hakkas kohmakalt Regina kätt silitama ja palus naist tsipake kannatada — ta korraldavat kõik kohe ära.

Ants ilmutaski üllatavat pealehakkamist, õige pea tuli ta kausi ja ämbritega, kandis istmed kokku, nihutas Regina voodi peal poolpõiki, seadis tabureti naisele turja alla toeks ja hakkas rahulikult teisel pead

pesema. Ta laskis Reginal oma käega loputusvee soojust katsuda, timmis selle parajaks, kallas kannust ettevaatlikult Regina juuksed üle ja sidus naisele froteerätiku turbaniks pähe.

Mõnus rammestus, mis sellele protseduurile järgnes, sisendas usku — nüüd hakkab tervis tagasi tulema.

Ants seadis parajasti Regina patju, kui palati kaugemast nurgast kostis nuuksumist.

Regina oli nii väga tahtnud tukkuda, aga kibe tihkumine löikas hinge ja tegi ta taas virgeks. Ants püüdis nutvat naist rahustada ja pakkus talle abi, öelgu ainult, mis teda vaevab. Too seal nurgas pomises läbi nuuskastuste — tal polevat midagi viga peale selle, et elu on untsu läinud.

MIKS OLII MARI TIIDU KAMPA TÕMMANUD?

Kas pealtvaatajaks, kes naudib kahjurõõmu kaunist hetke?

Vähe usutav!

Isik, kellele on määratud kõrvaline roll, ei peaks vajalikuks telegrammi vahendusel vabandada.

Millegi pärast Mari uskus, et üks Regina lastest on Tiiduga soetatud.

Selle kõige taga oli midagi arusaamatut peidus. Regina intuitsioon ütles, et kui ta suudaks olukorrale ning suhetele adekvaatse mudeli luua, leiaks ta ühtlasi enesele mingi pääsetee.

Aga just nüüd, kui Regina kõige enam vajas kainet ning vahedat mõistust, vedasid mineviku sõelumisest vaevatud ajud teda alt. Ühtepuhku hakkas peas iseenesest kohisema ja süda peksis. Äkitselt läksid käed jääkülmaks, hetke pärast löid põsed palavaks. Nende ebameeldivate aistingutega oli nii palju tüli, et ta ei suutnud kontsentreeruda ühele mõttekäigule. Mingid poolikud, justkui katkikäristatud pildid ujusid kujutlusest läbi, kõrvus kumisesid kellegi ammulausunud sõnad ja Regina ei osanud sellele üleüldisele laialivalgumisele kuidagi piiri panna.

Regina kupli all justkui tuikas mingi valvepunkt, viimaste tundide vältel oli kõrvade kikitamine saanud ta põhitegevuseks; ometi ei pidanud automürin olema see kindel märk, et raevunud kamp on kohale jõudnud. Liiasi veeresid tänapäeva sõiduaudod vaikselt, pidurdasid sujuvalt ning ilma kriiksatusteta. Pealegi võisid nad oma tollad alevi keskele parkimisplatsile jätta — kes neid auklikke ääretänavaid teab! Kallid kiiskavad plekk-kastid ei kõlvanud kraavipervele surutult seisma. Kamp võis hoopis jalgsi Regina maja juurde tulla, et hargneda ümber hoone. Polnud võimatu, et ühel hetkel vaatab igast esimese korruse aknast sisse kellegi grimassitav nägu. Regina oleks siis nagu puuri surutud ning sisse piiratud.

Tiidu telegramm oli kustutanud ähmase lootuse, et Mari oli Reginat üksnes ähvardanud ning hirmutanud, tegelikult aga leebunud ning jätnud laste papad Regina vastu üles ässitamata. Kui Mari juba Tiidu oli üles otsinud, siis teised ammuigi.

Sellest hetkest peale, kui Mari hullumajast Viktori kohta andmeid hankis ning ootamatult Haldori peale sattus, oli saatan talle sisse pugenud.

AIMÉE BEEKMAN

Malbe ning emalik naine, kes oli loonud endast väärarmatu mulje, et tema kutsumus on teiste eest hoolitsemises, muutus järk-järgult üha paadunumaks egotsentrikuks. Tal kadus vajadus olla ohvrimeelne, ju oli tal iseendast piinavalt kahju hakanud, ja Mari sukelduski pea ees ning midagi taipamata pikaajalisse kriisiseisundisse. Otsekui esimest korda elus ja seda intensiivsemalt oli ta hakanud mõtlema päevade kaduvuse ning mineviku tagasipöördumatuse üle. Marist sai hüsteerik, kes lakkas tunnistamast kaaineid argumente. Oli üsna loomulik, et iga inimene pidas ennast ainulaadseks, kordumatuks ning õnnetähe all sündinuks — nendest hapratest aimustest ammutatigi elujõudu; imelikul kombel polnud Mari vastavad lapsemeelsed kujutelmad kuni saatusliku päevani ainsagi kriimustuse läbi kannatanud. Ta oli elanud keskeani välja kuidagi unenäolikt. Seda hirksam oli olnud ärkamine. Korruga oli temagi iseendaga tõtt vahtinud taipamaks: õnnetu vanatüdruk, keda või mida sul veel oodata on. Siis oligi ta kogu hingega Haldori varju külge klammerdunud ja hakanud kunagist kiindumust tagantjärele suureks armastuseks pidama.

Iseenese haletsemine ning siunamine sai Mari põhitegevuseks. Ennast piinates kaevas ta oma mälusoppidest üles kunagise armuloo kõige tähtsusetumad detailid; Haldori pilgudki kangastusid taas tema silme ees, ta omistas toonaste suhete tühiasjadele nüüd tohutu suure ja küllap täiesti uue tähenduse. Regina arvas, et seevastu Haldor on Mari sootuks unustanud, põgus minevikuseik; tänapäeva kärsitu meelega mees, kes väldib kurnavaid süvenemisprotsesse, ei suuda ega tahagi kõiki elus kohatud naisi meeles pidada. Unustamine on praegusa aja inimese silmis üks ihaldusväärsemaid omadusi, paljud püüdsid just seda annet endas võimalikult välja arendada.

Haldor oleks keeletuks jahmunud, kuulnuks ta, missugused tagamaad oli Mari tema kunagistele pilkudele või käeliigutustele juurde fantaseerinud.

Mari polnud tahtnudki mõistusele tulla. Mitte ainult Reginale ei rääkinud ta ikka ja jälle ainult Haldorist, ta tüütas teisedki sõbratarid ära. Need hakkasid temast kõrvale hoidma ja Mari jäi järjest üksildasemaks. Tekkinud vaakum süvendas tema haiguslikku olekut.

Sel kevadel üle pika aja viimati linnas käies oli Regina kartliku Anuga juhuslikult kokku saanud ning õhtupoolikul teise tungiva kutse peale talle külla läinud.

Iseenda muutumist oli inimesel raske hinnata, teiste näokortsud ning uudisveidrused torkasid seevastu otsesemaid silma.

Regina oli Anu juurde sisse astudes tahtnud sõbratari tõgada: ka sinust on saanud põrandakummardajate sekki liige! Aga tal jäi suu lukku ning ta maadles oma pealetikkuva tusatujuga. Igasugune nokkimine tekitanuks vaid võõrastust, sest endist lahedat Anu pöinud enam olemas. Haihtunud oli too nirgisilmaadega olevus, keda vanasti kaunistasid nii ta lihtsakoeline hirm inimkollide ees kui ka üleolek kõiksugusest olmejamast. Nüüd oli temagi hakanud parketti ilmaimeks pidama, justkui oleks ta otsejoones kanasitase muldpõranda pealt klaverikaanele kõndima sattunud. Anu pisikese esiku nagi all seisid rivis vastikud heegeldatud ja kootud pätd, mille hulgast tuli endale parajad välja valida ning pöidade otsa tõmmata.

Selle tühise toimingu üle vihastades oli Regina mõtelnud, et kahjuks on temagi midagi kaotanud, vähemalt kohanemisvõime selle endisel kujul — pisisjadest, olgu või jäledatest, tuleks osata mööda vaadata.

Enese noomimine polnud aidanud. Vajunud toas istuma vaibaga kaetud diivanile, ei olnud Regina ebamugavast tundest lahti saanud. Talle viirastus kuri kretiin, kes oli tal kontsad alt ära löönud ning teinud ta paugupealt masajaks mammiks.

Tühja need põrandakummardajad — Regina ei lähe enam kunagi Anu juurde.

Aitas sellest, et Anu oli talle tookord tobeda mõtte pähe istutanud.

Anu oli Reginaga Mari muret arutanud. Vaaginud Haldori lugu igast kandist, jõudis ta järeldusele, et Marile kuluks ära mingi tõsine šokk, et ta unustaks selle mõjul oma sonimise. Teisedki sõbratarid kurtvat, et viimasel ajal on võimatu Mariga suhelda. Isegi tänaval rahvasumma sees hakkavat ta tuttavaga kokku juhtudes põlevi silmi oma Haldorist pajatama. Ta hoidvat teisel nagu maniakk nõobist kinni, et kuulaja ei saaks jalga lasta, ning aina vatravat oma eelajaloolisest armuloost.

Sõbratarid olevat hakanud Marit pelgama ja kasutavat tema lühinägelikkust ära. Nad lihtsalt vaatavad tänaval Marist mööda ning lisavad sammu. Kõigil olevat Mari halisemisest villand.

«Igaühel on oma muresid kuhjaga, kes suudaks teise väljamõeldud valu tõsiselt võtta?» oli Anu lõpetuseks lausunud.

Regina oli tahtnud Mari kaitseks välja astuda ja küsida, et kas sõbratarid ise on vähe ta rinna najal nutnud. Ent ta polnud sõnagi ütelnud — tõsi mis tõsi, Mari oli väljakannatamatuks muutunud —, vaidlemine ning kellegi süüdistamine ei oleks asja parandanud.

Pealegi oli just tema ise Mari hingeseisundis kaudselt süüdi. Tema palvel Viktori kohta andmeid hankides oli Mari Haldori nime otsa põrganud ja sattunudki hingelise pöörastormi haardesse; kadunud võimatused aina keerlesid ta ümber, aga õige aeg oli mööda läinud ja ühestki neist ei saanud enam kinni haarata.

Õhtul Mari poole minnes olid Reginat jälitanud Anu sõnad — tõsine vapustus võiks Mari meelemõistusele tuua.

Anu arvamus oli tol hetkel lummapiltne elutark tundunud.

Teise sõnad kujunesid talle iseenesest tegutsemisjuhendiks.

Ometi oli mingi kõhklus teda justkui hoiatanud: ära kiirusta.

Korjanud kokku kannatlikkuse varud, oli Regina õhtu otsa Marit kuulanud. Ta oli püüdnud Marit mõista, teisel polnud enam kedagi, kellele pihtida. Pseudoperekond oli niisama hästi kui lagunenu — vähemalt ajutiselt. Mari töökaaslased ei kõlvanud harjumuspärast ning usaldusväärset ringi asendama.

Ettevaatlikult oli Regina püüdnud Mari kinnismõtteid hajutada. Ent tulemuseta, kõik Regina lood oli Mari lihtsalt kõrvust mööda lasknud ja teinud suu lahti ainult selleks, et kas või mingis mõeldamatus seoses Haldori nime lausuda.

Haldor või luupainaja — üks ja sama.

Hommikul kohvi juues algas vana joru otsast peale.

Ärev Mari jutustas, kuidas ta öösel telefoni juurde jooksnud. Kas

Regina tõesti ei kuulnudki? Kas kellatirin oli Marile siis viirastunud? Ometi oli ta hetk enne ärkamist unes selgesti näinud, kuidas Haldor valinud telefonikettal tema numbrit. Unesegasena toru haaranud, oli ta taibanud, et jäi hiljaks: tühjus undas kõrvus.

Teise kaeblemist kuulates oli Regina otsustanud, et kes siis veel peaks Marit aitama kui mitte tema. Nii see ei tohtinud edasi kesta. Olnuks närune jääda osavõtmatuks ning teise valu siit lahkudes endalt maha heita.

Mari tervistavaks raputamiseks oli ju olemas hea võimalus!

Valikut ei olnud, pealegi on mürkidelgi ravitoime.

Esikus, käsi juba ukselingil, oli Regina ütelnud:

«Viska see labane Haldor peast välja, ta pole sind väärt.»

«Ka sina ei saa millestki aru,» oli Mari ohanud, ise nutma puhkemas.

Vaadates nina luristavat ning õnnetutest õnnetumat Marit, oli Regina tajunud, et nüüd on mõõt täis.

Regina oli Mari kööki taburetile istuma surunud ning selles toidu-lõhnadest läbiimibunud ruumis iivelduse ning nõrdimusega pooleks maha rääkinud kunagi suvilas asetleidnud loo. Kõik oli sel hetkel ühteviisi jälk tundunud: hall päevavalgus, karikakramustrilised kardinad pesemata akna ees, suitsetav poisike, kes teisel pool tänavat maja ees patseeris, ka imalalt lõhnavad kreemitordi jäänused laual, ja iseäranis ta enese halastamatult otsekohesed sõnad.

Mari huuled tõmbusid siniseks ning ta lõug värises.

«Võib-olla on koguni Haldor, see psühhopaat, minu viimase lapse isa,» oli Regina jutu lõpetanud.

Regina laskis teisel judiseda, keeras külmaveekraani lahti, ootas, kuni torudes seisnud vesi ära jookseb, ja pakkus Marile juua.

Lössivajunud Mari hambad plagisesid vastu klaasiserva, ta tõmbas vett hingekurku, Regina kloppis teda seljale. Mari allus käsule ja püüdis sügavasti hingata.

Ennast oma jutuga üleskruvinud Reginal oli äsjase eideliku stseeni pärast piinlik hakanud.

Mari lõug lakkas värisemast parajasti nii kauaks, et saaks sisistada:

«Seda ma sulle ei kingi!»

Nuuksatanud ning õhku ahminud, hakkas ta rusikatega taguma köögilaua serva ja täristas nagu kuulipildujast ähvardusi:

«Oota sa! Veel kahetsed! Sina! Vastik tüüp! Madu!»

Regina polnud neid afektiseisundi hüüatusi tõsiselt võtnud.

Ta oli lasknud teisel märatseda ja ise hakanud kohvitasse pesema.

Niipea kui ta oli nõud ära kuivatanud ja lauale ritta seadnud, haaras Mari tassid pihku ja koksis neid vastamisi nagu lihavõttemune — kuni killud pihku jäid.

«Peksnud enne puruks,» ütles Regina. «Miks sa lasksid mul tassid ilmaasjata puhtaks pesta?»

Ta lootis, et tema absurdlik etteheide mõjub Marile naerutavalt ning teine toibub.

Tühi lootus! Siiaamaani polnud Mari päriselt toibunud.

MIS PEITUS TIIDU TELEGRAMMI TAGA?

Nii suurejooneline ei saanud Mari kättemaksukava siiski olla, et ta tahtnuks inetut arveteõiendamist rohkearvuliste pealtvaatajate silma all närvekõditavaks etenduseks paisutada.

Õhtu oli kätte jõudnud.

Täna nad enam ei tule.

Narr oluks neil loota, et Regina võtab nad öömajale.

Nad on sõidu hommiku peale edasi lükanud, see tundus päris tõenäoline olevat.

Regina ei teadnud, mil viisil ta suudab öö üle elada.

Ootamine järas närve.

Mis tulema peab, tulgu kiiremini!

Kas jälle pruukida unerohtu?

Äkki nad kihutavad väga vara kohale ja Regina pole jõudnud veel ärgata?

Täie õigusega prõmmiksid nad uksele, nii et terve tänav vastu kajaks. Inimesed roniksid häiritult voodist välja, piiluksid kohkunult kardinat vahelt heledasse hommikusse; mõni lükkaks kotad jalga ning jookseks ähmis vaatama: röövljõuk piirab Regina maja! Reginal aga pole kodus ainsatki hinge, kes ta üles raputaks — kunstlikust unest on raske ärgata. Lõpuks tuiguks ta trepist alla, avaks südame kloppides ukse, ise näost pondunud ning juuksed salkus. Seesugune piit rõõmutaks vastaseid.

Nad irvitaksid üleolevalt ja pilkaksid teda, et vaata kui rahulik on see alatu naine; nad põlastaksid teda — seesugune tüüp ei tea, mis on südametunnistuspiinad!

Istuda öö läbi laua taga, pea toetatud kätele?

Siis oleks Regina hommikuks hall ja kurnatud, mõtted liiguksid aeglaselt, ujuksid justkui siirupi sees; tal poleks jõudu, et enese eest seista, vaielda, tõestada ja vajaduse korral valetada.

Mingit osavat käiku polnud Regina suutnud välja mõtelda.

Oma andetuses ning piiratuses pole inimene ise kuigivõrd süüdi. Hulljulgeid tegusid võivad endale lubada ainult need, kes on võimelised ennast mis tahes olukorras kavalate kombinatsioonide abil päästma.

Väsinud Regina suudaks oma vaenlastele üksnes seosetuid sõnu pomiseda.

Aga Tiidu telegramm varjas siiski saladust.

Kas Mari oli ülimalt lihtsameelne hing või ääretult osav intrigeerija?

Ennegi oli Regina Mari hindamisel eksinud. Kuigi Regina oma kainuses ei mõistnud Mari plahvatuslikku taaskiindumist Haldorisse, ei olnud ta seda ometi saanud olematuks lugeda. Tulutu on teisi oma mõõdupuule kohaldada. Paindliku loomuga inimesed ei satu kunagi hätta sellepärast, et on võimelised ennast teistega samastama ja käituvad nii, nagu neilt oodatakse.

Võib-olla oli Mari tõemeeli uskuma jäänud, et Regina tol ammusel õhtul tühipaljaste õpikute pärast Karli juures käis?

Ju ei mahtunud oma väga austatud sugulast jumaldavale Marile pähe, et Karl võiks iga ettejuhtuva naisega voodisse heita. Polnud võimatu, et Mari just niimoodi, pimedada kana kombel neisse asjadesse suh-

tus. Karl oli tema meelest õilis ja vooruslik, musterinimene, erandlik kaju tänapäeva meeste hulgas — nii positiivne tüüp, et vesi tuli silma: edasipüüdlik ja tahtekindel. Mis sellest, et ta oli mitu korda abielus olnud. Vaesekesel polnud kaasadega vedanud. Maailmas on ju nii palju salakavalaid ning tühiseid naisi, kes on iseäranis agarad häid mehi jahtima.

See versioon tundus üsna usutav.

Kui nii, siis Mari ei kahtlustagi, et Karl on Regina teise lapse isa. Ega Regina olnudki selle saamisloost Marile lähemalt jutustanud, ja viimane pidas sõbratari tookordseks partneriks Tiitu. Oli ju Tiit olnud Regina viimane armuke enne abiellumist. Mis olnuks lihtsam selle võimaluse kasutamist? Kõik teada-tuttav, selle mehe kohta polnud Regina tarvitsenudki andmeid koguda.

Kas Regina tõepoolest oli jõudnud Mari mõttekäikude jälile?

Kas see oletus peitis endas pääsemisvõimalust?

Taevas hoidku, kas Reginal oli alust lootuskiirest kinni kahmata?

Ah, kui rabatud oleks Mari, kui saaks kuulda oma hõimlusest Regina, kelle teine laps on Karli lihane järglane!

Valikut ei olnud, Reginal tuli sellest miraažlikust päästerõngast kinni haarata.

Loomulikult ei taha Mari oma kallist Karli löögi alla seada.

Jumaldatud sugulase nimel on ta valmis kas või alandama ennast; veel täna hilisõhtul läheb ta teele ja külastab raevunud kamba osalisi selleks, et tunnistada — ta laimas Reginat. Kogu see lugu on välja mõeldis. Olgu nad mureta, tegelikult pärinevad Regina lapsed ta seaduslikult mehelt, teate küll, Ants Pamplilt, on sihuke allakäinud joodik. Eks ta võsud ole kindlasti debiilikud, lisab Mari mürgiselt, et oma nõrdimust mingil moel välja valada.

Kas on see kujutlus võimalik?

Mari lipitseb teiste ees, raputab endale tuhka pähe, vabandab, et ta psüühiline tasakaal on viimasel ajal olnud häiritud. Teda ennastki pitsitab hirm oma vaimse tervise pärast, sest tema poolt väljamõeldud intriig kipub vägisi luuluga sarnanema. Karli päästmiseks ei pörka Mari millegi eest tagasi, ta võib kamba osalistele isegi töötada, et läheb ravile, antagu talle tema meeletus andeks.

Kas Regina hüpotees on reaalsusega ühildatav?

Valikut polnud, ta pidi sellesse uskuma, et viivitamatult tegutseda. Tuli kiirustada, sest pärast keskööd ei sünniks Maril mööda võõraid uksetaguseid kolistada, et homset sõitu ära muuta.

Sel hetkel Regina lennanuks Mari juurde, aga ta pidi telefoni teel suutma oma loo sirgeks rääkida. Kas tal jätkub veenmisjõudu, et Mari teda uskuma jääks?

Regina hakkas nagu üleskeeratult mööda tubasid ringi jooksmas. Ta rabeles, aga millegipärast ei saanud otsemaid uksest välja tormata. Talle tundus, et enne postkontorisse tuiskamist on vaja majas midagi olulist ära korraldada. Ta puhkes närvlikult naerma: ei hakka ta igaks juhuks välisuksele sedelit kinnitama, et kallid raevunud papad, oodake, tulen kohe tagasi!

Esikus lükkas Regina kingad jalga ja millegipärast vaarus kontsadel. Tobe hirm käis peast läbi: ta nikastab tee peal jala ega jõuagi õigeks

ajaks postkontorisse. Kingad jalast visanud, pühkis Regina toatuhvli-
tes välja ja võpatas ukse põmatusest.

Lõõtsutavana postkontorisse tormanud, palus ta õhku ahmides kiir-
kõnet.

Kohkunud ametnikuneiu hakkas sedamaid tegutsema. Ta vaatas
vilksamisi Regina poole, kes letile nõjatudes hingeldas.

Paari minuti pärast oli Regina kabiinis, ta võttis toru hargilt ja
küsis:

«Mari, kas see oled sina?»

«Jah,» vastas Mari vaevukuuldavalt.

Korraga Regina ei teadnud, kuidas alustada, millise tooniga kõnelda.
Kas anuda teist või teeselda ülevoolavat võidurõõmu: trumbid on minu
käes!

Mari kasutas Regina hetkelise vaikimise ära ja võttis ise jutuotsa
üles.

«Ole rahulik,» ütles ta pilkavalt. «Kõik jääb ära. Me leppisime
kokku, et söidame täna hommikul välja. Nad lubasid täpselt kohal olla.
Ma seisin kaks tundi väljaku servas puude all ja jõllitasin iga mööda-
sõitvat või parkivat autot. Aga keegi ei tulnud. Ükski neist ei tundnud
ei sinu ega sinu laste vastu huvi. Uskumatu, aga tõsi!» hüüatas Mari
heledalt.

«Nägid asjata vaeva,» pomises Regina.

Ta oli kuuldust vapustatud.

«Anna mulle andeks,» lausus Mari. «Ma ei mõista tänapäeva inimesi.
Olen ajast ja arust. Ma kõlban vaid prügimäele.»

«Mari!» hüüatas Regina. Tal nõõris kurku.

«Ela õnnelikult oma perekonna keskel ja unusta, mis oli.»

Mingis muus olukorras oleks Mari tundeline väljenduslaad Reginat
lõbustanud, nüüd voolasid tal pisarad mööda põski alla ja tilkusid lõua
otsast põrandale.

«Ma tulen sind teinekord vaatama, Mari,» ütles Regina jõudu kokku
võttes ning nuuksatusi lämmatades.

«Eks tule pealegi,» lausus Mari väsinult ja pani toru hargile.

Regina tõmbus kõssi ja ruttas pilku tõstmata postkontorist välja.

Ta ei suutnud rõõmustada.

Tal hakkas ääretult kurb ja kõle, et ta lastele olid juhtunud seesu-
gused isad, kes oma lihastest järeltulijatest põrmugi ei hoolinud.

Tallinn, oktoober 1976 — juuni 1977

IGAVESED MAASTIKUD

Merd vaatame, on vilu suvepäev.
Kuid millal? Täna? Aastaid tagasi?
On elu pooleli, veel üht ja teist sääl näed
ja ikka august näitab põlde vagasid.

Puud kahisevad, kell saab pool üksteist,
kiirbuss on umbne, floksid õitsevad.
Need vahepäälised aastad, mis need teevad meist?
Miks floksid mitu inimpõlve õitsevad?

VAIKUS

Põhjarannik jääb lume alla
kolme kuu pärast vist.
Kui tulime kaldast alla,
merd nägime rohelist.

Mets lõhnas ja oli pime,
maas läikis üks männilaast.
Mis asja me mõtlesime?
Endast ja Eestimaast.

KOER

Veebruaris külmaks läks ja lumi väljas krigises.
Ma jäin üksi koju, seda oli harva.
Olin kaval ka ja salalikult käsi libises
mööda sooja pääd ja pikka paksu karva.

Pärast aga hirmutasin teda tikutulega.
Roomas süngi alla, põlesid säält silmad.
Kui ta kiunus, kartsin natuke, et ema tuleb ja
jätab mõnest asjast mind ehk äkki ilma.

Videvikus kutsusin, ei tulnud, hakkas öudnegi.
Lillat paistis ka, kui silmad hiilgasid.
Haagist ukse tegin lahti, siis läks ära õuegi,
hallid tuisukerad trepil liikusid.

Ema tuli poest ja mantli kattis süngilinaga.
Hiina kase taga mustendasid ruudud.
Tuppa lasti koer. Tuli, lükkas kätt külma ninaga
ja ta silmist minu hirmuks tõesti paistis truudus.

PROTSEDUUR

Kõige rohkem kardan protseduuritube,
sest et sääil on asju, mida ma ei tunne.
Kui näen kääri moodi imelikke nuge,
tekib vaenuliku saladuse tunne.

Kotis plekist number, riidehoiust saadud,
arsti saatekiri, saapaosturaha.
Ootaks mõne kuu, kui jälle suvi saabub,
sooned siis ei paistaks läbi pruuni naha.

Siin on seinaga taga mornid sisehoovid,
kuhu raskeid kaste laaditakse maha.
Mulle küll ei meeldi veenivereproovid.
Istud valgel toolil, raske lõhn ja paha.

Kas ei minesta, kas pole sellist kommet,
päriivad, ja räägin nagu ei-tea-kellest.
Kõige võõrastavam asja juures on, et
teise käsi liigub. Sina sõltud sellest.

VIIVI LUIK

MIS ASI ON ÖIETI KÕIK SEE
kurjus ja hääduš ja luule?
Misasja nad luuletavad,
kuigi keegi ei sunni?

Kas ainult, et igavik paistaks
läbi lõrtsi ja tuule,
läbi paukuva ukse
ja poodide lõunatunni?

Kõik sõnad on sõelaga süles
ei-tea-mitu elupõlve.
Laua pääl soditud paber.
Sellest saavadki raamatud.

On talves soppa ja soola
ja lumiseid puudevõlve.
Aja päälkirja kõrval
on surma päälkirjad saamatud.

PIKK JA TERA V LOOJAK KESKELT KATKI MURDUS
ja see majaseintelt kaua vastu kajas.
Vanad kaustikud ja helge koolikurbus,
asjad korteris ja asjad kaubamajas.

Sina nende keskel peegli ees end kammid,
silmadega jälgid käte liikumist.
Ka su huulepulgad, ka su vanad kammid
tuletavad meelde aja liikumist.

Mõni liigutus, mis paiskub üle ääre,
elav hingeaur ning hääle udumine.
Külmad kevadilmad Balti mere ääres,
plaadimuusika ja tuule puhumine.

VAADE

Toad, kus elab laps, on tihti imelikud,
olgu nad kui fahes uues majas.
Sääl end liigutavad soojad pimedikud —
mustad augud, avaused ajas.

Kuhu nende kaudu paistab köök ja esik,
kõik need askeldused, millest läbi käime?
Keevad kartulid ja vanni jookseb vesi.
Mis on igavene, tundub igapäine.

Silmad kinni jäävad lambi hõõgumisse
terveks eluks. Kauemaksi nagu.
See on see, et valgus tuleb tuppa sisse
toonitama musta uksepragu.

ILUS MÜÜJANNA

Näe, istub üks plika ja liigutab käsi.
Punast küünelakki ja sõrmeluid.
Ei tea, kas ta õhtuks sest ära ei väsi
ja kuidas ta kannatab hommikuid.

Lai klaasuks on lahti ja rahvas voorib.
Märgi jalajälgi ning tõmbetuult.
Gripi pärast on näo ees marliloorid,
need hingates pisut kerkivad suult.

Kassatšekke lööb välja ja võtab raha.
Püüab küll, kuid ei taba veel ära:
juuksur teeb juuksed ja kosmeetik teeb naha —
seestpoolt peab tulema salapära.

RUMMI

Tavaliselt küll inimene otsib, ostab või saab kingituseks looma, ometi pole haruldased needki juhused, kus loom ise otsib endale inimese. On juhtunud sedagi, et täiskasvanud koer ise omal algatusel äkki pererahvast ning kodu vahetab. Kunagi valis üks selline omaalgatuslikult endale uueks perenaiseks Anna-tädi.

Anna käis tollal veel laudas tööl. Ühte tema töökaaslast saatis tihti-peale väike valge kahukarvaline koer Rummi, kes otsekohe Anna südamesse hakkas ja kellele ta siis igakord ka lüpsisooja piima pakkus. Koera perenaisele, kel kinnijäänud lehma tõttu kodus parajasti piima polnud, ei tahtnud see lugu hästi meeldida, ja ta hakkas tööle minnes koera kodus ketti panema.

Ühel päeval, kui Anna laudast koju ruttas, kuulis ta äkki selja taga keti kõlinat. Vaatas tagasi — Rummi jookseb, kett loha ja keel vestil, talle järele. Esimesel korral viidi koer muidugi koju tagasi, teisel ka, aga kui lugu järjest korduma hakkas, lõi perenaine lõpuks käega.

Anna ise ajab tänaseni asja piima süüks, kuid vaevalt see nii sai olla. Oli ju Rummi endinegi perenaine lüpsinaine ja võinuks samuti koerale piima anda. Ei olnud Annal mingeid teisigi erilisi koerapidamistingimusi. Kindlasti mitte paremaid, kui olid olnud endises kodus. Võib arvata, et Anna-tädi mõnevõrra boheemlasliku hinge- ning elulaadi juures rääkis mõnigi punkt eelmise kodu kasuks. Kuid ometi leidis koer Anna juures midagi, mis teda rohkem paelus. Paelus nii, et ta ketiga koos Annale järele tormas, tema koeraks hakkas.

Igatahes pidi Rummi kuidagiviisi ära haistma, missorti inimene Anna on ja et just see sort meeldib talle kõige enam, nii nagu inimesele meeldib üks koeratõug teisest rohkem. See midagi ei olnud ilmselt igapäevane kont ega ka mitte kõigi mugavustega koeramaja, sest Annal pole ialgi koerakuuti olnud. Küllap see oli midagi, mis Annast ülehiiumaalise ning mandrilegi ulatuva kuulsusega Lepa Anna on teinud ning luuletajaid ja kirjanikke, näitlejaid ja lavastajaid on ajendanud temast lugusid looma.

Rummi oli tollal täies elujõus koer ja talle meeldis Anna kannul kõik maailma kohad läbi sörkida. Anna on ju veel praegugi kõrgest east hoolimata alaliikuv, nagu ta ise enda kohta ütleb, kerge pööruga inimene, kes oma koerte jalgadele ikka jooksutööd on andnud. Koerad on Anna ees nagu heeroldid valitsejanna ees jooksnud ja tema tulekust teatanud.

Rummi oli ütlemata eripärase väljanägemisega: valge kahukarvalise kasukaga, pehmete lontis kõrvadega, mida rantis-kantis ruuget tooni ääris. Aga nägu, mis koertel on nagunii kõige ilmekam, eriti silmad, oli Rummil eriti põnev. Rummi silmad olid niisugused, mis inimese juures paneksid arvama, et tegu on kindlasti väga hea inimesega. Kui Rummit oleks olnud tarvis tagaotsimise tarbeks miilitsale kirjeldada, olnuks see lihtne. Rummi eritunnuseks olid ta kulmud. Need olid täpselt niisugused, nagu oleks neid malli ja kulmuvärviga maalimas käidud: tumepruunid, laitmatult ilusas kõrges kaares. Just sellised, nagu neid tänapäeva tütarlapsed taotlevad, kui osa oma kulmukarvadest armutult välja kitkuvad. Koerale andis see pisut uudistava, tsipa üleolevagi ja lõppkokkuvõttes äärmiselt aruka ilme.

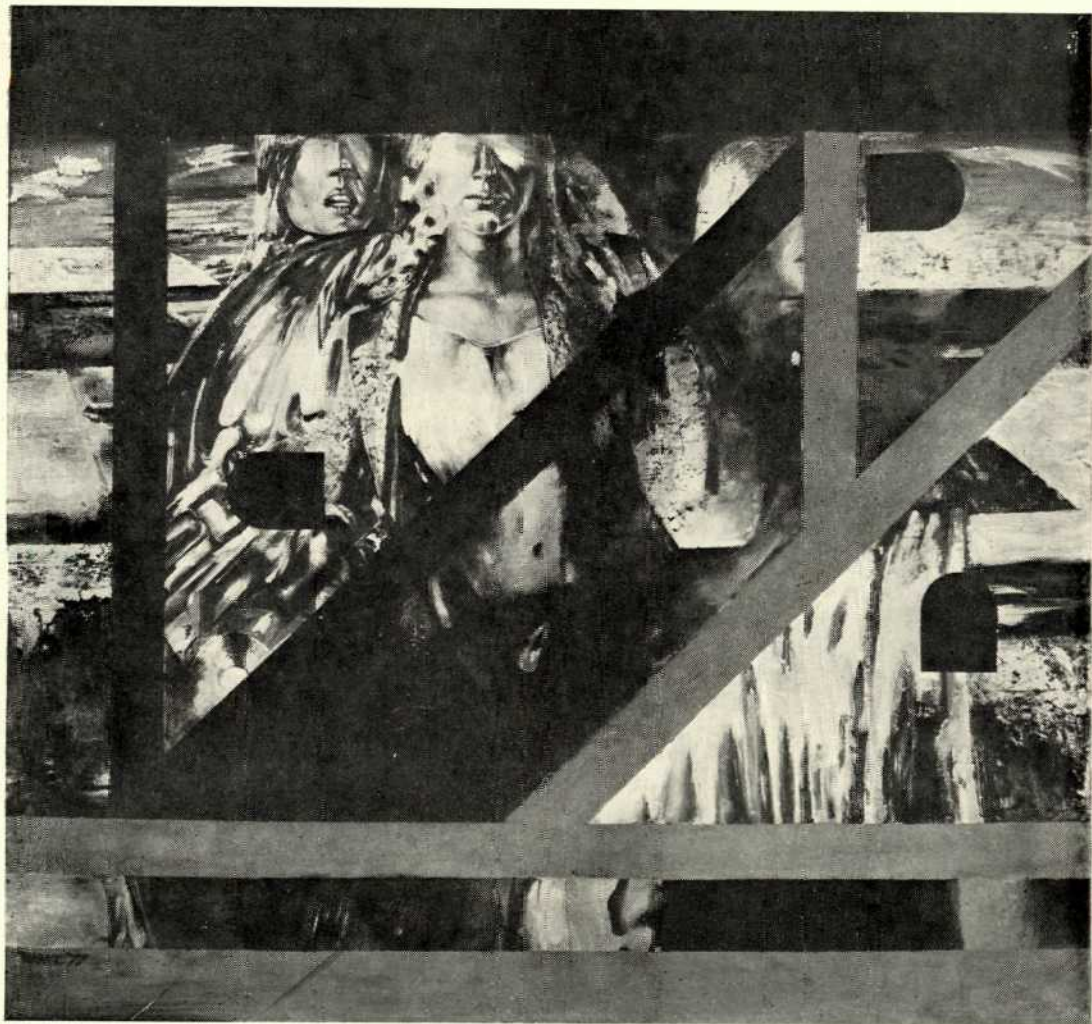
Rummis oli üldse midagi inimlikku või vähemasti koerakauget. Ta oli nimelt truu isane, kes pulmas käis ainult oma kord väljavalitud sõbratari juures. Too elas Anna kodust üsna kaugel. Paneb tõsiselt imestama, kust Rummi teadis, et minekuaeg on käes. Kes andis talle edasi pulmakutse? Aga Rummi läks ja pidi kohapealsete kavaleride tõttu mõnelgi korral oma tervise ja elu ohtu panema.

Nooruses väljavalitud pruuti ei jätnud Rummi ka vanaduses. Niisugune suhtumine paaritumängu on koerte juures teadagi ebatavaline. Kuid Rummis oli mõndagi ebatavalist. Nii nagu oli mõnevõrra ebatavaline ta perenaine Annagi. Vana külanaine, kellel veel ohtralt üsna lapsevigureid sees ja kes kõigesse ümbritsevasse suhtus ning suhtub temale ainuomasel viisil.

Kui Anna mees veel elas ja mees tema ära olles äsjasündinud kassipojad ära uputas, sest et neid majas selletagi liialt oli, läks kass kojutulevale Annale suure kisaga kurtes vastu ning Anna süda muutus nii härdaks, et ta tõi külast oma kassile võõra kiisu kasulap-seks.

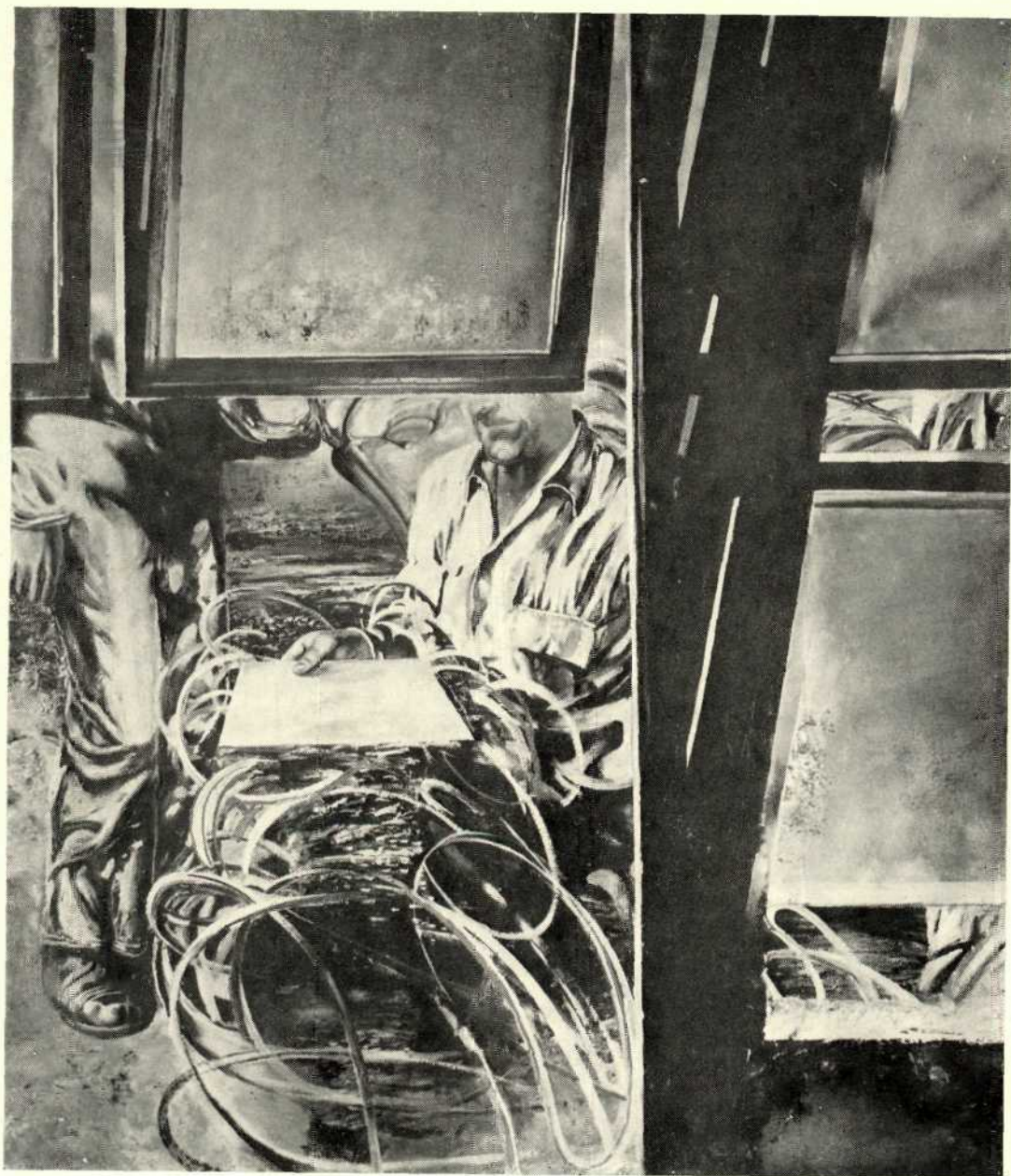
Meie talvises kirjavahetuses räägib Anna alati ka oma loomadest. Eriti kassidest.

Kord kui Anna saunamõnusid maitsnud linnasuvitajad jätsid talle peenelõhnalise välismaa šampooni, tänas Anna heldet andjat ja pesi sellega oma — koeri! Neid oli tal tookord kaks. Peale Rummi veel valge siidkarvaline Pisi. Anna pesi mõlemad loomad lõhnava vahuga vahust valgemaks, sirtsas loputusveele sutsu sinetki ja imetles hiljem

TIIT PÄÄSUKE

Punased ja mustad jooned (Õli) 1977

TIIT PÄÄSUKE

Konstruktsioonid (Õli) 1977

naerdes oma kätetööd. Koertel ei näinud vastu ootusi selle kosmeetika vastu suurt midagi olevat. Ainult karvad kippusid seljas lendu ja kül-
lap neil endil pidi olema mingi fantastiline ingelkoera tunne, enne kui
tuul ja tolm oma töö tegid ja koerad jälle koeralikult lõhnama hak-
kasid.

Halvem oli Rummiga lugu sel suvel, kui Anna hale süda järjekord-
selt veel haledamaks läks ja ta mitte enam näha ei võinud, kuidas
Rummi suvekuumuses oma kasukakuhja all lõõtsutab.

Anna kutsus koera enda juurde, surus põlvede vahele ja hakkas tolle
väärt kasukat suurte lambaraudadega pügama. See ettevõtmine juhtus
parajasti päevale, kui Annale sõitis ootamatult õue autotäis külalisi.
Terve ports Eestimaa tuntumaid mehi ja naisi. Teiste seas ka Anna
suur sõber Voldemar Panso. Too tahtis Annat kangesti Juhan Smuulile
ja «teistele temaga kaasasolevatele isikutele» tutvustada. Anna sattus
külaliste õue ilmudes mõningasse segadusse, mida Rummi silmapilk ära
kasutas ja plehku pani. Rummi kogu olekust ja vasturabelemisest oli
algusest peale näha olnud, mida ta sedasorti pardlitööst arvas. Küla-
lised said sissejuhatuseks kohe naerda, kui nägid poolnäritud looma
takjate taha kadumas.

Kuid Juhan Smuul — kas hakkas tal loomast kahju või tahtis ta
vanainimest tema ettevõtmises aidata, soovitas Annal alustatud asi
lõpule viia ning oli varmas kaasa lööma. Suure tegemisega saadi koer
kahe peale uuesti kätte, Smuul hoidis ja Anna pügas, ja nii jätkati
halastusaktsiooni. Naer ja nali, mis nende meestega nagunii alati kaa-
sas käis ja mis nüüd Anna-poolset täiendust sai, nõrgutas naerma, nii
et käed iseenesest järele andsid ja loom uuesti vabadusse pääses. See-
kord ja selle etteaste jaoks lõplikult.

Kui ma hiljem seda poolnüsitud-näritud looma nägin, oli muidugi
raske tõsiseks jääda, kuid Rummi sügavalt häbenev pilk, tema ilmne
nõrdimus selle üle, mis temaga toimunud — nagu oleks auväärt mees
aluspükste väele ja tükati hoopis paljaks rebitud — äratas kaastunnet.
Ta kuulsad kulmud, mis talle ikka natuke iroonilise ning siiski kõike-
mõistva ilme olid andnud, näisid tõsises etteheites kõrgele tõstetutena.

«Vaata ise, mis nad minuga on teinud!»

Rummi truudes pruunides silmades oli kummaline pelglikkus segi
usaldusvajadusega. Oleksin hea meelega ta valge kasuka karvhaaval
tagasi kleepinud. Olgu küll, et talle oli alles jäänud ta kaunis kahupea
õlgadest saadik, kuid tagumine pool oli nõnda armetus seisundis, et
Rummi ahastust ja häbi mõista võis. Polnud ju Annast olnud nii peene
töö tegijat ja ega need vahendidki vastavad olnud. Abimehi oli lõpuks
ka vist liiga palju saanud. Mis asjatundmist neiltki oodata võis, pea-

SILVIA RANNAMAA

legi kui looma tagumik selleks ajaks juba laiguti verelihale oli lõksitud. Nüüd jäi ainult loota ajale, mis haavu armistab ja karvu kasvatab.

Igatahes ei üritanud Anna hiljem enam kunagi Rummi kasukat kergendada . . .

Ühel hästi pimeporisel ja vihmasel sügisõhtul sattusime Anna saunast tulema nii, et meil polnud valgusesilmaks taskulampigi kaasas. Meie koduni on Anna juurest tubli kilomeeter. Käidud on seda teed muidugi igasugu ilmaga ja palju kordi, nii et pidanuks küll võima ka päris kinnisilmi minna. Aga pole see pimesikõndimine käänulisel teel ja võsa vahel sedasorti porisel neegriööl nii lihtne ühti. Anna toa juurest minema hakates olime üsna nõutud. Kui me teeotsal oma saatust ja šansse arutasime, märkasime korruga, et miski ennast meie jalgade juures liigutab.

«Näh, Rummi! Ei tea, kuhu koer siis niisuguse koerailmaga minna kavatseb? Tule ja vii parem meid koju!»

Näis, et just selle mõttega oligi Rummi Anna soojast toast meie juurde välja tulnud. Iseenesestmõistetavalt asus ta meid teed pidi talutama. Kõndis täpselt meie jalge juures, nii et me teda järgides teel saime püsida ja lõpuks koju jõudsime.

Kodus tänasime Rummit sõna ja teoga. Rummi raputas esikus märga kasukat. Ime veel, et käppi mati peal puhtaks ei pühkinud. Pärast kõhutäit asetus rahumeelselt voodi ette vaibale magama. Ega ta siis mõni arutu loom olnud, et oleks sihukese ilmaga tagasi minema hakanud. Alles hommikuvalges kõndis pruukosti ootamata koju. Ikka rahulikult ja väarikalt, kiituse peale erilist meeleliigutust ilmutamata.

Rummi oli hea mõõdutundega ja enesest lugupidav koer. Tegi, mida teha võis ja oskas, oli sõbralik ja abivalmis ka oma armastatud perenaise külaliste vastu, kuid — hoidis vahemaad. Parajat!

Temas oli midagi sõltumatut inimesega suhtlemisel. Ta teadis, et ta inimeselt piisavalt süüa saab, ega hakanud norima. Kui näiteks tema kolleeg, tilluke Pisi, hirmsa kiljumisega ning karglemisega meile vastu jooksis, selgesti mõista andes, et ta ootab ja loodab midagi s a a d a, siis seisis Rummi pisut halvakspaneva olekuga ja kaaslast nagu natuke häbenedeski eemal. Oli tulijal taskus mõni parem suutäis koerte jaoks ja ta ka Rummi jaoks kutsus, tuli too küll kohe, ja kui Pisi oma apluses kõike endale ahmata tahtis, nähvas Rummi kasvatamatule jõmpsi-kale, nii et see oli sunnitud taanduma, võttis siis endale määratud osa ja kadus eriliselt kiirustamata või uut tükki ootama jäämata.

Ühel suvel, kui lehmahein korruga koju toodi, jäi Anna häтта. Vihm ähvardas iga hetk kaela tulla, aga Annal polnud heinte lakkapanemiseks kusagilt aitajat võtta. Tragi ja hakkaja, nagu ta alati on olnud, otsustas ta nüüdki maksku mis maksab toime tulla. Hakkas kärmesti

SILVIA RANNAMAA

hanguga heinasülemeid lakaluugist sisse virutama. Kui luugivahe ummistus ja muist heina juba tagasi kukkus, ronis Anna redelit pidi järele, vabastas luugialuse heintest, toppis need kuhu tarvis, tuli kähku alla, uuesti heinad alt üles, ise järele, jälle alla, jälle üles! ja nii, olles ise heinte hanguja, vastuvõtja ja tallaja ühes isikus, tegi selle töö ära.

Võib kujutleda, mis see kõik vanainimese luudele-kontidele ütles. Meie teispool mäge ei teadnud tollest kangelastööst midagi. Korraga õhtu eel ilmus Rummi meie väravate vahele. Loomulikult vaatasime ka Anna järele ringi, aga Annat ei olnud ega tulnud. Kutsusime koera sisse, kuid Rummi ei liikunud paigast. Kui talle lähenesin, tõusis temagi ja hakkas tagasi minema. Hüüdsin. Rummi vaatas tagasi, nägi, et mina seisan, ja seisatas samuti. Istus. Niipea kui tema poole astusin, läks ka tema edasi. Mulle oli koera selline käitumine tookord mõistmatu. Ei osanud nähtut endale kuidagi seletada. Et aga söök laual ootas, läksin tuppä. Hiljem Rummit enam väraval polnud.

Alles Anna juurde minnes selgus, et koer oli käinud meilt Annale abi kutsumas. Meie aga polnud loomakeeles edasiantud kutset lugeda osanud.

Perenaise ihuüksi rabamist laka ja õue vahet oli koer pealt vaadanud. Vaevalt küll ta selle teo erakordsust mõistis. Alles siis läks Rummi verest välja, kui askeldamine lõppes ja Anna ennast Rummi nähes esimest korda päise päeva ajal sinnasamasse, kus oli, pikali viskas ning jäi kui laip lamama keset heinapebrelist õuemuru. Seni polnud perenaine ühelegi tööle ega tegemisele alla vandunud, enne päikeseloojakut ilmaski pikali olnud ja nüüd äkki — võhm väljas! Koer püüdis oimetu perenaise nägu lakkuda, kuid ka see ei ajanud Annat püsti. Mis jäi siis loomal muud üle kui küla pealt abi kutsuma minna.

Aga oh seda inimlikku mõistmatust!

Ja oh seda koera ustavust! . . .

Ja siis tulid kolhoosis pulmad. Noored läksid paari, palju rahvast aeti kokku. Paaripanemine ise toimus Kärldas. Uhkesti ehitud autod, täis veel uhkemaid pulmalisi, kihutasid maanteed pidi. Annagi oli ühes autos teiste pulmaliste seas. Kui pidulikku rongi mööda kihutamas nägime, ei tahtnud me oma silmi uskuda. Seal, kõige viimase auto taga kihutas mingi valge viirastus. Rummi! See muidu nii tasakaalukas, otse inglasliku käitumisega koer kihutas kutsika kombel pulmarongi sabas. Keel ripakil, hing iga hetk välja vupsamas, nagu järelelviv pruudi-loor!

Vist ei mahtunud ustava looma hinge, et Anna, kes temaga sinnani igas pidus ja peres oli käinud, kelle ees ta nagu väike lipulaev igale poole läks, et seesama Anna äkki ilma igasuguse hoiatuseta niisuguse

SILVIA RANNAMAA

kiiruga minema pani, et koer järele ei jõudnud. Ega ta teda viimati maha jätta kavatsenud? Võimatu! Ja koer lisas aina paargut. Muidugi ei pidanud ta kahtkümend kaheksat kilomeetrit mootoriga võistu vastu. Kusagil külavaheteel ütles koera jõud üles. Kes teab, mida ta oma mahajäämise hetkel tunda võis. Kuid kui pulmalised viimaks kodukanti tagasi tulid ja pidu pidama hakkasid, oli Rummigi jälle Anna jalgade juures asjast osa võtmas.

Igal pool otsaline ja asjaline, kõikjal kaasas ja kannul, õigemini, natuke eespool, nii oli Rummi Anna juures alati olnud. Ta oli ise endale selle rõõmsahingelise vanainimese perenaiseks võtnud, oli tollega koos head ja kurja, rohkem ikka head ja lõbusat läbi elanud, oli ennast hambaid näitamata nülgidagi lasknud, oli käinud perenaisele külast abi otsimas, oli talle hingeheitmiseni lõõtsutades järele kihutanud, oli seda vana naist ja tema niisama vana majapidamist, mis kõikidele tuultele valla ja külalistele avatud, valvanud ning ustav olnud, kuid siis ühel päeval keeras sellele kõikidest perenaistest parimaks peetule selja . . .

Mis arusaamatus see korruga oli? Millest ei saanud Rummi äkki enam üle? Mis läks tema kummalisse koerahinge nii, et ta kõigest lahti ütles? Annaga kaasas käimast loobus, senised suhted läbi löikas?

Anna oli sunnitud tollal ajutiselt oma alalisest elukohast kilomeeter maad kaugemal elama. Kodus käis vahetevahel. Muidugi võttis ta uude kohta ka Rummi kaasa, aga Rummi ei tahtnud uut kohta. Rummi keeldus seal elamast. Miks? Kes võib seda iial teada. Kas ei meeldinud majaseinad või maastik? Olid ehk meretuuled ja meri seal koera jaoks liiga lähedal? See mõte tundub kentsakas, kuid me ju ei tea, kas loomad samuti kui inimesed ei eelista üht kohta teisele lihtsalt koha enda või mikrokliima pärast.

Nojah, uude kohta Rummi ei läinud, hakkas aga äkitselt ühe teise inimesega seltsima, nii nagu ta kunagi Anna seltsi oli tulnud. See oli sama noorik, kelle pulmarongi sabas ta kaasa oli jooksnud. Väikese koera uus suur kiindumus. Kuid noorikust ei saanud Rummi lõplikku omakshoidjat, sest pidi ise kohta-paika vahetama. Siis tuli käsk, et kõik koerad tuleb marutaudiõhu tõttu kinni hoida. Rummi ei kuulunud äkki kellelegi, oli peaaegu hulkuv koer ja sellisena talle ka kuul anti.

Viktor Kingissepp

EESTI MARURAHVUSLANE

(Pool lehekülge loomateaduse õpperaamatust)

Oma välimuse poolest läheb ta harilikkudest kahejalgsetest väga vähe lahku: ihukate kallim ja siledam ning käed pole kunagi rakus.

Tema peaiseäraldused peituvad ta hinges ja ajudes.

Kui ta keiserriigis elab, siis ehitab ta Eestimaa verisele äravõitjale tõsivenelasele Peeter I ausamba.¹

Kui ta vabariigis elab, hakkab ta vapralt karjuma:

«Vene sibulaninad vägistavad ikka veel meie Eestit!» — hakkab seda karjuma, niipea kui mõni Vene särgis jõmpsikas vaatepiirile ilmub.

Eesti keelt ähvardab ta kõikides ametiasutustes ja koolides maksma panna; kui aga mõni vallavalitsus kubermangukomissarile eestikeelse ametliku paberi saadab, siis läheb ta Poska akna alla kassikontserti tegema ja plaksutab Poskale käsa, kui see vallavalitsusele Eesti keele ära keelab.²

Kui komissar Poska ametist ära astus,³ ohkas marurahvuslane, et kusagiltki enam niisugust tõsieestilist komissari saada pole, kes küllalt ära venestatud ja kelle koduseks keeleks Vene keel oleks.

Kui Marta L. Tartus naistekongressil kõne peab «Eesti naiste rahva rammusa piima» üle,⁴ siis plaksutab ta kirglikult käsa ja ahmib rahvuslises joovastuses hingeldades õhu järele.

Kui aga tema töökojas või mõisapõllul Eesti naisterahvas emaks saab, ei anna ta sellele päevagi puhkeaega.

Sattub ta uulitsal kogemata meelevalduse sekka, siis laulab ta vahvaste kaasa: «Kauem raudu me kanda ei taha!»

Kui ta aga koju minnes uulitsal kannuste kõlinalt kuuleb, sähvab tal ajudest läbi: «Shandarm!» ja ta tõttab pooljookstes kui kuutõbine minema.

Kui ta Peterburis Eesti soldatitele ja töölistele oma marurahvuslisi aateid jutlustab, karjutakse ta maha.

Siis vastab ta kaeblikult: Ma ei saa ju maha, te seisate nii tihedaste kõnetooli ümber, et mul kuhugi astuda pole!

Tallinnas lähevad tal keelepaelad jälle lahti ja lukus uste tagant julgeb ta «Päevalehes» lällutada: «Näe, kotti aetakse neid «Kiire» mehi!»

Tartus peidab ta suhkru ja jahu ära ja jutlustab sõda võidurikka lõpuni.

Narvas sõimab ta iga vastast tsaari teenriks, kui ta ise vabatahtlik nuuskur on olnud ja juhtumisi paljastamata jäänud.

Punast kardab ta niisama kui kalkun, kuid läheb sellest sulgloomast teravalt lahku: nuumab ennast ise; pole vaja talle pulgaga kääkisid vägise vatsa toppida.

VIKTOR KINGISSEPP

Kõige oma kolga-isamaalsuse peale vaatamata on ta siiski väga ühiskondline olevus: armastab vastastikkuseid sotsialdemokraatia vastu kinnitamise seltsisid asutada ja nimetab neid Eesti liitudeks.⁵

MOODSAD ASEAINED

Saksamaa on kõigi aseainete emamaa. Tutvunesime meiegi nende «ersatz'idega» lähemalt, kui söime leiba, millel päris leiva nägu oli, mis aga siiski leib polnud! Jõime konjakit ja suitetasime sigarit, mis konjak ja tubak polnud. Need aseained ulatasid isegi poliitikasse. Ehtsate linna ja maanõunikkude asemel olid meil aseained-beiratid, eht kodanlise maapäeva asemel «landtagid» jne. Ainult vabaherra¹ ise oli päris ja eht!

Ja nii see aseaineline haigus meie külge jäigi! Meil on leib, mis leiva nägu pole, aga siiski leib (kuigi havanaist!) on. Meil on sodipaberossid, mis tubaka nägugi pole, millel aga siiski vabariigi paberossi-banderoll ümber on! Maanõunikkude aseaineks on meil sagedasti komissarid ja komendandid, kuid siiski — ikka «oma mehed»!

Oleks — umbes kui oleks aseaineid ja oleks — umbes kui polekski need aseained kellegi aseained, vaid hoopis — teised ained!

Õeldud on: Vene töörahva revolutsioon on — revolutsiooni moonutus! See töörahva diktatuur, asutava kogu laialiajamine, kodusõda ja need igavesed natsionaliseerimised ja sotsialiseerimised — kõik see polegi sotsialismi teostamine, on mingi sotsialismi aseaine. «Aasia sotsialism!» — nii see on õeldud «Sotsialdemokraatis»². Ja Inglise suurkapitalistide ajaleht «Times» lisab juure: «ja stepi enamlus!»

Stepid on nimelt niisugused lagedad väljad, kus peale pika rohu mitte midagi taeva poole ei kerki!

«Sotsialdemokraat» seadis juba mullu novembris sotsialismi saamiseks sabasse maad ja rahvad. Kõige esmalt — Saksamaa! Sotsialismiks küps! — otsustas «Sots.» raamatust järele vaadates. Ka teekond joonistati: asutava kogu ja demokraatia kaudu ilusasti ilma kodusõja ja muude koledusteta palja kätega püstitõstmise teel — kapitalistideklass eksproprieeritud ja sotsialismile kindel alus pandud!

Ja siis tulevad teised korrale: Inglismaa, Ameerika jne. — raamatust ei olla seda mitte päris selgesti näha, misuke varem, misuke hiljem! Aga igatahes Eesti — saba kõige viimasesse tippu teistele järele tip-pima, seni aga — kapitalismiks küpsema!

Küpseme! Aga seal teatab ametlik telegrafiagentuur: Noske³ käsu annud igat sõjariistus töelist Berliinis — koha peal maha lasta! Sõjaväljakohus päeva jooksul 51 spartaklast⁴ surma mõistnud.

Paraku! Sealsed sotsialdemokraadid hakkavad meist ette jõudma!

Telegraf teatab Berliinis üulitsavõitlustes 1000 surma saanud, 600 haavatud!

Meil oli Upa küla juures Kuressaare all lahing⁵ ja seal sai ainult 106 «spartaklast» surma!

VIKTOR KINGISSEPP

Ka sealse spartaklased jõuavad meist ette!

Küpsed, mis sa küpsed, aga — suurkapitalistlikele riigile ikka järele ei jõua! Oieti tegi «Sots.», et meid saba viimaseks lüliks määras!

Sabas seistes tulevad kõiksugu pentsikud mõtted pähe.

Asutav kogu pole veel laiali aetudki ja juba langenud üle 1000, sõjaväljakohus, koha peal mahalaskmised — see on ju kodusõda! Või on see alles aseaine? Sigar, mis tubak polegi!

Aga — mis siis kodusõda on! Kas see, kui spartaklaste sõjaväljakohus kodanlasi 51 tükki päevas ära hukkab ja punakaart valgeid koha peal maha laseb? Kas see, kui asutav kogu päris hoopis ja lõplikult nulliks on tehtud, aga mitte enam nulli aseainena ei püsi: võim mis päris võimu nägu, aga siiski võim pole — valitse tema abil rahvast nii palju kui valitses, aga valitsetuks see ikka ei saa!

Kodusõda Saksamaal ei ole! Niisama kui heas perekonnas rikkiläinud tüdruku pole! Seal on kodurahu ja demokraatline kord, mis, nagu meie leib, küll leiva nägu pole, aga — siiski ikka leib on!

Ja sellel kodurahul pole ka sugugi neid koledusi, mis kodusõjal! Valitsuse väed on eeslinnad ja alevid mässavatest töölistest edukalt puhastanud! Mis puhas, see ei ole aga sugugi kole!

Moskvas aga kestavad verised koledused edasi. Enamlased on 17 kõrget ohvitseri surma mõistnud ja maha lasknud! Kodusõja ja hirmuvalitsuse koledused olla Venemaal kirjeldamatud!

Teatati: maailmasõjas on langenud (surnutena) 7.350.000.

Kahtlemata on aga maailmasõda rohkem elavaid inimesi neelanud. Türklased tapsid üle 50.000 armeenlase maha. Kui palju Iirimaal, Lõuna-Aafrikas, Indias «mässulisi» sõja vältusel hukatud on, seda teab Allah ja president Wilson kui rahvaste enesemääraja.⁶ Belgias, Poolamaal, Galitsias on jälle tuhanded, kümned ja võib olla sadad tuhanded rahulikud elanikud hukka saanud. Siis — nälg, Hispaania haigus j.n.e.

Et vähema kui liialduse eest hoida, arvame sõjas ja sõja läbi surmasaanute arvu 8 miljoni peale.⁷

Sõditi umbes 50 kuud.

Teeb 160.000 kooljat kuus, umbes 5¹/₃ tuhat päevas.

Venemaal on kodusõda tublit 16 kuud kestnud. Kui seal maailmasõja normide järgi tapetud oleks, siis peaks langenuid 2.560.000 olema!

Sellest ei tea aga isegi Ameerika lehtede sõnumisaatjad midagi pajatada!

Nagu näete, kodusõja hirmud ja koledused on päris aseaine selle maailmasõja koleduste kõrval, millele kõik peale spartaklaste ja enamlaste viirukit suitsetasid!

Kuid läheme aine (ja aseaine) juure tagasi!

Scheidemanni sotsialiseerimise seaduse⁸ vastu hääletanud as. kogus iseseisvad sotsialdemokraadid! Ka sina, Brutus Kautski!⁹

Mis on siis nüüd eht sotsialism ja mis aseaine? Kas on Scheidemann eht sotsialist ja Kautskile stepihaigus külge hakanud või on Kautski eht sotsialist ja Scheidemann sotsialismi aseaine sepitseja?

Veel keerulisemaks saab asi: Inglismaal nõuavad töölised mäekae- vanduste ja raudteede natsionaliseerimist! Venemaa stepid hakkavad ennast üle terve Euroopa laotama! Ei äärt ega piiri! Rohi, rohi ja rohutirtsud!

Teame, mis aitab! Tarvis sabaots ümber pöörata: peenem ots tõsise sotsialismi poole ja jäme — stepi ääre peale tõsta! Las korjab rohu-tirtsusi saba alla!

Kuid Jüripäeval — Eesti asutavas kogus otsuseks teha:

- 1) Sotsialismist ei tule sedakord kusagilgi midagi välja!
- 2) Soomest abivägesid tellida ja Eesti riigile kaitsevall ümber teha, et näljased Vene, Saksa, Inglise ja Ameerika enamlaste röövsalgad ühes oma Hiina palgasoldatitega Eestit riisuma ei pääseks!

KOMMENTAARID

I

1. Peeter I ausammas (L. Bernstammi skulptuur) püstitati Peetri platsile (nii nimetati siis Võidu väljakut) 1910. aastal, mil möödus 200 aastat sellest, kui «võõramaised anastajad kihutati välja» («Eesti NSV ajalugu», I köide. Tallinn, 1955, lk. 421) ja Eesti liideti Venemaaga. Peetri ausammas võeti maha 1922. aastal.
2. Enne Veebruarirevolutsiooni oli vene keel riigikeelena sunduslikuks asjaajamisekeeleks kõigis ametiasutustes ja õppekeeleks koolides. Ajutine Valitsus määras 5. märtsil 1917 Eestimaa kubermangu ajutiseks komissariks endise Tallinna linnapea Jaan Poska, kes 13. märtsi ringkirjas teatas, et kirja teel lubatakse valdadel oma sisemisi asju ajada selles keeles, mida räägib vallaelanike enamik (s. o. eesti, vene, rootsi). Kuid samal ajal olid vallad kohustatud vastu võtma ka kõiki neile vene keeles tulevaid pabereid. Vene keeles tuli välja anda passid ja muud ettenäitamiseks määratud ametlikud dokumendid. Omavahelises läbikäimises võisid valla-valitsused kasutada kas oma sisemise asjaajamise keelt või siis vene keelt. Vene keeles tuli kirjavahetust pidada ka kõigi nende valitsusasutustega ja ametiisikutega, kes asju ajasid ja kirjavahetust pidasid vene keeles, jne. («Päevaleht» nr. 65 22. märtsil 1917.) Poska lähtus reaalsest situatsioonist ja reaalistest võimalustest. Kriitika oli tingitud sellest, et eesti kodanlus keeleküsimumuses (nagu muuski) igati püüdis vältida konflikti vene kodanlusega.
3. Tallinna Nõukogu tagandas 26. mail J. Poska tema ametist selle eest, et too ignoreeris nõukogu otsust omavalitsusorganite (maanõukogude) valimiste edasilükkamise kohta. Ajutine Valitsus asus loomulikult J. Poska ja eesti kodanluse poolele ega aktsepteerinud Tallinna Nõukogu otsust.
4. Menševik Marta Lepp võttis 1905.—1907. a. ja hiljem osa revolutsioonilisest liikumisest, oli korduvalt vangis ja Siberis pagenduses. 27. mail esines ta Tartus Eesti esimesel naistekongressil kõnega «Naistööliste küsimusest». See oli üsna üksmeelselt kodanlust toetav kongress.
5. Eesti Liidu asutamiskoosolek peeti Tallinnas 9. märtsil 1917. aastal. Seejärel asutati Eesti Liitused ka mujal. Eesti Liidud ehk Eesti Seltside Liidud organiseeriti eesti kodanlike seltside poliitilise tegevuse ühtlustamiseks.

VIKTOR KINGISSEPP

II

1. Adolf von Seckendorff — Saksa okupatsioonivägede juhataja Eestis.
2. Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei häälekandja 1917. aasta augustist 1921. aasta novembrini.
3. Gustav Noske, Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei parempoolseid juhte, oli 1919—1920 Weimari vabariigi sõjaminister.
4. Spartakusbundi (Spartacuse Liidu) liikmed. See organisatsioon loodi 1916. aasta algul ning ta kuulus Saksamaa Iseseisva Sotsiaaldemokraatliku Partei koosseisu, kuid säilitas ideoloogilise ja organisatsioonilise iseseisvuse. 1918. aasta Novembrirevolutsiooni ajal taotles selle muutmist sotsialistlikuks revolutsiooniks. 1918. aasta lõpul asutati Spartakusbundi baasil Saksamaa Kommunistlik Partei.
5. Jutt on Saaremaa ülestõusu (16.—21. II 1919) pealahingust Upal 21. veebruaril 1919.
6. Thomas Woodrow Wilson, USA president 1913—1921. Avaldas 1918. aasta jaanuaris oma 14 punktist koosneva rahuprogrammi, mis sisaldas rea punkte ka rahvussuhete alalt. Wilsoni rahuprogramm kajastas USA imperialismi võimutaotlusi ning püüdis neutraliseerida Oktoobrirevolutsiooni ja Nõukogude valitsuse rahudekreedi mõju.
7. Hilisemate andmete järgi langes või suri haavadesse umbes 10 miljonit Esimesse maailmasõtta mobiliseerituist. Teine 10 miljonit suri samal ajal haigustesse ja nälga.
8. Philipp Scheidemann, Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei parempoolseid juhte, oli 1919. aasta veebruarist juunini Weimari vabariigi esimese valitsuse eesotsas (riigikantsler). 1. märtsil esitas tema valitsus Asutavale Kogule kaks seaduseprojekti mäetööstuse sotsialiseerimise kohta. Esimeses neist räägiti sellest, et riik võib (mitte ei pea) ühiskonnastada need majandusharud, mis tema arvates on selleks küpsed. Seaduse teine paragrahv nägi ette kompensatsiooni igasuguse võõrandamise eest, mis niisiis välistas konfiskeerimise võimaluse üldse. Mingeid konkreetseid samme ühiskonnastamiseks ette ei nähtud.

Teine seaduseprojekt puudutas «kivisöemajanduse reguleerimist». Omandiküsimust siin üldse ei tõstatatud, nähti vaid ette «Impeeriumi kivisöenõukogu» loomine ettevõtjate, tööliste ja tarbijate esindajaist valitsuse järelevalve all. Et kapitalistide ülekaal oli seal absoluutne, siis sisuliselt kivisöemajanduses midagi ei muutunud. Nii jättis Scheidemanni sotsialiseerimisseadus eraomanduse puutumata.
9. Brutuseks nimetab Kingissepp tuntud tsentristi ja oportunisti K. Kautskyt muidugi ironiseerivalt Scheidemanni positsioonilt.

Viktor Kingissepa ajakirjanduslikus tegevuses võime eristada kolme perioodi. Aastail 1912—1914 oli ta Narvas töölisajalehe «Kiir» (ilmus ka «Narva Kiire», «Rahvalehe», «Töö Hääl» jt. nimele all) kõige agaram kaastööline. 1917—1918 avaldas oma kirjutisi peamiselt ajalehtedes «Kiir», «Tööline» ja «Maatamees».

Viimase perioodi moodustavad illegaalse parteitöö aastad Eestis, s. o. 1918. aasta sügis — 1922. aasta mai. Siis ilmus suurem osa V. Kingissepa publitsistikast EKP illegaalses häälekandjas «Kommunist» ja Eestimaa Ametiühisuste Kesknõukogu legaalsetes häälekandjates «Töö Hääl» (1919), «Rõhutute Hääl» (1920—1921) ning «Töö» (1921—1922). Peale selle kirjutas ta kaks ulatuslikumat teost — «Kellele iseseisvus, kellele ike» (1918) ja «Iseseisvuse ikke all» (1920).

Viktor Kingissepp oli üks neist, kes kujundas eesti töölisajakirjanduse sisu ja stiili. Põguski pilk tema publitsistikale näitab, et mil iganes olid seal kõneaineks töölisklassi vastased, ja enamasti olidki kõneaineks just nemed, oli V. Kingissepa kirjutiste kõige silmatorkavamaks komponendiks sarkasm.

Iroonia ja sarkasm saidki eesti töölisajakirjanduse üldiseks tunnusooneks, muutes ta võitlevaks ajakirjanduseks mitte üksnes sisult, vaid ka vormilt.

V. Kingissepp tegi oma esimese praktilise publitsistikakooli läbi ajalehes «Kiir», mida V. I. Lenin hindas pravdistlikuks ajaleheks. Et eestikeelne töölisajakirjandus enne 1917. aastat «Kiires» oma kõrgtaseme saavutas, seda tuleb lugeda peamiselt J. Anveldi ja V. Kingissepa teeneks.

1917.—1918. aastal tegeles Kingissepp peaaesjalikult organisatsioonilise tööga, kuid 1918—1922 oli ta taas eesti töölisajakirjanduse agaramaid tegelasi. Sellest annab tunnistust ka tööik, et ta oli Eestimaa Ametiühisuste Kesknõukogu kõigi eespool nimetatud häälekandjate illegaalne toimetaja.

Kingissepa tööstiili kohta jutustab tema sidepidaja: «Kõige rohkem pani mind imestama sm. Viktori töömeetod. Vähemalt ei olnud ma enamalt näinud inimest niisuguse täpse meelespidamisega. Alati kui tuleb meelde langenud parteijuht, seisab silmade ees pilt, kuidas ta töötas: esiteks laadis ja süütas ta piibu, siis mõtles 5 minutit, tehes oma kolme sülla pikkuses «kabinetis» paarkümmend sammu ja mahvides piibust justkui maskeerimise otstarbel pakse suitsupilvi, peale selle võttis sule ja kirjutas pool tundi vahetpidamata. Kui Viktor kirjutas, siis oli ta nõus juttu ajama iga teema üle, kuna minutitel, mil «möötis sammu-dega oma toakest», ta peaaegu «kaotas kuulmise ja nägemise». Nii töötas Viktor kella 8-st hommikul kuni kella 3-ni öösel, magades ainult 4—5 tundi.» (EKPA, f. 26, nim. 2, s.-ü. 14, l. 12 ja 13. Mälestused on anonüümsed.)

Tollal kirjutas V. Kingissepp nähtavasti oma teost «Iseseisvuse ikke all».

Eespool tööme ära kaks V. Kingissepa kirjutist.

1917. aasta juuni lõpul — juuli algul muutus võitlus võimu pärast kodanluse ja töölisklassi vahel pingelisemaks. Tallinnas aeti tollal teadupärast nurja «rahvakongress» ja «rahvuskongress».

Võimuvõitluse pinget kajastab V. Kingissepa pamflett «Eesti marurahvuslane», mis ilmus «Kiires» 12. juulil 1917.

1919. aasta 26. märtsil ilmus nädalalehes «Töö Hääl» M. Ingvari varjunime all V. Kingissepa kirjutis «Moodsad aseained». Sellal käisid ettevalmistused Eesti Asutava Kogu valimisteks. Häälte jahil jagasid sotsiaaldemokraadid igasuguseid ilusaid lubadusi, eksitades nii töörahva teadvust. Töörahva silmade avamiseks naeruvääristas V. Kingissepp oma kirjutises sotsiaaldemokraatide oportunistlikke ja reformistlikke teooriaid.

Kommentaariid ja järelsõna
kirjutanud ELLEN PLOTNIK

FILOSOOFIA, KULTUUR JA AJALUGU

Rahvuskultuuri ajaloo uurija võib endale võtta väga erinevaid ülesandeid. Ta võib piirduda ühe või teise kultuuritegelase eludaatumite täpsustamisega, võib otsida arengu seaduspärasusi selle või teise kultuuriloome valdkonnas või koguni üksikute kultuurisfääride seoseid terve rahvuskultuuri arenguga.

Nimetatud kolm uurimisobjektile lähenemistaset on kõik vajalikud ning täiendavad üksteist: tuleb ju alati välja selgitada faktid, rekonstrueerida arenguskeem ja täpsustada uuritava valdkonna koht kultuuri-süsteemis. Nii on ka filosoofia-ajaloolise uurimistööga. Kuid filosoofias kumuleeruvad, saavad teoreetilise mõtestuse kõik ühiskonna ja kultuuri arenguga kaasnevad probleemid.

«Vaimse kultuuri süsteemis pole filosoofia lihtsalt üheks selle paljudest koostisosadest. Filosoofia kujutab endast universaalseimat integraalset seost üksikute teaduste ja vaimse tegevuse kõigi ülejäänud liikide vahel, kultuuri vaimset alust, mis ühendab üksikud koostisosad terviklikku süsteemi. Filosoofia on igasuguse kultuuri kvintessents. Seetõttu selle arengutase oli, on ja jääb igasuguse ühiskonna kultuuri arenemise taseme näitajaks.» (К. Ирибаджак, *Философия и антифилософия*. — «Вопросы философии» № 7, 1973, lk. 31.)

Filosoofilise mõtte arengutase väljendab kultuuri arengutaset seega sügavamalt, olemuslikumast küljest kui selle üksikute harude saavutused eraldi võetuna. Kui nii, siis pakub kultuuri n.-ö. filosoofilise potentsiaali uurimine erilist huvi. Allpool vaatlemegi lähemalt filosoofia seost kultuuri kui süsteemiga ja püüame leida tunnuseid, mille abil võib «mõõta» uuritava lokaalse kultuuri, näiteks eesti kultuuri filosoofilist potentsiaali mõnel piiritletud ajahetkel.

*

Filosoofiliste ideede geneesi puhul võib põhjanevaks pidada K. Marxi ideed majandusliku struktuuri «reaalse baasi», «tootmisviisi», «ühiskondliku olemise» jne. määravast rollist. Üldtunnustatud on ka asjaolu, et filosoofilisi ideid ei saa tuletada ühiskondlikust olemisest vahetult, vaid need on selle v a h e n d a t u d peegeldus. Kuid ei ole kerge leida pealisehituse neid jooni, millest sõltub filosoofilise mõtte kiire areng või takerdumine. Filosoofia võib saavutada kõrge taseme majanduslikult nõrgalt arenenud ja reaktsioonilise režiimiga maal. Iseloomustades olukorda möödunud sajandi alguse Saksamaal,

kirjutas F. Engels: «Mitte keegi ei tundnud ennast hästi. Käsitöö, kaubandus, tööstus ja põllumajandus olid Saksamaal täiesti alla käinud. [- - -] Miski polnud hästi ja kogu maal valitses üleüldine rahulolematumus. Polnud ei haridust ega vahendeid masside teadvuse mõjutamiseks, ei trükivabadust ega ühiskondlikku arvamust, polnud isegi veidigi märkimisväärset kaubavahetust teiste maadega — polnud midagi peale alatuse ja egoismi, kogu rahvas oli läbi imunud madalast orjameelsest haletsusväärsest ärivaimust.» (K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 2, lk. 561—562.)

Ometi just sellel maal ja just neil aastail saavutas kodanlik filosoofia ühe oma kõrgpunktidest. Siit võime teha järelduse: filosoofia areng tervikuna ei sõltu eraldi ühest või teisest kultuurikomponendist või ühiskonna poliitilisest korraldusest, vaid ühiskonna sotsiaalsest elust tervikuna. Üksikkomponentide vastasmõju filosoofilise mõtte arenemise sisemistele seaduspärastele võib anda kõige ootamatuid tulemusi ja see muudab uuritava *socium*'i filosoofilise potentsiaali määramise üsna ligikaudseks.

Kummatigi tuleb püüda põhjendada, miks ühe maa vaimuelus kuulub filosoofiale tähtsam koht kui teisel või miks mõned rahvad on etendanud filosoofia ajaloos teistest tunduvalt suuremat osa. Ajaloolis-sotsioloogiliselt pole igakord võimalik põhjendada üksikute geniaalsete filosoofide originaalsust (näiteks Kirkegaardi fenomen), küll aga seletada filosoofilise mõtte arengu üldsuunitlust ja taset. Muidu peaksime rahvad jagama lihtsalt filosoofilisteks ja mittefilosoofilisteks.

Ka Eesti ajaloo uurijad vajaduse ees selgeks rääkida, miks filosoofiline mõte kuni viimase ajani on meie rahvusliku kultuuri ajaloos olnud nii tagasihoidlikul kohal. Allpool tuleb juttu filosoofia arengust kodanlikus Eestis. Selguse toomine on vajalik kas või seepärast, et just sel ajajärgul kujunes välja küps, arenenud kodanlik kultuur, et eesti teadlased jõudsid silmapaistvate saavutusteni ning ulatuslikult levisid siin Lääne populaarsete kodanlike filosoofide vaated. Tundub nagu loomulik, et ka filosoofia, mis on iga arenenud kultuuri orgaaniline osa, andnuks sellesse oma tõhusa panuse. Paraku polnud see nii.

Filosoofia arengut reguleerivate kõige üldisemate tingimuste hulgas on esiplaanil järgmised: esiteks, filosoofiliste traditsioonide tugevus, teiseks, valitseva ideoloogia iseloom ja kolmandaks, kogu kultuuri, eelkõige teaduste tase. Need momendid iseloomustavad iga vaadeldava kultuuri intellektuaalset potentsiaali, selle «küllastatust» filosoofiliste probleemidega, «mõtlemismaterjali» iseärasusi, keele arengutaset jms. Kõrvuti kõige sellega tuleb arvestada konkreetseid asjaolusid, mis loovad võimaluse filosoofia kui professionaalse tegevuse ühe eriliigi arenguks, s. o. filosoofiateaduse institutsionaliseerimise astet ja eripära.

Teeksimegi esmalt juttu filosoofilise mõtte arenemise üldisematest tingimustest ja seejärel filosoofia institutsionaliseerimisest kodanlikus Eestis.

FILOSOOFILISTE TRADITSIOONIDE SÜGAVUS

Filosoofilise traditsiooni all mõistetakse tänapäeva teaduslikus kirjanduses filosoofiliste ideede, kategooriate, mõtlemismeetodite jne. vahelist enam-vähem püsivat ja arenevat seost. Tänu teoreetilise mõtte traditsioonidele omandab ajastu vaimsus ka filosoofilise vormi ja tõuseb enesetunnetamiseni. Siit lähtudes võime öelda, et revolutsioonieelses Eestis ei saanud filosoofilist traditsiooni veel olla. See oleks eeldanud üldise filosoofilise mõtlemiskultuuri kiiret tõusu ja nõudnud inimesi, kes suutnuksid tegelda filosoofiaga professionaalsel tasemel. Tegelikkus oli sootuks teistsugune. Nagu märgib E. Plotnik, olid marksismi propageerijaiks revolutsioonilised ajakirjanikud, kes ise alles omandasid selle põhitõdesid. Eesti tööliklass, kellele nende kirjutised ennekõike olid adresseeritud, seisis poliitilise kirjaoskuse poolest algstaadiumis. Neist tegureist tingituna levis marksistlik ajalooline mõte esialgu ainult üksikute elementidena, suhteliselt vähe konkreetsena, sageli ühekülgsest ning lihtsustatult. (Vt. Töid EKP ajaloo alalt VII. 1975, lk. 7.)

Oktoobrirevolutsiooni päevil, mil marksistliku mõtte propageerimiseks tekkisid palju avaramad võimalused, osutus peamiseks leida inimesi, kes oluksid võimelised marksismi põhitõdesid konkreetselt mõtestama. Filosoofiline materialism, dialektika, jäi tollal Eestis nüüsam hästi kui tundmatuks.

Loodusteaduslik materialism oli küll sajandivahetusel hakanud Eestis laiemalt levima ning mõnetigi vähendanud religioosse ideoloogia mõju, kuid ilma sügavama filosoofilise põhjata ei olnud ta suuteline idealistlikule filosoofiale vastu seisma. Loodusteadusliku materialismi alusel oli veel üsna raske luua terviklikku maailmavaadet.

Kodanliku filosoofia positsioon oli sootuks tugevam. Sajandi algusest hakkas Eesti kultuurielus oluliselt kasvama humanitaarse intelligentsi osa. Haritlaskonna maailmavaadet kujundasid peamiselt mõjukad idealistliku filosoofia voolud. Koos Lääne-Euroopa kultuuri- ja esteetiliste ideaalidega võeti tihti omaks ka nende aluseks olevad filosoofilised kontseptsioonid. Kuid vaevalt saab siin rääkida teadlikust valikust. Nii nagu kirjanduses ja kunstis, tundus Euroopa ka siin meie oma kultuuri tasapinnalt vaadeldes lilleaiana, täis hindamatuid väärtusi, mille kriitiliseks hindamiseks puudusid meil veel kriteeriumid.

Idealistliku mõtte traditsioon Eestis alal on küll pikem, kuid mitmetel põhjustel pole see meie rahvusliku kultuuri ajalukku jätnud märkimisväärseid jälgi. Kuni Oktoobrirevolutsioonini jäi filosoofilise mõtte süstemaatilise arendamise keskuseks ja idealistliku filosoofia peamiseks tugipunktiks Baltimail Tartu Ülikool. Väljapaistva mõtleja G. Teichmülleri (1832—1888) tööd panid aluse personalistliku filosoofia nn. Tartu variandile. Teichmülleri järeltulija, Läti päritoluga J. Ohse ei suutnud aga oma õpetaja vaateid oluliselt edasi arendada. Ka õppejõuna polnud ta silmapaistev. Nagu meenutab H. Kruus, näis Ohse «küll hoolika koolipapana oma loengud ette valmistanud olevat, oli tekste värskendanud uute andmete ja seisukohtadega. Aga ettekanne oli keelelt ja stiililt sodine ja kohmakas, sisult kuidagi skolastiline ja igav. [---] Tema lühinägelikud silmad tugevate prillide

REIN RUUTSOO

tagant ei paistnud kuidagi ulatuvat kuulajateni.» («Looming» nr. 10, 1971.)

H. Kruusi pettumine personalistlikus filosoofias peegeldab küllalt hästi demokraatliku intelligentsi üldist reageeringut sellele teadusevaenulikule, oma sotsiaalselt sisult tagurlikule filosoofiale, mille arendamine Tartu Ülikoolis sai üldse võimalikuks tsaarivalitsuse äärmiselt vaenuliku suhtumise tõttu vähegi progressiivsesse Lääne-Euroopa päritoluga mõttesse. Ette rutates võime öelda, et personalistliku filosoofia senistki mõju ei suudetud kodanlikus ülikoolis enam taastada. Pärastistest siinsetest filosoofiaõppejõududest olid W. Freymann ja E. Tennmann küll professor J. Ohse õpilased, kuid Tennmann, kes püüdis muutunud tingimustes rakendada G. Teichmülleri ideid, ei leidnud mõttekaaslast. Tema tegevus ei tõusnud kõrgemale lokaalsest akadeemilisest uurimistööst.

Miks personalism Tartu Ülikoolis tervikuna küllalt mõjukaks ei kujunenud, vajaks eraldi uurimist. Tema ebapopulaarsuse üheks põhjuseks oli kindlasti metodoloogiline viljatus, mis avaldub G. Teichmülleri mitmete õpilaste, sealhulgas ka väljapaistvaima eestlasest õpilase R. Kallase uurimustes, vähendades suuresti nende teaduslikku väärtust.

Seega võib väita, et kuigi sajandi algul mitmesuguste filosoofia suundade propageerimine Eestis intensiivistus, ei suutnud see Oktoobrirevolutsiooni eel tõusta professionaalsele tasemele ega muutunud küllalt järjekindlaks. Filosoofilise traditsiooni sünniks oli atmosfäär liiga hõre ja intelligentsi filosoofilised sümpaatiad liiga kõikumad.

Kodanliku Eesti riigi tekkimisega olid loodud poliitilised eeldused idealistliku filosoofia levimiseks. Kodanlik kultuur nõudis mõtestamist filosoofias ja filosoofia kui arenenud kultuuri lahutamatu osa viljelemist.

IDEOLOOGILISE VÕITLUSE ISELOOM

Selleks et ühiskonna ette kerkivate reaalsete probleemide lahtimõtestamisel edukalt polemiseerida proletariaadi maailmavaatega, on kodanlus sunnitud oma kontseptsioone pidevalt uuendama. See toob kaasa kodanluse teoreetilise mõtte arengu. Teiselt poolt peab ka marksism kohanema muutustega kodanluse teoreetilise võitluse taktikas, reageerima uuendustele vaidlustehnikas ja probleemiasetustes. Mida demokraatlikum on valitsev kord, seda suurem osa on avalikul arvamusel ja seda jõudsamalt areneb teoreetiline mõte.

Ideoloogilise võitluse iseärasused määratakse muu hulgas ära vaadeldava ühiskonna sotsiaalse struktuuri, ühiskondlike vastuolude teravuse ning klasside organiseerituse, ühiskonna vaimse kultuuri arengutaseme ja ühiskonnateaduste viljelemise iseloomuga. Kõige peamiseks tuleb aga pidada neid poliitilisi tingimusi, milles see võitlus toimub, ning ühiskonna poliitilisi traditsioone. Kui arenenud kapitalistlikes maades kodanlus kasutab enamasti nn. liberaalseid meetodeid, siis kodanlikus Eestis jäid jõesse tsaariaegsed seadused ja võtted, pärisor-

REIN RUUTSOO

juslikud meetodid: proletariaadi juhtivate ideoloogide jälitamine, väljaannete sulgemine jne. Erinevalt Euroopa kodanlik-demokraatlikest riikidest ei jätnud kodanliku režiimi valitsemismeetodid Eestis nimetamisväärsed võimalusi legaalseks võitluseks kodanluse ja proletariaadi maailmavaate vahel filosoofilis-kontseptuaalsel tasemel. Tõsisem teoreetiline diskussioon marksistliku ajalookäsituse ümber tekib alles kolmekümnendate aastate lõpul.

Seega erinevalt enamiku Lääne-Euroopa maade valitsevast klassist puudus Eesti kodanlusel vajadus sügavama ühiskonnateoreetilise uurimistöö järele, et asendada diskrediteeritud kontseptsioonid uutega. Marksismi kriitikas aeti üldjoontes läbi sajandi algusest pärit seisukohtade konsektiivsete ümberjutustustega. Kodanlike teoreetikute töödes öeldi Marxi kohta lihtsalt, et ta rajavat kõik majandusele, vaba mõte aga majandusele ei alluvat. Leninist kui filosoofist ja mõtlejast ei räägitud üldse. Ettekujutus dialektilisest materialismist oli väga pinnaline.

Kõige selle tõttu kontseptualiseerus eesti kodanluse ideoloogia aeglaselt ja ebaühtlaselt, saavutamata mainimisväärselt teoreetilist taset. Isegi olemasolevaid võimalusi ei kasutatud täielikult ära. Nii oli kuni kodanliku aja lõpuni loomata sotsioloogia õppetool Tartu Ülikoolis. Ideoloogia arendamine jäeti ajakirjanikele, poliitikategelastele, advokaatidele jt. kodanluse võimu struktuuris küll tähtsat osa etendavatele, kuid küllalt tagasihoidlike teoreetikuvõimetele inimestele.

TEADUSTE ARENGUTASE

Filosoofilise teadmise spetsiifikast tuleneb, et mitte ühelgi teisel teadusel pole nii ulatuslikku mõju ülejäänud teadustele ja nii ulatuslikku toetuspinda nende hulgas. Järelikult eeldab filosoofilise mõtte areng kõigi teaduste jõulist kasvu. Pelga statistika põhjal võib esimesel hetkel jääda mulje, et teadus saavutas kodanlikus Eestis sellise küpsusastme, mis võimaldas tal etendada olulist osa filosoofia arengus. Just neil aastail moodustus rahvuslik intelligents. Üliõpilaste arvult kuulus kodanlikule Eestile üks esikohti maailmas, keskmine haridustase oli kõrgem kui paljudes arenenud kapitalistlikes riikides, jne.

Kõigele sellele vaatamata ei saa öelda, et Eestis olnuksid tekkinud head eeldused filosoofilise mõtte elavnemiseks. Vajadus filosoofilise mõtestuse järele on suurim teoreetilistes teadusharudes. Tolleaegne Eesti teadus ei jõudnud veel niikaugele, et filosoofia probleemide uudest lahendamist, filosoofia kategooriate teadlikku rakendamist nõudnud teoreetilised probleemid oleksid olnud esiplaanil. Eesti teadlastel olid uurimistöös mitmedki silmapaistvad saavutused, kuid teaduste areng jäi üsna ühekülgeks. Nii on fakt, et kodanlikus Eestis peaaegu ei viljeldud XX sajandi teoreetilist füüsikat (kvantmehaanikat, relatiivsusteooriat) jt. fundamentaalteadusi. Vaid mõni üksik suutis iseõppimise teel jõuda kaugemale XIX sajandist. Ka keemikud tegelesid kitsalt rakenduslike töödega, sama võib öelda psühholoogide kohta.

Seega jäi paljude eesti loodusteadlaste maailmamudel oluliselt erinevaks Lääne-Euroopa kolleegide omast.

Ka ühiskonnateaduste puhul ei saa rääkida teoreetilise mõtte eriti kõrgest tasemest. Nagu juba öeldud, jäi loomata sotsioloogia õppetool. Filosoofia dotsentuur usuteaduskonnas muudeti varsti võrdleva usuteaduse dotsentuuriks. Majandusteadlased tegelesid eelkõige konkreetse ökonomika ja konjunktuuri uurimisega. Rohke statistilise materjali alusel esiletoodud empiiriliste seaduspärasuste poliitökonoomiline analüüs puudus.

Niinimetatud rahvuslike teaduste filosoofiline kandepind oli samuti väike. Ühelt poolt oli suur osa neist alles tekkejärgus, mistõttu põhiliselt tegeldi andmete esialgse kogumise ja süstematiseerimisega. Teiselt poolt, Skandinaavia päritoluga õpetajaist mõjutatuna rakendasid eesti teadlased oma uurimistöodes esialgu kitsalt empiirilisi meetodeid. Selline lähenemine tagas küll järelduste korrektsuse, kuid kammitseis teoreetilist mõtet. Nii hakati alles kolmekümnendail aastail arheoloogias tegema materiaalse kultuuri uurimisest ulatuslikumaid üldistusi. Ka keeleteadlastelt ilmusid juba üksikud kandvamad artiklid keelefilosoofia kohta. A. Annisti, A. Orase jt. uurimused tõtsid Eesti kirjanusteaduse filosoofilisele tasemele. Sammuks edasi olid W. Andersoni tööd rahvaluule teooriast.

Muidugi ei puudunud ka «filosoofilised», spekulatiivset laadi tööd eestlaste muistest usust, tõuomadustest jne., kuid enamikus pärinesid need mitteprofessionaalsete uurijate sulest. Formeerumisjärgus oleva rahvusliku kultuuri intellektuaalne potentsiaal jäi vaadeldaval perioodil veel tagasihoidlikuks.

Iseloomustades kokkuvõtlikult filosoofilise mõtte arenemise kõige üldisemaid ühiskondlikke ja kultuurilisi tingimusi, tuleb nentida, et kodanliku riigi tekkimine avaldas filosoofia lokaalsele arengule väga vastuolulist mõju. Seoses rahvusliku intelligenti väljakujunemisega ning teaduste arenguga laienes kolmekümnendail aastail filosoofilise mõtte kandepind oluliselt, ulatuslikult tutvustati filosoofia uusimat arengut Läänes. Samal ajal aga mõjus progressiivse maailmavaate esindajate tagakiusamine pärssivalt demokraatliku mõtte kujunemisele.

Filosoofia arenemise üldkultuurilised ja ideoloogilised tingimused iseloomustavad selle edenemise kõige üldisemaid võimalusi, kuid analoogiliselt teadusliku potentsiaaliga on vaja uurida filosoofia potentsiaali ka kitsamas mõttes. Sellise filosoofilise potentsiaali loomise seisukohalt võib kõne all olevat ajajärku pidada uueks etapiks. Eestikeelne filosoofia ei arenenud enam põhiliselt rahvusteaduste, teoloogia jne. raamides. Filosoofiaga tegelemine muutus elukutseks, filosoofia institutsionaliseeriti. Filosoofiaalne teaduslik tegevus sai organisatsioonilised eeldused. Analoogiliselt teadusliku potentsiaaliga on filosoofiline potentsiaal kvantitatiivselt väljendatav ja mõõdetav. Allpool teemegi juttu filosoofilise mõtte, filosoofia kui teadusharu arenemise mõningatest objektiivsetest külgedest.

KUTSELISTE FILOSOOFIDE TEGEVUS

Tolleaegses Eestis tegutses üsna arvukalt filosoofilisi seltse. Need olid olemas Valgas, Viljandis, Tallinnas ja mujal ning ühendasid pedagooge, teolooge, arste jt. elukutsete esindajaid. Üsna sageli tegeldi neis seltsides ka spiritismi, okultismi jt. «hingeteadustega» ja anti välja mitmesuguseid brošüüre.

Eesti kultuuriloos oli neist tõsisem osa täita üksnes Tallinna Filosoofilisel Seltsil. Kuid ka siin jäi filosoofia kasvatusteaduslike, sotsioloogiliste, psühholoogiliste jt. probleemide uurimise kõrval varsti tagaplaanile ning seltsi tegevus soikus. Mitmesugused töölis- ja progressiivse noorsoo organisatsioonid, nende hulgas Tartu Ülikoolis mõnda aega tegutsenud Sotsiaal-Filosoofiline Selts, ei seadnud oma ülesandeks mitte niivõrd filosoofia probleemide uurimist kuivõrd poliitilise agitatsiooni. Pealegi suleti need organisatsioonid võimude poolt varsti pärast nende tegevuse algust.

Seega jäi Tartu Ülikool peagi ainsaks keskuseks, kus filosoofiaga tegeldi professionaalsel tasemel. Tsaariaegse ülikooliga võrreldes olid filosoofia viljelemise võimalused laienenud. Nimelt oli L. Strümpelli (1845—1870) eestvõttel filosoofia ja pedagoogika õppetool omal ajal ühendatud. 1920. aastal filosoofia professor ja psühholoogia dotsentuur uuesti eraldati. Lisaks sellele lubati baltisakslasel W. Freymannil töötada eradotsendina. Ka teoloogiateaduskonnas, mis esialgsete kavade kohaselt pidi olema peamiselt teoreetilise suunitlusega, oli üks filosoofia ja psühholoogia liikuv dotsentuur, mis, tõi küll, peatselt kaotati.

Ometi oli olukord ideaalist kaugel. «Kõigepealt tuleb allakriipsutada, et filosoofia jaoks on meil ülikoolis liiga vähe õppekohti, 1 professor ja 1/2 dotsentuuri, kuna naabrid Riias omavad kolm professori sel alal. [- - -] Seetõttu meie ülikoolis filosoofia õppejõud peavad kõvasti kannatama ajapuudust. Õppejõud ei saa lugeda oma erialalt... » kirjutas 15 aastat hiljem K. Ramul.

Kaheldamatuks sammuks edasi oli see, et koos rahvusliku ülikooli loomisega avanes eestlastel esmakordselt võimalus pääseda filosoofia õppetoolile. 1878. aastal, pärast G. Teichmülleri surma, oli edutult püüdnud filosoofia õppejõuks saada tema õpilane ja sõber R. Kallas.

Psühholoogia õppejõuks vastavatud ülikoolis sai K. Ramul. Filosoofia professori kohale oli kutsutud endine Moskva ja Irkutski ülikooli õppejõud A. Kaelas, kes aga teel Tartusse suri. Mõnda aega õpetas filosoofiat komi rahvusest filoloog Kallistrat Žakov. Filosoofias oli ta iseõppija ning varsti ta vallandati kui selleks tööks sobimatu. Filosoofia õppetoolile kutsuti Viinis eradotsendina töötanud W. Schmiedt-Kowarzik. Tema kandidatuuriga nõustuti mitte väljapaistvate teaduslike saavutuste tõttu, vaid finantsilistel kaalutlustel — madalate palkade pärast oli Tartu Ülikoolil küllalt raske leida tunnustatud teadlasi.

Et eesmärgiks oli rahvusliku ülikooli loomine ja ajapikku tuli välismaalastest õppejõud asendada eestlastega, siis hakati ette valmistama ka eesti rahvusest filosoofiateadlasi. Esimesena spetsialiseerus filosoofiale A. Koort. Ta täiendas end kolm aastat (1924—1927) Göttinge-

REIN RUUTSOO

nis ja Pariisis. Hiljem õppisid teaduslike stipendiaatidena filosoofiat veel Rudolf Kulpa ja Ilmar Tõnisson. Viimane stažeeris kaks aastat Inglismaal.

Rahvuslikust kuuluvusest, õigemini kodakondsusest, lähtuti ka psühholoogia dotsendi koha täitmisel 1927. aastal. Sellele kohale kandideerisid Riia Ülikooli vene kursuste õppejõud dr. A. Wiedemann ja endine Peterburi, Saraatovi ja Moskva ülikooli professor S. Frank. Nende kandidatuuride tagasilükkamisel ja K. Ramuli valimisel professoriks viidati ülikooli nõukogu poolt 25. V 1926. aastal antud õppekohtade täitmise määrusele, mille põhjal «õppekohad tuleb täita eelkõige kodumaalastega (Eesti kodanikega)». Analoogilistel motiividel ei kinnitanud ülikooli nõukogu baltisakslase W. Freymanni valimist dotsendi kohale 1934. aastal. «Silmas pidades käesoleva aja kibedat tarvet elu ja ilma-vaateliste küsimuste filosoofilise selgituse järele meie juures (hüüdsõna: rohkem filosoofilist kultuuri!) peab dotsent isiklikult kaasa aitama meie elu problemaatika valgustamisel kõnede, kirjutiste, uurimuste kaudu ja äratama noori sarnastele püüetele,» motiveeris nõukogu nimel P. Põld tema dotsendiks mittekinnitamist. Filosoofia dotsendiks valiti 1934. aastal A. Koort, 1939. aastal sai ta professori kohusetäitjaks. Seega alles kodanliku vabariigi lõppaastail sai Tartu Ülikool esimese eestlasest filosoofia-professori. Õppetööga ülekoormatud õppejõudude kvalifikatsioon tõusis pikkamööda. Doktoritööd kaitsesid W. Freymann 1929., A. Koort 1934. ja K. Ramul 1939. aastal. Pärast W. Freymanni lahkumist Saksamaale 1939. aastal jäi filosoofia dotsentuur täitmata. Ainsa kandidaadi — R. Kulpa kandidatuuri teaduskond ei toetanud. Filosoofia dotsendi koha täitmatajäämise põhjused olid ilmselt sügavamad. K. Ramul kirjutab: «Filosoofiaalal on eriti suur nende noorte õppejõudude arv, kes võiksid tulevikus teadlastena arvesse tulla. Üks endine stipendiaat kavatses sel aastal väitekirja kaitsta, 2 doktorit on hiljuti väitekirja kaitsnud ja kavatsevad habiliteeruda, 2 nooremat õppejõudu on valmistas doktorieksameiks. Nende kõigi viie rakendamise võimalus ülikooli juures on kahjuks väga piiratud.» («Üliõpilasleht» nr. 6, 1936.) Puht materiaalsete võimaluste puudumise kõrval olid selleks ka poliitilised põhjused.

Kogu kodanliku perioodi vältel õpetati põhiliselt nende printsiipide alusel, mis juba 1920. aastal oli esitanud K. Ramul. Eriainetena pidi kindlasti õpetatama psühholoogiat, loogikat, sissejuhatust filosoofiasse ja filosoofia ajalugu. 1925. aastal lisandus veel seminar filosoofiliste ainete propedeutika meetodikas. Filosoofia ajalugu jaotati kolmese-mestriliseks kursuseks, psühholoogia, loogika ja sissejuhatatus filosoofiasse moodustasid semestrilised kursused, igaüks 2 tundi nädalas. Loenguid psühholoogias, loogikas ja sissejuhatuses filosoofiasse pidi korratama iga paari aasta, filosoofia ajaloo kursust aga 3—4 aasta järel arvestusega, et igal üliõpilasel oleks võimalus filosoofiat õppida.

Filosoofia ja psühholoogia professor ja filosoofia eradotsentuur tagas vastavalt ülikooli seadusele filosoofiliste ainete üldkursuse esitamise vähemalt kaheteistkümnne tunni ulatuses nädalas. Õppekavade

REIN RUUTSOO

analüüsist selgub, et üliõpilane kuulas nädalas kokku 10—12 tundi teoreetilist kursust ja peale selle osales praktikumides. Viimased, põhiliselt eksperimentaal-psühholoogia praktikumid, moodustasid filosoofiaala õppekursusest ligi ühe kolmandiku.

Tänu kuulajate arvukusele oli filosoofiaõppejõudude tegevusel küllaltki suur kõlapind. Sel ajajärgul kirjutas Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna lõpetanud 783 üliõpilasest 9 magistritöö filosoofiast (kokku lõpetas neil aastail 165 magistrit), 50 üliõpilast valis filosoofia üheks peaaineks. Üldse sooritas filosoofia eksami vähemalt alamastme ulatuses 288 üliõpilast ehk ligi 37% filosoofiateaduskonna lõpetanud üliõpilaste üldarvust. (Peale selle õppisid filosoofiat teoloogiateaduskonna üliõpilased.)

Filosoofia populaarsus oli tingitud mõneti ka sellest, et pedagoogikutse taotlejad olid kohustatud õiendama filosoofia eksami vähemalt alamastme ulatuses. Filosoofiakursuse alamastmel esitatavad nõuded olid küllaltki madalad. Alles keskastme kursuse nõudeid võib pidada umbkaudu võrdseks praeguse kõrgkooli ühiskonnateaduste programmi kogumahuga. Igatahes jõudsid filosoofiale spetsialiseerunud üliõpilased oma õpingutega lõpule teistest aasta võrra kiiremini — 5,9 aastaga. Tartu Ülikoolis ka kõige kõrgema filosoofiakursuse läbiteinud üliõpilased ei küündinud oma ettevalmistuselt filosoofiateaduskonna lõpetanute tasemele sügavamate filosoofiliste traditsioonidega maades. Võis ju filosoofia Tartu Ülikoolis olla ainult üheks õpitavaks põhiaineks, ülejäänud tuli valida teiste teadusharude hulgast. Õppejõudude ülekoormatuse tõttu polnud alati võimalik üliõpilasi süstemaatiliselt juhendada. Põhiline töö filosoofiakursuse omandamisel tuli ära teha raamatukogus. Eksameil nõutava kirjanduse nimestik oli seejuures koostatud väga erinevatesse koolkondadesse kuuluvate filosoofide tööst ja oli oma haardeulatuse ning pinnapealsuse tõttu peamiselt üldhariva orientatsiooniga.

Tartu Ülikooli filosoofiaõppejõudude tegevus oli seega suunatud gümnaasiumi filosoofiaõpetajate ettevalmistamisele. Sellega saadi hakkama küllaltki edukalt ja 1938. aastal võidi kinnitada, et 95% gümnaasiumide filosoofiaõpetajatest oli ülikooliharidusega.

FILOSOOFIATEADUS JA TEABETEENISTUS

Rahvusvahelistel sidemetel on filosoofiateaduse ajaloos olnud alati erakordne osa. Ilma tihedate erialaste kontaktideta ja kõige uuema kirjanduseta ei ole mõeldav filosoofiateaduse areng ühes või teises riigis. See käib ka Eesti kohta. Erinevalt paljudest humanitaarteadustest ei saa ju filosoofia edukas uurimine rajaneda kohapeal kogutud empiirilise materjali üldistamisel. Filosoofia kiireteks edusammudeks on vaja uue mõtlemismaterjali pidevat juurdevoolu. Tuleb arvestada tõsiasja, et teaduse saavutused, religioosse ideoloogia mõjuvõimu ilmne ahene mine, ühiskondlike suhete teravnemine jms. andis sajandivahetusel tugeva tõuke kodanliku filosoofia arengule. Teaduslik perioodika löi paremad eeldused ideede ühisturu tekkimiseks ka filosoofia vallas.

Kui kättesaadav oli siis toleaegses Eestis kodanliku filosoofia vii mane sõna? Millises ulatuses levis siin marksistlik filosoofia?

Ulatuslikumad süvauurimused selle kohta puuduvad. Ülevaate saamist kodanlikus Eestis filosoofilisse käibesse jõudnud teoreetilisest kirjandusest raskendab paljude raamatukogude, teiste hulgas ka Tartu Ülikooli usuteaduskonna ja Prantsuse Instituudi raamatukogu hävi mine sõjapäevil. Kuid tutvumine ülikooli raamatukogu kataloogide ja bibliograafiatega veenab, et käsitledaval perioodil vähenes filosoofilise kirjanduse juurdevool revolutsioonieelse perioodiga võrreldes järsult, seda eelkõige venekeelse kirjanduse osas. Eelnevast aja järgust sisaldas ülikooli raamatukogu paljude juhtivate idealistide töid. Suur osa neist oli omal ajal vene keelde tõlgitud.

Kodanlikul perioodil täienes ülikooli raamatukogu peajasjalikult mitmesuguste ülevaadete, sissejuhatuste ja krestomaatiatega. XX sajandi kodanliku filosoofia silmapaistvamate esindajate mahukamaid originaaltöid saadi märgatavalt vähem. Raamatukogu komplekteerimisel olid esiplaanil õppetöö korraldamise huvid. Ülejäänud kirjanduse hankimiseks ei jätkunud lihtsalt vahendeid. «Ei saa öelda, et meie eelarve oleks võrreldav Soome, Rootsi, Saksa ülikoolide eelarvetega, mis on suuremad ka neis ülikoolides, kus üliõpilaste arv meie omast mitmekordselt väiksem,» kirjutas raamatukogu direktor Puksov. (Vt. «Üliõpilasleht» nr. 4, 1934.) Kriisiaastail vähendati raamatukogu niigi nappe summasid veel ühe kolmandiku võrra. Seejuures tundub, et filosoofia, mille edendamisele erilist tähelepanu ei osutatud, kuulus ilmselt enim kärbitud eelarvega teaduste hulka. Seevastu näiteks ühe kõige edukamalt viljeldud rahvateaduse — rahvaluule — suhtes kinnitab E. Laugaste, et raamatukogu «rahvaluule osa on oma materjali mitmekesisuse ja täiuse poolest praegu parimaid õppeasutuste raamatukogusid, mida olen näinud». («Tartu Riiklik Ülikool» nr. 49, 18. det. 1975.)

Majanduskriisi mõju Tartu Ülikooli raamatukogu arengule oli pärsiv. Psühholoogia laboratooriumi assistendi E. Bakise tõdemine, et «kriisiaastatel ajast maha jäänud laboratooriumid ja raamatukogud vajavad tungival lisakrediite, sest muuseumi ja antikvariaadi suunas libisevas asutises ei saa niikuinii midagi suuremat ära teha» («Akadeemia» nr. 1, 1938), peegeldab hästi olukorda, mille ette oli asetatud loovteadlane.

REIN RUUTSOO

Raamatukogudevahelise laenutuse kohta puuduvad nende ridade kirjutajal materjalid.

Informatsioonilist vajakajäämist püüdsid õppejõud korvata väliskomandeeringute ja isiklike raamatukogude soetamisega. Eraraamatukogudel oli teaduslikus töös suur osa. Nii oli W. Freymanni doktoritöös kasutatud kirjandusest Tartu Ülikooli raamatukogus olemas umbes üks kolmandik, A. Koorti õpikus «Sissejuhatus filosoofiasse» tsiteeritud kirjanduse vastav protsent aga veelgi väiksem. Tema poolt spetsiaalselt filosoofia sissejuhataavaks kursuseks soovitatud 23 raamatust leidub kataloogides vaid viis. Kümnest soovitatud filosoofiaalasest ajakirjast oli raamatukogus üksnes kolm.

Üldjoontes võib väita, et kodanlikku filosoofiat propageerivat kirjandust oli Eestis napilt, tagamaks edukat uurimistööd n.-õ. maailmatasemel. Kuid seda oli küllaldaselt, et olla kursis üldisemate muutustega teoreetilise mõtte arengus. Mõnevõrra aitasid Lääne-Euroopa filosoofilise mõttega kursis olla ka õppejõudude välisreisid. 1924. aastal täiendas W. Freymann end Saksamaal, A. Koort õppis aastail 1924—1928 Saksamaal ja Prantsusmaal. Vähemalt kord kahe aasta jooksul käis kriisieelseil aastail välismaal K. Ramul. Kolmekümnendail aastail, rahaliste võimaluste kitsenedes, viibisid filosoofid välismaal komandeeringus üksnes harukorral. A. Koortil õnnestus 1930. aastal mõni kuu töötada Königsbergi raamatukogus, 1937. aastal osa võtta IX filosoofia-kongressist Pariisis ja 1939. aastal käia hariduskongressil Helsingis. K. Ramul osales 1934. aastal VIII filosoofia-kongressil Prahast ning esines seal ettekandega «Psühholoogia ja ajalugu». Vajadustega võrreldes oli see kõik muidugi nagu tilk merre.

Marksistliku mõtte saavutuste tutvustamine kodanlikus Eestis oli veelgi raskem. Samas ei või aga väita, et marksistlik kirjandus oleks olnud päris kättesaamatu. Nii märgib M. Laosson: «On raske teha praegu tagant järele statistikat, kuid üldistavalt võib öelda, et Tartus oli kolmekümnendatel aastatel rohkesti revolutsioonilist kirjandust — esijoones venekeelse marksistliku trükisõna näol. Tartu Ülikooli raamatukogu lugemissaalis oli kõigile kättesaadav «Suur Nõukogude Entsüklopeedia», mida ohtralt ei kasutanud mitte ainult marksistid, vaid mis aitas orienteeruda maailmavaatelistes küsimustes paljudel eesrindlikel teadlastel. Samas raamatukogus olid olemas ka Lenini teoste kõik kolm venekeelset väljaannet. Raamatukogus olid olemas isegi selliste teoste esiktrükiid nagu В. И. Ленин, «Развитие капитализма в России» (1899), «Аграрный вопрос» (1909) ja teised. Peale selle omas raamatukogu veel terve sarja Lenini teoste eestikeelseid väljaandeid, eesotsas valitud teostega, mis olid saadud vahetuse teel Eesti Kirjastuse Ühisuselt Leningradis ja käsitlesid kõige aktuaalsemaid ja põhilisemaid küsimusi, nagu bolševike taktika, Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni probleemid, imperialism, rahvusküsimus jt.» (Saabus päev. Tallinn, 1960, lk. 155—156.) Siin leidsid ka K. Marxi ja F. Engelsi kõigi tähtsamate teoste väljaanded. Mitmesuguste teadusasutuste raamatukogudesse Eestis saabus süstemaatiliselt ka Nõukogude Liidus ilmuv eestikeelne kirjandus. Poliitiline kirjandus moodustas selle hulgas ligi 35%. Alles hitlerlased kõrvaldasid kogu marksistliku kirjanduse raamatukogu üldfondidest.

Ka üliõpilasseltside raamatukogudes leidis marksistlikku kirjandust. Näiteks üliõpilasseltsi «Ühendus» raamatukogus oli K. Marxi «Klassi-võitlus Prantsusmaal» ja «Filosoofia viletsus» ning lisaks sellele arvukalt teoseid Lafargue'i, Lasalle'i, Bebeli, Kautsky jt. sulest. Vene üliõpilasseltsil oli Lenini teos «Materialism ja Empiirikrititsism» ning Juudi üliõpilasseltsi raamatukogus V. I. Lenini raamat «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium». On vägagi tõenäoline, et mitmesuguste seltside raamatukogudes leidis marksismi-leninismi klassikute teisigi teoseid. Üsna palju marksistlikku kirjandust oli erasikute kätes.

Marksismi klassikute töid oli mõningal määral ka nn. rahvaraamatukogudes. Enne revolutsiooni ilmunud marksistlikku kirjandust võis osta raamatukauplustest.

Kolmekümnendate aastate teisel poolel hakati seal müüma ka Nõukogude Liidus ilmuvat kirjandust — «Postimehe» raamatuäri juurde organiseeriti nõukogude raamatuosakond, mille teeneid kasutasid mitte ainult töölikklassi esindajad, vaid ka Tartu haritlased.

Välismaal ilmuv filosoofiaalne perioodika ei olnud kättesaadavam. Kuni kolmekümnendate aastateni sai Tartu Ülikooli raamatukogu aastas keskmiselt kümme filosoofiaajakirja, kolmekümnendate aastate lõpul aga veel ainult poole nende endisest arvust. Muidugi etendas selles kahanemises teatavat osa filosoofiaalase perioodika ilmumise ebastabiilsus kriisiaastatel ka Lääne-Euroopas. Tartusse jõudis nüüd juba sedavõrd vähe erialaajakirju, et enam ei olnud võimalik hästi jälgida Lääne filosoofilise mõtte arenguprotsessi.

Marksistlik perioodika, nende hulgas ajakiri «Под знаменем марксизма», saabus Eestisse ebaregulaarselt.

FILOSOOFILINE MÕTE EESTI KEELES

Eesti keeles ilmunud filosoofiakirjanduse hulga määramine sõltub paljuski n.-ö. eksperthinnangust — sellest, mida lugeda filosoofia ainevalda kuuluvaks. Lahknevused eri autorite kokkuvõtetes tulenevadki eri kriteeriumeist. R. Antiku raamatustatistika kohaselt ilmus ajavaheperioodil 1917—1934 141 filosoofiaalast teost. Tsaarirežiimiga võrreldes tähendas see olulist nihet, kuna aastail 1901—1917 ilmus filosoofia alalt ainult 74 teost. Protsentuaalselt moodustas filosoofiaalne kirjandus kogu trükiteodangust 1929. aastal 1%, 1931. aastal 0,5% ja 1933. aastal 0,4%.

Filosoofiamagister T. Künnapase arvestuse kohaselt ilmus ajavaheperioodil 1895—1939 üldse 102 filosoofiateost, neist ≈95% (ehk 95 raamatut) kodanlikul perioodil («Kasvatus» nr. 4, 1940). Veel tagasihoidlikumad andmed annab 1947. aastal Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklikus Raamatukogus koostatud bibliograafia.

Kõige realistlikumad on meie arvates T. Künnapase hinnangud, sest ta lähtub mitte ainult mõnedest formaalsetest tunnustest, vaid arvestab ka seda, millist laadi teosed realselt täitsid filosoofiakirjanduse funktsioone (näiteks teatav osa teoloogiakirjandusest).

Tolle perioodi omakeelses filosoofiakirjanduses domineerib tõlkekir-

jandus. T. Künnapase kokkuvõtete kohaselt tõlgiti esialgu kõige rohkem saksa keelest, hiljem üha enam prantsuse ja inglise keelest. Selles avaldub teatav filosoofilise orientatsiooni muutus, üldise kultuurihorisoni avardamine. Kogu eesti keeles ilmunud filosoofiakirjandus moodustas Künnapase arvestuste kohaselt umbes 12 000 lehekülge.

Filosoofiakirjanduse väljaandmine hoogustus kolmekümnendate aastate teisel poolel. Hakkas ilmuma «Filosoofiline seeria» ja kavandati «Sotsioloogilist seeriat». Küllalt suur oli filosoofiakirjanduse protsent ka sarjades «Elav Teadus» ja «Suurmeeste Elulood». «Elava Teaduse» sarjas tuli Eesti tingimustes esimene mahukam filosoofiaajaloo käsitlus — W. Durant'i «Lood filosoofia ajaloost».

Avaldati peaaegselt üldharivaid, silmaringi laiendavaid, ka keskharidusega lugejale mõistetavaid teoseid. Mingist järjekindlast poliitikat mõne filosoofia eelissuuna propageerimiseks ei saa rääkida. Ilmunud kirjanduse hulk ilmselt ei vastanud vajadustele ja filosoofiateadlaste soovidele. Nii kurtis J. Madisson filosoofiaõpetajate päeval, et ainult 30 protsendil õpetajaist on edukaks tööks hädavajalik koduramatukogu. Teiselt poolt aga märkis K. Ramul Akadeemilise Filosoofia Seltsi kümnendal aastapäeval 1931. a. ajalehes «Postimees», et «oli kavatsusi välja anda filosoofiline ajakiri, tõlkida vajalikke töid, koostada Seltsi aastaraamat. Kavatsused pole täitunud, sest polnud leida kirjastajat.»

Et filosoofiakirjandust vähe välja anti, selle üheks põhjuseks oli asjaolu, et eesti kodanluse ideoloogia struktuuris ei olnud filosoofial olulist osa. Puuduvad igasugused andmed Akadeemilise Filosoofia Seltsi toetamisest riiklike vahenditega. Küll said sealt materiaalselt abi nii Akadeemiline Eugeenika Selts kui ka Akadeemiline Usuteaduslik Selts. Akadeemilise Usuteaduse ja Akadeemilise Filosoofia Seltsi eelarve võrdlusest järeldub, et näiteks 1927. ja 1928. aastal kulutasid nad vastavalt 355 kr. ja 500 kr. ning 2 kr. 50 s. ja 8 kr. 50 s.! Usuteadlastele tuli rahalisa ka ülikooli summadest. Ilmselt ei suutnud akadeemilised filosoofid millegagi tõestada oma vajalikkust ja pidid läbi ajama liikmemaksudega.

Nendes oludes tuleb lugeda suursaavutuseks K. Marxi ja F. Engelsi kolmeköitelise «Validud teoste» ning K. Marxi «Kapitali» I köite ilmumist. Juba varem olid tulnud K. Marxi ja F. Engelsi «Kommunistliku Partei Manifest» (1929) ning K. Marxi «Palgatöö ja kapital» (1935). Lenini teoseid oli legaalselt avaldatud brošüüridena «Lenini vaade revolutsiooni peale» (3000 eks.), «Lenin ja talurahvas» (3500 eks.) ja «Lenin noortele» (3000 eks.).

K. Marxi ja F. Engelsi tööde ilmumise tähtsust kodanlikul perioodil ei saa alahinnata. Marksismi rajajate põhiteosed olid seega eesti lugejale kättesaadavad. «Olgu meeldetuletatud, et kolmekümnendail aastail ei ilmunud Marxi ja Engelsi töid Lääne-Euroopas ühelgi maal peale Norra ja Soome,» rõhutab üks väljaandjaist, N. Andresen, 40 aastat hiljem. («Looming» nr. 10, 1974.) Asjaolu, et «Kapitali» ilmumise tähendust nn. vaikiva oleku ajastul pole veel küllaldaselt lahti mõtestatud, tõdeb ka E. Plotnik. («Eesti Kommunist» nr. 12, 1975.)

Kuigi marksistlik kirjandus moodustas üsna tuntava osa kodanlikul

perioodil avaldatud filosoofilisest kirjandusest, tuleb selle mõju hindamisel arvestada, et kodanlik ideoloogia oli ülekaalukalt valitsev ideoloogia.

FILOSOOFILINE MÕTE JA PERIOODIKA

Erialase perioodilise väljaande rajamine on kultuurilooline fakt, mis tähistab uue kvaliteedi teket rahvuskultuuri ja ka vastava teaduse arengus. Filosoofiaajakirja loomine Eestis oleks tähendanud filosoofilise mõtte aktiveerumist, oleks tõstnud filosoofiaalaste kirjutiste teoreetilist taset, laiendanud filosoofia vastu süstemaatilist huvi tundvate inimeste ringi jne.

Filosoofia jäi kodanlikul perioodil üheks neist humanitaarteadustest, millel polnud oma ajakirja. Tähelepanuväärne on, et samal ajal anti välja ligi 20 religioosse sisuga ajakirja. Isegi spiritistid suutsid finantseerida korraga mitut perioodilist väljaannet. Filosoofiaalaste kirjutiste ainsaks avaldamiskohaks jäid mitmesugused üldväljaanded või teiste erialade ajakirjad. Filosoofiaartikleid tuli peaaegu kõigis suuremais perioodilistes väljaannetes. Filosoofilise mõtte süvendatud propageerimisele orienteerusid siiski üksikud ajakirjad, nagu näiteks lühikest aega ilmunud «Ratsionalist» ja «Akadeemia». Ühiskondliku mõtte elavnemisel ja filosoofilise mõtlemise kultuuri tõstmisel oli eriti suur osa ajakirjal «Akadeemia» (1937—1940), mille ümber koondus haritlaskonna edumeelne osa. Seal avaldati ka marksistlikelt positsioonidelt kirjutatud artikleid. Filosoofiline problemaatika hõlmas kuni 10% ajakirja üldmahust, s. o. 50—60 lehekülge igast aastakäigust.

Teistes ajakirjades oli filosoofilisel mõttel suhteliselt tagasihoidlik koht. Näiteks «Loomingus» moodustab filosoofiale jäetud lehekülgede arv alla 1% (~20 000 lk. : ~240 lk.), «Ajaloolises ajakirjas» 4% (~4000 lk. : ~170 lk.), «Eesti Koolis» 2% (~3400 lk. : ~70 lk.), «Olionis» 0,1% (~2000 lk. : ~20 lk.) jne. Sellele vaatamata kujundasid just ajakirjad kõige efektiivsemalt filosoofilist teadvust, hoiakuid. Filosoofilise mõtlemise kultuuri nad edendada ei suutnud: eelkõige pealiskaudselt informatiivse iseloomu ja avaldamise juhuslikkuse tõttu. Teatava erandi moodustavad A. Koorti kirjutised.

FILOSOOFIA TERMINOLOOGIA ARENEMINE

Et ideed ei eksisteeri väljaspool keelt, siis on mõtlemise areng vaheult seotud keele arenemisega. Iga teaduse edenemiseks on vaja, et selle esindajad töötaksid välja oma keele, rajaksid terminoloogia. Spetsiaalse terminoloogia — suhteliselt range erialakeele puudumine takistas rahvuskultuuri arenemist, piiras süvakontakte maailma kultuuriga, pidurdas filosoofilise mõtlemise kultuuri tõusu. Filosoofiakirjanduse lehitsemisel võib kohe veenduda, kuivõrd täienes neil aastail terminoloogia.

REIN RUUTSOO

Filosoofiaalase sõnavara väljatöötamisega tegeles mitu komisjoni. Neisse kuulusid J. V. Veski, K. Ramul, W. Freymann, A. Koort jt. «Kõigi nende komisjonide töö tulemusena fikseeriti umbes 1000 oskussõna. Trükki nad ei pääsenud, aga neid rakendasid tarbekeelde komisjoni liikmed oma töös.» (J. V. Veski, Mälestused. Tallinn, 1973, lk. 268.) Selle töö vahetud tulemused ilmselt hävisid sõja ajal, kui põles J. V. Veski korter, kuid nad kajastuvad teistes oskussõnastikes ja komisjoniliikmete redaktsioonilises töös filosoofiateoste väljaandmisel, neile lisatud sõnaseletustes jne.

Emakeelse terminoloogia kujunemisele avaldas mõju tõsiasi, et vastava mõistelise aparadi loomisel jäi lähtekohaks idealistlike õpetuste sõnavara. Sellest tulenes mitte ainult terminite valik, vaid nende spetsiaalne mõisteline sisu. Arvestatavaks sammuks filosoofia terminoloogia arendamisel (vaatamata mõningaile ebatäpsustele) oli K. Marxi ja F. Engelsi põhiliste filosoofiliste tööde tõlkimine.

Kuigi loodud terminoloogiat iseloomustas teatav ühekülgus, paljud olulised oskussõnad olid mitmetähenduslikud või veel puudusid, oli see ometi tõsine kultuuriline saavutus. Seda paljudel põhjustel. Kolmekümnendate aastate lõpul sai eesti keeles edasi anda enamiku filosoofiliste õpetuste põhisisu. Filosoofia terminoloogia loomine sundis ka argikeele mõisteid täpsemalt kasutama. Rahvuskeele arenemine omakorda lõi uued võimalused filosoofiateaduse edendamiseks. On ju keelefilosoofide tööd tõestanud, et teaduse rahvuskeelsus on üks teaduslike ideede allikaid. «Oma rahvuskeele vahendusel lähenevad eri keeltes töötavad teadlased samadele uurimisobjektidele erinevate keelemudelitega. See annab eri keeles kõnelevale ja mõtlevale teadlaskonnale mõneti erineva lähtealuse ülemaailmselt aktuaalsete probleemide lahendamiseks. Tolles lähtealuses peituvate eeliste maailmateaduse huvides ära kasutamine on iga rahvusliku teadlaskonna internatsionaalne ülesanne. (Vt. U. Mereste, Teadus, keel ja kultuur. «Küsimused ja Vastused» nr. 1, 1977.) Keelemudelite erinevustel on eriti suur osa filosoofias.

*

Tuleb tunnistada, et filosoofilise mõtte potentsiaali loomisel tehti kodanlikul ajal ilmselt samm edasi. Eesti keelde tõlgiti üsna palju õppematerjali ja populaarteaduslikke raamatuid, sündis omakeelne originaalne filosoofiakirjandus, tekkisid esimesed kutselised filosoofid, töötati välja filosoofia terminoloogia jne. Kummatigi erinevalt paljudest teistest teadustest ei ületanud filosoofiateaduse saavutused rahvusliku kultuuri piire. Kodanlikud elukutselised filosoofid olid suuteli sed tegelema ainult kohaliku tähtsusega akadeemilise uurimistööga. Tõsisemate saavutuste puudumist filosoofia vallas tuleb seletada filosoofilise mõtte ühiskondliku potentsiaali nõrkusega selle mõiste nii kitsamas kui ka laiemas tähenduses. Kõrvuti objektiivset laadi teguritega, nagu filosoofiliste traditsioonide nappus, rahvuse väikesearvulisus, vahendite piiratus, rahvusliku kultuuri väljaarenematus jm. eten-

dasid olulist osa valitseva klassi kultuuripoliitikast ja valitsemismeetoditest johtunud asjaolud. Filosoofiale, mis ei andnud otsest ideoloogilist ja praktilist kasumit, pöörati teenimatult vähe tähelepanu (oli neidki, kes pidasid ühegi filosoofia professuuri loomist nii väikese rahva jaoks liigseks luksuseks). Selline filosoofiateaduse institutsionaliseerimine viis ja ulatus ei saanudki luua vajalikke eeldusi loominguliseks tegevuseks. Vähesed õppejõud olid õppetööga üle koormatud. Antidemokraatlikud valitsemismeetodid — progressiivse mõtte esindajate tagakiusamine, ajalehtede-ajakirjade sulgemine jne. oli tollal tavaline. Filosoofilise mõtte arenemine aga nõudnuks vaba ja elavat mõttevahetust, tõe selgitamist diskussioonilaua taga. Seetõttu oli filosoofia osa ühiskonna ideoloogilises elus tagasihoidlik. Et ka fundamentaalteaduste tase jäi küllalt madalaks, siis ei olnud needki suutelised oma õlul kandma filosoofilise mõtte arengut.

Filosoofia muutmiseks n.-ö. abiteadusest iseseisvaks teadusharuks oli vaja kõigepealt muuta nii suhtumist filosoofiasse kui ka tõsta teaduste teoreetilist taset. Väljavaated selliseks kiireks ümberorienteerumiseks tollaegses Eestis paraku puudusid. Filosoofiline mõte tänapäeva Eestis on põhimõtteliselt uus etapp filosoofia arengumises sellel väikesel keelealal. Mitte ainult sellepärast, et professionaalsete, kutseliste filosoofide arv on kümnekordistunud, vaid et põhimõtteliselt on muutunud ka seos filosoofia ja ühiskonna arengu, filosoofia ja teiste teaduste vahel jne. Kuidas see kõik toimus, vajab veel uurimist. Kuid kõrvuti saavutustega, mis on eesti filosoofid teinud tuntuks väljaspool meie väikese vabariigi piire, peegeldab saavutatut ka see, kui sügavalt me suudame avada oma filosoofilist minevikku.

Karl Muru

LUULEAASTA 1977 EHK NII PALJU VÄRSSE

See mets on luulemets kus igaüks
käib laulmas-mõtlemas ja igaühele
mets helgib vastu tema oma keeli
mees kuuleb müha poisid lehelibinat
laps lindusid ja laulja noorik võib
siin iseendagagi rõõmus olla

J. Kaplinski rahvaluuleseadeist

Õlgi ja kõlkaid
reht pekstes saab terved mäed.
Teri saab veidi.

E. Niit

1

Kõige halvemad luulelugejad on ülevaatekirjutajad. Nad on pannud end eba-loomulikku (miks mitte ka luulevaenulikkude) situatsiooni. Kui nad juhtuvad olema kohusetruud inimesed — ja vähemalt seda neilt oodatakse —, siis peavad nad ilma valikuta läbi lugema kõik, mis aasta jooksul avaldatakse, ka selle, mille muidu lugemata jätaksid, enese ja luule kasuks. Nad loevad sedagi, mille vastuvõtmiseks nad ei ole häälestatud, luuletusi, mis neile ei kõnele. Tõsisem häda ongi selles, et ülevaate tegija peab midagi ütleva ka aastatoodangu nende teoste kohta, mille puhul ta kõnelda ei tohiks, s. t. kõnelema luuletustest või luuletuskogudest, mis talle mingil põhjusel ei avanenud. Vist ainsa erandina meenub H.-K. Hellat, kes tihkas möönda, et mõned aastatoodangusse kuuluvad kogud jäid talle võõraks.

Ühe aasta loomingu kirjutajad on üle vaatavad ja ülevaatajad. Üle vaadata tähendab põgusat ja pealiskaudset kontakti, raskesti andestatavat, ometi peaaegu vältimatut pattu, kui korraga käib teadvusest läbi nii palju värse, et luulel on raske luuleks jääda. Ülevaataja on arvelevõtja, registreerija, ametnik, OTK, iga-tahes isik, kes pole luulega suhtlemiseks kõige kohasem.

Nõnda peaks olema arusaadav, et ülevaate tegijalt ei saa liiga palju oodata. Ta suudab vahest anda kokkuvõtlikku informatsiooni, mõnevõrra selgitada seda, mida tema kuulis luulemetsast läbi käies, mitte enam. Kindlamalt toimib aeg: öled ja kõlkad kannab ta tuulde laiali, terad säilitab ja võrsutab uuteks viljadeks. Aga me ei kärsi seda oodata ja seepärast kirjutame ka ülevaateid. Selles teadmises alustame 1977. a. luulejuttu, millest tuul suurema osa laiali puhub.

KARL MURU

Eelkõige tasub üle lugeda aasta luuiekalender: autorid, luuletuskogud, nende kohta avaldatud arvustused või märkmed (needki lõpetame kalendriaastaga).

- Veebruar** **MANIVALD KESAMAA**, Ringkäik. — **A. Säärits**, Luulering ei saanud täis, «Õhtuleht» 6. VI 1977.
JAAN KAPLINSKI, Uute kivide kasvamine. — **S. Nagelmaa**, Kahest raamatust ja rohkemgi, «Looming» 1977, nr. 9.
- Märts** **AUGUST SANG**, Laulud. — **H. Peep**, Pudemeid poeetiliseist maailmaloomisest, «Sirp ja Vasar» 26. VIII 1977.
PÄÄRN HINT, Asfaldipoiss. — **E. Süvalep**, Asfaldipoisi reaals- ja luulemaailm, «Looming» 1977, nr. 8; **M. Helme**, «Asfaldipoiss», «Noorus» 1977, nr. 12.
JAAK JOERÜÜT, Kõne sellel teemal. — **H.-K. Hellat**, Ilm, interjäär ja ise, «Edasi» 24. IV 1977; **E. Mihkelson**, Rietatud olek, «Sirp ja Vasar» 6. V 1977; **J. Ürt**, XX sajand. Kolmas veerandik, «Looming» 1977, nr. 5; **S. Kiin**, «Mis mure teeb? Ta teeb meid küüniliseks», «Keel ja Kirjandus» 1977, nr. 7; **A. Põldmäe**, Üks mees. Kas selline?, «Noorus» 1977, nr. 11.
NIKOLAI BATURIN, Galerii. — **S. Nagelmaa**, Vanu pilte uutes raamides ja vastupidi, «Sirp ja Vasar» 24. VI 1977.
- Aprill** **RUDOLF RIMMEL**, Pärast haldjasaart. — **I. Leede**, Raamat inimesest ja kodanikust, «Rahva Hää!» 3. VIII 1977.
HELVI JÜRISSE, Inimhäälele. — **N. Andresen**, Luuletamisest ja inimeseksolemisest, «Sirp ja Vasar» 29. VII 1977;
S. Nagelmaa, Teemad inimhäälele ehk täistunni künnisel, «Keel ja Kirjandus» 1977, nr. 10.
DEBORA VAARANDI, Tuule valgel. — **H. Ernesaks**, Eluseoste ei luules, «Õhtuleht» 25. VI 1977; **A. Ümera**, Inimsus ja inimlikkus, «Kodumaa» 15. VI 1977; **K. Muru**, Luuletöelus. Selgus, «Looming» 1977, nr. 9; **T. Liiv**, Tumedast tunnelist Kassari murumõtteni, «Keel ja Kirjandus» 1977, nr. 12.
HELJO MÄND, Meelisklusi. —
- Mai** **VALEV MIRTEM**, Helemite aed. — **V. Härm**, Retsensiooni asemel, «Noorte Hää!» 22. VI 1977; **J. Ürt**, Didaktikat ja hõllandusi, «Looming» 1977, nr. 8; **Ü. Niinemägi**, Valev Mirtemi aias, «Noorus» 1977, nr. 10; **I. Luhaäär**, Neli viisi armastada, «Noorus» 1977, nr. 12.
OSKAR KRUIUS, Rändaja purdel. —
LEELO TUNGAL, Müüdita. — **I. Luhaäär**, Neli viisi armastada, «Noorus» 1977, nr. 12.
JUHAN SAAR, Önnelik mees. —
- Juuni** **ALEKSANDER SUUMAN**, Sõnad sulavad taevaga ühte. —
- Juuli** **ELLEN NIIT**, Vee peal käija. — **A. Põldmäe**, Maailma pidevus hetkedes, «Looming» 1977, nr. 10.
KALJU KANGUR, Härmalõngad. — **O. Kruus**, Enesele truuks jäädes, «Sirp ja Vasar» 2. XII 1977.
PAUL HAAVAOKS, Kanajala linnajagu. — **O. Kruus**, Enesele truuks jäädes, «Sirp ja Vasar» 2. XII 1977.

KARL MURU

August	ANDRES EHIN, Laske linnukesel väljas jaurata. — T. Frey, Sinilollikestel murisalmid peos, «Sirp ja Vasar» 23. XII 1977; I. Luhaäär, Neli viisi armastada, «Noorus» 1977, nr. 12.
September	VIIVI LUIK, Luulet 1962—1974. — MATS TRAAAT, Legendiku aeg. —
Oktoober	AVE ALAVAINU, Mul on vaid sõnad. —
Detsember	ADOLF RAMMO, Valusad värsid. — JAAN PAAVLE, Klaasinuga. — AINO PERVIK, Umimetsades. —

See oli üks võimalus ülevaateks, ahvatlev selles mõttes, et on laitmatult objektiivne, kui ei juhtunud mõnd kahe silma vahele jäämist.

Saime kokku 25 luulekogu, isegi 26, kui juurde võtta Leena Laid-Parkeri pisike meenutusvalimik «Ole jälle see». See on rekordiline arv, vähemalt selle sajandi eesti luule ajaloos, hulga poolest rammusate lehmade aasta. Meenutagem, et 1939. a. ilmus 20 värsiraamatut, 1971 — 18, 1935 ja 1976 — 17. Annus juhuslikkust ilmunud kogude suures arvus loomulikult on, aga samas väljendub siin ka seaduspärasus: selle kümnendi luuleaastad on üldse publikatsioonirikkad, millest võib järeldada, et meie luuletajad töötavad püsivalt. Stabiilselt töötab ka kirjastus, kuigi ma ei usu, et oleks saavutatud optimaalne, et käsikirjad, mis trükiküpsed, ülearuste viivitusteta tootmisse pääsevad. A. Ehini kogu näiteks oli kirjastuses ilmselt juba 1974. aastal, silmapaistvalt aeglane tundus mulle A. Sanga «Laulude» trükiteekond.

Luuletuskogude ilmumisaastumeid silmitsedes märkame, et kirjastus on töötanud rütmiliselt: kogud ilmusid pidevalt, aasta läbi, ühtegi värsiraamatut ei tulnud ainult jaanuaris ja novembris. See on väga hea, vastutulelik lugejalegi, keda ei uputata lühikesse ajavahemikku sattunud kogude tulvas, vaid lastakse rahu-likult süveneda.

Aasta mahukaim uudiskogu oli D. Vaarandi «Tuule valgel» — 120 lk., kõige õhem A. Perviku «Umimetsades» — 48 lk. Keskmiselt on selle aasta värsikogudes lehekülgi 70 ümber. Sellest piisab, et kujundada terviklik ja esindusjõuline raamat. Paraku võime raamatuiks selle sõna päris mõttes pidada vaid D. Vaarandi, E. Niidu, P. Haavaoksa ja L. Tungla kogusid. Ülejäänud on vihikuks haagitud brošüürid, mitmed õige ilmetu kujundusegagi, justkui ühekordseks pruukimiseks. Ma usun küll, et tõelise kaalu ja tähenduse annab värsikogule luule ise, ometi ei ole ükskõik seegi, missuguses rüüs teda esitatakse. Sündsusetu tundub brošeerida valikkogu, nagu sel aastal R. Rimmelj «Pärast haldjasaart».

Valikkogudest on A. Sanga «Laulud» kõige esinduslikum, läheneb kogutud luuletustele, millest jääb mõnikümme teksti vajaka. K. Põllu kaunist kujundatud teos annab väärilise ettekujutuse A. Sanga erakordselt terviklikult luuletajatööst aastail 1934—1969. Põhjalikult erinevates sotsiaalsetes süsteemides loodud luule koondab A. Sangal sisuliseks tervikuks inimliku õnne motiiv. See avaldus 30. aastail romantiliselt määramatu, isegi piinava igatsusena, hilisemas lüürikas aga kui inimliku olemise põhitingimus, millele kirjanik suutis anda mitmekesise poeetilise konkretiseeringu. A. Sang oli eesti uemas lüürikas lihtsuse klassik, seda nii luule välisvormilt, sõnastustavalt kui ka kujundi sisestruktuurilt. Karmi hoolega puhastas ta oma värsi liigest, hoidus kõigest, mis võib tunduda ehtiv, dekoratiivne, kasutas stiilifiguuregi minimaalselt, kuid mõjuvalt. Nõnda saavutas ta veenva, erakordselt avarale lugejaskonnale taibatava kunstilise lihtsuse.

KARL MURU

6000-line tiraaž nagu teistelgi selle aasta valikkogudel oli A. Sanga luule tähendust arvestades liiga väike.

A. Sangalt liigub mõte Betti Alverile, kellelt lugejad pikisilmi ootavad võimalikult täielikku kogu, mis sisaldaks niihästi ta lüürika kui ka poeemid. Selle teose puudumine on praegu väga teravalt tuntav. Luuletaja 70. sünnipäevaks ilmunud «Tuju» oli ju ainult meenutus. B. Alveri rikast loomingut see esindama ei ulatunud. Ajas tagasi võttes märkame, et M. Underi «Valitud luuletused» tulid täpselt 20 aastat tagasi. Nüüdseks on need põhjalikult ära loetud ning uusväljaandeks tekkinud möödapääsematu vajadus. On ju kena, et «Väikese luule- raamatu» sarjas ilmus tosinkond aastat tagasi H. Visnapuu. Siingi on ülim aeg mõelda suuremale valikule. G. Suitsu luulest on kavas vähemalt kooliväljaanne. Neile ilmsetele puudujäämistele meie luuleklassika või klassika väärtusega luule publitseerimises hukutasid siis mõtlema A. Sanga «Laulud».

V. Luige, A. Suumani ja R. Rimmeli valikkogud on esimesed vahekokkuvõtted ning koondavad kõik pisut enam kui kümmekonna aasta loomingut. Autorid on valiku teinud kindlal käel ning esitavad oma arengupildi ja luuletajaportree. V. Luik on eelistanud järjekindlalt ajalist, üksikkogude kaupa järjestust, A. Suuman on koostanud temaatilise kompositsiooni, R. Rimmel on valinud vahepealse võimaluse. Neid siin vaatlusest kõrvale jätma õigustab üksnes valikkogu staatus, sisuliselt kuuluvad nad tunduval määral samuti 70. aastatesse, nagu selgi aastal ilmunud uudiskogud, millest suur osa on valminud pikema ajavahemiku kestel (varaseimad dateeringud 1947. aastast). Valdav osa tekste kuulub loomulikult käesolevasse kümnendisse. Igatahes on tähis — 1977. a. luule — tinglik, paratamatult. Seega tuleb juttu mitte ainult ühe aasta loomingust, vaid osaga 70. aastaid esindavast eesti luulest.

Äratab tähelepanu seik, et 1977. a. lõpu seisuga olid peaaegu pooled kogudest kriitikat puutumata. Viis arvustamata kogu ilmusid seejuures esimesel poolaastal, mille jooksul trükist tuli 15 kogu. Kõige enam tõmbas endale tähelepanu J. Jõerüüt, kelle kohta ilmus viis arvustust. Rohkem kirjutati ainult «Kirjandussündmus '76» puhul avaldatud «Loomingu» Raamatukogu väljaandest «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi». Neli arvustust on D. Vaarandi ja ka V. Mirtemi kohta, kui I. Luhaääre kommentaar kaasa arvata. H. Jürissoni ja A. Ehini kohta võeti sõna kahel korral. Kriitikat on vähe, see jaguneb väga ebahütlaselt, kuigi võib eeldada, et arvustustihedus 1978. a. esimesel poolel suureneb.

Ma ei saa lahti mõttest, et kui arvustus tahab vähegi tõsiselt osaleda luuleprotsessis, siis peab ta olema operatiivsem. Aasta, isegi pool aastat pärast kogu ilmumist avaldatud arvustus tundub hilinenud ning erutab veel vahest ainult teose autorit, kui tedagi enam. Tagasihoidlikku huvi hilinenud arvustuste vastu tunnevad kutselised kirjandusinimesed, küllap ka tulevased kirjandusloolased. Aga sellest on vähe. Arvustuse põhiülesandeid peaks olema suhelda kirjandushuvilise üldsusega. Kuid see nõuab kiiremat reageerimist. Võib-olla on arvustuste hilinemises ühtmoodi osalised nii toimetused kui ka kriitikud oma pikatoimelisuses. Hea pealehakkamise korral suudaksid toimetused oma kaastöölisi kiiremini tegutsema sundida. Siis vahest kasvaks ka arvustuste loetavus ja kontaktus. Kui edaspidigi tuleb teoseid rohkesti — ja miks ei peaks me seda lootma —, ei jätku «Loomingul» ja eriti «Keel ja Kirjandusel» lihtsalt mahtu, et uudiskirjandust piisavalt reitseerida.

Peale uudiskogude ilmus lüürikat loomulikult perioodikaski. «Loomingus» avaldas luulet 33 autorit (ligi 200 luuletust, s. o. umbkaudu kolme tõhusa kogu maht).

KARL MURU

Kattumisi aasta jooksul ilmunud kogudega on seejuures vähe, tegemist on tööpoolest uusimate, selle vaatlusaasta värssidega. Esines poeete kõigist generatsioonidest, üle pika aja ilmutasid end jälle R. Parve ja U. Laht, V. Adams esitas järjekordse eesti sonetipärja, Jüri Üdi dekodeeris end Juhan Viidinguks. «Noorus» avaldas luulet 17 autorilt, ning kui A. Alavainu välja arvata, siis aina kirjanduslikust taimelavast. Noorimad värssiseadjad said esinemisvõimaluse veel kogumikus «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi» ning kirjandussõprade kokkutuleku väljaandes «Valimik keskkooliõpilaste kirjanduslikke katsetusi». Sellest trükkis «Sirp ja Vasar» ära Jürgen Alliksaare, Kalev Keskküla, Tuulikki Raudalaise ja Lauri Vahtre tekste. Need on peaaegu ainsad eesti luule näited, mis pääsesid «Sirbis ja Vasaras» ettepoole viimast, huumorilehekülge. Ja paljudest sealgi: mõned lood P. Aimplalt, J. Viidingult ning A. Siialt. «Sirbi ja Vasara» kõrval on «Edasi» hoopis kirjanduslikum: aasta jooksul avaldati kaks tsükli luulet H. Runnelilt, tsükkel H.-K. Hellatilt, paar luuletust M. Raualt, esines teisigi autoreid. Siin seal ilmus luulet perioodikas ka mujal, «Noorte Häälel» avaldas üsna arvukalt värse kirjanduslikult nooruselt.

Kas luule pääs perioodikasse on piisav? Vaevalt. Eriti «Sirbi ja Vasara» luulet eitav hoiak tundub arusaamatu.

3

On ootuspärane, et 21 uudiskoguga aasta ilmutab väga erinevaid poeetilisi taotlusi, mida kannavad isesuguste individuaalsete võimalustega luuletajad. On pealegi legendiku aeg, nagu on tähistanud M. Traat. Seegi eeldab hargnevaid lüürilisi eneseotsinguid, mitte rühkimist mingis ühes suunas. Aga teiselt poolt tähendab legendiku aeg ka ühtlustavat: tugevamate elutõugete puudumine soetab lüürikasse midagi kirevaest, unist, lauget ja loidu. Neid vastandlikke tendentse märkame mulluses eesti luules hõlpsasti. Ühtlustavalt mõjub omakorda see, et 1977. a. luule oli valdavalt 60. aastail debüütkogudeni jõudnud autorite teha. Varem tulnuist seisavad P. Haavaoks, K. Kangur ja A. Rammo neile tuleku ajalt lähedal, M. Kesamaa esikkogu ilmus 1950, D. Vaarandi «Põleva laotuse all» 1945. 70. aastate luuletulnukaid on neli. Ka «Loomingus» avaldatu muudab pilti suhteliselt vähe, kuigi seal esinevad meie praegu vanimadki luuletajad V. Adams ja M. Raud.

Ei õnnestu salata, et aasta kõige võimsama luuleelamuse andis D e b o r a Vaarandi «Tuule valgel». Veel näib tähtis tunnistada, et T. Liivi arvustus selle kogu kohta oli mu arvates samuti aasta kauneim, sügavaim ja terviklikem, hoolimata pisut liiga keeruliseks pingutatud sõnastusest. Mida siin lisada, pealegi kui olen juba omagi arusaamu püüdnud selgitada?

Vahest nii palju, et D. Vaarandi praegust viisi luuletada võib nimetada sünteetivaks. See on elu, mis intensiivselt ja isikupäraselt läbi tuntud, kannatlikult, maldamisi läbi mõeldud ning poeetilises fantaasias luuleks sulatatud. Selle tundedtoon on täpne, kujund jõuline, keeletaju puhas, mõju kaheldamatu ja kirjastav. D. Vaarandi elukujutust võib nimetada luuletõeluseks ning samuti võib väita, et selle «ühe paeluvama tunnusjoonena tuleb esile kohatine müüdihõnguline nägemisnurk», nagu on öelnud T. Liiv. See on peaaegu seesama. Ometi ei usu ma, et see tähendaks «ajavälisist lähenemist», «arengujuhuslikkusest puhas-

KARL MURU

tatud süvapilti» aga tingimata. Ma näen ka D. Vaarandi «Tuule valgel» luules väga täpset elu- ja ajataju, kuid sellist, mis ühe indiviidi kogemuses üldistab oma põlvkonna tundeüksama osa ühistunnetuse ning sedakaudu alles üldinimliku, minupärast ka ajavälise. Selle võime tõttu tõuseb D. Vaarandi võrdse andena meie suurimate lüürivate kõrvale, mõeldagu siis B. Alverit, M. Underit või G. Suitsu. D. Vaarandi «Tuule valgel» mõju on nii valdav ja kestev, et selle kogu põhihelist ning üksikute luuletuste kestmistest endas ei suuda ega tahagi vabaneda. Kui miski rahutuks teeb, siis see, et esmajoones nimiluuletuse «Tuule valgel» tahaks detailkujundeini läbi mõelda, miks mitte imetledagi, sest selleski teoses ilmneb D. Vaarandi poeediloomus niisama terviklikult nagu T. Liivi nähtud «Tumedas tunnelis». Aga selleks pole praegu aeg. Ja ma ei tunne end selleks veel valmis.

Ellen Niidu kogu koondab luuletusi aastaist 1970—1975. Pealkiri «Vee peal käija» meenutab piibli müüti, kuid konkretiseeritakse tekstis lapse kombel avatud olekuks ja fantaasiausalduseks: «Kui teeb lusti, siis sa lendad, / kui teeb lusti, kõnnid vee peal». Sisendusjõult lähedane D. Vaarandi raamatule «Tuule valgel», mõjub «Vee peal käija» ometi vähem pidulikult, on enam konkretiseeritud argipäeva. E. Niit eelistab täpseid aja- ning kohatähistusi, ta jätab luuletustesse alles igapäevase elu seigad, nagu nad parajasti on, ega sulata neid enamasti ümber ulmategelikkuseks. Ta hoiakud on avatud, ideetuletused tihti täiesti selgepiirilised ja vahetud. E. Niidu kunsti üks omapärajooni peitubki selles, et kirjanik oskab igapäevastele nähtustele, asjadele, mõtisklustele anda poeetilisel kandva tähendusrikkuse, nimetagem näiteks vaid luuletust «Koormuse vähenemine». Sõnastuski on lihtne ja selge, ainult epiteedikasutus tundub siin seal J. Krossi ühendamisviisi mõju.

Kui otsida «Vee peal käija» kohta mingit sisuliselt koondavat tähist, võiks peatuda sõnal kodutunne. See näib hõlmavat E. Niidu hubase, mõtisklema jäämistest hoolimata hea ja harmooniale püüdleva luulemaailma. Selles on armastuse õnnestavat valgust, rahulikku, vahest isegi malbet emaks ja naiseks olemise tunnet. Siin on teadmist, et kodu teevad kodus alles inimeste argipäevased suhted, ka need, mida meenutatakse luuletuses «Koormuse vähendamise». Sedakaudu avardub kodutunne minevikumeenumustesse («2. juuni 1858», «Ema hääl», «Taevatrumm»), muutumisse püsivuses, uue maailma kasvamisolemasoleva turvas ja mõistmises («Uus maailm»). Siit edasi tunnetus, et kodutunne on olemas kõikjal rahuliku maailma inimeste keskel, et see ongi, mis seob inimesi omavahel: «Tere, inimeselaps, / samasugune kuj minal!» («Ärge uskuge maastikku»). Selles argielus kasvavas kodutundes avaldubki maailma pidevuse tunne E. Niidu käsitluses.

Miski E. Niidu hoiakus, kui ta kõneleb armastusest, lastest, kodust ja maailmast, meenutab K. Merilaasi luuletraditsiooni, mida E. Niit ilmselt edasi arendab. Usun väga, et «Vee peal käija» on selle luuleaasta kõige elurõõmsam, hubasem ja helgem raamat.

Jaan Kaplinski «Uute kivide kasvamine» moodustab õigupoolest terviku juhtumisi mõni nädal varem ilmunud ja seetõttu eelmisse vaatlusaastasse jäänud koguga «Ma vaatasin päikese aknasse». Kummatigi on seda võimalik ka omaette vaadelda. Teose esimene tsükkel toob luulet J. Kaplinski loominguga algusest, aastaist 1956—1959, järgmised sellest aastakümnest: 1970—1972 ja 1971—1974. Valik on õnnestunud teha nii, et on saavutatud meeleoluline ühtsus, mida siduvalt osutab uppunud kella motiiv kogu alguses ja lõpus.

Maailma pidevuse ja kõige olemasoleva ühtsuse idee («Seesama/ meri/ meis/

KARL MURU

kõigis/ punane/ pime/ soe») ühendab «Uute kivide kasvamisest» E. Niidu koguga, tumedamad toonid («Mis sa saed seal/ sammaldunud sõstrapõõsas/ ajaritsikas/ ära need aiad/ ära need männid/ ära need majad/ ära need Mustamäed») omakorda D. Vaarandiga.

On väga ebamugav seletada «Uute kivide kasvamise» sisu. Võime öelda niigi, et sisuks on piirideta olemine, olemise paratamatus ja juhuslikkus, olemisrõõm ja -vaev, üleslökendamine ja vaibumine, taibatavaks saav ja samas tabamatuks jääv elu, luule võimalused ja piirid. Kõik on antud peaaegu absoluutsel luuletasandil ning tundub ajatu isegi siis, kui tekst osutab Leole Lembitut, Iirimaad, Kivisilda või Salaspilsi Liivimaa südames. Siiski: enamik luuletusi viimasest tsüklist «Minul on pilliroost tiivad» on täpsemini ajastatud — ja traagilisema põiheliga. Mõneti muutub ka värsi struktuur.

J. Kaplinski luule olulisi kvaliteete on imeline kirkastumus ja rahu, mõistevsüvenenud autorihoiak. Tundub, nagu oleks see luule sõnastatud väljaspool head ja kurja. Aga siin-seal murrab eetiline isiksus rahukirme läbi ning valmib vaevav pihtimus sellest, mis olulist tegemata jäänud või poolikult tehtud («Päike sulatab juba lumerähma»), teisel irooniline pilt: «Juues/ maakevett/ tasakesi/ paisuda/ paisuda/ kuremarjad/ kullakesed/ punapõsi/ pilvepiirilt/ oma mätta/ otsast/ hüüda/ alla orgu/ ilus oled isamaa/ sügise/ ja marjanaiste/ vastu/ naerda/ sedasama/ raudset/ jõhvika-/ naeratust.» Tsiteerida tuli paratamatult tervik.

J. Kaplinski luule on erakordselt konkreetne, meeleliselt tajutavas kujundis esitatud ka siis, kui on sõnastatud ajatus stiilis. Ta tekstid on muljesõnastused, tundeseisundite fikseerimised, elamustähised või mõttevilgatused. Neist avaneb tuum, autori suhtumine, luuletuse sisu. Tundedeklaratsiooni ja ideekuulutust väljaspool kujundit J. Kaplinski ei harrasta. Ta peab üldjoontes kinni oma programmist ja veendumusest: luuleks ainult see, mida teisiti ei saa sõnastada. Vahest seepärast on ta luuletused mõneti hajuvad: pole teravaid kontuure, asjad kaotavad oma igapäevase kvaliteedi, kõik voolab, valgub kuhugi mujale, omandab viivuks kuju ning saab kohe millekski muuks, millel pole nimegi. Ta luule on laul, seda juhivad meeleolu ja keelemuusika, see on peaaegu märkamatu libisemine sõnast sõnasse, kujutlusest teise, tihti kohustava loogilise seoseta, mõnikord lihtsalt hetkeks särama löönud vaibumine. Eriti kogu teises tsükliis on J. Kaplinski absoluutselt lüüriline ja päris selles mõttes, nagu lüürilist on iseloomustanud E. Staiger.

«Uute kivide kasvamine» on 1977. a. eesti lüürika kõige lüürilisem kogu, peaaegu liigiideaal. Ja mis kummaline vastuoksus: üha enam hakkab uskuma, et ka kõige filosoofilisemaid luuleraamatuid, mis sest, et kirjastuses vihikuks köidetud.

Mats Traadi «Legendiku aeg» toob luulesõnumeid aastaist 1973—1976. Pärast lüürikapausi, mille ajal M. Traat saavutas tunnustuse eepikas, on see talt kolmas luulekogu järjest. Pikemalt ajalt koondatud «Harala elulood» ja 70. aastate algupoole valminud «Hilised talled» olid väga terviklikud raamatud, üks omapärane, teravate joontega ajakroonika, teine selguse ja tunnetuspuhtuse tunnistus. Nende kõrval mõjub «Legendiku aeg» — see kujund näib autoril tähistavat kriitilist keskiga — taas rahutult, mitmekihiliselt ja ebahütlaselt. On selleski kogus stiilipuhast ja kirkastunud luulet («Puud ja valgus», «Märts», «Usk», «Tuleb hommik nimedega», «Johannes Bobrowski», «Aruanne» jt.). Ent nimiluuletus pihib: «Üks vesikivi mis noorena mürises rinnas/ rauges tolmu ja põrmu/ kolu täis kahtlusi kõhklust/ ja rahulolematust.»

Lahendust ei näi olevat leitud. «Kõige parem aeg», «Jäljed», toeks teisigi luuletusi, igatsevad jõulist, kuid ikkagi möödunud noorust. «Valuvõtusõnad» esitavad

KARL MURU

piinleva lahtirebitu-kohanematu tunde. Luuletuses «Pikkameeli» tundub prog-rammsõnalist kutset sallivusele ja mõistmisele (peab seda tõsimeeli uskuma?):

Ära aja kedagi minema — sõna, inimest, looma.
Sa ei tea, kus algab ootamatus, tungal lahvatub põlema.
Kus variseb vahesein elu ja näiluse vahel.
Kus õõ saab pähe silmad, päev avaneb veesoonena.
Kus lihtsameelsusest koorub elutarkus.

Kostavad märksõnad «Armastada! Halastada!» («Nägemus», teisedatult luuletus-tes «Lumesadu», «Treen»). Kuid «Lilleküla novembrist» tunneme jälle ära «Kandilistele lauludele» ilme andnud jõuavalduse: «Mikromeetrit, mikromeetrit nüüd pihku ihaldab meel. / Tahan mõõta maailma kui toorikut, / millest veel midagi saab.» Seda hoiakut toetab kogu lõpetav «Suvepäeva poeem». Seega: kokku võttes kaunis järsult erinevad seisukohavõtud, hargu kiskuvad taotlused.

«Legendiku aeg» on kontrastiks pealkirjale aasta rahutumaid kogusid, heitlik meeoleoludelt ja sõnastusstiililt, mis ekspressiivsust pingutades mõnigi kord komis- tab ja pakub üle. Tunnetustahe, vahest ka tunnetusvaev seob seda J. Kaplinski «Uute kivide kasvamisega», ekspressiivse väljenduse otsingud ja mõned mängu- võtted A. Ehiniga.

Andres Ehini «Luba linnukesel väljas jaurata» (haruldaselt sisutruu ja väljendusriikka kaanepildiga) on kirjaniku kolmas kogu. Siin jätkab autor eksitamatult sürrealistlikku tehnikat meenutavat stiili. Seda oli aimata juba debüütvihikus «Hunditamm». Esindavale stiilitasemele ulatus teine kogu «Uks legendikui». Uues kogus on A. Ehin oma laadis veel järjekindlam, eksperim- menteerib või lihtsalt mängib luule äärmiste võimaluste piiril, neid siin-seal kind- lasti ületades. Ta on pannud kõik ühele kaardile: mäng keelega, grotesk, sageli absurd. Klassikalise luuleideaaliga ning väärikas-tõsise ellusuhtumisega lugeja A. Ehinit loomulikult ei loe ega tunnista jauravat linnukest ka luuleks. Kui siiski loeb, satub raevu või paanikasse, millest ongi märke. Aga see ei ole A. Ehinile ega kellelegi suur õnnetus.

Eelarvamusvaba, heasoovlik või lihtsalt uudishimulik lugeja jääb esialgu arva- tavasti peatumä kenade keelenaljade juurde, millest üks vaimukamaid on «Surm- kübar ja õelapadi», rahvalaulukatke teisend: «nutku, nutku õelakene! / nutku, õelasilmakene!» Arvan, et seda tüüpi palad ei pahanda ei tõsiseid keeļemehi ega vähem tõsiseid rahvaluuletheadlasigi. Ent siit võiks alata kontakt ja huvitatud edasilehitsemine. Võib-olla jõutakse nõnda valesõdalase juurde, kes «haaras värkli vahelt / väikese kuulipidurdaja». Edasi on võimalik nautida imelikke pöördpilte («Saba liputab kõhreline kohtuotsus»), kummalisi tuletisi või paroodiaid («Tuul — sõna mida alati võib öelda — tuul», A. Alliksaarelt laenatud pealkirjaga «Adu- vik»). Naerda võib anakronismivaimukust («kui me veel puu otsas elasime»). Huvi võivad pakkuda grotesksed looduspildid («Enne Waterlood», «väga rasvane suur», «kuningad istusid kogu päikeselise päeva», «tujukas aprillikuu vahupintsil sinisel taevalael»). Leidub seltskonnakriitikana võetavaid lugusid («pidu ei and- nud end pidada», «onu sõbrad onu tuttavad»). On kaks luuletust homonüümpeal- kirjajadega (lk. 19 ja 75), mõlemad omamoodi huvitavad. Esineb tunduvalt erooti- lise impulsiga kujundeid, kuid ei maksa A. Ehinit seepärast veel aasta silmapaist- vate armastuslüürikute ausse tõsta, mis sest, et mõnd pala võib seletada armas- tuslüürikaks («vihmasadu oli lõppenud», «Väike öölaul»).

Kaasautorlusele aldis lugeja võib enamikku luuletustest interpreteerida ning

KARL MURU

anda neile igatsetav tähendus. Ei pruugi häirida, kui see sugugi ei kattu sellega, mida autor mõelnud või ulakujutlustes aimelnud. A. Ehin ei pane seda kindlasti pahaks, sest ta ei ütle ka ise mõnikord ära võimalusest lugejat lihtsalt ninapidigi vedada.

Võib sattuda riimimata sonetile «Komandeering», mis juhib tähelepanu «Loomingus» ja «Kultuuris ja Elus» ilmunud klassikalistes luulevormides groteskidele, milles A. Ehin on enda jaoks võib-olla leidnud uue arenguvõimaluse.

Oleksin variser, kui loeksin end A. Ehini luulestiili tingimusteta imetlejate hulka. Tegelikult olen vanameelsete killast ning eelistan mõtestatumat ja lugejat kohustavat mängu. Aga miski ei keela möönda, et A. Ehin on omas laadis täiuslik. Ja kuigi ta eksperimendid paljuski ei anna kaheldamatuid poeetilisi tulemusi, võib ta nendega osutada uusi luulevõimalusi. Samu stiilivõtteid kasutades võib mõni vähem mängukirglik ja distsiplineeritum talent vahest paljugi saavutada.

On ütle mata selge, et A. Ehini «Luba linnukesel väljas jaurata» on aasta kõige mängulisem, grotesksem ja eksperimenteerivam värsikogu.

Kalduvus groteski ja huumoritunne on seoseks A. Ehini ja Nikolai Baturini vahel, kelle kogu kannab pealkirja «Galerii». Salgamatud on N. Baturini kontaktid veel H. Adamsoniga ja eriti A. Alliksaarega, kelle luulestiililt ta üsna tihti laenamas käib.

N. Baturin on «Galerii» tervenisti rajanud sekundaarsele inspiratsioonile, esimeses tsükklis ehtsalt, teistes mängult. Nõnda on ta vormiliselt loonud tervikliku kompositsiooni. Aga nagu ikka jäiga programmi puhul, ei ole ka N. Baturin saavutanud veenvat kunstilist tulemust.

«Galerii»-tsüklist paelusid «Jan Both, «Itaalia maastik. Tee», «Jacob Jordaens, «Oakuningas», «Ambrosius Holbein, «Noore mehe portree», eriti aga «Chagalli assotsiatsioon». Erutavat oli mujalgi: «Garderoobis», «Uusehitus», kena puändiga «Supelrand, Loojang». N. Baturin tõmbab ligi jõulise ja omapärase fantaasiaga. Ta ärritab mõnikord ohtliku lähedusega oma luulejuhtidele («Kõnnid ja kulgemised» näiteks annavad liiga tugevasti välja A. Alliksaare mustri). Kaugeltki alati ei kärsi N. Baturin end vaevata, et leitud kujund puhtalt välja arendada.

Võimalik jätk siin on Juhan Saare «Õnnelik mees». Temagi esimesed ja sümpaatseid tunnuseid on huumorimeel. Ka J. Saar armastab mängu sõnaga («Minu muinasjutt») või luuletuse välisjoonisega («Nii palju ja nii vähe»), kuid ei riski liialgi sel määral kui A. Ehin ning on pildistikult hoopis tagasihoidlikum kui N. Baturin.

Temaatikalts kaunis mitmekesine, on «Õnnelik mees» ometi stiiliühtne raamat. Seda teost võib häirimatult ja mõnuga lugeda. Vaevama hakkab üksnes see, et autor ei ole endale ilmselt võtnudki tõsisemaid poeetilisi ülesandeid. Tulemuseks on libisemine pealispinnal, kergelt sujuv sõnastus, liiga hõlpsad lahendused, triviaalne mõttekäik, mis eriti hukutavalt mõjub aforismides.

Koomilisele rajatud värsse ilmus sel aastal üldse märgatavalt. V. Sõelsepp avaldas humoristlikke palu Saaremaa motiividel ja saare murdes. Satiiri ulatuvat luulet ilmutas U. Laht. Groteski varjundeid on ka J. Viidingu uutes luuletustes, ent autori hoiak on sedakorda väga tõsine, mitte maskiiks, vaid päriselt. Kirjaniku suhtumistes ja väljendusstiilis näikse miski oluliselt muutuvat.

Ja ak Jõerüüt katkestab koguga «Kõne sellel teemal» humoristliku liini järsult. Ta viib jälle argimaailma, aga sootuks teistsugusesse kui E. Niidu «Vee peal käija».

J. Jõerüüt esitleb koondportreena asjalikke, 20–30 vahel noori inimesi, kes on elus jõudmas seisukohale või juba saavutamas istekohta. Ta avab nende eluhoiaku, käitumisviisi ja enesetunde. Inimene, keda kujutab J. Jõerüüt, on energiline, tegutsev, kaalutlev, esinduslik, igal juhul löögijõuline. See on tüübina tunduvalt svenvoorelik, ja loomulikult edukas. Antud portree on analüütiline, ka küüniline, kõle. Selles avalduvad selgesti kirjaniku esteetiline suhtumine ja eetiline hinnang, mis on kokkuvõivalt õeldes kohanemisirooniline. On täiesti selge, et sellist meie aja kangelat, kelle ainsaks nõrkuseks on blondid sekretärid, võis looma ajendada vaid sügav sisemine rahutus ja rahulolematus, mitte pilklikult loobuv leppimine.

J. Jõerüüdi luulestiil kannab ta väljendust laitmatult. Käsitlus on objektiivne, asjalik, esitab valdavalt väliseid seiku, käitumist, poose, interjööri, luuletaja distantts ainega on selgesti tuntav. Kirjanik on silmapaistvalt sentimentivaenulik, rangelt hoidub ta tunde kuulutustest või ideedeklaratsioonidest, on moraliseerimisvaba ja just seetõttu tõhus. Sõnastusviis on maksimaalselt lakooniline, protokolliv, telegrammiline ning meenutab futuristlikku või ka ekspressionistlikku tehnikat. Ma ei usu ainult, et selles laadis oleks võimalik edukalt jätkata, kartmata sattuda maneeride ja väljenduskrampi. Kõne sellel teemal näib ammandatud, lõpule viidud, samuti seda kandev stiil. Luuletaja enda jaoks võib see muidugi olla tülikas probleem.

Selle järele, mida andis J. Jõerüüdi «Kõne sellel teemal», oli olemas ilmne sotsiaalne tellimus. Miks muidu reageeris kriitika harjumatu karmesti, analüüsimis- ja üldistamisriksalt, miks muidu võtsid nii elavalt sõna eelkõige kirjaniku eakaaslased? «Kõne sellel teemal» täitis meie lüürikas olulise lünga.

On osutatud J. Jõerüüdi luulesugulust J. Üdiga. Eesti luule rehabiliteerimiseks võiksime põlvnemist jälgida kaugemaltki. Meenutagem noore J. Semperi luuletust «Va banque» ja üht osa kogust «Tuuleratas». Märkigem muu hulgas noore V. Adamsi mõningaid analoogilise hoiakuga palasid. Eks debüteerinud P. Viiding 1935. a. läbinisti analüütilise koguga «Traataed», mis on sisultki võrreldav «Kõnega sellel teemal». Ning kui J. Jõerüüt riimib *büstiline: müstiline* või *käes hetk paroodiline: Üks sulps sardooniline*, siis meenub mulle silmapilk J. Barbarus. Siduvat varasema luuletraditsiooniga leiaksime veelgi. Ma ei tahtnud selle jätkuga kahandada J. Jõerüüdi saavutust. Ma ei tea ka, kui hoolega ta siin nimetatud autoreid on uurinud. Aga see polegi praegu oluline. Tahtsin maailma pidevuse kõrval korra märkida ka luule pidevust, küllap sedagi, et kuigi J. Jõerüüdi kogus portreeteritu kannab kaheldamatult oma aja, 70. aastate pitsertit, on seegi mingis mõttes ajatu ning üldinimlik.

Summeerigem: J. Jõerüüdi «Kõne sellel teemal» on aasta kõige linlikum, analüütilisem ning ühtlasi kõige vähem lüüriline lüüririkogugu.

Ja an Paavle «Klaasinuga» sisaldab värsse aastaist 1973–1977 ning on debüütkogust «Vabaarmastus» märksa tugevam. Ka J. Paavle on linlik autor, kuigi mitte nii kindlalt kui J. Jõerüüt. Lapsepõlvmeenuused tõmbavad teda maale, hilisemad kogemused kunsti maailma (K. Põllule pühendatud «Päikesene» on värsivihiku tugevamaid luuletusi, samuti «Jürile», milles ilmselt J. Viidingut mõeldud).

«Klaasinoast» jääb üldmulje õmeti katkeline ja poolik. Luuletuste pähe on üsna sagegi pakutud visandeid, kujundilooteid. Tõsisemaid takistusi «Klaasinoast» vastuvõtmisel oli see, et väga paljudest värsidest paistis selgesti läbi V. Luige luulestiil. Stiili iseseisvusest pole aga ka kunstilist iseseisvust.

KARL MURU

Selgemalt kui J. Paavle kannab linlikku elutunnet Päärn Hint koguga «Asfaldipoiss». See on tusameelne, osalt kindlasti hingevaevas värsistik. Ühendusjooned Lorca, A. Ehini, V. Luige ja vahest veel mõnega, nagu on osutanud kriitika, on olemas. Selle luuleaasta vaates märkigem, et kujunditüpoloogiliselt võrreldavat (mitte mõjude mõttes) on M. Traadi ja N. Baturiniga. Ka P. Hint armastab rõhutatult ekspressiivset kujundit, pakub sõnastust otsides üle (tüüp: «öös mille vahedail teradel / niriseb tasast õudu») ega saavuta siis loodetud mõju. «Asfaldipoiss» ei ole meistritöö, ent selles on omapära, mis äratav huvi.

Leelo Tungla «Müüdita» viib lugeja naiselikku kujutusmaailma. Põhivärvi luuletuskogule annavad armastus- ja loodusmotiivid, mõlemad sageli põimunud. Vaateid endast välja leidub kogus suhteliselt vähe. Ent nende hulgas on silmapaistvalt elavaid deskriptsioone ja olupilte, mitmed neist («Tuba», «Kohvik», «Agul») tagasihoidlikku, kuid mõjuva puändiga mõtestatud. Armuelamused on sõnastatud pigem malbelt kui jõuliselt, on tundetoonilt õige mitmekesised, ulatuvad usaldavast andumusest hästi mõistetava iseseisvusekuulutuseni. Neil on meie armastuslühirika üldisel taustal piisavalt omapära.

Pärast «Õitsva kuristiku» ergavat ja liialdavat stiili mõjub «Müüdita» hoopis kargemalt ja kunstipärasemalt. Teatavaid romantiseerivaid sugemeid kujundi struktuuris tundub küll selleski kogus. Need toovad kaasa varjundeid ja vaheldust muidu liiga tasaseks voogamiseks vaibuda võivasse esitusviisi. Sedasama funktsiooni kannavad mõõdukalt kasutatud mängulised stiilivõtted.

Naise tundemaailma esitleb veel Heljo Männi «Meelisklusi». L. Tungla kogust on «Meelisklusi» võib-olla isegi motiivirikkam, kuid siingi on värsistamise põhialadeks loodusmuljed ja armastus, lisaks tunduval hulgal pürgimisi mõtteluulesse.

H. Männi «Meelisklusi» kahjustab ebakindel ja ühtlusetu stiil, milles noorimale lugejaskonnale mõeldud värsside tunnused ebakunstipäraselt segunevad täiskasvanu lugemisvara laadiga. Esitusviis on lõtv, sõnaliigne, tihendamata, kujund ei suuda virgutada, mis muidugi võib olla ka lugeja viga.

Pseudonüüm Valev Mirtem andis koguga «Helemite aed» aasta kõige iluihalevama värsivihiku. V. Härmaga polemiseerides kommenteeris seda kogu I. Luhaäär: ««Helemite aeda» läbib igatsus, et inimesed näeksid oma elus ja eelkõige armastuses võimalusi palju enamaks, kui see meie asjalikul ajal üldiselt kombeks. Reaalsusest selle sõna kõige maisemas tähenduses hoolib Mirtem vähe, tänab seda üksnes kokkupuute eest armastatuga. Ta meelisalaks on kujutelmad ja eesmärgiks pürgida kaugemale sellest, mida sõnad võimaldavad.» («Noorus» 1977, nr. 12.) Mida võiks olla I. Luhaääre taotluse vastu eesti luulet rikastada või V. Mirtemi India-igatsuse vastu? Ainuke häda: see tuleb poeetiliselt veenvaks kirjutada. Selleks on luuletajal kasutada ainult sõnad, ka siis, kui tahtakse ületada sõna võimaluste piirid. Meeldiv keelekõla ja värsistamisvõime ei vii veel pärale.

Oskar Kruus ei sea oma teises kogus «Rändaja purdel» nii raskesti saavutatavaid eesmäärke. Ta esitab luulepäeviku laadis muljeid, meeolupilte, kirjeldusi ja mõtisklusi avarast ainevallast. Ta stiil on rahulik, selge ja asjalik, paiguti proosapärane, kuid igal juhul usaldusväärne. Tulemuseks pole ometi kuigi sugestiivne luule. Mu meelest jääb vajaka poeetilisest fantaasiast.

Paul Haavaoksa «Kanajala linnajagu» seisab eesti nüüdislühirikas üsna omaette nagu ta eelmisedki värsikogud. Näib, et selle olulisi põhjusi on autori omapäi viibimine Peipsi-mail. Ka «Kanajala linnajaos» on sealsel maasti-

kul, eriti nõmme- ja metsavaateil, tähtis osa. On pildistusi külaelust ja väikelinnast. Suurema osa kogust hõlmavad siiski mõtisklused elust, inimesest ja ta eneseteostusest, samuti arutlused loomingust. Poeetilised hinnangud, milleni luulepildist lähtuvais ja nendesse põimunud kaalutlustes jõutakse, hargnevad tunduvalt, olenedes nähtavasti eelkõige meeleoluseisundist luuletuse tekkimise ajal. On eneseväärikuse, iseteadvuse ja vaimse jõu avaldusi, reibast hoiakut nüüdse ja tuleva suhtes. Aga vahest veelgi enam leidub motiiviarendusi, mis osutavad minekut, lahkumist, millegi inimlikult tähtsa kaotamist ennast vaatlevas indiviidis või kaasinimestes. On niisiis kõikumine ideaaliks peetud aktiivse, mõnikord võitlusvalmis hoiaku ja taandumusliku suhtumise vahel, mida eriti tundub loojale pühendatud värssides.

P. Haavaoks eelistab kõnelda piltide, võrdluste ja metafooride kaudu, mis annab dekoratiivse ilmega deskriptsioone. Ta ei näi eriti muretsevat detailpiltide ühendamise pärast, seosed on tihti hajuvad, lõdvad, mõnikord vastuolulised. Siinseal näib vaeva valmistavat sõna kvaliteet, riim kipub mõnes luuletuses peamiseks värsijuhiks. Üldmulje «Kanajala linnajaost» jääb tagasihoidlik, kodune, milleks mõjub kaasa aimatav huumoritunne.

Selgelt tagasivaateline on ka Adolf Rammo «Valusad värssid». Neid sisustavad mälestused sõjast, noorpõlvest, töömehe-elust, hilised lembetunnid. Stiili iseloomustab süvenematus («Nõnda ma muidu / mõnikord muuseum mõtlen / päevadest mil Narvas / mu kodus kõlas / über alles»), proosapärane, loiult deskriptiivne või ka vemmälvärsilist maiku sõnastus («Kätte jõudis neljas sõjasuvi. / Polnud näha kassi ega tuvi.»). Kogu pealkiri ei vasta sisule.

Manivald Kesamaa kogu «Ringkäik» pealkiri on laenatud J. Sütistelt, keda meenutab ka mõni värsikäik. Segiminekut pole ometi karta. Kuigi deskriptiivne või jutustav alge on mõlemale ühine, väljendus see J. Sütistel nõtkelt ja erksalt — lüüriliselt; M. Kesamaa värssidesse sugeneb tunduvalt eepilist joont.

Veel esindavamalt kui P. Haavaoks või A. Rammo on M. Kesamaa pöördunud minevikku. Sõjamälestused, M. Kesamaa loomingut läbivaid temaatilisi liine, on selleski kogus tähtsal kohal, ajuti tähtpäevalise ilmega värsistuses. Juhulist tundub mujalgi, näiteks haiglapiltides. Pöördumatult tühjaks voolava liivakella meeleolu indiviidis fikseerivad luuletused «Alles siis...», «Hiljaks», «Minu näod», «Vana paat», «Mesi ja piim» jt.

«Mesi ja piim» on ehitatud leidlikule võrdlusele, õnnelikke kujundileide tabab mujalgi, näiteks luuletus «Kajakas prügimägede kohal». Ometi ei usalda M. Kesamaa pilti, mille ta vorminud, vaid teeb luuletust lõpetamaks tihti seletava või didaktilise kokkuvõtte. Säästvam sõnakasutus võiks aidata poeetilist ideed veenvamaks kujundada.

Koguga «Härmalõngad» kinnitas Kalju Kangur muljet endast kui osavast kirjeldajast ja diskreetsest mõtisklejast. Ta värss on hoolikalt töödeldud, deskriptsioon sageli stiliseeriv ning areneb eelistavalt mingi hingeseisundi väljenduseks, olgu ajendiks kujutusmaastik või konkreetset silma ees seisnud motiiv («Peedu sügis» I—III). Stiliseerivat laadi esindab kõige selgemini tsükkel «Vanalinnatalv», mille kirjeldustes tundub salapärastavat ärevust. Kirjeldamisviis on karge, isegi jahedavõitu, ideeaarendustes ei tungi mõte kuskil jõuliselt esile.

Sellisena on K. Kangur võrdlemisi omapärane poeedinatuur, luulepsühholoogiliselt vahest lähedane V. Ridalale. Ühtlasi usun, et siit algavad ka põhirkused, mis lugejal tuleb ületada K. Kangru luulega suheldes. Võib oletada, et luulesõber loeb K. Kangrut samasuguse jaheda huviga, nagu kirjanik ise suhtleb tegelikku-

sega ja lugejaga. Parim kontaktivõimalus see pole ning intensiivsema elamussisu otsijaist K. Kangru luule harrastajaid vaevalt et saab.

Helvi Jürissoni «Inimhäälele», mis sisaldab luulet aastaist 1971—1975, on stiililt vahest kõige lähedasem K. Kangru luulele. Kirjeldavad käigud on H. Jürissoni värssides aga tugevamate kontuuridega, vähem lihvitud. Erakordselt jõulise deskriptsiooni näiteks on «Raba. Sügis» I:

Õhk seisab raba kohal.
Madalrõhkkond.
Pruun, jõuetu, vesine veri
raba artereis.
Kidurus. Kiratsemine.
Puujässid valitsevad
maaslamajate üle,
enestel
seened rinna ees,
varbad põhjavees,
kaaren kaabu peal,
konn külje all.

See pilt löikub sügavasti mällu. Seda võib, kuid sugugi mitte ei pea võtma ainult looduskirjeldusena. Metalooogiliseks lugedes on selle luuletuse mõju veel valdavam.

Ka mõtisklejana on H. Jürisson tunduvalt aktiivsem kui K. Kangur. Ta toon on tugevam, sisendustahtelisem, mõnikord isegi järsk («Arenu spiraal» I).

Eriilme annab H. Jürissoni kogule kiindumus teistesse kunstidesse, eelkõige kujutavasse kunsti ja muusikasse. Siin on H. Jürisson võrreldav N. Baturiniga. Ent ta ei kaldu groteski, suhtumine on harras, isegi pühalik.

Väljumistena värsikogu stiilikontekstist võib võtta luuletusi «Ärkamine» ja «Hirmaunenägu».

Ave Alavainu «Mul on vaid sõnad» on autori teine kogu. Debüütvihikus ilmnenuid põhikvaliteedi säilitanud, mõjub A. Alavainu ometi tunduvalt veenvamalt. Seegi kogu näitab siin-seal süütut mängulust ning on omajagu epateerimisvalmis. Mõlemad nimetatud jooned avalduvad eriti armastusmotiivide käsitlemisel või erilise indiviidi vastandamises üldisele ja nimetule hulgale. Siit romantilise üksioleku motiiv, mis iseendast pole luules mingi uudis.

A. Alavainu on märksa vähem kujutaja kui kuulutaja. Ta on töökuulutaja, tundekuulutaja, ideekuulutaja, mõnikord iseendaga vastuoluski. Ta harrastab jõulist sõnastust, kontraste, kordusi. Sõnakulu öeldavaks tundub suur, mis muudugi on üks kuulutajahoia iseärasusi.

Armastusluule kõrval on kogus tähtsal kohal linnakompleks, sellest hargnev tsivilisatsioonikeskusest põgenemise motiiv ning inimese suhe kaasinimesega. Tugevama ja ehtsama mulje jätsid luuletused «Sünd on ime», «Kallis laps» ja «Mu päkapikk tudub», seega siis ematunnete poetiseerimine.

Aasta kõige suuremaks ja seejuures meeldivaks luuleüllatuseks oli Aino Perviku kogu «Umimetsades», mis jõudis ««Loomingu» Raamatukogu» kaudu pärale koos näärivanadega. Harjunud autorist mõtlema lastekirjanduse kontekstis, oli see luulevihik ootamatu. Pealegi on «Umimetsades» debüütikogu, ainus muidu nii värsirohkel aastal, ja mis sellest, et staažikalt kirjanikult.

KARL MURU

Aasta luulepildis seisab «Umimetsades» täiesti omaette, seda pole võimalik haakida ühegi eespool vaadeldud luulekogudest. «Umimetsades» luuleinspiratsioon lähtub tervenisti folkloorist. Sealt on motiivid ja aine, enamik sümbolühiseid, vähem kujundusvõtted. Ent A. Pervik ei tööta restaureerija kombel. Ta vormib pärimuslikku ainet omatahtsi, kujundab uue, individuaalse terviku, mis vaimult on väga lähedane rahvaluulele. Kuid «Umimetsade» poeetiline maailmatunnetus ei ole pelgalt stilisatsioon. Lugeses võib sattuda mõisklema inimese ja looduse vahekorrast, vastandpoolustest elus ja inimeses, inimese eneseteostusest ja eba-teostusest, indiviidist ja süsteemist. Üsna paljud luuletused on poeetiliselt rikkad, polüsemantilised, lähema, pealispinnaltki tabatava ning kaugema ja sügavama tähendusega («Sadu», «Talvine», «Janu», «Karu», «Härjad», «Mäng loomadega» jt.). Kui väga üldiselt öelda, on umimetsade sisuks elu: sünd ja saamine, olemine ja muutumine, häbumine ja surm, uus võrsumine seitsmest eluringi sooritanud aimest. Selle kandva idee juhatab sisse avaluuletus ning võtab jõuliselt kokku vihiku viimane pala «Voolamine»:

ma üha voolan valgum ellu süttivasse rakku
 mu juurtest endistest ja kehast tõuseb läppuv vina
 ent paisuvasse seemnekesta algama uut hakku
 saab püüdmatult see osa minust mis on igimina

«Umimetsades» ei ole aina eluhõiskav. Siin on tumedaid jooni, salapärasest kaks-poolsust (õunapuuhing ja tondiveri), ka painajalikkude, aga ikka mingi tervikutunde piirides. «Umimetsades» on lõpuks väga naiselik teos, poeetilised situatsioonid on ikka nähtud sünnitaja, eluandja ning -kandja positsioonilt, ükskõik millisesse rolli naisus parajasti asetatud polegi.

Eesti luuletraditsioonis on A. Perviku «Umimetsades» lähimaks eelkäijaks noore B. Kangro rahvaluulemotiividel katsed 30. aastaist. Peale lähteaine seob ärev, erutatud meeleolu, sagedasti esinev ahvatlus millessegi hukatuslikku, vahest kõige selgemini luuletustes «Soo» ja «Lill». Kuid see paralleelsus on eeskätt meeleoluline. B. Kangro eemaldus rahvapärimslikust aimest tunduvalt enam, see jäi talle põhiliselt äratõukepinnaks fantaasiaarendusse, ta stiil on märksa literatuursem. Värss «Maad ligi vett ligi mõõlade vahel» A. Perviku luuletusest «Aimus» tuletab meelde M. Underi «Orvu» algust: «Maadligi, vettligi maja». Mõneti ongi võimalik võrdlus M. Underi ballaadiloominguga, eelkõige «Umimetsades» ballaadipärasemaid luuletusi silmas pidades («Toone jõel», «Koerakoonlane», «Luik», vahest veel «Pisuhänd»). Selleski kõrvutamises jääb A. Pervik rahvaluule stiililaadile lähemale. Viis, kuidas kahestumine avaldub näiteks luuletuses «Sootuluke», võib mõtte viia noorele B. Alverile. Nõnda palju siis võimalikest tüpoloogilistest paralleelidest. «Umimetsades» on omapärane ja kunstiliselt iseseisev kogu.

A. Perviku värss on jõuline ja hoogne, rütmi- ja keeletaju eksib vaid harva. Sõnastusstiil on ainekohane, leidlik, pildistik mõjuv ja fantaasiarikas. Kui siin kõik polegi veatuks luuleks saanud, mis sest. Jäägu kahtlused hilisematele, detailsemalt vaatlajatele. Ülevaatajale piisab rõõmust selle kena luulepõimiku pärast.

Ei oska ainult kujutleda, mis saab edasi. Nii veetlev kui «Umimetsades» ongi, tundub ta niisama lõpule viidud kui J. Jõerüüdi «Kõne sellel teemal». See on ilus leid, millele samaväärset jätku pole kerge leida.

KARL MURU

Ilmunud kogudest pilku üle libistades ja perioodikaski avaldatud värsse meenutades ilmneb, et meie nüüdisluule stiilivõimalused on silmapaistvalt mitmekesised. Enamikul luuletajaist — D. Vaarandil, E. Niidul, J. Kaplinski, M. Traadil, A. Ehinil, J. Jõerüüdil, H. Runnelil jt. — on olemas selge individuaalstiil. Hõlpsasti nähtavad, kuid mitte nii hõlpsasti kirjeldatavad on L. Tungla, H. Jürissoni, N. Baturini ja J. Saare, K. Kangru ja P. Haavaoksa väljendusviisi erijooned. Mõni aasta tagasi konstateeris sedasama J. Kaplinski. Ühele lugejale pole kindlasti kõik need erinevad stiilivõimalused võrdsest armsad, mõned (A. Ehin) on esile kutsunud avalikult väljendatud tõrkeid, teiste suhtes ilmneb luulehuvilise hinnang passiivselt: on kogusid, mis jäävad kauplustesse, ilma et neid ostetakski. Tervikuna võttes võib siiski uskuda, et meie praegune lüürika suudab rahuldada vägagi lahkuminevaid lugejamaitseid, et peaaegu igal stiililaadil on oma tarbijaskond.

Aga midagi on erinevuses ometi ka ühist, kas või see, millest parajasti lauldakse. Mõnede igaveste lüürikamotiivide kõrval ja nende seeski annab siduva elu ja aeg, millest ei saa puhtaimgi lüürikunatuur mööda. Ma ei näe praeguses luuleülevaates võimalust avastada aasta kõiki luulemotiive. Jäägu see tulevastele kirjandusloolastele, kui neil selle vastu huvi. Siin peatugem vaid mõnel, ülevaate tegija arvates silmahakkaval seigal.

Väga esilekõundiv on linnamotiiv, mitte niivõrd kirjeldavas kui suhtumuslikus aspektis. Mingil kombel esineb see peaaegu kõigil. Mõned lähtehoiakud:

J. Jõerüüt: ALLAKIRJUTANU
teab nii mõndagi linnast.
Vähe ütlevad talud.

E. Niit: Üks põline linn
mu ümber ja sees.
Veevilk läbi majade rägu.
Üks linn,
tornid taevas
ja jalad vees.
Minu näos tema tuhat nägu.

A. Alavainu: Tean ainult linna.
Külma. Ja kivist.
— — — — —
Linn minu mõirates müüresse suleb.
Oi, kui ma karjuda saaks!

J. Jõerüüt konstateerib asjade seis. E. Niit teeb sedasama, kirjeldab ja märgib kooskõla. A. Alavainu on selgelt hinnanguline — ja eitav, ahastav. Me ei näi veel linlasteks harjunud. D. Vaarandil on «Tumeda tunneli» kõrval sooja tunde kirjutatud «Maalapsed», «Mustroheline maa» ja «Eleegiline Hiiumaa». P. Hint ei pea kasvukeskkonnast palju. «Raske vaevaga / olen end harjutanud elama / Harju tänaval. / Mu süda on lukkus / kivimüüride vahel», pihib E. Niit luuletuses «Maailma pidevus», mis ütleb muud kui «Üks põline linn». Loitsulistest «Valuvõtusunades» kirjutab M. Traat:

KARL MURU

Ära kiusa mind maa vaim
talumehe kärsitus
lase mind lahti
lase ära
olen ju teine
teisel põllul.

See on uude keskkonda kohaneja vaev, soov end lahti rebida sünnimiljööst ja suutmatust seda teha nii, et tulemus rahuldaks.

Linnad on inimeste tehtud. Linnad on tehiskeskkond. Enamik meie luuletajaid näeb linnades ja selles, mis tuleb linnadest, midagi moondunud ja moondavat:

P. Hint: süljeplärakaist
kähe ja rõve
unistus
silmini tolmus
ja
kolm roosi õitseb maantee ääres
etüülbensiini vinas

M. Traat: Oled tulnud õitsema, viljuma, elama,
pööra aga pea päikese poole
raua raginas, raevu kajas.
(«Näälake»)

N. Baturin: Pank paremal. Plank pahemal.
Su süüd ja surm seal vahemaal.
(«Asfaldilill»)

P. Haavaoks: Tuhmkollane
ja pruun
ja nukralt lilla
on hävitamas iidset rohelist.

J. Paavle: siin võib igaüks
haiget teha

K. Väli: Liblikas lendas üle tänava.
Liiklus peatus, et liblikat tänada.

Linnaimetus ja -ülistus selle aasta eesti luules niisama hästi kui puudub. Huvitav on K. Väli kujutus: liblikas (märguanne elavast loodusest) mõjub tehismaailmas kui suursündmus.

A. Alavainu lahendab probleemi programmeerimise lihtsusega, vastandab lüürikas mõeldava naiivsusega linna ja maa:

KARL MURU

Kuidas küll
kalgineb süda
kividel käes.

Asfaldil astudes
nuga me peidame
käises,

Kuidas küll
sambla sees
sumades
maheneb meel.

metsateed kõndides
kakraimp valgustab teed.

(Vastandamise näitlikustamiseks on tsitaat teisiti paigutatud kui autori tekstis.)
Mida siis muud, kui «ära teie linnadest»!

M. Kesamaa «Suurlinna ääres» vastab lootusetu alistumisega: linn sööb looduse, paneb oma loojad «nende endi ehitatud / betoonpuuridesse, kõmisevate keerd-treppide labürinti, / kust pole enam tagasiteed...» Romantiku hoiakuga noor A. Lõhmus laseb metsa linna piirama, puud tungivad peale, kasvavad läbi majadest, mis varisevad rusuks (muide: see pilt meenutab üht P.-E. Rummo luuletust kogust «Lumevalgus — lumepimedus»), inimesed põgenevad jälitava metsa eest kesklinna poole. J. Kaplinski sõnastab:

Linnad nagu lasteraamatud
lagunevad
lehtaaval koost
ja uusi ei
tule asemele

Pahelise linna motiiv on kirjanduses vana, peaaegu ajatu. Eestigi sõnakunsti-traditsioonis ulatub see vähemalt möödunud sajandisse. Aga luules ei ole vist küll seni nii üksmeelset rünnakut linnale ette võetud. On siin tegemist moe-motiiviga, mis levib ja laiub nagu nakkus? Seda tuleb uskudagi, sest paradoks on ilmne: aina kuulutame, kui hukatuslik ja hirmus on linn, kuid püüame ise linnale aina lähemale, lähemale ja lähemale, läheme linna tulelumma ega tule sealt tagasi ega hukkugi nagu liblikad. Tuleb välja, et elu on elu ja luule on midagi muud. Luule on luiskamine. Mõõngem siiski: suviti käib ka luuletaja maal.

Ometi on mul tunne, et äsjane arutlus ei olnud päris laitmatu, oli vahest pisut ülekohtunegi. On nimelt väga tõenäolik, et linnapildistikus ja tundelistes hinnangutes linnale väljendub mingi osa tsivilisatsiooniängistust, s. t. inimese psüühilist kohanematust tehnilise progressiga, mis meie sajandil on üheainsagi inim-põlve jooksul järsult muutnud inimese olemisingimusi. Sellelt pinnalt on tõus-nud tõsiseid, enam kui rahutuks tegevaid probleeme ning inimkonna olemasolu ja elu üldse on nähtud olevat ohus. Sedakaudu on linnatõrksuse juured — tehni-lise progressi häll on linn — sügavamal ning vist ka olulisemad kui ainult hin-geline kohanematus. Kummaline, aga suhtlemine inimese enda loodud masinaga võib inimest lähendada masinale, käitumine tihedasti asustatud alal vältimatus suhtlemisreeglitikus automatiseerib inimest. Ses mõttes on vist küll kõige esin-davamaks luuletuseks E. Niidu «Liikleja», mida ei saa lugeda jubedustundeta (loodetavasti ei kavatse «Ringliiklus» sellele teosele anda eriauhinda). Mõni katke:

Ma olen üdini harjunud
ümberrivistumisega
vasakule ja paremale.
Ma süütan suunatule
reflektorselt.

KARL MURU

Olen peaaegu
masina osa.

Ma arvestan liiklusmärke
nagu loodusseadusi.
[— — —]
Isegi jalgsi
olen ma sissesõidukeelu ees
kõrvale pööranud
ja läinud teist teed —
alateadlikult
nagu poolautomaat.

Luuletuse jätk meeles mõlkuvast liivateest, endas õitsvast liivateest ja äraolevast südamest oleks nõrk, kui see ei väljendaks situatsiooni teist poolt, hingelist kohanematust. Nõnda on «Liikleja» kujundis olemas see konfliktseis, mida nimetasime tsivilisatsiooniängistuseks. Ja ilmselt mitte ainult see. Teises olustikus (mitte tinglikus, vaid konkreetseis situatsioonis) on seesama olemas luuletuses «Vahepeatus Orly lennuväljal». A. Alavainu igatsus sametpükstes päkapiku ja «seinavaiba magusalt maalitud / luigepaari» ja «kirju-kirevate siidsulgedega» linnukese järele ning ütlemine: «Minul on hädasti tarvis / igasuguseid teistele tarbetuid / imeasju, / sest on asjade sajand ja / mul pole kappi, kus hoida / NEID TEISI asju», on ligikaudu seesama. P. Hint kirjutab: «kompab ametialane üksindus / pumba-laagrite teraslööke / pea kohal kõrgeid korstnaid / tõusmas ja kukkumas / öösse». J. Paavle: «Näed-sa, mis on meist saanud: / ei ootust, ei vahejaamu [— — —] Pöormeseadjaks automaat-jumal». V. Adamsi «Infernost» loeme: «Põrgus pole maailmamuret, emamuret, teabemuret / ega üldse midagi / peale raamatupidaja. / Tere tulemast!» H. Jürisson ütleb: «Oleme paljupaigalised / pleekimise kulumise pragunemise / maailmast / lubjatud kevadete / roostetanud sügiste / maailmast / looduse saatusest irdunud / taeva tujudest puutumata». See kõik, mis sest, et ise laadis ja erineva kunstilise võimekusega sõnastatud, on peaaegu seesama. Tundub pöörane niimoodi mõelda, kuid ei saa mööda sellest, et isegi A. Perviku «Umimetsades» ajatus stiilis on sedasama tunnet. Meenutagem katseks ainult luuletust «Pisuhänd».

J. Jöerüüdi «Kõne sellel teemal» on seega konflikti ühe poole kontsentraat — kohanemislugu —, kuigi: «Kas sa sest mõtled või mitte, ajastul siiski on alltekst.» Ning imeliselt lähedased võivad olla J. Jöerüüt ja J. Kaplinski:

Tere
head aega
tänan
hästi

sõlmi
katkenud
kinganöör

kustuta tuli

KARL MURU

unusta
südametunnistus
märkamata
asendumas
sidekoega

kaugel
hääbuv
Võhandu
Tamula järv

Aeg ning see, mis ajas ja inimeses toimub, pole inimesi üksnes lähendanud, vaid ka üksteisest võõrutanud. Ja imelik: mida võidetavamad on kaugused, mida hõlpsamini kandub koju maailma kaja ning pilt, mida tihedamalt asuvad inimesed üheskoos linnadesse, seda teravamalt tajutakse võõrdumust kaasinimesest, kellega polegi nagu mahti nõnda viibida, et omaks ja iseendastmõistetavaks saada nagu vahest kunagi külamiljões.

Aju rappub seostest kui metsaveoautost maja.
Voolujooneliste järelduste pikad vetruvad tüved
löövad ristteel inimese maha.
Ning sina, kes sa nõtkutad elu ees hardusest põlvi,
oled järsku nii nõutu.

Sellisel läheneb probleemile M. Traat («Pikkameeli»). E. Niit heidab silla üle aegade ning tõdeb luuletuses «2. juuni 1858»: «Nii lõpmata palju / on tardumus nõudnud ohvreid. / Ja nõuab veel.» «Igal oma seisukoht... / Istekohta vend ei paku», kurvastab P. Haavaoks. «Nad vaid ütlesid, / lootusi jagasid, / mitte keegi / ei / tulnud / neist / tagasi», kõneleb A. Alavainu inimese üksiolust, ning jätkab sedasama teemat õige ootamatul kombel «Lapsel polnud lallitajaid» värssides. Kõige lähedasemategi eemaldumisest kõneleb L. Tungal: «Leivakompsuga koju on eideke teel, / ja meist mõned on tema lapsed.» Eetilisel pahandatud R. Parve nähvab irooniliselt: «Minusse puutub / mu enda muutumatus — / seaduses tagatud / isikupuutumatus!»

Mida on vastukaaluks teraselt aja-, olu- ja inimesekriitilisele suhtumisele? Jätkem siin kõrvale üldsõnalised lohutused, pakkuminekuksed A. Alavainu laadis, lepitavad konstateeringud, et aeg, asjad ja inimesed on need, mis nad parajasti on. See kõik ei kaalu palju. Pigem kinnitab, toetab ja aitab inimest edasi inimeste ühtsuse tunne, nagu see ilmekalt avaldub E. Niidu luules, või kõige elava ühtsuse ja terviklikkuse tajumine J. Kaplinski loomingus. Vastukaal on kodu soojuses ja armastuse valguses, mida sel aastal vahest kõige tõhusamalt on poetiseerinud E. Niit ja H. Runnel. Armastusmotiive on üldse märgatavalt ohtrasti L. Tunglal, A. Alavainul ja mitmel teiselgi. Isegi «Helemite aia» autori kavatsus poetiseerida kaunist inimeses ja armastuses kuulub siia. Silmahakkavalt tähtis näib lapsemotiiv, ja väga erinevate autorite loomingus. Laps esineb puhtuse, terviklikkuse, lootuse sümbolina, on märguand uuest maailmast, nõuab kaitset ja rahu. Siin lähenevad muidu õige kauged luuletajatüübid. A. Alavainu: «Inimkonna, / maailma / ja rahvaste / saatuse pärast / valutab mu süda. / Ma ei taha, / et Päikese / varjutaks hirm. / Nüüd, / alles nüüd / saab nägijaks / naine, / sest naisest / saab ema.» H. Runnel: «Luuletan üksinda läbi öö, / see on lihtne, see

KARL MURU

polegi töö — / lihtsalt luuletan läbi öö. / Sina magad, sa ootad last, / ... väsiks see maailm vaid vihkamast!» (Sel foonil on võimatu piinlikkustundeta lugeda H. Männi luuletust «Hommik»: «Toas tühje taldrikuid kolistab / põrgunäljane põnnide vägi / ja seeliku all põtkib murelaps, / kes kasvab kui pudrumägi». Ei lepita siin paraku ka argihommiku pereaskeldustest tüüdatud sinilinnu vaatepunkt. Sõnastus on võimatu.)

Miks mitte toetuda J. Jõerüüdi kogu alltekstis elavale igatsusele ja A. Perviku elujõulisele fantaasiale või M. Traadis taas tungivalt ärganud maailmaparandajakirele? Vahest virgutavad isegi A. Ehini groteskne huumor ja N. Baturini ning J. Saare rahvapärasem nali? Oma toime on looduspiltidel, mille tähtsaimaks ülesandeks on küllap siduda luule lugejat elukeskkonnaga, vähemasti viidata seal inimesele soodsat. Sõltub lugejatüübist, kas ta eelistab K. Kangru peeni deskriptioone, P. Haavaoksa lõdvemat laadi, M. Traati, L. Tungalt, J. Kaplinskiit või kedagi muud. Erielse väärtusega on sügavalt läbituntud kodumaapilt D. Vaarandi ja E. Niidu luules.

Vastukaaluks tsivilisatsiooniängistusele ja muulegi, mis surub ning piirab, on veel poeetiline pilt inimesest, kes esmajoones tegutseb, töötab ja võitleb selleks, et elu oleks elamisväärne. Palju sellise inimese hingepilti meie praeguses luules ei ole, veel vähem on teda poetiseeritud ajalisel konkreitseeritult. See on tänase luule üks omapärajooni muu kõrval, mis eraldab 60. ja 70. aastate liürikat.

Kõigepealt meenuvad D. Vaarandi «Inimene kannab lippu» ning poeetiliselt väga tugevad «Punane kaar» ja «Tahkuna legend». Tuleb meelde E. Niidu «2. juuni 1858» ja «Laul silmanägemisest», M. Traadi «Karu tänav 1922», «Oswieci mi eleegia» ning vahest veel «Suvepäeva poeem» ja P. Haavaoksa «Vihtlemislaul». Tihedam on see motiivistik O. Kruusi, M. Kesamaa ja A. Rammo kogudes, M. Kesamaal ja A. Rammol meenumuslike tagasivaadetena, kuid poeetiliselt vähe sugestiivne.

«Loomingust» jäi silma R. Parve luulet, mis osalt on samuti meenumusliku lähete, kuid tundetihe («Hing on valus, nooreit löödi», «Aeg möödub! Sõnud aja mõrkjaid marju», «Mis erutus astuda rajal»). U. Laht heitleb oma põlismaelasega ning kuulutab kirglikult oma põhitõdesid. Katkend H. Angervaksa poeemist «Emajõe rapsoodia» seostub vahetult Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga ning on esitatud luuletähistusena revolutsiooni 60. aastapäevaks. Üldised ajaloolised või publitsistikast hästi tuttavad tõdemused-teesid juhatavad sisse olustikupildid Tartust ning sel taustal ka ühe inimese kujunemist otsustavalt mõjutanud tegurid.

Huvi äratab V. Adamsi «Sonetipärg Suurele Oktoobrile». Mitte sellepärast, et tegemist on sonetipärjaga, sest neid meie luules juba jagub, vaid seepärast, et vorm ise tundus aine suhtes ootamatu, meie senises luuletraditsioonis filosoofiliseks ja poliitiliseks ideelüürikaks oluliselt kasutamata jätetud.

Seegi sonetipärg pole mu meelest ideaalne. Meelsam oleks järjekindlamalt arenev kompositsioon. Siin-seal tõrgub lugemisel stiilitunne. Mõnedki sõnaseosed ärritavad, tunduvad pigem vormisundusena kui sisulise paratamatusena. Ometi on teos põnev, põnevam kui meie senised sonetipärjakatsed.

Erutab see, et ülirasket ainet on käsitletud avaralt, mitmekülgselt ja süvenenult. Kontsentreeritult on nähtud tervet ajastut, on püütud tähistada ja filosoofiliselt mõtestada tänase kasvamist inimkonna ajaloolisest kogemusest, on väga mitmeti ja selge autorisuhtumisega tähistatud eitavaid ning jaatavaid, takistavaid ning stimuleerivaid tegureid revolutsiooni, inimsuse ja isiksuse-indiviidi aren-

KARL MURU

guteel. Seda pole tehtud üksnes analüütiliselt, möödunud juureldes, vaid sellest olevasse ning suurimaid humanistlikke ideaale teostavasse tulevikku kasvades, uskudes, et inimvaim suudab teoks teha ideaalse, veendes, et areng kulgeb täiusesuunas. Mis on sel puhul loomulikum kui pöördumine noorsoo poole!

«Sonetipärg Suurele Oktoobri!» on ehtsalt valmaradamslik teos, koondab ta luule kõige ilmekamad märksõnad, esitusviisi ja hoiaku.

Ma ei usu, et suutsin neis märkmeis tähistada kõike huvitavat luuleaasta motiivistikust ja ideeaarendustest, kuid midagi iseloomustavat õnnestus vahest ometi tabada. Võimalusi jätkub.

5

Olen veel võlgu kokkuvõtvaid märkmeid, põhikahtlusi, probleemitähistusi ja lõpetuse.

Eelnenud jutust pidi selguma, et luulekogusid on ilmunud palju. Peale selle on arvukalt värse avaldatud ka mujal. Kvantiteedi poolest oli küllane aasta. Jätkub individuaalsusigi, kuigi kaheldamatult omapärast luulestiili, lüürikuid, kelle kogusid või luuletsükleid omavahel mingil juhul segi ei aja, piisab vahest kolmandiku võrra. See seis tundub hea, rohkemat soovida oleks soovunelmaid esitada.

Meie tänane lüürika vahendab ja väljendab valdavalt nüüdisinimese hingepilti ning on silmatorkavalt indiviidikeskne. Indiviidikeskne hoiak tähendab seda, et mõtestamata deskriptsioone, natuurist ära kirjutamist pakutakse luule pähe harva. Lüürrik värssistab maailma peegeldust indiviidis, palju rohkem veel indiviidi enesepeegeldust. See on kahtlemata lüürikaomane. Ja siiski on nõnda, et just siit algab suur osa meie praeguse lüürika sisulisi küsitavusi. Maailmad sisevaates pakuvad lugemishuvi ja erutavad siis, kui neid esitavad tõepoolest rikkad, paremal juhul ka omapärased autoriisiksused. Tunduv osa mullu avaldatud värssidest selle põhitingimuseni ei ulatu: pakutud hingepilt tundub ahas, triviaalne, mikro-maailmaline, fantaasiavaene, elust väljaspool indiviidi viljastamata. Lugeja ei tunne end niisuguste värsside varal rikastuvat, võtab nende ilmumise teatavaks ja unustab. Eluparatamatus, mis ühtlasi on luuleparatamatus. Kui lüürikatuhm värss seejuures püüdleb puhta luule poole, millest ajalik hoolega välja kurnatud, on tulemus veel halvem: siis ei jää lugejale midagi järele. Igavikku adresseeritud värss ei jõua isegi tänasesse päeva päralt. Täna mõeldes ja tundes võib kirjutatu aga õnnekombel osutada ka ajatuks. Siit edasi arutleda vist ei maksa, küsimus on lihtsalt talendi jõus ja ande piirides. Olgem veendunud: keskmisele tasemele või sellele pisut allajäävat luulet võiks meil ilmuda kui palju: värsiharrastajaid ja harrastusluuletajaid jätkub, et anda aastas kas või 40 kogu.

Muu hulgas äratab tähelepanu, et sageli toidab meie luulet sekundaarne inspiratsioon. Luule lätteks pole sel juhul enam elu, vaid mingi teine kunst: muusika, teater, kujutav kunst, muidugi ka sõnakunst ise. Ma ei väida, et teisest kunstist lähtumine on pahe, et see ei anna huvitavaid tulemusi ega rikasta luule võimalusi. Ometi tähendab sekundaarne inspiratsioon sedagi, et kunst hakkab toituma iseendast. See meenutab pisut röövmesilast võõral kärjel. Siingi võib olla tegemist moetuhinaga nagu meie lüürika linnavaenu tunduvas osas. Või osutab see luuletaja psüühilist kohanemiskust tehismaailmaga, mis antud juhul tähendab vahendatu, kunstiks ümbermõtestatu eelistamist vahetule kogemusele? Tähendab

KARL MURU

see luuletaja enesevääristamist kultuurpoeediks, kes elab kunsti, laiemalt võttes raamatute ja ideede maailmas, millest loob üha uut kunsti? Või on legendiku aeg nii luuletühi, et ei suuda inspireerida? Ma kardan väga, et läksin liiale, ja teen seepärast ettevaatliku tagasikäigu. Sekundaarne inspiratsioon ei ole meie lüürivate avastus, seda on kirjanduslikus traditsioonis kord vähem, kord rohkem kasutatud. See on andnud suurepärasest kunsti, kuid ikka siis, kui autoril on olnud kaasaegsest elust midagi tähtsat teatada kaasaegsele inimesele. Näiteid niisugustest õnnestumistest leiame ka vaatlusaasta luulest. Neis tunneme värsket elu-
tuiget.

Jättkub tendents mõtiskleva, filosoofilise süvenemisega kirjutatud luule suunas. «Mõnedes lauludes on mõtet. / Mõned mõtted ise on laul», ütles mõni aeg tagasi A. Alliksaar. Lauluks üleneva mõtte osatähtsuse kasv rikastab, lisab luulele sisujõudu ning on küllap aja märk. Küllalt suur osa aasta värsiloomingust jättis aga mulje, et mõte saab meie luules ometi harva laulu kvaliteedi. Jääb puudu intensiivsusest, jõust, ehtsusest, ei taba vallutavat mõttekirge. Lugemisväärt mõtte ja filosoofilise süvenemise pähe pakutakse liiga tihti triviaalsusi, mõnikord ka niisugust, millele ei oska anda nimegi. Toon ainult ühe, kuid igati esindusjõulise näite. A. Rammo «Valustest värssidest» leiame haiku: «Konn ujub kraavis, / vaatan ja mõtlen: kallas, / näe, temalgi ees.» Selles suunas filosoofiliselt rohkem süveneda tundub võimatu.

Kujundi loomise tehnikast on üsna tõrjutud komme esitada sõnadega maaltitud pilt ning liita sellele seletus, tähendus, ideepooge. Kahetseda pole siin midagi. Probleemiks näib aga saavat fragmentaarne, katkeline kujundiarendus, mille puhul luuletaja üritab midagi hingemaailmast osutada väliste seikade kaudu. Tähistus jääb sageli liiga umbkaudseks ega anna lugejale küllaldaselt tuge. Halvemal juhul jätab luuletaja lugejale üksnes pidemeta sõnu, millega sel kaasautori õigustes pole kuigi palju peale hakata. Möödalugemised ja nurilugemised on niisuguse kujundiarenduse puhul vältimatud. Vaevalt küll on selle värсилаadi harrastajail siin mõtet asuda ringkaitsesse ning süüdistada lugejaid fantaasiavaesuses ja mõttelaiskuses. Pigem on nõnda, et sellisel juhul pole autoril enamasti kujundit olnudki või on olnud ainult kujundiloo, mida ta pole kärsinud tervikuks kasvatada. P. Hint ja J. Paavle komistavad siin alatihti, seda viga on küljes ka N. Baturinil, J. Jõerüüdil ja mõnel muulgi.

Lüürilise alge tugevnemine viimaste aastate lüürikas on ilmne. Vabavärsi osatähtsus on seejuures näidanud kahanemistendentsi. Harrastatav vabavärss on kord väga meloodiline (J. Kaplinski), kord läheneb kontuurikindlusele traditsioonilisele stroofikale (D. Vaarandi jt.), on aga mõnikord ka häirivalt proosapärane (A. Rammo, O. Kruus). Eelistatud on lühemad, märgatavalt ka klassikalised struktuurid, nende hulgas sonett, tanka, haiku. Sonetivormisse ei suhtuta enamasti dogmaatilise vormitõsidusega, vaid suhteliselt vabalt (ebatäpne riim V. Adamsi sonetipärjas, grotesk A. Ehini, huumor või murdekeelne nali N. Baturini ja V. Sõelsepa sonettides). Haikusid harrastatakse palju, kuid need on enamasti üsna sisuvaesed. Võib-olla pole see vorm meile temperamendikohane, mistõttu suur osa haikusid tunduvad pigem näpuharjutused. Võimalik küll seegi, et haiku on eriti julm vorm: on erakordselt raske nii napi silpide arvuga luua arvestatav poeetiline kujund.

Liigiideaalile lähenev lüürika pole vist siiski omaette väärtus. Luulepilt on liiga ühtlane, sunnib igatsema eepilisemaidki kvaliteete. Mõned ballaadinäited ju on, poemist vaid paar visandlikku katset, kui riskida M. Traadi «Suvepäeva poemi» ja P. Haavaoksa «Vihtlemislaulu» pidada poeemialgeteks. Viimane suuri kunsti-

KARL MURU

lisi ülesandeid võtnud poeem oli vist B. Alveri «Mustjalg». Kuid see ilmus 1971. a. «Eluhelvestes».

Kunagi vaieldi selle üle, kas luule üldse jääb luuleks, kui autor loobub interpunktsioonist. Nüüd oleme saavutanud selle, et nullinterpunktsioon või poolinterpunktsioon on moeasi. Nõnda kirjutavad J. Kaplinski ja O. Kruus, D. Vaarandi ja P. Hint, M. Traat ja A. Rammo, P. Haavaoks ja H. Jürisson, V. Adams ja A. Pervik, R. Sander ja V. Verev ja kes veel. Nullinterpunktsioon võib olla poeetiliselt vägagi funktsionaalne. See on kaheldamatu J. Kaplinski luules, peaaegu märkamatult kujutlusest kujutlusse sujuvas värsis. See tundub asjakohane A. Ehini groteskides. D. Vaarandi loobub interpunktsioonist siis, kui see ilmselt segab. Kummaline, aga mu meelest on selgesti tunda, kas nullinterpunktsioon on poeetiliselt funktsionaalne või mitte. Kahtlused tekivad otsekohe, kui lugedes märkad, et interpunktsioon on vajaka. Siis hakkadki mõtlema moele. Päris kindlasti on moega tegemist sel juhul, kui värss vaevu ulatub luuletasandile.

On ülim aeg lõpetada, kuid sündsusetu on seda teha nurinaga. Arvan, et võime luuleaastaga 1977 olla rahul. Aasta, mis andis 21 uudiskogu, nende hulgas kuus silmapaistvat, head või vähemalt huvitavat luuleraamatut-vihikut, ei ole ikaldusaasta. Mõni kõitev luuletus leidub lõpuks ka aasta kõige vähem silmapaistvais raamatuis. Ilusat lisa andis perioodika. Võib-olla pole me kunagi rohkem suutnud.

Leenu Siimisker

SÜND JA SURM

A. H. TAMMSAARE LOOMINGUS

Kirjanik huvitub eriti neist hingeseisunditest, mis tõukavad inimesi surma, tundmustekompleksidest, mis ühendavad dialektilisi vastandmõisteid ja milles avalduvad kvalitatiivsete üleminekute äärmuseseisundid. Nõnda ärgitab teda ka selles armastusnovellis armastus kui elu ja surma demiurg. Peaksime lisama: suur, tõsine armastus, sest «Varjunditeski» seisavad epiteeti kättejihatavalt kõrvuti armastus kui flirt, armastus kui edvistamine ja ajaviide ning armastus kui sügav tunne.

Elutung, elu edasiandmise soov on universaalne, pannes end maksma kas primitiivse, lihtsakoelise vitaalsuseavaldusena või kujunedes kannatusrikkaks tunnetemänguks elu ja surma peale. Seal on eluküllusest pakatav Laanini naine, kellel arstid soovivad sünnitada ja keda talle antud lootused tõukavadki juba ringi liikuma tulevase emaõnne eeltundmustes. Ent kurb tõsiasi: mitte ialgi sünnitada tohtida, tõuseb isegi lootusetult haige Soonja meeltesse ja keelele tema lühikese nukra eluromaani kõige intiimsematel hetkedel.

Armastuse kui keerulise fenomeni, kui inimese psüühilist ja füüsilist olemust haarava ning alistava, talle elutahet ja elujõudu kinkiva tunde sünni ning arengu registreerib nüansirohkelt Thomanderi päevik, tõendades ühtaegu, kui kaitsetuks teeb armastatu lähenev surm minajatustaja. «Varjundid» on esimene Tammsaare teos, kus surm saab ränkade hinge- ja vaimupiinade põhjustajaks; kannatustes sünnib protest surma vastu ning inimese mõte pürib surma üle sügavamalt juurdlema. Thomander, kes enda kohta teatab, et ta on alati «neile teadustele eesõiguse andnud, mis küsimusi vastavad mõõdu ja kaaluga», kogeb surmakannatustega vastamisi seistes, kui nõrgaks toeks osutub inimesele tema mõte ränkadel katsumispäevadel, mil süda nõuab oma õigusi. Surmakannatustes saab juurdlejale selgeks, et kõigel, mis sündinud, kõigel, mis inimene ja mis looduski pikaajalises evolutsioonis on loonud, tühistab elu mõtte paratamatu hävingu perspektiiv:

«Inimesed sünnivad ja sünnitavad, inimesed sigivad ja sigitavad, inimesed kasvavad, õpivad ja uurivad, aga ikka ootab kõiki sama saatus — surm. Aga milleks siis sigitada ja sünnitada, milleks õppida ja uurida, kui pole midagi muud loota! Ei ole kasu ilust ega tarkusest, ei leita tulu hingepeenusest ega vaimusügavusest, sest ikkagi varitseb iga hingepeenuse taga meelegaigus või hullumeelsus ja iga sügavamgi mõte jõuab paratamata totra mõttetuseni, lüües varinuprina virru, või iga ulatavamagi mõtte tipul seisab lõpmatus, kus juhtijaks ja trööstijaks ainult usk — meie elutühjuse kõmisev tõrs. Lõpmatus piirab meid armutu müürina ja jõuetud on tema vastu meie hing ja vaim oma unistuste sinilennuski.» (Lk. 361.)

Tammsaare tahab tõendada, et surma juurde ei jõua mitte ainult inimene, vaid kogu loodus kõige hõlpsamini tundeerutuse kõige sügavamatel silmapilkudel, armuekstaasis. Thomander leiab teelt ja tõstab hoolitsevalt kõrvale liblika, kes

* Algus «Loomingus» nr. 1.

sinna kukkunud elu suurest mängust, kuid leiab ta hiljem ometi surnuna. Siit tõusevad mõtted: «Armastus ei tähendagi muud kui surma, armastajad kannavad ikka surmamõtet kaasas. Üks tapab enese, teine oma armastatu; üks tapab ise, teine laseb ennast tappa, sest surm on magus; üks ihkab surma ennast, teine surmaga ilma lunastada.» (Lk. 357.)

Samas selgub, et surmaohvreid ei nõua mitte ainult maine armastus. Enne kui Thomander püüab püstoliotsaga tabada oma südant, otsib Musta mere vetest kannatuste eest pääsemist helilooja Anton Petroovitš, kelle elumõtteks on muusika, millega tegelemise on teinud võimatuks tema tervislik seisund. Sedagi saatust komplitseerib rahapuudus ja naise reetlikkus, kuid näib, et saatemotiivi on Tammsaarel vaja olnud rohkem selleks, et anda suurem sotsiaalne kõlajõud talendihoiulistele mõtetele, mis helilooja surm lubab päevakorrale kergitada.

Tõsiasi, et eluvõitluses jäävad alla just paremad, peenemad, suursugusemad, oleneb neist endist, aga ka neist, kes talenti kasutavad. «Nad tahavad liig palju ja neilt nõutakse veel rohkem, nõuavad just need, kes neid armastavad...» [- -] «Erk hobune jookseb jalad vigaseks,» jätkas ta, «laisk aga viib oma õmbikud tervelt mulda. Just neid paremaid, suursugusemaid peaks kaitsma, just nende vastu peaks vähenõudlik ja hell olema, aga loomakaitsjadki näevad ikka kõigepealt laisku, sest neid piitsutatakse.» (Jutustused II. Tallinn, 1960, lk. 337—338.)

Anton Petroovitš on erandlik kuju Tammsaare loomingus: ainuke, kellele loometöö on nii suureks elumõtteks, et selle kaotamiseks nõuab eluhinda.

Surm saab Tammsaarele suure armastuse mõõduks, ent ta on siiski surma, eriti kirjanduses sagedasti meelitavasse valgusse asetatud armastussurma romantiseerimise vastu. Enesetapp ta loomingus on täiesti lootusetute olukordade lõppvaatus, lahendamatu konfliktide, kustutamatu piinade lõpetamise viimne abinõu.

«Varjunditeski» Tammsaare otsekui distantseerib lugejaist surma ja surmamõtteid oma tegelaste lootusetult raske seisundiga, mis muudab ülitundlikuks ja kaitsetuks. Kaasa mängib sunnitud tegevusetus. Eluhiulisus avaldub selleski, et minategelase piinad ei tulene mitte ainult ega mitte esmajärjekorras armastatu surma paratamatusest, vaid enesesüüdistusest selle surma tahtmatu kiirendamise pärast.

Tahtmatu süü tunnetus seob «Varjundeid» juba varem Punasel Lagedal loodud «Poisid ja liblikaga». Liblikat taga ajades mõttelt tallatud lille sümbol sünnib nüüd uuel kujul: Soonja lühikese elu võrdpildiks saab murtud roos, mille Thomander talle armastuse märgiks kingib. Soonja ise ei luba kellelgi lilli murda: nende närtsimine tuletab talle surma meelde.

Tammsaare delikaatselt tõrjuvat hoiakut eriti vägivaldse surma suhtes iseloomustab seegi, et ta keeldub (otsekui vältimaks ahvatlusi) enesetapmiskatset ja sellele vahetult eelnenud tunnetekompleksi lähemalt analüüsima. «Varjundites» märgib sündmust ainult kolm rida punktiiri. *Post factum* selgub ka helilooja surmaminek.

Inimesena, kes surmale väga lähedal seisnud, mõistab Tammsaare elu, elamise kui sellise iseväärtust ning paneb ka kunstnikuna oma surmasuust päästetud tegelase erilise meelteteravusega tunnetama elurõõmu, uut elamuslikku sidet kõige elavaga.

«Issand, mis eest see rõõm! Mis eest küll see rõõm!»

Aga miks tuletan meelde issandat. Olen ehk usklikuks saanud, nagu see patustega ja kannatajatega sagedasti sünnib? Ei ma tea! Issanda asemel võiksin ka

loodust nimetada, võiksin puhtel kummardada pakatava roosi ees, võiksin käed sirutada roosaka koidu poole, võiksin härduses seista tähise taeva all, võiksin pöörduda päikesekiirges sädelevate lainete poole ja vaadelda kaugeid purjesid, lendlevaid linde. Liblikas hõljub hilise lille varrel ja mu rõõm hõljub temaga kaasa; merepääsuke kastab tiivad vette, aga minule tundub, nagu niisutaks keegi mu huuli; tuul kannab rooside lõhna merele — oo, meri on nüüd muidugi lõhnav, lained on muidugi roosilised! Ilmaruumi täidab vaikne helin, nagu oleks Anton Petroovitši kosmilisel muusikal ometi tõsi taga...»

Nõnda kingib loodus, mis surma paratamatusega röövib oma mõtlevaldalt poegadelt elumõtte, selle taas tagasi, saades oma visaduse, kestvuse ja mitmepalgelisusega ise elujõu allikaks, elumõtte toeks. Taastunud elutahe leiab veel teisigi sidemeid, mis seovad elu külge: meenuvad omaksed, kodumaa, sünnib kojuigatus, mis muudab kergeks valusate surmamälestuste lasti. Võitu surma üle rõhustab veel episoodiline, kuid meelde jääv noore arsti elutahteliselt nakatav kuju.

Kui lõpuks küsida, missugune koht on «Varjunditel» Tammsaare kunstilises edenemises, siis tuleb tõdeda, et novell tähistab küll edasiminekut lihtsalt keerulisemale nii probleemiarenduselt kui ka karakteritelt, jõudes sünni ja surma mõõtmete tunnetamiseni nende inimeste seisukohalt, kellele on omane otsida elu mõtet, kes taotlevad oma elu ja loominguga püsivat, igavest, absoluutset.

«Varjundid» kutsub endasse suhtuma pieteeditundeliselt kui teos, mille meeleoludes peegelduvad kirjaniku kõige raskemate haigus aastate elamused. Ometi on Tammsaare selle teosega maksnud kõige suuremat lõivu ajastu ülepingutatud ilulembesele stiililaadile. See ongi, miks epiteetide ja detailide küllus ei suuda mõnikord luua ehedat kujutluspilti ning eksalteeritud pihtimustel puudub tihti peale Tammsaare hilisemale loomingule omane sugestiivsus. Ent «Varjundites» kostavad ka juba Tammsaare suure loomingu eeltaktid (Soonja surmastseen). Siin mängib Tammsaare talle omase lootuste ja meeletehte kontrastide poognaga ja laseb oma minajutustajal saata Soonja üle suure tundmatuse läve lihtsate jutustustega oma kodust, ammutades sealjuures neistsamust kodumaastikest ja mälestustest, millele aastaid hiljem toetub Vargamäe-eposes. Mis aga Tammsaarele iseloomulik: tüli selle seltskonnaga, kes elu ja surma elavad üle ühesuguse rutakusega, on selleski novellis olemas.

Otsingute heitlus mitmete väljenduslaadide vahel annab veel ilme «Kärbele», milles sünnimotiiv omandab sümbolise tähendussisu kirjaniku endagi loomingulist tõusu silmas pidades. «Kärbes» paisub oma ideelises finaalis hümniks sigivusele, mida ihkavad ühiselt ennast mehele siristav Tiksi, kevadine, sünnitusihkel maa ning loomingupalavikus vaevlev, uueks lauluks kandlekeeli sõrmitsev vanaev kirjanik Meriheini.

Tammsaare kõrgaastate loomingu üks olulisi tundetoone — dramaatilis-traagiline põhiheli, mis murdlainetena kohiseb üle ta kangelaste sünni ja surma, annab oma sisemise mõtte kätte hõlpsamini, kui arvestame seda tähtsust ja tähendust, mida kirjanik annab kannatustele iga üksiku elus, ühiskonnas, kunstis.

Elunähtusena tundisid kannatused enda üle eriti juurdlema Esimese maailmasõja aastatel. Tammsaare elas neid läbi kui suurt katastroofi, inimkonna valusaimat tragöödiat.

Kui erinevatest vaatenurkadest kirjanik sõda ka ei eitaks, kõige kohutavamateks peab ta ikkagi kannatusi, mida põhjustab miljonite ja miljonite surm, tõdemine, missugune kurbloolus on sünnitada ja kasvatada üles lapsi surma tarvis.

Just nüüd, sõja-aastail valdab teda terav mure: kuivõrd teadlik, kuivõrd võimeline on inimkond endale aru andma ja järeldusi tegema toimuvatest tragöödia-

test. Artiklis «Kannatus»¹ küsib ta: «Aga kas tuntakse praeguses miljonite kannatuses üleüldse mingit kurbloodust, kas ei kao võitluse ägeduses kõik tundmused pääle viha vaenlase vastu ja kas ei tumene kõik mõtted pääle teadmise, et peab võitlema, peab võitma, sest muidu oleks veel hirmsam?» (Lk. 185.)

Viimasel juhul oleks «kaduvate inimeste-parvedega niisamasugune lugu, nagu rohutirtsudega, kui nad paremat söödamaad otsides upuvad voolavasse vette!» (Lk. 185.)

Toodud mõttekäik on siiski rohkem intrigeeriv alternatiiv. Igatahes on sõjasurm, sõjakannatused midagi seesugust, mille vältimiseks tehtud jõupingutused arvab Tammsaare inimkonna õilsamate kohustuste hulka.

Kannatuste üle mõtlemine viib kirjaniku järeldusele, et kannatused pole elus mitte ainult vältimatud, vaid neil on täita koguni suur, elu vääristav osa: «Kannatus on mingisugune eluseadus, sest miks muidu öeldakse naisele, inimeste emale: valuga pead lapsi ilmale kandma. Sünnitusvalusid mäletades ei saa lapsearmastusest lahti, kannatatud vaevad ajavad armastama. Ehk ei ole isamaa-armastuski muud, kui aga mälestus unustamata kannatuse pääle? Ehk oli sel õigus, kes arvas, et ilmas valitseva arvamata kannatuse seletus peitub armastuses? Ehk tähendavadki need kaks sõna — armastus ja kannatus — üht ja sedasama mõistet, ainult inimeste hõõveldamata keel ei paindu selle väljendusele? Peab ehk muusikasse minema, peab süvenema helide seletamata igatsusesse, kus isegi rõkkav rõõm nagu salajasest kannatusest kõneleb, siis vast aimame, mis need kaks sõna ühendatult tähendavad.» (Lk. 181—182.)

Tsiteerimisega võimendab Tammsaare O. Wilde'i mõtet kannatusest kui ilmutusest, mis avab silmad märkama asju, «mida enne kunagi pole tähele pannud. Kogu ajaloole lähened uuel vaatepunktilt. Mida enne tumedalt, loomusunnilikult kunstis mõistsid, omandab nüüd päevselge mõistuse ja meele esitatud absoluutselt arusaadava kuju.» (Lk. 182.)

Veelgi olulisemaks kui mõistmist, peab Tammsaare kannatuste ja moraalseste väärtuste seost. Vähemalt kolmel korral on ta oma kirjutistes tundnud vajadust viidata A. France'i kannatusfilosoofiale, mis võtab endale kannatuste kui väärmõistetute kaitsmise: «Võlgname kõige eest temale, mis meis hääd leidub ja mis elule annab väärtuse; võlgname temale kaastundmuse, julguse, kõik voorused. Maakera on ainult liivaterake ilmade otsatuse kõrbes. Aga kui ainult maakeral kannatatakse, siis on ta suurem kui kõik ülejäänud maailm. Oigem — tema on kõik ja ülejäänud pole midagi. Sest mujal puudub vooorus kui ka geenius. Mis on geenius, kui mitte kunst kannatust kenastada.» (Lk. 183.)

Nõnda kujuneb A. France'i, O. Wilde'i ja F. Dostojevski mõtteliitlus käsituseks kannatustest kui kunsti olulisest allikast. Suhtumine kannatustesse saab oluliseks ka kunstitarbija üle otsustamisel: «Kui kunstis enam kannatust ei usuta, kui maised valud ja piinavad igatsused küünimatu järele ajavad inimesi muigama, siis on rahva hinge ja vaimu ilma kõrgemad silmapilgud möödas.» (Lk. 183.)

Ent mitte igasugused kannatused ei saa olla kunsti allikaks: «Ei ole küll, et keha, organism kannatab, sest muidu peaks kunstnikka palju rohkem leiduma kui neid tööpoolest on. Kunst nõuab hingehäda, vaimupiina,» väidab Tammsaare. (Lk. 183.) Mõistagi mõtleb ta suurt, tõelist kunsti, mis ei paku ainult emotsionaal-

¹ A. H. Tammsaare, Sõjamõtted. Tartu, 1919.

set joovastust ega unustust, vaid on seotud süvenemisega, piinava mõtleemisega eluküsimuste üle. Nõnda ei pääse kannatustest ei suure kunsti loomisel ega vastuvõtmiselgi, sest juba mõtlemine ise ei ole mitte ükski lõbu, vaid ka piin, mida suur osa inimkonnast püüab veel uputada viinaklaasi, vaatamängudesse — või kuhu keegi.

Elus käivad käsikäes kannatused ja surm; kannatused, mis viivad surma, ja kannatused, mida surm põhjustab ellujääjatele. Tammsaare loomingus haakuvad kannatused ja surm sellise näilise vastandmõistega nagu unistused. On unistusi, mis võrsuvad kannatustest ja saavad ise kannatusteks. Inimese tundaõppimiseks on kirjanik pidanud vajalikuks teisendada tuntud lauset sõprusest: «Ütle, missugused on su unistused, ja ma ütlen, kes sa ise oled.» Samast loeme: «Halb, kui igasugused unistused kaovad: see tähendaks väsimust, loidust, ükskõiksust.» (Lk. 62.) Kultuuri loomise nimel on Tammsaare kutsunud unistama sõnas, värvis, helis, kutsunud unistusi reaalseks muutma.

Unistuste piirid laienevad ka Tammsaare enda loomingus. Unistused ja neid saatvad rõõmud ning kannatused hakkavad etendama otsustavat osa mitte ainult inimeste elu-, vaid ka surmaprobleemide lahendamisel. Surm ja süüd saavad kõige usaldusväärsemaiks katsekivideks, mis selgitavad need väärtused või ka ebaväärtused, mille pärast ollakse valmis kas surma minema või surmamiseks relva haarama.

Teoseks, milles Tammsaare ideed kannatustest kui lunastusest ja moraalselt uuestisündi töötavast jõust leiavad konkreetse rakenduse, on «Juudit» — tema loomingus erandlik, sest ühtki teist teost ei ole spontaanselt loov Tammsaare nii kaua kirjutanud. «Juudit» valmis pärast mitmekordset ümbertöötamist, kujunedes ideelis-filosoofiliseks karakterdraamaks, mille kunstiline argumentatsioon on läbi viidud otse ibsenliku süsteemsusega. Meie vaatlusaspekti — sünni ja surma — seisukohalt on see ääretult tänuväärne teos, mis annab kätte lähtealused sama motiivi jälgimiseks ka järgnevas loomingus, olgu psühholoogilisest, moraalsest, filosoofilisest või sotsiaali-poliitilisest aspektist. Seetõttu tulebki «Juuditil» peatuda pisut pikemalt, seda enam, et senistes käsitlustes on teost püütud avada peaaegu ainult psühholoogilise võtmega, mille keel on osutunud Tammsaare mastaabis juurdleja ja mõtleja jaoks lühikeseks. Pealegi petab näilisus Tammsaare loomingus tihti-peale ära, segab ka tavamõtlemine, mis ei luba kirjanikuga lõpuni kaasa minna.

«Juuditiga» astus Tammsaare suurde kirjandusse. Psühholoogia + probleemsus saavad siitpeale tema loomingu eluhingeks. Rohkem kui varem juurdleb ta inimese käitumise motiivide üle. Küsib: miks? Ja kuhu see välja viib? Tõusevad valiku- ja eesmärgiprobleemid. Karakterikujutamine on ühtaegu uurimus ja parabool, mis selgitab mõnd üldnimilikkust seaduspärasust või tüüpsituatsiooni.

Seda eriti «Juuditis».

«Juuditit» on käsitatud kui sõjakannatuste raamatut, kui ideedraamat, mis rebib maskid võltspatriotismilt ja jumalalt. Uuel ütelugemisel surma-motiivist lähtudes tunduvad kõik need käsitused mitte just valed, vaid poolikud. Mõtleva peaks panema tõsiasi, et «Juuditi» sündmustik toimub küll sõja ajal, aga ühtki lahingut seal ei lööda, ja ometi raiub surm lausa Shakespeare'i mõõgaga.

Et jõuda Tammsaaret erutanud küsimuste küsimuseni, tuleks ilmselt juurelda mitte ainult selle üle, miks Juudit tappis Olovernese, vaid ka küsida, miks tapavad üksteist inimesed piiramisrõngasse suletud Petuulia tänavatel. Miks tahab Nimetu tappa Olovernest ja miks ta lõpuks tapab iseenda? Mis ajendas Juuditit tappa Manassi? Miks tahab rahvas tappa Juuditit? Miks tapab enese Osias? Miks

sõdib ja hävitab Nebukadnetsar? Vastustega kisubki Tammsaare inimhinge peidikust valguse kätte need kired, mille rahuldamiseks kõige hõlpsamini minnakse üle laipade, need ideed, millega oma kirgi õigustatakse või neid pühadussäraga ümbritsetakse. Eelkõige kujuneb see näidend juurdlustoimikuks kolme kire — nälja, armastuse, au- ja võimuahnuse, aga ka viimasega seotud võitluskire uurimisel. Kirgedest johtuvate kuritegude vastu tõusevad südametunnistus ja õigus, astuvad käsikähmlusse kättemaks ja halastus koos suuremeelsuse ja tolerantsusega, selgineb patriootiliste ja religioosete ideede tarbeväärtus.

Kired demonstreerivad end oma alastiolekus ja läbi ideelise eneseõigustuse maskimängu. Kui Petuulia tänavatel inimesed ei tapa diversante ega spioone, vaid löövad üksteist maha tükikese leiva või lonksu vee pärast või heidavad liisku laste hingede peale, siis on see alistumine nälja hirmuvalitsusele. Nälg ei tee siin rahvast agressorit, küll aga loob eeldused siserahutusteks või vaenlasele allaandmiseks, sest enesesäilitamistung ei ole vahendite valimisel eriti nõudlik.

Terve «Juuditi» esimene vaatus kinnitab Tammsaare veendumust: «Euroopa kultuuri tõeasjad viivad arvamisele, et kuidas me ka usu, kõlbluse, teaduse ja kunsti ülendavat mõju kiidame, ennast eraldada püüdes kogu loodusest ja vaadeldes loodustki ainult oma seisukohast, ometi oleme täiesti looduslapseks jäänud, paindues üleüldiste seaduste alla. Meie toit on mitmekesisem kui koil puukoore vahel, aga ka meile ei saa ilma toiduta läbi ja teda ahmitsedes hävitatakse riigid, rahvad, linnad, kultuurid.» (Lk. 8.)

Niisamasuguse sirgjoonelisusega nagu demaskeerib nälg oma kõige jubedama näo Petuulia tänavail ja väljakutel, mängib Nimetu välja mõrva kui võimuvõitluse klassikalise vahendi, tormates, niipea kui tal käed lahti seotakse, pistodaga surnuks pistma Olovernest, kes on talt röövinud kõige kuulsama sõjamehe nime.

Episood Nimetuga, mis uurijatele on jäänud mõneti mõistatuseks, kujutab tegelikult näidendi ideelist võtmemotiivi. Sest see, mis sünnib Nimetuga, on eesmärk, mille juurde viimiseks ongi «Juudit» kirjutatud. Nimetu tuline viha pöördus teatavasti poolehoiuks ja kiindumuseks Olovernese vastu, niipea kui Olovernese olemus oli tema ees avanenud. Avastanud vaenlaseks ja rivaaliks peetus inimese, ei suuda Nimetu enam kätt tõsta Olovernese vastu — pigem tapab ta iseenda kui teise — selles ongi asja tuum. Sellega saab käsusõna, mis ehib kõigi kultuurrahvaste moraalikoodekseid — sina ei pea tappa —, korraga seaduse jõu ka sõjapäevil, mil kõik sõdivad rahvad ta üksmeelselt kehtetuks tunnistavad. Oluline on seegi, et Nimetu, tapmiseks õhutatuna, keeldub tapmast! Tõsi, Nimetu võiks veel kuidagimoodi võidelda Olovernesega mees mehe vastu, tappa ta ausas võitluses, kui Juudit teda selleks väga ahvatleb, kuid tappa teist meest une pealt, seda Nimetu ei suuda. See alternatiiv hakkab töötama Juuditi vastu. Sellele, kes on kodus Tammsaare tähelepanekutega ja vaatab ajalookäiku tema skeptilise pilgu läbi, kõneleb teos, et ausa mees-mehe vastu võitlemise ajad on möödas, on alanud selja tagant kallaletungimiste, ootamatustega rabamise ja reetmise ajastu.

Olovernes ütleb enda kohta, et tema aeg on kas möödas või ei ole veel tulnud. Sellisena kehastab ta neid inimlikke omadusi, millel on Tammsaare silmis suurim väärtus ja mille kultiveerimises ta näeb inimsoo parema tuleviku panti — võitlusrelvi ka surma vastu.

Olovernes ei ole väejuht ei kutsumuse ega — väejuhi stereotüüpi silmas pidades — loomuomaduste poolest. Ta on Nebukadnetsari käsutäitja, sellisena väejuhiks otsekui ebatüüpiline, sõdijana aga esindab ometi neid suuri hulki, kes

aegade jooksul on pidanud sõdima ilma sõida tahtmata, rahumeelsed unistused südames.

Olovernese on Tammsaarele väga ligilähedane, «Juuditi» ideelises plaanis kõige tähtsam. Olovernese lahtimängimiseks on kirjanik toonud näidendisse selliseid tegelasi, kes ei esine piiblis ega teiste Juuditi-teema käsitlejate loomingus. Tammsaarele ei paku huvi mitte ainult see, missugustel motiividel tapab Juudit Olovernese, vaid kelle ta tapab meie, vaatajate silmis ja oma sisemise äratundmise järgi. Seda, mis Nimetule sai selgeks intuiitiivselt ühe hetkega, tõestatakse vaatajale stseen-stseenilt: pole vaenlast, vaid tegemist on väga inimliku, suuremeelse, tolerantse inimesega, kes katsub talle alluvaidki ette kaitsta peatselt saabuva Nebukadnetsari hirmutegude eest. Vaimu ja võimu vahelises võitluses ei esinda ta mitte füüsilist, vaid vaimset jõudu, ta on mees, kes sõnas ja teos püüab teostada veretu võitluse ideaale. Ta tahaks olla ta ise, talitada oma veendumuste kohaselt ning austab sama soovi ka ligimeses. Kõige meelsamini jätaks ta oma sõjalised kohustused ja kuulsuse sinnapaika, läheks kodukülla, et elada seal oma tahtsi. Ometi on ta olnud edukas ka väejuhina, kelle sõjakäikudel rahvad pole alistunud mitte niivõrd ta verisele mõõgale, kuivõrd lasknud ennast mõjustada ta humaansusest ja inimlikkusest.

Võiksime Olovernese kohta öelda ka: andekas ja mitmekülgne mees, kel on mitmeid võimalusi edukaks eneseteostuseks — nagu ehk inimkonnal tervikuna.

Niisamasugune võimas isiksus on Juudit, kes mängib ette temas, aga suure üldistusena ka kogu inimkonnas peituvate võimaluste määratu diapasooni. Naistest, keda põletab altruistlik kirk päästa isamaa, saab naine, kes näeb vaenlases ainult meest, kellelt ihkab last. Ent Oloverneses peituva jõu tajumine, mis sünnitab naiseliku andumiskire, sütitab ka võimutungi. Last ihkavast naisest saab au ja võimu ihkav naine, kaitsesõdalasest vallutaja, isamaa äraandja ning mehe keelilaja äraandmisele. Erootiline jõukatsumine mehe ja naise vahel läheb üle ideoloogiliseks duelliks, ideede võitluseks, eluideaalide kokkupõrkeks, milles Olovernesele (ja meile kõigile) antakse valida kaks teed — kas jääda truuks oma unistusele rahulikust elust kodukülas või valida vallutuste ja võitluste tee võimu juurde, saada surmakülvajaks. Olovernesele pole midagi eemaletõukavamamat kui võim, sest: «Troone loorib pettus, nende põhju põimib vaga kelmus ja nende jalad seisavad auravas veres. Olen ma kelm või mõrtsukas, et sinna tahaksin istuda.»²

Olovernese vastulöökk on ränk, kui ta ühel hoobil solvab Juuditit kui naist ja pilkab ta eluideaale, näidates talle kätte koha Nebukadnetsari haaremis, kus jätkub ruumi neile, kes ihkavad sünnitada kuningapoegi ja -tütreid.

Kättemaksukirg teeb Juuditist ühtaegu mõrvari, armastatud mehe tapja ja isamaapäästja. Just sellisena saab ta suureks ligimesearmastusest kõneleva kaas-aegse inimese üldistusena.

Järjepidevalt jälgib Tammsaare, kust leiab Juudit jõudu oma pöörasteks tegudeks. See mahutu anum on jumal. Jumalalt palub Juudit ilu oma silmade vaatele, enne kui läheb oma suurele «vallutusretkele». Jumala tahe ja ilmutus on see, mis peab pühitsema nii mehe võrgutamise kui ka reetmise. Jumala poole palvetades kütab Juudit üles oma kättemaksukire, viha ja patriootilised tunded Olovernese tapmiseks.

On iseenesest huvitav, et oma põhjaliku skepsise jumala, religiooni ning pat-

² A. H. Tammsaare, Juudit. Tallinn, 1921, lk. 65.

riotiliste klrgede suhtes ammutas Tammsaare mitte niivõrd kontaktidest piibli teravmeelsete kriitikutega, kui piibliraamatusse, piibli ideoloogiasse süvenemisega, mida teisalt toetas ta enda sotsiaalne kogemus. Just «Juuditi» saamislooraamidesse mahub näidendi religiooni-kontseptsiooni selgitav mõttekäik tuntud artiklist «Usust ja tema õpetamisest», milles religiooni läbi aegade muutumatuks jäänud pragmaatiline külg avatakse ühemõttelise selgusega. «Juhtigem tähelepanekut ka selle pääle, kudas juudid oma jumalat paluvad, iseäranis kui nad oma vaenlaste vastu lähevad, s. t. kui nad astuvad tapmise, röövimise ja orjastamise teele. Ja ärgem unustagem, et jumal nende palvet niisuguseil korril ikka enamasti kuuleb ja et tema on halastamatum kui ka kõige viimane juut. Tuletagem ka seda meele, et veel tänapäev jumalast niisama aru saadakse, et veel praeguse ilmasõja ajal kõik rahvad jumala poole pööravad — nagu oleks igal rahval ikka veel oma rahvuslik jumal —, paludes vastasele hävitust ja hukatust, paludes, et halastaja ja armuline seda teeks, mida suurtükid ja kuulipildujad ei suuda.

Kel meeled on häbenenud, see häbenegu!»³

Oma tegu häbenema, kannatama ja kahetsema seab Tammsaare ka Juuditi, mis tähendab polemiseerimist lähteainega — piibliga. Võib-olla pole polemiseerimine päris õige sõna, kui peame silmas, missuguseks tõsiseks probleemiks oli noorele psühholoogiliselt juurdlevale Tammsaarele ükskõiksus — surma, tapmiste, ülekohtuste mõrvade pinnaline, liiga kerge läbielamine. Sedasama kohtas ta ju ka piibli südametunnistuspiinadeta sooritatud mõrvalugudes. Kindlasti polnud talle teadmata, kuidas hämmastas Dostojevskit, et tapjate ja kurjategijate hingest polnud võimalik välja veerida ei kannatust ega kahetsust. Tuleb uskuda, et kannatav Juudit pole ainult psühholoogilise tõe, vaid ka ideelise suunitluse küsimus, sest füüsilise valu kui enesekaitse annab loodus meile kaasa, hingevalu kui moraalse enesekaitsega peab inimkond ennast ise varustama. Suurelt osalt ongi see ehk kasvatus ja sisenduse küsimus, kui mängus pole sellised algkired (näiteks emarmastus), mis on loomuldasa seotud altruismi, kaastunde ja kannatustega. «Juuditist» alates kujuneb Tammsaare loomingus üheks põhiteesiks äratundmine, et inimene ei saa kätt teise inimese elu külge panna, ilma et see ei saaks talle suurimate hingepiinade allikaks.

Ent kui on sooritatud kuritegu, osutub kohtumõistjaks nii südametunnistus kui ka õigus, hakkavad lainetama karistuse ja kättemaksu kired või tõusevad päevakorrale halastus ja andeksand. See on Tammsaare näidendi viimase vaatuse probleemistik, millega kriitika pole osanud suuremat peale hakata, kuulutades selle vaatuse lihtsalt ebaõnnestunuks. Ilmselt pole me valmis või pole elu sillutanud pinda kaasaelamiseks nendele unistustele, mis Tammsaaret sundis sulge haarama. Jah, kergem on olnud küsida, miks Juudit tappis Olovernese, kui jõuda Tammsaare küsimuseasetuseni: kes siis Juudit õieti on — rahva päästja või inimese tapja? Kuidas tema tegu klassifitseerida tapmist põhjustanud konflikti seisukohalt? Olovernese piigi otsa pistetud pea linnamüüril vallandab rahva rõõmurõkatused, sest langes ju Petuulia piiraja ja tee kaevude ning leiva juurde on vaba. Samas astub Juuditi juurde Ammoni pealik Akior, mees, kellele kui teisitimõttelejale Olovernes suuremeelselt kinkis vabaduse minna nende hulka, kelle usku ja veendumusi ta jagab, ja kinnitab, et Juudit on tapnud meeste seast suurima, keda Akior on õppinud armastama nagu isa või venda. Akiori sõnad äratavad

³ A. H. Tammsaare, Sõjamõtted, lk. 145—146.

Juuditi südametunnistuse, rahva päästjast saab patukahetseja, kannataja, kes ihkab ainult surma. On tähelepanv, et Juudit pihib kurtidele kõrvadele, kui püüab rahvale selgitada, et ta pole isamaa päästja, vaid naine, kes on Petuulia ja Jeruusalemma ära andnud, tiirane naine, kes solvatuna on kättemaksukires tapnud magava mehe, ajendiks magaja naeratus, mis meenutas Olovernese reagerimist siis, kui naine pakkus talle trooni. Nii voolab Olovernese veri võimu pärast valatud vere suurde surutõrde.

Just nendes stseenides tundub paratamatuse survet. Siit selgub, kui realistlik on Tammsaare ka utopistina. Sest üleskutset näha vaenlaseski inimest võib pidada ilusaks unistuseks, mille realiseerimiseks ei ole veel kohta maa peal. Kes meist suudaks lahingukuulsuse lippude all mõelda, et me tapsime vaenlastena ka neid, kes olid sunnitud meie peale tulema ja kelle hulgas langes potentsiaalseid leidureid, luuletajaid, teadlasi või põllumehi.

Reaalsus ei anna võimalust kaasa tunda vaenlasele, ka sellisele vaenlasele, keda olukorrad on vastutahtmist vaenlase positsioonile asetanud. — «Aga mis peaksid nad tegema?» küsib Tammsaare sõttakistute kohta. «Kõik sünnitavad, imetavad ja kasvatavad poegi ja kõik õpetavad neid tapariistu tarvitama. Häda sulle, kui sa vähem sünnitad või kui sa halvemini tappa mõistad kui naaber: sind ennast lüüakse maha ja su pojad saavad orjadeks.» (Lk. 184.)

Rahva käitumist juhib lihtne bioloogiline enesesäilitamistung. Ta on valmis maha lööma nii vaenlase kui ka oma, kui avastab temas enda elu või heaolu kallale kippuja. Seda teab ka tema Juudit, kes osavasti mängib rahva kirgedel, provotseerides Manassi tapmisloo päevavalgele toomisega viha ja kättemaksu. Ent surm ja kättemaks pole lahendused Tammsaare jaoks, need vallandaksid vaid kättemaksude ahelreaktsiooni, mis ajaloos ongi sündinud ja mille ohvriteks on langenud terved suguvõsad ning rahvad.

Kirgi ei saa olematuks muuta, võib ainult ühtesid kirgi õhutada ja teisi pidurdada, see on Tammsaare kui mõtleja veendumus. Tema vaga Siimeon on kord juba päästnud Juuditi elu, näidates talle hingeppiinade rahustamiseks kätte heategude tee, kui naine piinles oma sigimatu mehe Manassi tapmise pärast ja ihkas surma. Tammsaare leiab selle veretöö puhul pehmemdavaid asjaolusid. Ta on kirjutanud: «Süüteost võib inimene kui vaba tahtmise esitaja ennast kõrvale hoida, seaduspärasusele heidab ta kui looduse osa teadvuseta alla.» (Lk. 38.) Manassi tappes oli loodusseadus Juuditist tugevam, kuna naine Tammsaare loomingus alistub kõige ürgsemale loodusseadusele — eluandmise kohustusele tingimusteta —, see on kõige sagedamini naise ainuke ja peamine elumõte. Ent see, mis on argument loodusteaduste tundmisest teritatud mõistusele, ei ole argument Petuulia rahvale. Nüüd, mil roim avalikkuse ette on kistud, läheb Juuditi elu päästmiseks vaja elu hinda, Osiase ohvrisurma armastatu eest. See on teistkordne elu andmine elu päästmiseks, ühtaegu drastiliselt esitatud üleskutse halastusele ja andeksandmisele, millela pole mõeldav mis tahes konfliktide veretu lahendamine. «Juudit, halasta, heida armu!» on ka viimased sõnad, millega naine, surnud laps kätel, ilmub süüdistajana ja teenäitajana Juuditi ette, kelle saatuseks Tammsaare määrab leida ennast kannatustes.

Mis see siis on? Kas kurikuulus abstraktne humanism, enneaegne demilitariseerimine, hukatuslike ideede kuulutamine, või ometi midagi enam, mis väärrib tähelepanu?

Tundub, et Tammsaarel on küllalt poliitilist taipu mõistmaks, kui kesksele kohale kaasaegses poliitilises elus on tõusnud võitlus võimu pärast, mille ambitsioone ilusa kujundiga peegeldab Juuditi iha ülemaailmse trooni järele. Ta sek-

kub sellesse võitlusse mitte poliitikuna, ka mitte ühiskonnategelasena, kes sõja ja rahu küsimuses kaasa rääkides näiteks püüab mõjustada riikide eelarveid, vaid kirjanikuna, kes võimuvõitlusest tingitud tapmise ja verevalamise vastu protestides soovib inimesi teadlikuks teha nii välisest sunnist kui ka sisemistest eeldustest, millel mängides mobiliseeritakse kõige metsikumad armeed ja millele pimesi alistudes tapetakse üksteist ka vereta võitluses.

On iseloomulik, et Tammsaare, kes iial ei tõsta kätt inimese vastu, on valmis tapma ideid ja jumalaid, kui neist saavad agressorite ja tapjate toetajad, masside hullutamisevahendid, riikide, rahvaste, kultuuride hävitajad. Sügav pilk instinktide ja ideede maailma sünnitab arutlusi, mille vastupeegelduseks sai ka Juudit ning mis sunnib agressori eeldusi nägema iseendas. — «Kui palju loomi, vaimu, jumalaid oleme hävitanud! Aga ikka uusi ja uusi tuleb juure. Üks kõige hirmsamatest jumalatest näime meie ise olevat. Me kipume uskuma ainult oma keelt, oma rahvast, oma kultuuri, kõik teised rahvused ja kultuurid on rõhumise, hävitamise väärt. Me oleme ikka veel selsamal paigal, kus olid hispaanlased Ameerikat leides ja võites. Ka sääl oli oma keel ja kultuur, aga see hävitati ära: ristimiseks ja röövimiseks polnud vaja keele mõistmist ega kultuuri tundmist. Hävitagem meie viimane jumal, kultuuri- ja rahvusejumal, see on kõige hirmsam ja halastamatum sõjajumal.» (Lk. 41.)

Jumalaid ei saa tappa mõõgaga, vaid vaimuga. Nende tuleviku maa peal ja inimese südames ühendab Tammsaare inimese taassünni lootustega. Jumalate nimel voolanud vere pöörab ta kõige kindlamalt jumalate vastu. «Juudit» on Tammsaarel ka esimene teos, kus surm, täpsemalt enneaegne, ülekohtune surm, paneb idanema kahtlused jumala olemasolus, sest juurdlev mõistus ei saa omaks võtta toimunut kui jumala tahte avaldust ja sobitada seda õiglustundega.

Ent kannatustesse ja ärganud südametunnistusse kui taassünni eeldustesse uskuv raamat on ühtlasi bioloogilise sünni eest hea seisev raamat, mis võtab oma erilise kaitse alla lapse kui tuleviku ja inimsoo järjekestvuse sümboli. «Endast ei hooli ma, aga poisi, selle päästaksin, sest iga päästetud laps võib tänapäev tulevase Iisraeli isaks või emaks saada,» kõneleb vana tark Siimeon.

Sellelt pinnalt saab Juuditi kuju veel ideelist lisakoormust. Pole juhuslik, et ta on väga ürgnaiselik naine ja samal ajal nimetatakse teda mehelikult arukaks ning sõnakaks. Ta liidakski just nagu kaks poolust, feminiinse ja maskuliinse, tõustes sellisena üldinimlike suurte probleemide kandjaks, eluväärtuste vahel valimise tunnil antipoodiks Olovernesele. Aga et ta on naine, siis pea ees võimuvõitlusse sööstes osutub ta ka naiselikkuse reetjaks, sest see, kes on looduse poolt määratud elu andma ja hoidma, esineb vallutustele ja võimuhaaramisele innustajana.

(Järgneb)

Reet Krusten

SILVIA RANNAMAA JA KADRI JALAKAS TÄNA

Häid noorsooraamatuid on meil väga vähe, seda enam paistavad silma need üksikud, mis hõredalt asustatud maastikul kõrgemale tõusevad. Aga ka siis, kui maastik mitte nii tühi poleks, ulatuksid Silvia Rannamaa raamatud «Kadri» ja «Kasuema» ülemistesse tippudesse. On erakordne nähtus, kui laste- või noorsooraamatu ilmumisel kirjutatakse kolm-neli retsensiooni, kui aastaülevaateski talle ohtrasti tähelepanu osutatakse, kui oma muljeid ja seisukohti avaldavad õpilased ja õpetajad, kui korraldatakse vaidlusõhtuid ja kirjanduslikke kohtuid, kui raamatu järgi valmib lavastus. See kõik tähendab, et tegemist on tõelise kunstiteosega, mille puhul pole vaja teha hinnaalandusi, nagu noorsookirjanduse käsitlustes pahatihti on ette tulnud. Ehkki arvustajad ei laulnud üksmeelset kiitust (mis oleks iseenesest üks kahtlane asi), vaid esitasid mitmesuguseid vastuväiteidki, oli hinnang niihästi «Kadrile» kui ka «Kasuemale» lõppkokkuvõttes üpris positiivne. «Mitte ainult vanemale koolieale» — nõnda pealkirjastas oma arvustuse M. Kalda, kes leidis, et «Kasuema» probleemide kandvus on kaugelt üle kooliea. Nõnda on «Kasuema» tunnustatud noorsooteoseks, mis võib võrdväärselt esineda täiskasvanute lugemisvaras.

Tuleval aastal saab 20 täis «Kadri» (1959) kirjandussetulekust, «Kasuema» (1963) on aga lugeja käes olnud 15 aastat. Need pole ju kes teab mis pikad ajavahemikud, ent kirjandusteose saatuse kohta on neil juba üht-teist olulist öelda. «Kadri» ja «Kasuema» ei tarvitse möödunud aastaid häbeneda; need on kaasa toonud hulga kordustrükke ja «Kadri» jõudmise kooliprogrammi (V klass). Siinkohal tahaks küll küsida, miks «Kasuema» vanemate klasside kirjandusekursusesse ära pole mahtunud. Miks on loobutud heast võimalusest käsitleda koolis mitmeid tõelisi noorteprobleeme, mis praeguse kirjandusevaliku puhul jäävadki puudutamata?

Trükkis avaldatud ja avaldamata tähelepanekute põhjal võib kinnitada «Kadri» ja «Kasuema» jätkuvat populaarsust lugejaskonnas. S. Rannamaa kuulub paljude laste (täiskasvanute kohta andmed puuduvad) lemmikautorite hulka ja loetavuse järgi ühele tasemele maailmaklassikutega. See on kirjanikule suur tunnustus, mis tuleb otse lugejalt endalt.

Siiski on aeg mõnda muutnud ka S. Rannamaa teoste ja lugejate suhetes. Kui 1966. a. kuulus «Kasuema» keskkoolilõpetajate meelisteoste hulka (vt. H. Hansen, «Pilguheit õpilase lugemislauale», «Looming» 1977, nr. 6), siis nüüd on lugejaskond tunduvalt noorenenud. Siin on ehk mõju avaldanud koolikäsitlus V klassis. Et «Kadri» asub uuemates trükkides «Kasuemaga» ühiste kaante vahel, siis loetakse viimanegi kindlasti läbi. Kasutegur on seejuures muidugi väike. Kolmenelja aasta pärast aga vaevalt teost uuesti lugema hakatakse, selles vanuses on maailmas nii palju uut ja huvitavat, et tuntud pealkiri enam ligi ei tõmba. Pealegi võis liiga noores eas lugemine jätta «Kasuemast» võrdlemisi ebamääraseid muljeid. Vaevalt on niisugune seletus siiski ainus tõenäoline. Ei saa silmi sulgeda

REET KRUSTEN

ka aktseleeratsiooni ees, mis küllalt oluliselt mõjutab kirjandusteose retseptiooni. Kadri oli 16—17-aastasena palju lapselikum kui tema eakaaslased täna, vähemalt selles, mis puudutab poiste ja tüdrukute vahekorda.

Kirjandusteose ealise sobivuse nihkumine on üldisem nähtus ja selle on läbi teinud paljud väärtteosed. Aegade jooksul on väga tõsiselt mõeldud täiskasvanute-raamatud saanud laste omaks, ja keegi ei või öelda, et see räägiks nende tähtsuse või väärtuse langemisest. Kõige olulisem on siiski, kas ja kuidas üks või teine raamat aktiivses lektiüüris püsib.

Et «Kadri» ja «Kasuema» on endistviisi väga loetavad, tähendab seda, et need raamatud suudavad ka tänasele noorele põlvkonnale öelda midagi tähtsat ja huvipakkuvat, et neis on midagi püsivalt väärtuslikku. 15—20 aasta jooksul on nii mitmedki omaaegsed menuteosed unustusse vajunud, ükskõik kui kõrgeks neid ka ei kiidetud. «Kadri» ja «Kasuema» kohta võib aga kinnitada, et neid loetakse ka järgmise 20 ja x aasta pärast.

Silvia Rannamaa noorsooraamatutel on üks voores, mis paistab silma omaaegse ja isegi tänase laste- ja noorsookirjanduse taustal — tema teosed kujutavad elu ning inimesi realistlikult, ilma roosa varjundi või pedagoogilistel kaalutlustel tehtud kärbeteta. Kohati esinev üleromantiseerimine on omaette nähtus, mis ei riku tervikpilti. Aga lähemalt? Mis siis ikkagi annab näiteks «Kadrile» selle võlujõu, nõnda et teda ka praegu suure kaasaelamisega loetakse? Olustikuliselt (küll reservatsioonidega) peaks Kadri seisund tänapäeva lapsele olema üsna võõras, tihtilugu on nüüd tegemist asjade ning võimaluste üliküllusega, millest kasvavad uued hädad. Võib oletada, et Kadri majandusliku kitsikuse ja vähese hooldatuse tundmaõppimine mõjub isegi mõnevõrra kainestava kontrastina, mis huvi teose vastu sugugi mitte vähendama ei peaks. Ilmselt sisaldab iga populaarne raamat midagi lugejale väga lähedast ja äratuntavat, pakub nn. samastumisrõõmu. Selliseid kokkupuutepunkte leidub «Kadris» õige rohkesti just psühholoogilisel pinnal, sest on ju pävikuvormis antud teos peamiselt Kadri sisemine arengulugu. Et aga laste- ja noorsookirjandus meil üldiselt vähe tegeleb tegelaste psüühikaga, veel vähem selle arengu jälgimisega, siis on S. Rannamaa raamatud asendamatud. «Inetu pardipoja» süžeed on muidugi palju kasutatud, kuid nähtavasti on see ka igavesti korduv elutegelikkus, mis küll alati just luigeaks saamisega ei lõpe. Ükskõik missuguses koolis või klassis leidub ikka neid, kes ühel või teisel põhjusel osutuvad tõrjututeks, nagu seda oli Kadri. Nooremates klassides võib see juhtuda pisimategi pahanduste pärast (halb hinne, mingi äpardus, märkus), aga kuhugi pole kadunud ka kodudes valitsev ebanormaalne olukord, mis toob kaasa lapse hooldamatuse ja kaaslaste põlu alla sattumise. Niisuguse lapse ümber tekib suletud ring, millest ta enam naljalt välja ei pääse. Ta kuuleb pidevalt halvustavaid märkusi, õpetaja suhtumine on paremal juhul reserveeritud, kaasõpilased traumaatuvad teda moraalselt ja isegi füüsiliselt. Kui klassis midagi juhtub, kahtlustatakse nimelt teda, tõrjutut. Just niisugusena kujutab S. Rannamaa väikest Kadrit, kes tunneb ennast lausa õnnetuna. Kõik tema loos on usutav ja tõene, mitmesugustes variatsioonides ülimalt tüüpiline laste keskkonnas valitsevatele seadustele. Kirjanik, kes sügavalt mõistab Kadri hingeelu, võtab sel kombel käekõrvale kõik need tõrjutud, osaliselt tõrjutud, kohanemiskustes olivad ja muidu saamatud, keda avasilmi vaadates laste hulgas ju sugugi vähe pole. «Kadri» saab julgustajaks ja abimeheks, lohutajaks ja eneseusu äratajaks, kollektiivseks tädi Elsaks. Silvia Rannamaa toetusel on kindlasti nii mõnigi äbarik enesekindlust juurde võitnud. Aga ka siis, kui lugeja ise oleks päris päikeselaps, kellele Kadri mured tundmata, peaks teda liigutama eakaaslase saatuse ja olukord, peaksid

rõõmu valmistama need väikesed edusammud, mida raamatu peategelane teeb. Või kas need ongi nii väikesed? Võit iseenda üle, oma saatuse teadlik pööramine paremuse suunas — vahest on see üldse suurim, millega inimene, olgu laps või täiskasvanu, toime tuleb. Tähtis on juba soov saada paremaks, targemaks, julgemaks, mis Kadri puhul nii toredasti esile tuuakse; aga märkamatuks ei tohiks jääda ka puhas rõõm edust, mis on seotud eelnenud töö ja tahtepingutusega.

Hindamatuks väärtuseks on kaastunde ja mõistmise-mõtlemise äratamine Kadri-raamatus. Rannamaa elutõeses käsitluses on lapsed omavahel tihti julmad, enamasti sellepärast, et nad ei oska iseennast teise olukorda seada. Eriti hoolimatud võivad olla terved ja tugevad lapsed. Jutustades Kadrist emotsionaalselt, koguni liigutavalt, äratub kirjanik laste südames osasaamise võõrast murest. See mure muutub neile kirjandusteose vahendusel lähedaseks ja mõistetavaks ning loob eeldused arusaavaks käitumiseks tegelikus elus.

«Kadri» põhiprobleem pole niisiis kübetki oma ilmunisaegsest värskest kaotanud. Võiks isegi kinnitada, et eetilised väärtused, mille kujundamiseks lapses autor nii viljakat tööd on teinud, peaksid üha aktuaalsemateks muutuma. Meie ühiskonna käesoleval arenguetapil sõltub edasimineku inimese sisemistest tõekspidamistest, tema südametunnistusest ja eetikast rohkem kui kunagi varem.

«Kadri» arvustajad on leidnud, et teose lõpposas langeb õnn tüdrukule nagu liiga kergesti ja üleliia materiaalsena sülle. Küllap need seisukohavõtud on põhimõtteliselt õiged, ent siiski näib tegemist olevat väikese ülepakkumisega. Raamatu esmatrükiskski on autor rõhutanud, et Kadri peab uutest rõivastest ja uuest korterist palju tähtsamaks lähedasi inimesi, et ta tunneb heameelt oma hinnetest ja vanaemast, kes nüüd lõpuks parematesse elutingimustesse pääseb, et ta oskab rõõmustada isa ja vanaema vahel tekkinud sõbralike suhete üle. Kas on siis patt rõõmu tunda oma uuest kodust ja korralikust mööblist, kui on elatud keldrikorteris koluhunniku otsas? Miks peaks rõõmu materiaalsete väärtuste üle pidama tingimata madalaks, kuigi pole saladus, et alles teatavalt aineliselt tasemelt avanevad suuremad võimalused vaimsete väärtuste juurde pääsemiseks. Kadri sai ainult elamisväärtusse, normaalsetesse tingimustesse, mingist «asistumisest» tema juures pole juttugi. Pealegi laseb S. Rannamaa vanaemal sellest kandist ähvardavale ohule kindla sõnaga vastu astuda.

Ei usu, et just kerge õnne arvustajate mõjutusel, vaid rohkem ikka teose sisemistest loogikaseadustest lähtudes jätab kirjanik Kadri tema kenast kodust ja idüllilisest õnnetundest varsti ilma. Vanaema sureb, isa toob koju ilusa noore naise ja siit algabki Kadri uus elujärk, uus teos «Kasuema», mis võib õigusega ja seni ainukesena selles kirjanduseliigis kanda noorsooromaani nime. Kirjanik jätkab sellesama psühholoogilise veenvusega, millega on kirjutanud väikesest Kadrist. Peenetundeliselt kujutab Rannamaa Kadri elamusi vanaema surma järel («Nad tahtsid, et ma võimalikult vähem vanaemale mõtleksin, et mul oleks siis kergem. Aga minu meelest just see oligi hirmus.») ja võõrasema ilmunisel. Siit oleks romaan võinud hakata hargnema kahes suunas. Oleks võinud tulla teos sellest, kuidas võõrasema ja kasutütar omavahelise kontaktini jõuavad (või ei jõua), mis ka oleks väga huvitav ja oluline olnud. Rannamaa on valinud teise tee. Ta ei lasegi olukorda kriitiliseks kujuneda. Kadri saab aru, et on üleliigne, ja loobub isa õnne nimel ise oma vastleitud kodust. See on raske ja ennastületav otsus, mille tegemiseks vist kõigil täiskasvanuilgi jõudu poleks jätkunud. Või eneseohverdust? Nii satub Kadri internaatkooli, miljõesse, mida enne ega pärast «Kasuema» pole meil kujutatud sel määral konkreetselt ja ulatuslikult.

Kõigest internaatkoolis toimuvast jutustab ikka Kadri ise oma päevikus. See

on romantiline murdeaalne tütarlaps, kes kommenteerib ja arutleb sündmusi, hindab kaaslast ja nende käitumist ning otsib iseenda jaoks tõde ja sobivat teed. Kadri karakterist, tema isikuomadustest sõltub suuresti kogu raamatu olemus. Kirjanik on teadlikult valinud oma teose kangelanaks erksa tundeeluga, luule- ja kunstilembese neiu. Kadri on kirjaniku ideaali väljendaja, ja miks ei peaks ta olema ideaal ka ühiskondlikus mõttes. Kadri iseloomuomadused kaunistaksid iga inimest, aga loomulikult poleks mingit vajadust just seda tüüpi unifikseerida.

On hea, et kirjanik ei kujuta Kadrit läbinisti ideaalsena, vaid alles iseennast kujundavana, kasvatavana ja kasvatatavana. Kadri nõrkused ja puudused pole küll eriti ohtlikud ega progresseeruvad, aga Kadri ise ning tema kasvataja teavad ometi, mille vastu ja kuidas võidelda. Võib-olla on selles osas koguni pisut liiale mindud. Kadri surub endas alla mõnedki väga inimlikud reageeringud ja püüab neid isegi oma sisekõnes olematuks retušeerida. Näiteks ei anna Kadri oma võõrasemale kordagi avameelset hinnangut, kuigi tema ja ammugi lugeja selgesti mõistavad, mida võõrasema endast tegelikult kujutab. Milleks siis see püüd endajuures vigu otsida, milleks liigne alandlikkus ja ülevoolav suuremeelsus?

Missuguses valguses näeb tänane lugeja Kadrit, selle kohta võib teha ainult oletusi. Mitmete väliste näitajate põhjal oleks kerge oletada, et Kadri oma tundlikkuse, õrnuse ja peenetundelisusega näib kaasaegsele koolitüdrukule vanamoeisena, elust mahajäänuna või midagi selles laadis. Tegelik olukord on siiski keerulisem ja mitmenäolisem. Et Kadri-taoline mõnedele ikka ja alati veidrikuna on paistnud, seda võib romaanski kinnitada üks tegelane (Melita), kelle tühisust kirjanik paari joonega veenvalt on iseloomustanud. Osa noori inimesi peab praegu moekaks maski kanda, teeselda küünilisust ja üleolekut. Kuid seda on varemgi olnud, mida ka Rannamaa oma romaanis toredasti kujutab (Liivi luulekäsitlemine kirjandustunnis ja sellele järgnenud vahejuhtum), ehk see seal küll ainult poiste arvele läheb. Viimaste kümnenditega on inimesed muutunud mõnevõrra asjalikumaks, oma tundeväljendustes kitsimaks, kuid vaevast on meie põhi-olemuses midagi olulist teiseks saanud. Kadri romantiline hingestatus ja kõrgelennulisus, nii iseloomulik noorusele, pakub tänasele lugejale tänuväärset võimalust kaasa elada, sundimatu ja teesklematu olla, raamatu kohal mask maha võtta.

«Kadri» ja «Kasuema» on eeskätt tütarlaste-teosed, tegelastekski rohkem tüdrukud mitmesuguses vanuseastmes. Kuid poistegi psüühika pole kirjanikule võõras. Hästi on Rannamaa osanud esile tuua poiste ja tüdrukute soo-omaseid karakterierinevusi, millele meie noorsookirjanduses peaaegu üldse pole tähelepanu pööratud. Ometi oleks see väga vajalik, sest vastastikune mõistmine pole sugugi nii lihtne. «Kasuemas» selgub see õige mitmes ja mitmes episoodis. Poisi ja tüdruku, mehe ja naise bioloogilisest olemusest tingitud karakterierinevused võivad muudatada probleemiks abielusuhetes, nii et oleks lausa praktiliselt vaja neist noortele kõnelda ka kirjanduse vahendusel.

«Kasuema» tegelased jõuavad vastastikuse mõistmiseni pärast rasket õnnetust. Enrico surm, mis raamatu tegelasi tugevasti raputab ja mõtlema paneb, teeb sedasama ka lugejaga. Erinevatel motiividel pole kirjanikuga Enrico surma pärast rahul oldud: noortel on sümpaatseks muutuvast poisist lihtsalt kahju, kriitikud aga on arvanud, nagu oleks selline lahendus vägivaldne, kunstlik. Võib-olla pole «Kasuema» lõpuleheküljed kunstilise tiheduse poolest tõesti võrreldavad eelnenud peatükkidega. Põhimõtteliselt jääb õigus siiski autorile, kes teose järelsõnas kirjutab: «Me unustame liiga kergesti, et «igavikust» meie jaoks jäetud jupike on täiesti juhusliku pikkusega ning et me võime üksteist kaotada igal viisil, ka nii, et enam midagi hüvitada ei saa. Eriti vähe mõtlevad sellele noored. Kuid ka

REET KRUSTEN

nemad pole kaitstud ja neilgi tuleb elus vahel raskeid kaotusi läbi elada.»

Nende ridadega väljendab kirjanik oma loomingu juhtmõtte — kirjutada elust nii, nagu see tegelikult on. S. Rannamaa ei pea õigeks vaikides mööda minna elu rasketest ning inetust külgedest, sest ka lapsed ja noored peavad harjuma teadmisega, et elu pole lihtne ega ühenäoliselt rõõmus asi.

Internaatkooli kasvandikud on pidanud seda kogema juba õige varakult, ja just inimeste tõttu, kes on neile kõige lähedasemad. Ühte rühma koondatud suurte ja väikeste tüdrukute erinevates, aga kuidagiviisi õnnetutes lugudes on enamasti süüdi nende vanemad. «Kadri» ja «Kasuema» tervikuna, eriti peatükid, kus kõneldakse hüljatud lastest, on adresseeritud otseselt täiskasvanuile. Ent küllalt mõtlemissainet, ja sugugi mitte üleliigset, pakuvad need leheküljed ka noorele lugejale.

Silvia Rannamaa noorsooraamatutele on omane avar emotsionaalne diapasoone, mis annab kujutatud episoodidele ja karakteritele elulise dünaamika ja värvikuse. Paindlikult ja inimlikult mitmekülgsest on kujutatud näiteks vanaema, aga ka mitmeid õpilasi internaatkoolist. Üksmeelselt kiitis omaaegne kriitika väikese Sassi kaju, mis koondab nii liigutavtraagilisi kui koomilisi jooni. Koos Kadriga elab lugeja üle nukrust ja rõõmu, kaotamisvalu ja leidmise õnne, igatsust, pettumust, vihkamist ja armastust. Ükskõiksust ja kaugeltvaatamist «Kadris» ja «Kasuemas» pole. See oleks autorile võõras; S. Rannamaa kirjutab tunnetega ja kaasaelamisega, on millegi poolt või vastu nõnda, et lugejagi kirjaniku seisukohti jagama hakkab.

«Kadris» ja «Kasuemas» peituvad suured rikkused, mis peaksid aitama kasvata tundeid, vastastikust mõistmist, õpetama aru saama kaaslastest. Ikka ja alati jääb oluliseks kirjaniku idee, mida ta väljendab eelkõige Kadri, aga ka paljude teiste laste- ja nooruki-kujude kaudu: väga palju, kui mitte kõik oleneb isendast, oma tahte ja julguse kokkuvõtmisest.

Selle aasta märtsikuus tähistas Silvia Rannamaa ümmargust sünnipäeva. Vahest ehk oleks sel puhul pidanud kirjutama autorist endast, samuti tema muudest töödest ja tegemistest? Kindlasti oleks see üks võimalus olnud. Kui nende ridade kirjutaja valis «Kadri» ja «Kasuema», siis sellepärast, et tema meelest on neis raamatuis kõige ilmekamalt olemas kirjanik ise, nii inimesena kui kunstnikuna. On ju ka selle aasta suur juubelimees Tammsaare ikka oma loomingut omaenese isikust kõrgemaks pidanud. Ja üks tunne me Tammsaaretki eelkõige tema raamatute kaudu.

Kadri Jalaka rõõmudest ja muredest saavad osa tänased ja homsed lugejad. Teda pole unustanud ka need, kes omal ajal said lugemiselamuse raamatu esimesest trükist. Aga miks ei võiks Kadri jõuda tänaste noorteni mõne juhtiva teatri vahendusel? Ja miks ei võiks me teda näha filmis? Kurdetakse ju sageli heatasemelise noorterepertuaari puudumist, aga need suurepäraseid võimalused, mida kätkevad «Kadri» ja «Kasuema» huvitavate ja sisukate probleemide käsitlemiseks, ootavad veel realiseerijat. Nagu juba ennegi on soovitud — jätkka lendu, Kadri Jalakas!

LIIGA VÄHE ÜLDISTUSEKS,

isegi mõteteks, kuid märkmeid on tahtmine teha, sest sageli osutub üksiknähtus mõne idaneva tendentsi esimeseks märgiks. Milline võiks praegusel juhul see tendents olla, seda ei julge veel öelda, kuid midagi õhus on, ja selle illustreerimiseks refereerime kaht viimasel ajal loetud arvustust.

Ülle Niinemägi on kirjutanud arvustuse pealkirja all «Kuhu kõnnid, Teet Kallas?» See algab päris kenasti ülevaatega kirjaniku varasemast loomingust. Kõik teosed võetakse läbi. Jääbki mulje, et tegemist on «monograafilise» käsitlusega, kui äkki teatatakse, et järgneb «paar sõna» Teet Kallase viimastest teostest («Õhtuvalgus» ja «Insener Paberiti juhtum»). Ka «Õhtuvalgust» arvustatakse veel traditsiooniliselt, kuid arvustuse viimane lõik kukub nagu taevast. Autor tunneb äkki õudust, et juttu seob ühine tegevuskoht — vaimuhaigla. Edasi antakse mõista, et juttudest õhkub (tänu vaimuhaiglale!?) «jäist masendust ja võib-olla ka autori tühjakirjutatust...» Autor kahetseb, et Kallas on «võlurite kerglasest, kuid lõbusast maailmast» kõnдинud «vaimuhaigla troostitusse realismi» ja et «kuhu sealt edasi võiks minna, ei tea ta vist isegi». Autor lõpetab kelmikalt: «Sellepärast tema austaja(nna)d hüüavadki: «Teet, tule tagasi!»»

See kõik kokku pole mitte isegi naljakas. See on kaunis vulgaarne ja taktitu käitumine, mis näitab, et kuskil on kadumas austus kunstniku, looja, tema isiku vastu. Ütlesin pealkirjas — liiga vähe üldistuseks, kuid ometi kipub ta paberile, ja annaks jumal, et mul õigus ei ole.

Peale selle näitab see lõpp imelikku suhtumist haigetesse, kelle seas on palju tarku ja tundlikke inimesi, on alati olnud, nagu kultuurilugu seda tõestab.

Kui Ülle Niinemägi on mures oma «Teedu» pärast, siis Armas Eikonen oma Ehini-arvustuses «Oo, pealkirjandus» näib olevat valinud teise tee. Et Ehin on autori arvates hull või šarlatan («... nüüd on ta aga hakanud esinema konkurentsilt omaloodud pealkirjanduse klassis, paberi kunstilise määrimise alal, luues absoluutselt sisutuid vorme,

mis isegi tühja taara pähe ei käi»), igal juhul midagi ebasoliidset, siis on arvustaja otsustanud samas stiilis kaasa mängida («Raruiraraa! Klõuksti!» ja muud mõtted arvustuse lõpus). Ta püüab olla «absurdne», sest autor on tema arvates «absurdne». (Selles arvustuses ei räägita küll «Andresest», selle eest aga leian sealt ennast «Mati» nime all, pealegi vihjetega minu konkreetsele näidendile, pungis taskule ja kõrtsile.)

Ehk näen tonte, on ju kirjanik meie ühiskonnas siiski au sees. Ometi tundsin sisemist vajadust reageerida, kui nägin kolleege uuelaadse suhtumise märklaudadeks saamas. Homme võin ehk ise lehest lugeda: «No Mati, mis käiki sa jälle kokku keerasid?»

KAS TASUB USKUDA TUNDELISUST?

Toomas Vint: «Perekondlikud mängud».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 244 lk.

Kui T. Vindi raamat käest panna, siis on niisugune tunne, nagu oleksid kogu aeg lugenud ühte pikka juttu. Võib-olla on see väike liialdus, ent sarnast on neis neljas loos tõesti palju nii kompositsiooniliselt kui ka üldiselt vaimselt hoiakult. Võiks alustada kõige välisemast. Ehkki igal jutul on süžee, koguni õige melodramaatiline ning tormakaski, jääb mulje, et tegelikult juhtub vähe. Ja põhjuseks on, et sündmused pole siin saanud peamiseks. T. Vint on fabuleerijana nõrk. Tema konstruktsioonid jäävad tihti kunstlikeks, nende iseväärtus on madal, ehkki formaalselt võivad nad jutte isegi puänteerida (nagu teise ja neljanda loo puhul). Hoopis enam on «Perekondlike mängude» süžeed karkassiks, vahendiks, mille kaudu eksponeerida tegelaste hingeelu. Oma kangelaste psüühiliseks eritlemiseks näivad autorile eriti sobivat mitmesugused tüüpseisundid (sõitmine, reisi- mine, jõudehetked) ja anonüümsed interjöörid (bürood, kohvikud jt.). Nii- sugustes paikades asub autor oma tegelastele eriti lähedale, lülitub nendega täiesti samale lainele, mille taga- järjeks on kirklik vahenditus ning jut- tude tavalisest kõrgem emotsionaalne atmosfäär. Dünaamiline tundeelu, mis muide on T. Vindi proosa väliseks ja samas ka sisemiseks tunnuseks, moodustab meeliskluste, unenägede, mee-

nutuste jne. näol omalaadse emanat- siooni, lainetuse, mis voogab läbi kõi- kide lugude. Eriti mõnetise ajalise dis- tantsiga vaadatuna tundub kõik üks- ainus parallelistlik heietus, mida aeg- ajalt katkestavad tegevuse kaunis kat- kendlikud murded ja astendused. Näib lausa, et teatud löike võiks pikendada või lühendada, ümber tõsta või hoopis välja jätta, ilma et süžeealine liin see- läbi häguseks muutuks. Juttude assot- siatiivne ülesehitus juhib mõttele tegelaste kroonilisest inspiratsioonisei- sundist. Aga seda võib selgitada ka M. Undi kunagi väljendatud arvamuse abil, et igas eluhetkes on koos tuhat tunnet, aistingut ja mõtet, mida kõiki pole kahjuks siiski võimalik väljen- dada. Rohkem kui läbiv sündmustik hoiab neid mõtte- ja tundeahelaid koos peategelane oma isikuga. Kusjuu- res kõigil, kes T. Vindi loodud maal- imades osalevad, on erinevuste kõrval äärmiselt palju sarnast. Kõigepealt, et ükski (!) tegelane pole päriselt õnnelik (peale esimese jutu pojanaise), siis lei- dub neis kõigis teatavat subtiilsust, peenenenud hingeelu, mida kannatu- sed on suutelised andma isegi tahuma- tule, liiati siis normaalsele naturile. Tahtmatult analüüsisid tegelased end pidevalt, tehes seda kirklikult ja samas impressionistliku emotsionaalsusega. See eneseuring näib nende jaoks ääretult tähtis, võib märgata teatavat lunaatilist ülelibisemist tegelikkuses toimuvast. Palju ei puudu, et siseelu omandaks tõeluse tähtsuse. Elamustele pühendatud lehekülgede arv välise

sündmustiku suhtes juhib mõttele, et siin rohkem mõeldakse elu üle järele, kui elatakse.

Niisugusel mosaiiksel tundekaadrite tulval on kahtlemata oma funktsioon: lisades pidevalt uusi ja uusi aspekte ja võimalusi, asetades tegelasi üha uude ja uude valgusesse, muudavad nad nende vastastikuste suhete ambivalent-suse füüsiliselt tajutavaks, ühtlasi varjates kunstilises vormis lõpuni intiim-suheteks sobimatut viimase instantsi tõtt.

Jutud tuginevad eetilistele teemadele. Probleemiks on neis kujunenud armastus, süü, kannatus, eneseteostus, usaldus jne. ühes oma dialektiliste vastanditega. Aga nagu igas momendis on koos tuhat lõhna ja mõttevirvet, nii on seal riivatud ka tuhandeid probleeme, millest kõigest rääkida pole lihtsalt võimalik.

Esimene lugu «Külaskäik koju», samuti viimane mõjuvad realistlikumalt kui vahepealsed kaks. Hästisituatsioonid edumeelne teadlane sõidab pärast pikka pausi vanematekoju, avastades, et isa-ema on moraalselt laostumas. On põhjust arvata, et suuresti tingis selle täiskasvanud laste võõrdumine kodust. Lõpuks avastab poeg ema salapäeviku, mille lehekülgedelt loeb tolle kirjutatud varielu, mis paneb teda kahtlema, kas ta üldse tunneb naist, kes teda kasvatas. Kuid veel tähtsam on see tundmise probleem tema enda juures. Peategelast iseloomustab pidev alateadvuslik ja vahel ka ratsionaalselt sihipärane vajadus oma mina terviklikkuse järele. Ta avastab järjestikku, et iga tema spontaanne akt või tundmus pole päriselt aus, see võõrandub poole pealt või hiljem, jättes ebamäärase süütunde. Mulle näib, et Valter Sarapuu ei saa kuidagi lahti sellest «teisest», kes teda kõrvalt vaatab ning skeptiliselt muigab. Ta ei tea, milline ta tegelikult on. Tema katsed endas selgusele jõuda jäävad tulutuks, tema

mina libiseb käte vahelt nagu pihutäis vett läbi sõrmede.

Teise jutu, «Jättes armastuse kõrvale» süžee on liiga kirev. Suhted Valdo ja Terje vahel on «tühirand» omake. Samuti jääb jutustamistempo liiga ebaühtlaseks ja loo lõpp vajub anekdootlikult konkreetseks. Kuid tähtsam on siin muutuvast isiklikust väärtussüsteemist tulenev konflikt iseene ja ümbrusega. Valdo on küllaltki heal järjel ametnik. Üldse on iseloomulik, et T. Vindi tegelasi olmeraskused ei ahista, nagu rõhutamaks seda, et tõelised eksistentsiküsimused algavad siis, kui leivamure murtud. Näib, et Valdo isiksuse küberneetiline mehhanism on end ammendanud, et ta peab edasi liikuma (nii suurematesse korteritesse kui ka karjääriredelil) juba inertsil mõjul. Kuid Valdos on mingi rahulolematuse, ta nagu virguks letargiast. Ta ei ole enam identne iseene-ga, vaid eraldub nn. sotsiaalsest «loodusest». Ta tõdeb, et tema senine töökas ja meeldiv elu polegi tegelikult nii meeldiv. Miks nii? Paistab, et teda vaevab igatsus millegi suurema ja ülalama järele. Tema isiksuse transtsendentaalne struktuur näib seisnevat vajaduses pühenduda millelegi tingimatule (rohkem või vähem annab see vajadus end tunda pea kõigi «Perekondlike mängude» tegelaste juures, kui mitte muidu, siis kohatise ontoloogilise ärevuse näol — milleks-küsimuses), mitte omasuguste taastootmisele. Valdo satub hüsteeriasse mõttest, et naine tahab talle veel ühe lapse teha, et Valdod veel enam orjastada ning nurjata nõnda tema «idee».

«Ringmängu» ruumimodifikatsioonid on väga näpuganäitavad ja jätaksin nad heal meelel lugemata. Pean neid muide täiel määral «lastehaiguseks» nagu mõnesid märgilisi ja kunstlikke tegelasigi. Põhiline on elu «maa peal», painav armulugu Elleniga. Kui teises ja kolmandas jutus võis armuipiinades osaleda meesmeediumi vahendusel, siis

«Reisis ümber maailma» toimub jutustamine naise nimel. Aga nagu peagi näeme, suurt vahet seal pole. Kõigepealt võiks sellest järeldada, et T. Vindi proosamaailm on üldse kummaliselt feminiinne, sest üks ole võime armastada, loodusetunne, suhe alateadvusega, vastuvõtlikkus irratsionaalsele, aistingute teravus jne. *anima* klassikalised tunnused. Siia kuuluks ka eelmaitud vaimne peenendumine. Teiseks on T. Vint meister naisi kujutama, kuigi valdavalt meeste pilgu läbi nähtult. Tema tahtel muutuvad nad enamasti liigutavalt armsateks, naiselikeks ja õnnetuteks. Tihti ei saa nad täide viia oma looduslikku missiooni. Tähelepanemise väärt on ka oluliselt (ehkki mitte mahuliselt) on kõikide paaride puhul esildatud laste fenomen. Nendest hoidumine viib või ähvardab viia katastroofini. Jah, neil headel meeldivatel emadel pole kerge T. Vindi neurasteeniliste meestega. Kas ei tähenda see ühtlasi autori ülmat kaasaegsust?

Tulles veel tagasi neljanda jutu juurde, ei saa jätta kiitmata naise tundedünaamika tõetruudust, vihkamise ja tema vastandi pidevat vaheldumist, valusa naudingu tunnet, «helitavate armsate vastikute sõrmede» vastuolulist tajumist.

Kirjutada võib äärmuslikult kaheti: kas ainult oma elamusi pihtida või siis

maailma objektiivselt kujutada. Üks oleks uue elu loomine tema-sarnastes vormides, teine rohkem eneseväljendus. Ka viimast moodi on võimalik kunsti luua. Ainult et maksab reegel, ja seda mitte üksnes kirjanduses, vaid ka teatris ja mujal: selleks et end avada, peab olema, mida avada. Igava inimese enesepaljastus on igav. T. Vindi kohta ma seda küll ei ütleks. Ma võiksin tema «toodetud» vaimset substantsi veelgi vastu võtta.

Ja veel. Karl Muru puudutas juba oma luuleülevaates linna-teemat. Kuidas väga paljud linna pahaks peavad. Ei vaidle vastu, et linn meid teatud määral kindlasti muserdab, mitmedki kidad välja kisub. Kuid tänu sellele on linnamehe vaim nõtkem, need kidad muutuvad ümbritseva suhtes vabadeks valentsideks. Ütlen seda selleks, et minu meelest on T. Vint väga linnalik kirjanik. Ei taha väita, et isase enesepiitsutus oleks ülim asi elus, kuid eneseanalüüs, oskus näha end teiste inimeste silmade läbi on kas või meie igapäevase suhtlemise hädatarviline eeldus.

Ma ei tea, kui paljud mehed ja naised on T. Vindile imestuse või pahameelega kirjutanud, kust autor nende mõtted ja tunded teada on saanud. Kuid nii see võiks olla küll.

Mihkel Mutt

«ÄKKI OLED VÕÖRAS / AKNALE KOPUTAD»

Jaak Paavle: «Klaasinuga».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1977. 84 lk.

Esikogus («Vabaarmastus», 1972) paljudi rääkiv, eraku- ja teadjahoia-kuga, vägisigi oma vaatamist sisen-dada püüdev kosepeataja? / loheloit-sija? / kuninga kuller? on oma nüüd-seis luulemaastikes märksa maisemate nägemiste küttes. Tollane sõnastuskil-

dudelt aimuv habras sidestatus sisekosmose ja reaailma ilmingute vahel (saalid on nüidetud heina ja jaanililli täis; ümber lendavad oravad; rukkid rehealuses tumedad pead mullaga segi; lehtede krabinat maas; sinu hiilivat naeru kõik kohad on täis; päike on elus / rukis / õitseb) on sitkemaks, kombatavamaks saanud ning selgepiirilisteks piltideks tõusnud:

KRITIKA

päikeses halliks kuivand
majasein ja trepp
pihlakas on kuivand
seintes toonesepp.

Kuid see maisem olek pole võtnud
luuletajalt tema algsemat pürgimist
tajutaguse tabamise järele:

Lumi või ellujäämine
Uni — mis on neis ühist?

(«Vabaarmastuses»: Keegi ei tea, mis
on uni, / keegi ei tea, kust ta algab.),
mis seob need kaks luuleraamatut
tonaalsuselt ühte. Varasemast otse-
sõnujast, loitsijast, märksõnade ohjel-
damatust pildujast on saanud talitset-
tum, sõnakitsim, muljet-valivam mees,
kes enamjaolt siiski püsib täiesti taju-
tavalt ikka endana, maailmaga vasta-
kuti, ajuti tardumuses, mõistatuslik.

Millest ta siis räägib? Kogu pealkir-
jalt ning nimieset sisaldavalt salmilt
(Võta see klaasinuga, / ja kui sa saad, /
temaga välja lõika / rahvad ja maad)
tuge otsides leiame avarkuulutuse
kõike inimolulist puutuda, et jäädvus-
tada see ainsa noatõmbega klaasi
(luule) õrnhaprasse vormi. Tegelikult
luule selles raamatus nii hõlmav (rah-
vad ja maad) ei ole, pigem kitsaski,
püüdes enamjaolt isikulisel, eksis-
tentsiaalselt individikesksel pinnal
(ka neis osis, kus sotsiaalseid katak-
lõusme haarama pürgitakse), kogeja
jaoks tähtsate meelemomentide ko-
gumis.

Ega ma õelda ei oskakski
miks inime vahest jääb võõraks
Kui ta ehk midagi kostakski
Küll ma siis ümber end pöö raks

on ehk tõdemus, mille helke ses raa-
matus palju. Võõraks, väliseks, mitte-
omaks olemine, suhtlemisvalmidus ja
võõristus sealsamas tundub iseloomu-
lik noile Paavle isikulähedastele värs-

sidele. Kellegi nimetu olemasolu meist
väljas ja meie vastas, kelle eksistents
meiegi eksistentsi määrab ja hindab
(Keegi kord avab pudeli; Tema, / kes
pigistab valgusest / viimast mahla; vile
käes, tupp astub) ning kellele vastu-
kaaluks jääb ainult olla, kuniks saab:

Tööd teha
ja minna sööma —
nii on elu,
taevane trummimees.

Paratamatuse ükskõiksuskile katab
tihti neid värsse (Jää hüvasti jaanua-
ris / Tõin sulle pihlakamarju / Söö
neid ja ära salga / siit ei saa tuule-
varju).

Tsükleidpidi liikudes saab selle raa-
matu keskmeks kolmik «Kodu» —
«Linn» — «Laps», millele assisteerivad
nüansseerides-täiendades «Kunstnik» ja
«Flamenco», kuid mille poeetilisest
pinnasest on täiesti lahti «Isand» ja
«Contra el miedo», mis maailmalai-
dest püüdlustest hoolimata annavad
üheainsa kirvendava pildi («Õnn»), jää-
des ülejäänus liiglihalseks («Vihma-
ussi hingeelu», «Victor Jarale»), abstr-
raktseks (* Ilus oled inimene), puändi-
ähmaseks («Angela»), pidemetuks
(* Süüdlasi ei ole). Poeetilise pinge
saavutab Paavle seal, kus on pildilist
dünaamikat (* Teie südametipu ära-
tõuget, * Kui elu on maha käinud), är-
gast lapseanagemust (* Tähed liikusid
pikkamööda) ja toonase kogemuse
tähtsuse taipamist (* Välguvalguse
hetk), kirkast meenumit («Algkool»),
inimeksistentsi tähenduse otsingut
(«Inimene»), eraelu erkhetke (* Nagu
leib või nuga, * Jää hüvasti jaanuaris).
Linn raamib enamikku tema luuletus-
ist, aga mitte jõerüüdilik, omaksvõet-
tud ja -tehtud linn, vaid kui koht, kus
ollakse sunnitud viibima (nähtamatu
näitejuhi tahtel?), kannatama, igaveses
vooluses püsima (* Näed-sa, mis on
meist saanud), kust tahetakse ära, ta-
gasi algusse, koju (Kui teaksin, mis on

*kodu, / ma ütleksin: sinna jääge) või lapse kogenematusesse (Et mu noorel ihul / välk jääks nägemata), aga enam ei saa, sedavõrd ollakse neis maastikes kinni (*Kuskil Kalamaja kandis). Hingevarju võib leida ka tule paistelt, sõbra käelt või õlalt, aga kõik see on vaid üürrike, hetkelohutus.*

Viskleja hetkis ja ruumides, välgusähvatust näinu, tähelttulekut uskuja, rabe filosoferija, võõriskleja, kehvasti kontakteeruja kõige oma maise atribuutika keskel, nõnda jääb ta meelde, see luuletaja.

Julius Ürt

TEADLANE, TEADUS, KULTUUR

Maie Valt: K. E. v. Baer ja darvinism. Etüüd arenguideede draamast bioloogias.

«Valgus», Tallinn, 1977. 176 lk.

Arusaam, et loomeküljest vaadatuna on teadus võimas isiksuste ja ideede draama — on see tõsiasi kõrvaltvaatajateni jõudnud? Ei tea millal sündinud traditsiooni järgides vastandatakse teadus- ja kunstiloomeprotsesse ikka ja taas. Teadusmeest arvatakse kiretuks nokitsejaks, kunstnikku aga emotsioonipalavikus tegutsejaks. Argiinimesel on kunstniku teoimpulsse mõneti kergem mõista, sest kunstilooming on peaaegu alati õhutatud vahetust inimeksistentsist ja teda tehakse kõige otsemalt inimese jaoks. Teaduse objektiks on universum oma saladustes ja seaduspärasustes. Teadustuli lööb loitvele siis, kui seistakse maagilise — miks see maailm küll selline on? — küsimuse ees (millela enamik inimesi oma elus kahtlemata läbi saab).

Juhtub harva, et asjaosaline ise jutustab «teadusköögi» põnevaimast ja varjatuumast osast — teadusloomingu iseärasustest. Bioloog Maie Valdi raamatu proloog aga on kirjutatud nimme selleks, et näidata mainitud kire sünnilugu ja olemust. «Kirge teaduse vastu ei suuda ilukirjandus mõistetava, keerukakoelise, tõeliselt hukutava kirena kujutada.» Teaduskirg — see on eriliselt talitsetud, välise rahu taha varjatud hõõgvel sisepinge. «Igapäe-

vane olmemaaailm, elavate inimeste ja elutute esemete maailm muutub siin akvarelselt läbipaistvaks, kahvatub ideede maailma ees. See on nihe reaalsuse tajumise hoopis teisele tasandile. Vahetult meeltele mõjuv, nähtumslilik, tõrjutakse teadvuses tagaplaanile. [---] Teadvuses võidutseb samal ajal mõttetulv nähtuste olemuse üle. Toimub kummaline mõistuse ja tunnete kollisioon.» (Lk. 11.)

Alustades teadlasele vajaliku loomepotentsi kirkast visioonist, läheb M. Valt oma raamatu järgnevatel lehekülgedel üle (bioloogia)teaduses toimunu lahtimõtestamisele kultuuri-terviku seisukohalt. Teaduslugu ei kujuta endast mõõdukat evolutsiooni olemasolevale üha uute faktide ja seaduste juurdelisamise näol. Teadus kui pidev sünniprotsess — see on ideedraama: eri koolkondade ja metodoloogiate esindajate, lahknevate teooriate ja hüpoteeside autorite võitlus tõe nimel. Just sellises vastuolude pinges, terviklikuma ja adekvaatsema maailma-seletamise püüdes vormub teadus üheks tahuks kultuuris, inimliku loomevajaduse ja tunnetustarviduse avalduses.

K. E. v. Baer ja C. Darwin pole üksnes väljapaistvad bioloogid, vaid ka kultuuriloojad. Huvi tekkimine eluslooduse evolutsiooni seaduspärasuste vastu, Baeri seadused ja Darwini evolutsiooniteooria — need ei ole lihtsalt tähised ühe teaduse arenguloos, vaid loova ja uudishimuliku inimvaimu olu-

KRIITIKA

line edusamm ümbritseva mõistmisel. Sadu ja tuhandeid inimesi on nende kahe mehe tegevus viinud uute arusaamadeni loodusprotsesside nägemisel. (Koolibioloogia näol on meilgi igatüüpi tilluke ettekujutus liikide tüpoloogiast ja arengust ning iseenda kui liigi esindaja põlvnemisest!) Samas pole nende teadmiste genees ja omaksvõtt toimunud iseenesliku kergusega, vastuoludeta.

K. E. v. Baer ja C. Darwin uurisid evolutsiooniprotsessi täiesti erinevatest rakurssidest. Baeri huvitas eelkõige see, kuidas embrüonaalset arengut jälgides määrata kindlaks liikide üldised tekkealused. Darwinit köitsid probleemid täiskasvanud isendite olemusvõitlusest kui evolutsiooni kesksest tegurist. Piltlikult öeldes, Baer tegeles evolutsiooniga selle «muna»-staadiumis, Darwin aga, vastupidi, süvenes «kana»-staadiumi iseärasustesse. Kuid tähtis pole üksnes see, mida kumbki uurijaist oluliseks pidas, vaid ka see, kuidas, millises mõttestiilis evolutsiooniprobleemidele läheneti. Üldjoontes tuleb K. E. v. Baeri nimetada tüpoloogilise, C. Darwinit aga populatsioonistliku mõttelaadi esindajaks. Kasutades E. Mayri sõnu, on need mõttelaadid diametraalselt vastupidised. «Tüpoloogi jaoks on tüüp (*eidós*) reaalne, muutlikkus aga illusioon, populatsioonisti jaoks on tüüp (keskmine) abstraktsioon, reaalne aga üksnes muutlikkus.» (Lk. 159.)

Nõnda Baeri ja Darwini õpetust kõrvutades ja tarviduse korral vastandades jõuab M. Valt teadusloolise paradigma mõiste kasutamiseni. Eesti lai lugejaskond pole vist kuigivõrd tuttav T. Kuhni õpetusega teadusrevolutsioonidest ja ideede-arengu rühmitumisest kindlate paradigmade raamesse. M. Valdi raamatus vaadeldavate evolutsiooniõpetuste näol on nüüd võimalik saada üsna hea ülevaade teadusparadigma olemusest, üheaegselt eksisteerivate paradigmade tekkepõhjusest ja määravast osast teaduse edasises arengus.

Miks ja kuidas XIX sajandi konkreetsetes kultuurisituatsioonides sai võimalikuks kaks erilaadilist lähenemist eluslooduse arenguprobleemidele, millised olid üldkultuurilised takistused, mis pikka aega ei lubanud Baeri ja Darwini õpetusi kõrvutada ja teatavas mõttes sünteesida — nende probleemide mõtestamine teeb M. Valdi raamatust teose, mille koht pole sugugi ainult bioloogi raamaturiivis.

Sümpaatseks kultuurilooliseks ekskursiks on leheküljed tüpoloogilise mõttestiili ja nn. ruumilise mõtlemise vahelise seose otsimisest-avastamisest. Tõepoolest, oleme kuulnud räägitavat loogilisest ja kujundilisest mõtlemisest, märgatavalt vähem teame mõtlemisvormist, mille tulemusena sünnivad ühed keerukamad teadusloome resultaadid — mõttelised mudelid. M. Valt demonstreerib (nimelt demonstreerib, piltlikustab!) fakti, et paljusid teaduslooo suurmehi on iseloomustanud erakordne anne kujutleda, näha väga kõrgetasemelisi abstraktsioone. M. Valdi mõtet arendades võib ehk vahest öelda, et mõttelisteks mudeliteks tuleb lugeda Platoni õpetust ideedest ja Leibnizi traktaati monaadidest, Cuvier' fossiilide rekonstruktsioone, Baeri embrüo-tüpoloogiaid ja Rutherfordi aatomimudeleid. Suutlikkust kujundilisteks abstraktsioonideks võib nimetada intuitsiooniks, uut tüüpi loogikaks, kõrgteaduse tegemisel hädavajalikuks eriliseks talendiks. Mõtteliste mudelite loomise eelduseks on ilmselt harvaesinev empiirilise ja loogilise sünteesi, jõudmine abstraktselt dialektikalt konkreetsele dialektikale (kui tugineda Hegeli sõnastusele). Baerile omane tüpoloogiline mõttestiil oligi niisuguse ruumilise mõtlemise variandiks.

Väga huvitav on M. Valdi mõte, et mõttelise mudeldamise oskuse konkreetne laad on tihedalt seotud ajastu üldisemate kultuurihoiakutega. Nii antiigis kui renessansis kujunes ruumilise mõtlemise kool geometria, joonista-

mise ja inimese anatomeerimise baasil, uusajal mehaanikast lähtuvalt. Tõenäoliselt on kaasajal seda tüüpi mõtlemise «taimelavaks» kosmogoonia, elementaarosakeste füüsika, topoloogia, mõneti teoreetiline bioloogia.

Nüüd retooriline küsimus: kellele on M. Valdi raamat adresseeritud? Bioloogiahuvilisele? Teadusloo harrastajale? Eelkõige neile, kes tahavad mõista teaduse arenguloogikat ja selle keerdkäike, saada ettekujutust teaduse funktsioneerimisest kultuuriosisena. Teadlane on kindlas ajastus elav inimene, kes ühelt poolt kohustub murdma läbi kindlaks kujunenud teadmiste ja õpetuste süsteemi ning looma uut teadmiskvaliteeti, teiselt poolt aga on ta alati oma kultuuri tõdede ja traditsioonide vang. Teaduskirg sunnib tun-

netama senitunnetamatut, paradigma- raamid taltsutavad idee-pöörasust. Selline ongi raske, kuid paratamatu teaduse idee-draama, mille tulemusena sünnib kultuuri üks tähtsamaid komponente — inimeste teadmispagas.

Ja et retsensioonis on kombeks ka midagi ette heita, siis tõdegemgi, et vist on M. Valt teinud strateegilise vea. «K. E. v. Baer ja darvinism» on tuumakas ja kindlasti diskutiivnegi raamat, mis sellisena pakuks suurt huvi üleliidulisel areenil. Retsensendi arvates oleks olnud otstarbekam praegune variant kirjastada venekeelsena, eesti lugeja jaoks aga adapteerida tekst eelkõige bioloogiateadusliku materjali arvelt.

Aili Aarelaid

KROONIKAT

Jaanuari lõpul ja veebruari algul tähistati A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäeva nii meil kui ka vennas-vabariikides, samuti välismaal.

29. jaanuaril võeti Tallinnas vastu juubelipidustustele saabunud külalisi kõikidest liiduvabariikidest. Välisriikidest tulid E. Kabac Poolast, D. Slobodnik Tšehhoslovakiast, G. Bereczki Ungarist, D. Sommer Saksa DV-st, S. Provtšanov Bulgaariast, F. Vurnik Jugoslaaviast ning J. Syrjä, L. Huldén ja V. Kaukonen Soomest. Samal päeval avati Draamateatris näitus «Tammsaare ja teater», mis andis ülevaate kirjaniku arvustajategevusest ja tema teoste lavastustest. Külaliskirjanikel ja eesti kolleegidel toimusid kohtumised kirjandushuvilistega J. Lauristini nimelises Tallinna Masinatehases ja M. Gorki nimelises Tallinna Keskraamatukogus.

30. jaanuaril asetati pärgi ja lilli kirjaniku hauale Metsakalmistul, avati Tallinnas ta memoriaalmuuseum Koidula tänaval, majas, kus Tammsaare elas aastail 1932—1940, avati mälestussammas ja temale pühendatud kunstinäitus. Pidulikul õhtul «Estonias» ütles avasõnad EKP KK sekretär, A. H. Tammsaare vabariikliku juubelikomissjoni esimees V. Väljas. Ettekande A. H. Tammsaare elust ja loomingust tegi Kirjanike Liidu juhatuse esimees P. Kuusberg.

31. jaanuaril toimus Eesti NSV TA Presiidiumi saalis teaduslik konverents «Tammsaare ja tänapäev». EKP Keskkomitee esimene sekretär J. Käbin võttis vastu külalisdelegatsioonid.

1. veebruaril viibisid pidustustest

osavõtjad kirjaniku kodupaigas Paide rajoonis. Õhtul sõitsid külalised ja meie vabariigi kirjanikud ning kunstimeistrid edasi Moskvasse.

2. veebruaril algas Moskvas M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituudis A. H. Tammsaarele pühendatud teaduslik konverents, Kirjanike Keskmajas avati A. H. Tammsaare juubelitähtpäeva puhul näitus, kinos «Tallinn» algas filmifestival. Kirjanike Keskmajas toimus kirjaniku juubelile pühendatud eesti kirjanduse õhtu.

3. veebruaril oli pidulik õhtu NSV Liidu Riiklikus Akadeemilises Suures Teatris. Õhtu avas NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretär, üleliidulise juubelikomitee esimees A. Tšakovski. Ettekandega esines EKP Keskkomitee sekretär V. Väljas. Pidulik õhtu lõppes eesti kunstimeistrite kontserdiga.

Moskvas toimus seoses Tammsaare tähtpäevaga mitmeid eesti kirjanike kohtumisi tööstusettevõtetes, kultuuri-asutustes ja sõjaväeosades.

30. jaanuaril korraldasid ühing «Soome—Nõukogude Liit» ja Soome Kirjanduse Selts Helsingis piduliku õhtu A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäeva tähistamiseks. Õhtust võtsid osa meie kirjanikeorganisatsiooni esindajad A. Hint, H. Peep ja P. Rummo.

25.—27. jaanuarini korraldas NSVL Kirjanike Liit kirjanikele ja kriitikutele loominguilise konverentsi Tjumenis. Meie kirjanikest võttis konverentsist osa H. Pukk. Veebruarikuus Leningradis korraldatud seminarist ilukirjanduse propagandaorganisatsioonide juhatajatele võttis osa Kirjanduse Propaganda Büroo direktor E. Antson.

RINGVAADE

SILMAPAISTEV RAAMATUTEADLANE

Veebruaris möödus 75 aastat ENSV teenelise kultuuritegelase, raamatuteadlase, bibliograafia dotsendi, andeka pedagoogi Helene Mugasto-Johani sünnist. Ta kuulub eesti raamatukogunduse esiridadesse juba selle algpäevadest peale. Rakvere tütarlaste gümnaasiumi kahes viimases klassis õppides oli ta ühtlasi Rakvere Rahvamaja ja Haridusseltsi raamatukogu juhataja (1922—1923). Osavõtt esimesest raamatukoguhoidjate kongressist (veebr. 1923), kus leidsid käsitlemist raamatukogude tüpiseerimise ja raamatukoguhoidja kutse-eeetika probleemid, kujundas ka tema järgnevad tegevussuunad. Nii praktikas kui teoorias on ta arendanud raamatu ja inimese vahekorra psühholoogiliste seaduspärasuste uurimist ja sellest lähtudes määratlenud raamatukoguhoidja kutsehariduse printsiibid.

1923. a. sügisel astus H. Johani Tartu Ülikooli (lõpetas 1931. a.) ja ühtlasi õnnestus tal saada hoidja koht Tartu linna keskraamatukogusse (1924—1940). Kongressil asutatud Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu, mis kodanlikus Eestis sai kutsehariduse ja raamatukogude parema olukorra eest võitlemise organisatsiooniks, tegutses H. Johani aktiivselt (kuulus juhatusse, esines rohkesti mitmel pool, koostas õppeprogramme jm.).

Alates 1926. a. on ta avaldanud sadakond erialast või muud kultuuriteemalist kirjutist (ka raamatuid) ühingu ajakirjas «Raamatukogu», «Loomingus» jm. Eestis on ta esimesena tegelnud lugemispühholoogia uurimisega, on avaldanud artikleid «Raamatu valikust» (1931), «Raamat ja lugejaskond» (1934), «Lugemishuvist ja lugejate tüüpidest» (1936), «Tammsaare populaarsus avalike raamatukogude lugejaskonnas» (1938), «Ilukirjanduse temaatilisest jaotusest» (1939) jm.

Nõukogude korra taaskehtestamisel 1940/41. a. tuli H. Johani täita vastutustähtsaid ülesandeid ideoloogilise töö rindel. Tartu linna haridusosakonna juhatajana suunas ta koolielu kõrval ka poliithariduslikku ja kultuurialast kasvatustööd.

Sõjapäevil oli H. Johani Eesti Riiklikes Kunstiansambrites Jaroslavis, kus korraldas kollektiivides tööd ja õppusi.

Kuuludes Eesti NSV operatiivgruppi, tegi ta Moskvast ja Leningradis ettevalmistusi vabastatud kodumaale tagasipöördumiseks (hankis kümneid tuhandeid köiteid väärtuslikku kirjandust). 1944. a. juunis määrati ta ENSV Riikliku Raamatukogu direktoriks (kellena Tallinnas töötas 1953. aastani). Neil aastail kujunes see üheks juhtivaks teaduslikuks raamatukoguks vabariigis. Hinnaline oli H. Johani panus ka rahvaraamatukogude töö virgutamisel. Vabastatud Eestis alustati kohe 1944/45. a. raamatukoguhoidjate kursusi. H. Johani esines loengutega kõigis kümnes maakonnalinnas. Kohakaasluse alusel tuli H. Johani tööta ka Tartu Riiklikus Ülikoolis bibliograafia kateedri juhatajana-dotsendina (1945—1950).

See oli leninlike ideede elluviimise suunav ja töörohke etapp Nõukogude Eesti raamatukogunduses ja bibliograafias. H. Johani on nende alade teoreetiliste aluste väljatöötaja. Tema eriliseks omaduseks on innustada ja julgustada inimesi enesearendamises ja loovas töös.

H. Johani oli Tallinna Kultuurharidustöö Kooli raamatukogunduse ja bibliograafia esimeseks õppejõuks.

Kui kõrgema haridusega erialase kaadri ettevalmistamiseks loodi E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi juures vastav kateeder, siis selle juhatajana-dotsendina tegutses taas H. Johani (töötas nimetatud kohal aastatel 1965—1973).

H. Johani on olnud tegev paljudes ettevõtmistes. ENE juures on ta 1964. a. alates raamatuteaduse, raamatukogunduse ja bibliograafia ühiskondliku teadusliku sektsiooni juhataja (toimeetanud mitmeid sadu märksõnaartikleid) ja ise kirjutanud nende alade põhilised artiklid. Ta kuulub informaatika, raamatu- ja raamatukoguteaduse oskussõnastike koostajate hulka ja on loonud mitmekümneid vajalikke erialatermineid. Teaduslikel konverentsidel on dots. H. Johani tuntud kui põhjalike ettekannete esitaja. H. Johani isikuomadusteks on sügav erudeeritus, loomumane intuiitsus, emfaatiline lähenemine inimestele, andumus uuele, perspektiivsele.

L. Ploompuu

RINGVAADE

GÁBOR BEREZCKI TÄHTPÄEVA PUHUL

24. märtsil tähistas oma viieküm-
nendat sünnipäeva Budapesti ülikooli
soome-ugri keelte kateedri juhataja
Gábor Berezcki, kellel on hindamatud
teened eesti kirjanduse populariseeri-
misel Ungaris.

Gábor Berezcki sündis Suurel Alföl-
dil Békési alevis (nimetati mõne aasta
eest linnaks) talupoja perekonnas.

Alg- ja keskkooliduse sai ta koduale-
vis. Békési gümnaasiumis töötasid tol
ajal hea klassikalise haridusega õpeta-
jad, kes nähtavasti oskasid kasvandi-
kus äratada huvi keelte vastu. Juba
koolipõlves hakkas juubilar iseseisvalt
õppima soome keelt.

Ülikooliõpingud algasid Budapestis
1948. a. Järgmisel aastal saadeti ta sti-
pendiaadina Bukaresti ülikooli, mille
lõpetas 1952. Seejärel töötas aasta
Budapestis Ungari TA Keeletheaduse
Instituudis. Sügisel 1953 astus ta
Leningradi ülikooli aspirantuuri soo-
me-ugri keelte alal, spetsialiseerudes
mari keelele.

Gábor Berezcki suhted Eestiga alga-
sid 1955. a., mil ta käis esimest korda
Tartus, kus tutvus meie filoloogidega.
Esimesele külastusele järgnesid peagi
teised, Tartu väikelinlikul vaikusel,
suitsusel Verneri kohvikul, vahest ka
mõttevahetustel ülikoolis siinsete fen-
nougriistidega oli teatav võlu pärast
suurlinnade Bukaresti, Budapesti ja
Leningradi sära ning saginat. Ent pea-
gi muutus Tartu eriti meeldivaks ja
koduseks, sest siin tutvus ta noore
vene keele õpetajannaga, kellest sai
tema abikaasa. Pärast aspirantuuri
õpetas G. Berezcki kolm aastat Leni-
ngradi ülikoolis ungari keelt. Kandi-
daadikraadi sai ta 1958. a.

Alates 1959. aastast töötab G. Be-
rezcki Budapesti ülikooli soome-ugri
keelte kateedris, 1973. aastast selle
juhatajana. Suviti jätkab ta uurimis-
reise Volgamaal. Peale keeleainestiku
on ta ühistel ekspeditsioonidel rahva-
muusika-uuriija László Vikáriga kogu-
nud ka rahvalaule ja -viise. Teadlaste
koostöö viljana on ilmunud mahukas
rahvalaulukogu «Cheremis Folk-
songs» (Budapest 1971).

Meie seisukohalt on G. Berezckil
eeskätt teeneid ungari lugejaskonnale
eesti kirjanduse tutvustamisel. Oma
suure töökoormuse kõrval on ta tõlki-
nud meie kirjanike teoseid rohkem
kui keegi teine enne teda. Tõlkimi-
seks ongi tal olnud ülisoodsad tingi-

mused, mitte ainult sellepärast, et Be-
rezckite kodus Budapestis kõneldakse
eesti keelt, vaid ka põhjusel, et ena-
mastigi igal suvel viibitakse meie mail.
Tema suurepärasele keeleoskusele ja
kõigi asjaolude sisulisele tundmisele
lisanduvad aga veel silmapaistev an-
dekus, hea stiilitunne, oma emakeele-
rikka ja värvika sõnavara valdamine,
ent eelkõige ikkagi sügav huvi ja ar-
mastus meie kirjanduse vastu.

Tõlkimist alustas G. Berezcki Len-
nart Mere reisiraamatutega «Kobrade-
ja karakurtide jälgedes» ja «Laeva-
poisid rohelisel ookeanil», mis ilmusid
ühiste kaante vahel pealkirjaga
«Hegyen-völgyön» («Mägedes-orgudes»,
1965). Samas reisiseikluste sarjas nägi
päevavalgust J. Smuuli «Jaapani meri,
detsember» pealkirja all «A Japán-
tengeren» («Jaapani merel», 1967).

A. H. Tammsaare suurromaan «Tõ-
de ja õigus» I osa ilmus pealkirjaga
«Orcad veritékével» («Oma palehigis»,
1967). Tõlge on õnnestunud ja kunsti-
küps. Mitte asjata pole tõlkija lapse-
põlves kogenud ungari maaelu rõome-
ja muresid ning meheas vahetult
tundma õppinud ka eesti talu- ja
-toid. Linnamees ehk ei olekski teose-
vahendamisega toime tulnud.

Sarjas «Rahvaste muinasjutte» il-
mus 35 eesti muinasjuttu pealkirja all
«Az aranyfonó lányok» («Kullaketra-
jad tüdrukud», 1968). Valimiku on
koostanud, tõlkinud, järeleõna ja kom-
mentaaridega varustanud G. Berezcki.

Budapesti kirjastus «Európa» aval-
das sarjas «Moodne raamatukogu»
G. Berezcki tõlgitud eesti lühiproosat
pealkirjaga «Előérzet» («Eelaimus»,
1969). Raamatus leidub jutte neljalt
autorilt: E. Vetemaa «Pillimees» pea-
kirja all «A megfáradt ember» («Väsi-
nud mees»), M. Undi «Völg», M. Traa-
di «Roosid kohviga» ja «Kolmas käik»
ning A. Valtoni «Päikesepoiss», «Loo-
juv päike ja värelev meri» ning
«Preemia». Teose lõppu on tõlkija
lisanud autorite biograafilisi andmeid.

Järgmisel aastal ilmus G. Berezcki
tõlkes A. H. Tammsaare «Kõrboja
peremees» pealkirja all «Sötét sziklák»
«Tumedad rahnud», 1970). Sellesama
teose oli küll juba 1933. a. tõlkinud
A. Bán, kuid tõlge oli keeleliselt va-
nanenud ja raamatki bibliofiilseks
harulduseks muutunud.

Fr. Tuglase «Väike Illimar» jõudis
G. Berezcki vahendusel ungari lugeja-

RINGVAADE

teni 1971. a. Väliskirjandust tutvustavas ajakirjas «Nagyvilág» (1973) ilmus A. Valtoni novell «Törvikukandja».

«Euroopa» kirjastus andis 1973. a. välja eesti proosavalimiku. Selles leidub M. Traadi romaan «Tants aurukatla ümber», mille tõlge pärineb G. Bereczki sulest.

Järgmisel aastal ilmus sama kirjastuse sarjas «Moodne raamatukogu» rida A. Valtoni proosatöid ühiste kaante vahel pealkirjaga «A hurok és más elbeszélések» (««Silmus» ja teised jutustused»). Peaaegu pooled neist on tõlkinud juubilar, nimelt: «Kalamees», «Salmonella», «Muuseumis», «Hüüdjate vägi», «Kaebuste raamat», «Pärkbaumi pagariäri», «Tagasi», «Vabadus», «Müür», «Pääsemine», «Teadlane» ja «Törvikukandja».

Sellessamas sarjas ilmus kaks aastat hiljem teos «Õhtusöök viiele», mis sisaldab viis eesti näidendit, nende hulgas juubilari tõlgitud J. Smuuli «Kihnu Jõnn ehk Metskapten». Tegelikult valmis tõlge varem. Juba «Vanemuise» teatri külalisetenduste ajal Ungaris (1972) oli «Metskapten» kavas. Näidend transleeriti ja tõlkija ise luges selle mikrofoni. J. Smuulilt ilmus juubilari tõlkes ajakirjas «Szovjet Irodalom» (1975) veel «Hea meremeeste Hoidja».

G. Bereczki on vahendanud ka kuuldemänge, nagu R. Kaugveri «Varjend» (1969), A. Liivese «Viimane sõna»

(1971) jt., mida Budapesti raadios on korduvalt esitatud.

1969. a. ilmunud ulatuslikus eesti kirjanduse antoloogias «Az észet irodalom kistükre» («Eesti kirjanduse väike peegel») leiduvaist tõlkeist kuulub ligi kolmandik G. Bereczkile. Mainitagu neist näit. A. H. Tammsaare lugusid «Armatus», «Tähtis päev», «Matus», Fr. Tuglase «Popi ja Huhuu», katkendit O. Lutsu «Kevadest», P. Vallaku «Tühjas lõvis» jm. Tema kaasabil sai teoks teinegi esinduslik tõlketeos — eesti luuleantoloogia «Észet költök» (1975), mille koostamises ta ühes abikaasa ja oma õpilase Gyósfó Fehérváriga osa võttis.

1975. a. ilmus nügu ja mahukas teos «Észtország — Rokonaink földje» («Eesti — meie sugulaste maa»). Ülevaade Eesti ajaloo, kultuuri, arhitektuuri ja rahvakunstist pärineb G. Bereczki sulest, 170 fotot E. Ráczilt.

A. H. Tammsaare juubeli puhul on G. Bereczki tõlkinud ulatusliku novellivalimiku.

Andeka ja viljaka tõlkijana on Gábor Bereczki vahendanud tuhandeid lehekülgi eesti kirjandust. Esmajoones võlgname just temale tänu, et ungari lugejate hulgas on tärnanud huvi meie kirjanduse vastu.

Tänu tehtu eest, õnne ja jaksu tulevikuks!

P. Palmeos

FERENC MOLNÁR 100

Ferenc Molnár kuulub nende väheste ungari kirjanike hulka, kelle nimi on Eestiski laiemalt tuntud.

Ta sündis 12. jaanuaril 1878. aastal Budapestis jõukas kodanlikus perekonnas. Gümnaasiumi lõpetamise järel õppis ta mõnda aega Genfi ülikoolis õigusteadust, kuid kirjutamine ahvatles rohkem. Noort ja andekat ajakirjanikku saatis tunnustus kohe algusest, 1896. aastast peale. Kui otsustada ta nooreea publitsistika ja novellistika (kogud «Magdolna», 1898; «Suudluste õõ», 1899), sotsiaalse romaani «Näljane linn» (1901) ning noorsooromaani «Pál-tänava poisid» (1901) järgi, paistis Molnár kujunevat arvestatavaks kriitiliseks realistiks. Realistlik meetod jääb tal domineerima siiski vaid proosaloomingus, nagu psühholoogilisest aspektist sõda käsitlevas «Sõjakirjasaatja mälestustes» (1916) või kodan-

liku noorsoo peataolekut kujutavas romaanis «Andor» (1917). Ungari lühiproosa kullafondi on Molnár andnud mõned laimatud novellid (näit. «Józsi», 1902; «Söevargad», 1918). Üldiselt aga jääb proosa kirjutamine pikapeale üha enam kõrvalharrastuseks, sest kahe maailmasõja vahel (alates muinasjutulisest «Liliomist», 1910) leiab Molnár oma tõelise ala — teatri, mis teebki ta rahvusvaheliselt tuntuks. Enamik ta lavateoseid on komöödiad; sõjaväinastustest väsinud inimesed vajasad naermisvõimalusi ja Molnár tuli sellele tellimusele vastu. Üksteise järel lõi ta publikut naerutavaid lavatükke, mis tõepoolest asusid ka kohe võidukäigule läbi mandrite. Näitekirjanik Molnár ja prosaist Molnár erinevad teineteisest suuresti: proosateosteile iseloomulikk kriitilist suhtumist võib täheldada ainult mõnes lavateo-

RINGVAADE

ses ja sealgi küllalt pehmel kujul, näiteks pilatakse aristokraatiat kodanluse vaatevinklist («Luik», 1920) või näidatakse kodanliku keskkonna valelikkust («Keegi», 1932; bravuurne ühevaatuseline komöödia «Üks, kaks, kolm», 1929). Molnár teeb katsetusi ka lüürilis-sümbolistliku draama suunas («Punane veski», 1923), aga kodusemalt tunneb ta end siiski iroonilistes, üheaegselt kodanlast lõbustavas ja kodanlast karikeerivas komöödias. Molnár tunneb suurepäraselt lavaspetsiifikat, oskab kasutada kõikvõimalike efekte õigel ajal ja õigel kohal, ent ta näidendite süžeed on enamasti vähepakkuvad. Esiplaanil on tehnika, vajaka jääb sügavusest ja süvenemisest. Lähemal vaatlusel võib esialgu täiuslikuna tunduv komöödia osutuda mitmesuguste nippide kombinatsiooniks (näit. «Mäng lossis», 1926). Ja kui Molnári proosateoste keel on sageli poeetilise värvinguga, siis näidendite kohta seda öelda ei saa: vaimukate dialoogide tulevark ei jäta aega individualiseerimiseks ega poesiaks.

Molnár oli mitte ainult andekas draamakirjanik, vaid ka hea lavastaja. Nii sõitis ta koos oma teostega mööda maailma ringi, jooabudes edust ja kuulsusest. Üldse suhtuti temasse teistes riikides suurema vaimustusega kui kodumaal, kus parempoolne kriitika nägi temas mitte niivõrd ungari kui juudi kirjanikku. Seepärast oli ta sõja künnisel sunnitud Ungarist lõpuks päriselt lahkuma, algul Prantsusmaale, sealt edasi Šveitsi, viimaks Ühendriikidesse. New Yorgist saigi Molnári

hilisem kodu, kust ta sõitis Euroopasse veel kõigest lühikestele külaskäikudele. Juured olid tal aga nii kõvasti sünnilinnas kinni, et ta teoste tegelasteks jäid ikkagi enamasti Budapesti kodanlased.

Ferenc Molnár suri 2. aprillil 1952. aastal New Yorgis.

Eesti keelde tõlgiti Molnári teoseid üsna agarasti juba kirjaniku eluajal. Trükivalgust on näinud küll ainult «Pál-tänava poiste» tõlge, näidendeid lavastati ja mängiti aga enne sõda ohtrasti.

Ungaris on Molnári hindamisel kaldu tud ühest äärmusest teise. Üksvahe leiti ta loomingust vaid pealiskaudsust ja sisutust, 1950. aastate lõpus vallutas Ungari teatreid aga uus Molnáribuun. Paljud Molnári näidendid ekraneeriti ja võeti muusikalide aluseks (näit. «Liliomist» sai muusikaline komöödia «Carussel»). Kainemate hinnanguteni on jõutud alles hiljem. Tunustatakse seda, kui osavasti Molnár manipuleerib ideede, stseenide ja dialoogidega, kuidas ta oskab vaatajat üllatada ja lõbustada. Hea lavatundmine, selge klassikaline kompositsioon, meisterlik dialoogivaldamine, karakterite lihtsus ja paindlikkus on väärtused, millest tasub õppida kõigil, kes kirjutavad või hakkavad kirjutama lava jaoks. Ajaproovile peavad vastu ka mitmed Molnári novellid ja «Pál-tänava poisid», see lõbusnukker ja südamlik lugu Nemecekist ning ta kaastlastest.

L. Veskis

INDEX LIBRORUM

Eeskätt filosoofia-ajaloolist uut literatuuri kirjeldades tuleb meil sedakorda teha ekskursse — ja mitte ainult sõnamängu pärast! — ajaloo-filosoofilistegi raamatute juurde. Esimeseks tähelepandavaks asjaks võiks täna olla S. Seinman-Topšteini «Platon ja vedade filosoofia» (*Nauka*), teos, mille autor ei nõustu M. Heideggeri väitega, nagu oleks filosoofia oma algupära poolest kreekalik (vt. ka tema «Mis see on — filosoofia?» 1955). *Detskaja Literatura* andis välja vanema kooliea tarvis A. Lossevi ja A. Tahhodi raamatu «Platon», nimetades selle «elulookirjelduseks». Lähimalt riivab vanarooma filosoofiat S. Uttšenko uus raamat «Vana-Rooma po-

liitilised õpetused. III—I saj. e. m. a.» (*Nauka*). Filosoofilises plaanis võib mainida ka S. Uttšenko varasemat teost «Cicero ja ta aeg» (1972). *Võõraja Skolalt* ilmus üliõpilaste tarvis L. Bragina õppevahend «Itaalia humanism. XIV—XV sajandi eetilised õpetused». Mõned uurimused päris viimastest ajast puudutavad kultuuriloolist problemaatikat, näit. ühisteos «Ladina-Ameerika kultuuriloolise omapära kontseptsioonid» (vast. toim. V. Kuteiššikova) või ka A. Gurevitši «Norra ühiskond varasel keskajal. Sotsiaalse korra ja kultuuri probleemid» (mõlemad *Nauka*). *Politizdat* avaldas seerias «Ajaloolise materialismi aktuaalsed probleemid» V. Mežujevi teose «Kultuur ja ajalugu. Kultuuri ning ajaloo-

RINGVAADE

filosoofilise teooria probleem marksismis». Üle mitme aja täienes seeria «Ajaloomite mälestisi» (*Nauka*), milles seni on ilmunud Herodotose «Historia» (1972), M. Blochi «Ajaloo apoloogia ehk Ajaloolase amet» (1973) ja N. Machiavelli «Firenze ajalugu» (1973). Uutena lisanduvad J. G. Herderi «Ideed inimkonna ajaloo filosoofiasse» (vast. toim. A. Gulõga) ja valimik «Ajalugu Diderot' ja d'Alembert'i entsüklopeediast» (üldtoim. A. Ljublinskaja). Seda laadi valimikke tuleb aeg-ajalt ikka, 1972 avaldas näit. *Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig* «Artiklid Diderot' ja d'Alembert'i poolt väljaantud entsüklopeediast», mis temaatilisi piire seadmata taotles läbilõiget kogu entsüklopeediast. Edasi sobib nimetada G. Tšesnokovi ülevaatlikku teost mittemarksistlikest ajalookäsitustest «Ajaloolise ringkäigu kontseptsioonidest «postindustrialaise ühiskonna» teooriateni» (*Võssa ja Skola*). V. Malinini raamat «Vene utoopilise sotsialismi ajalugu. Sünnist XIX sajandi 60-ndate aastateni» samalt kirjastuselt pakub end õppevahendiks filosoofia-üliõpilastele, Georgi Plehhanovi «Ateismist ja religioonist ühiskonna ja kultuuri ajaloos» kujutab endast teoste- ja fragmendivalimikku «Teadusliku ateismi biblioteegis» (*Mõsl*). Lõpuks mitmete mittemarksistlike filosoofilis-sotsioloogiliste kontseptsioonide arvustusi: «Inimene ja ta olemine kaas-aegse filosoofia probleemina. Mõnede kodanlike kontseptsioonide kriitiline analüüs» (vast. toim. T. Kuzmina; *Nauka*), I. Jakuševski «Revolutsioon ja kaasaeg. Sovetoloogide kontseptsioonide filosoofilis-kriitiline analüüs» (*Lenizdat*), V. Kossolapovi ja V. Lissitškini «Kodanlike tuleviku-kontseptsioonide kriitika» (*Mõsl*). Muide, mainitud I. Jakuševski on tuntud sovetoloogia-spetsialist, vt. näiteks ta teost «Dialektika ja «sovetoloogia». Materialistliku dialektika «sovetoloogiliste» interpretatsioonide kriitiline analüüs» (1975). Uue teosena aga täiendab viimast V. Kozlovski «Marksistlik dialektika ja ta kaas-aegsed vastased» (*Mõsl*). N. Julina arvustab oma teoses «Metafüüsika probleem XX sajandi ameerika filosoofias» (*Nauka*) empiirilise-positivistlikke voole. Ehkki ilukirjandus on siin rubriigis

ikka juhukülaline olnud, kõnelgem täna mõnest läinud aasta uuest meeldejäädud raamatust vene ilukirjanduses. Nagu Tjuttšev, Puškin, Blok, Jessenin, Majakovski või Tvardovski, mida Venemaa miljonites trükitab suurtele ja väikestele, nagu moodsad, Siberist pärit keskealised poeedid, nii ei püsinud nood meeldejäädudki raamatulettidel. Ehkki nad küll eelmiste kombel raamatuturul tooni ei anna, süvendavad nad ometi muljet mitmekesisusest. Nõnda ostab ja loeb Venemaa Anna Ahmatovat, kellelt näiteks «Poeedi biblioteegi» suures seerias ilmus mullu koguni kaks korda, aasta algul ja lõpul, à 40 000 eksemplari «Luuletusi ja poeeme». Mujalgi trükiti Ahmatovat, tegid seda *Sovetskaja Rossija* («Luuletusi»), *Detskaja Literatura* («Valitud lüürikat»), *Sovetakan Groh Jerevanis* («Armeenia luulest») jt. Mainitud «Poeedi biblioteegis», mida *Sovetski Pissatel* kirjastab suure ja väikese seeriana, oli muudki tähelepandavat. Näiteks ilmutati seal väikeses seerias Maksimilian Vološini (1878—1932) «Luuletused», Boriss Pasternaki «Luuletused ja poemid», suures — Ilja Ehrenburgi «Luuletused». Mujalt on luulest meelde jäänud B. Pasternaki «Poemid» (*Sovremennik*), Boriss Kornilovi (1907—1938) «Valitu. Värse ja poeeme» (Volga-Vjatka Raamatukirjastus Gorkis). Müüdi meil läinud aastal Ossip Mandelštami (1891—1938) «Hobuseraualeidjat» («Hufeisenfinder»), saksa- (Paul Celani jt. tõlkes) ja venekeelse paralleeltekstiga luulevalimikku, millele Leipzigi *Reclam* on lisanud veel artiklifragmente Mandelštamilt ja tema kohta. Kaanel Vassili Kandinsky «Improvisatsioon 30» (1913). Proosaski on viimasel ajal olnud üllatavaid uustrükke, näit. Boriss Pilnjaki (1894—1941) «Valitud teosed», mis sisaldab romaani «Alasti aasta», novelle ja «Okay (Ameerika romaani)», või ka Aleksei Remizovi (1877 Moskva — 1957 Pariis) «Valitu» (mõlemad *Hudožestvennaja Literatura*) — jutustusi («Ristiõed») ja novelle, muinasjutte, peatükke autobiograafilisest raamatust «Kärbitud silmadega». Mihhail Žoštsenkot (valik novelle «Isiklik elu») avaldab *Pravda* korraga sada tuhat eksemplari.

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 3. II 1978. Trükkimisele antud 9. III 1978. Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 15,11. MB-03505. Tellimise nr. 477. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a. «Looming» nr. 3, märts 1978. Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР

«Лооминг» («Творчество»)
№ 3, март 1978.

Адрес редакции: 200 001, Tallinn, ул. Харью, 1, тел. 441-365, 440-780, 440-781. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 355 L. BREŽNEV
«Väike maa»
- 389 A. SIIG
Luuletused
- 396 A. BEEKMAN
Valikuvõimalus
- 443 V. LUIK
Luuletused
- 447 S. RANNAMAA
Rummi
- 453 V. KINGISSEPP
Eesti marurahvuslane
Moodsad aseained
- 459 R. RUUTSOO
Filosoofia, kultuur ja ajalugu
- 475 K. MURU
Luuleaasta 1977 ehk nii palju värsse
- 498 L. SIIMISKER
Sünd ja surm A. H. Tammsaare loomingus
- 508 R. KRUSTEN
Silvia Rannamaa ja Kadri Jalakas täna
- 513 M. UNT
Liiga vähe üldistuseks
- 515 M. MUTT
Kas tasub uskuda tundelisust?
- 517 J. ÜRT
«Äkki oled võõras / aknale koputad»
- 519 A. AARELAID
Teadlane, teadus, kultuur
- 522 RINGVAADE

Esikaane siseküljel:

L. SARAPUU. Tüdruk ja tehas (Öli)

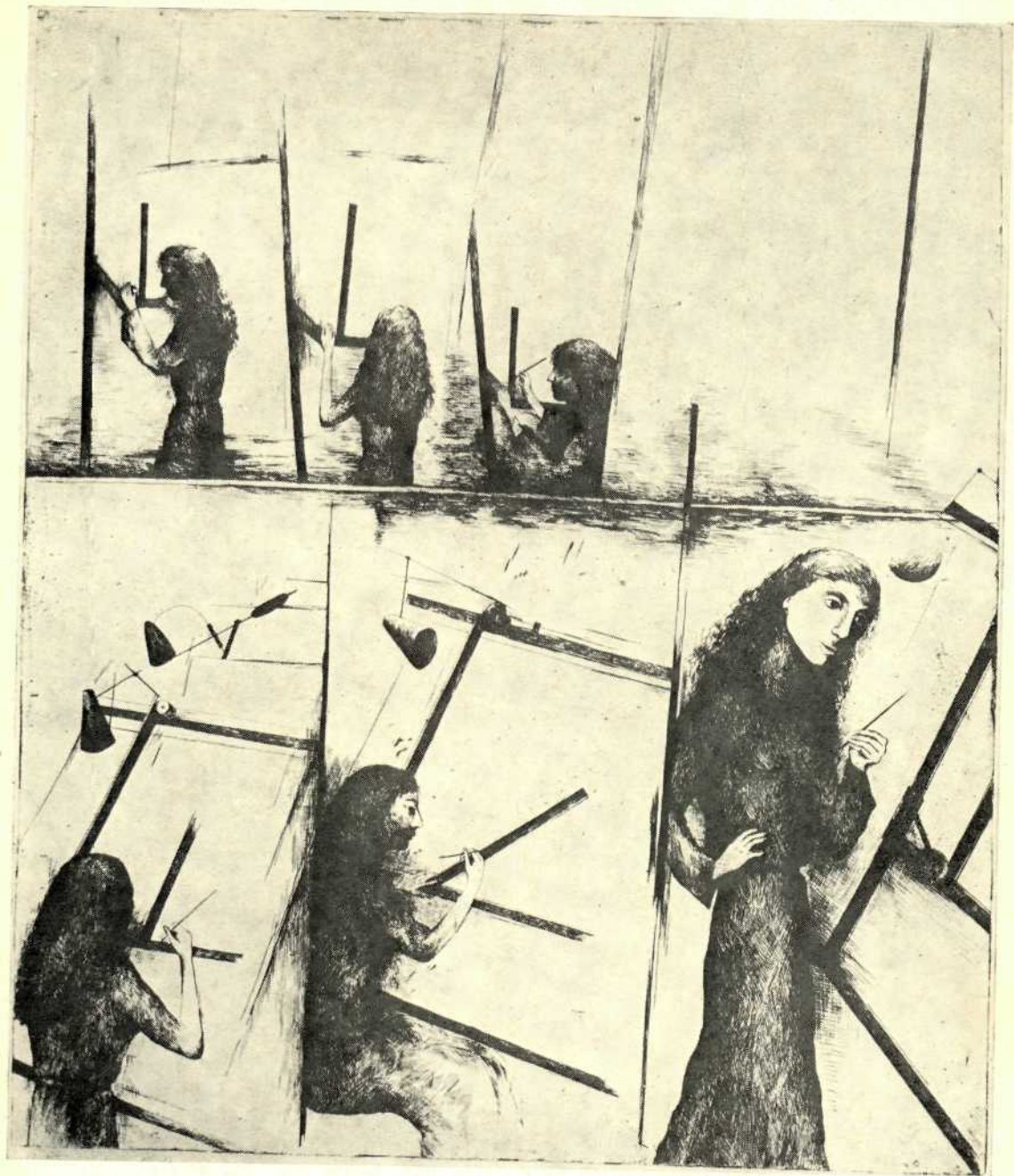
Tagakaane siseküljel:

S. LIIVA. Rütm II, sarjast «Projekteerija» (Ofort)

Kleebistel:

T. PÄÄSUKE. Punased ja mustad jooned (Öli)

T. PÄÄSUKE. Konstruktsioonid (Öli)

SILVI LIIVA

Rütm II, sarjast «Projekteerija» (Ofort) 1977

Boaty 4

~~PE $\frac{A}{17}$ 78,3~~

50 KOP.

78 174